POLIROM

Walter Kolarz

Mituri și realități în Europa de Est

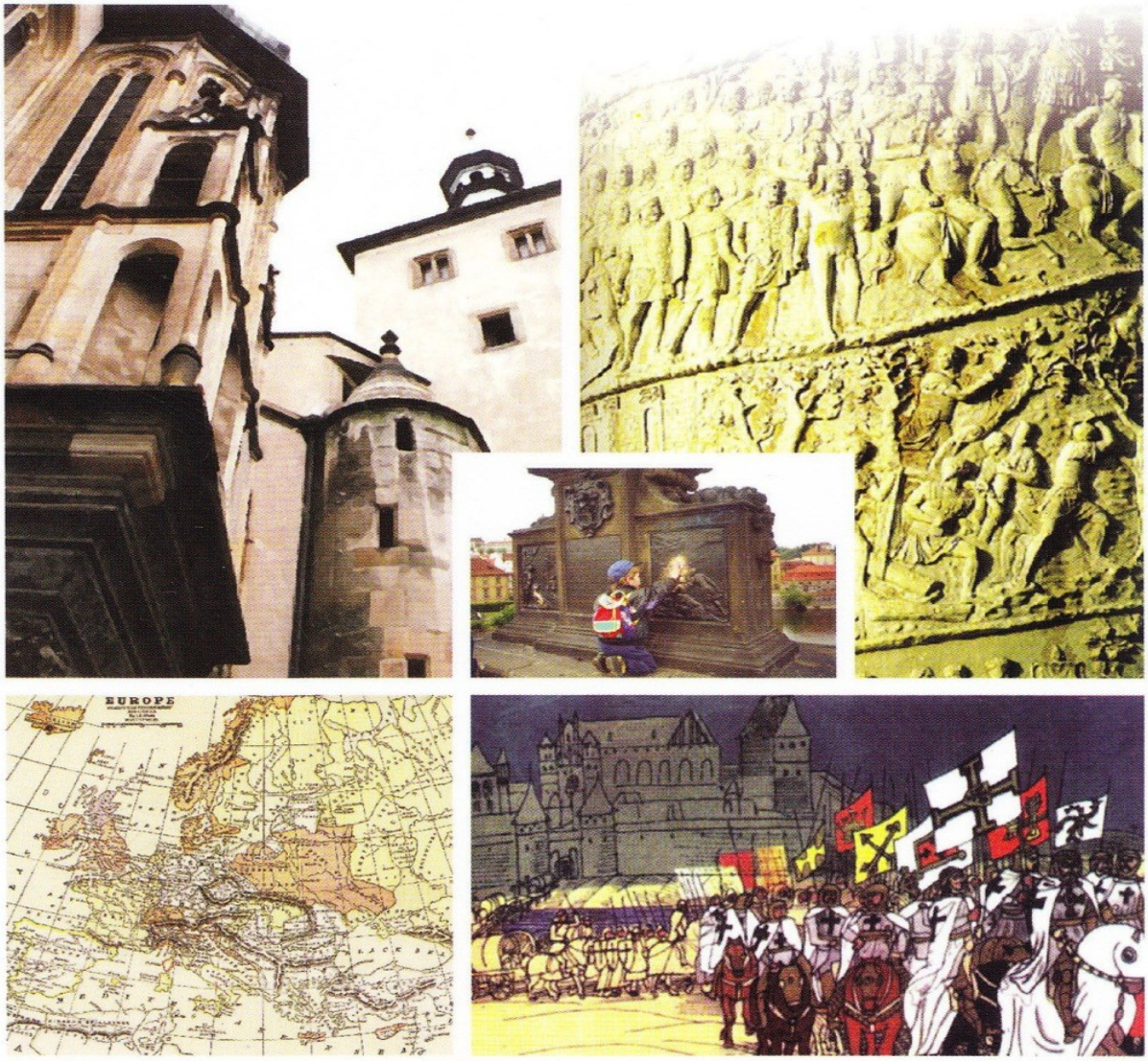

HISTORIA

Colecţia HISTORIA este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

De acelaşi autor: *Das Regime Blum,* Zentralstelle für das Bildungwesen der DSAP, Praga, 1937; *Stalin and Eternal Russia*, Lindsay and Drummond, Londra, 1944; *Russia and Her Colonies*, Praeger, New York, 1952; *How Russia is Ruled*, The Batchworth Press, Londra, 1953; *The Peoples of the Soviet Far East*, Praeger, New York, 1954; *Religion in the Soviet Union*, MacMillan, Londra, 1962; (ed.) *Books on Communism: A Bibliography*, Ampersand, Londra, 1963; *Communism and Colonialism*, ed. George Gretton, cu o introducere de Edward Cranshaw, St. Martin's Press, New York, 1964.

www.polirom.ro

Walter Kolarz, *Myths and Realities in Eastern Europe*,
Lindsay Drummond Ltd., first published 1946

© 2003 by Editura POLIROM pentru prezenta traducere

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Copou nr. 4; P.O. BOX 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37; P.O. BOX 1-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:
KOLARZ, WALTER
Mituri şi realităţi în Europa de Est/Walter Kolarz;
trad. de Oana Suditu; cuvânt înainte de Lucian Leuştean – Iaşi: Polirom, 2003.
224 p.; 24 cm (HISTORIA)

ISBN: 978-973-46-1042-6

I. Suditu, Oana (trad.)
II. Leuştean, Lucian (pref.)

94(4-11)
Printed in ROMANIA

Walter Kolarz

Mituri şi realităţi în Europa de Est

Traducere de Oana Suditu

Cuvânt înainte de Lucian Leuştean

POLIROM
2003

Mituri durabile şi realităţi în schimbare

Cu unele excepţii (notabile), istoricii şi specialiştii în ştiinţe politice au avut tendinţa de a neglija rolul miturilor în politica internaţională. Metodologia istorică, ce a privilegiat în mod tradiţional abordările pozitiviste şi căutarea de „informaţii exacte“, a avut tendinţa de a nu acorda atenţie factorilor mai puţin comprehensibili ce afectau comportamentul indivizilor şi statelor. Când s-a discutat despre raportul dintre mit şi realitate, a fost vorba de obicei despre un mecanism menit să accentueze o interpretare în dauna alteia. Totuşi, o dată cu importanţa crescândă a studiilor interdisciplinare, cu influenţa pe scară largă a cercetărilor de teorie a literaturii şi cu reînnoitele dezbateri din ultimele decenii privind natura istoriei, a devenit din ce în ce mai evident faptul că relaţia dintre mit şi realitate este mult mai problematică decât au acceptat numeroşi istorici în trecut. Convergenţa dintre antropologie şi istorie din ultimii ani a jucat un rol semnificativ pentru recunoaşterea importanţei miturilor în înţelegerea istorică. Operele unor autori precum Roland Barthes, Jean Baudrillard şi Pierre Bourdieu au contribuit la creşterea gradului de înţelegere a simbolismului şi a sensurilor variate ale miturilor. Se poate spune că, astăzi, există o conştientizare crescândă a faptului că miturile deţin un rol major în politica internaţională şi necesită o atenţie serioasă din partea specialiştilor.

Pe de altă parte, oricine este familiarizat cu habitudinile mediilor academice nu va fi surprins să audă că lipseşte consensul în privinţa definiţiei mitului. Mai toată lumea este de acord că mitul nu cuprinde unul, ci mai multe aspecte; dar în privinţa caracteristicilor acestor aspecte, opiniile nu mai concordă. Oricum, un mit este ceva în care cred un număr substanţial de oameni. C.G. Jung definea mitul drept „nişte credinţe generale stocate în subconştientul colectiv“; renunţând la jargonul psihanalitic, s-ar putea spune că mitul este un ansamblu de credinţe generale, împărtăşite colectiv, cu alte cuvinte, idei empirice sau normative despre o anumită parte a realităţii.

În plus, incluse fiind într-un mit, aceste credinţe nu se manifestă dintr-o dată, ca în cazul ideilor obişnuite. Este evident faptul că aserţiunile componente ale mitului au fost reunite, stabilite şi repetate de-a lungul unei perioade îndelungate de timp. Nu întâmplător mulţi fac asocierea dintre mituri şi legendele clasice ale vechii Grecii sau ale Romei antice. Un mit este o

poveste bine cunoscută (un ansamblu de credinţe) din trecut, însă nu se limitează la trecut, în sensul că îşi menţine relevanţa pentru vieţile oamenilor. El are capacitatea de a părea la fel de relevant astăzi ca şi în momentul în care a fost iniţial formulat, într-un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat.

Mai mult, mitul presupune un anumit răspuns sau o anumită asociere de idei, tot aşa cum presupune o audienţă capabilă de reacţie. Din această perspectivă, mitul poate fi utilizat în viaţa politică ca instrument unificator sau divizant. Deşi se referă la un eveniment istoric, rămâne un model prin care se poate interpreta şi înţelege viaţa noastră zilnică. Acelaşi Jung este autorul butadei conform căreia este un mit faptul că cineva poate trăi fără mituri. Mitul şi răspunsul pe care îl presupune n-ar exista în absenţa repetiţiei. Este auzit şi spus în repetate rânduri şi, în plus, este auzit şi spus în termeni practic identici, ceea ce reprezintă un factor semnificativ pentru reacţia implicată de mit. S-ar putea spune că el este un fragment ritualizat de text, care include un element indubitabil de familiaritate. Deşi credinţele pot fi proprii unui grup uman numeros, faptul decisiv vizează ritualul sau procedurile similare prin care este exprimat mitul.

În sfârşit, toate aceste elemente amintite mai sus reprezintă o condiţie necesară, nu şi suficientă pentru a defini un mit. Mai lipseşte precizarea că mitul are un anumit grad de independenţă faţă de realitate. Astfel, probabil că este imposibil ca un mit să fie adevărat în întregime, cu toate că nucleul unui mit cuprinde afirmaţii menite să pară adevărate şi care au fost poate adevărate în trecut. În consecinţă, mitul include un ansamblu de credinţe general împărtăşite, dar nu în mod necesar considerate a reprezenta oglinda realităţii. În anumite momente, aceste credinţe pot fi puse sub semnul întrebării, analizate, criticate sau contestate.

Reunind toate aceste caracteristici, s-ar putea considera că mitul este un ansamblu de credinţe general împărtăşite de o comunitate umană, reunite şi repetate de-a lungul timpului, presupunând un anumit răspuns şi incluzând un grad variabil de detaşare faţă de realitate. Individualizându-se printre celelalte categorii de mituri, cele politice reprezintă o relatare sacralizată a unor evenimente din trecut menită să justifice acţiunile politice din prezent. Caută să ofere o explicaţie imaginară a unei misiuni, să justifice acţiunile actuale printr-o responsabilitate imaginară faţă de viitor şi să le sporească gradul de invulnerabilitate faţă de eventualele critici.

*

Traducerea în limba română a lucrării lui Walter Kolarz, *Myths and Realities in Eastern Europe*, ar putea părea o decizie editorială paradoxală. Ce semnificaţie ar putea avea tălmăcirea în româneşte a unei cărţi apărute în 1946, în condiţiile în care tema cuprinde astăzi o bibliografie enormă, cu sute de titluri, dintre care unele sensibil superioare eseului lui Kolarz? Chiar în istoriografia română, mai ales după 1990, procesul de demistificare şi demitizare a istoriei se derulează permanent şi nu-i cuprinde doar pe

profesorul Lucian Boia şi pe adepţii „modei“ lansate de acesta. Şi totuşi, justificarea pentru traducerea cărţii lui Kolarz există şi e substanţială, în măsura în care este vorba despre o componentă importantă a dezbaterii aprinse din mediile politice şi intelectuale privitoare la problemele Europei Centrale şi Răsăritene şi la influenţa acestora asupra evoluţiilor general europene şi mondiale în secolul XX.

Walter Kolarz a fost unul dintre primii autori care au încercat să abordeze complexa şi delicata legătură dintre mituri şi realităţi cu referire la spaţiul central şi răsăritean al Europei. Iar încercarea sa prezintă avantajele şi dezavantajele unui început de drum. Pe de o parte, lucrarea are spectaculozitate, iar caracterul ei polemic o face atractivă chiar şi pentru cititorul din spaţiul luat ca referinţă de autor. Dovadă că miturile politice din jumătatea estică a continentului european sunt durabile, menţinându-şi influenţa şi la începutul veacului XXI, un cititor român nu poate decât să-şi manifeste încântarea în privinţa criticii pe care Kolarz o face miturilor popoarelor din proximitatea României.

Un exemplu concludent în acest sens este cel referitor la maghiari. Capitolul dedicat acestora în lucrarea de faţă este revelator pentru concepţia maghiară despre naţiune. Kolarz scoate în evidenţă faptul că liderii unguri considerau că una dintre condiţiile fundamentale pentru renaşterea naţiunii maghiare era „menţinerea“ integrităţii teritoriale a Ungariei, ceea ce însemna că toate teritoriile care ţinuseră vreodată de Coroana maghiară, indiferent de compoziţia lor etnică, trebuiau să rămână pentru eternitate părţi componente ale Regatului Sfântului Ştefan. Acest teritoriu ungar, o „unitate geografică ideală“, era locuit de o singură naţiune, cea maghiară. Toate celelalte naţionalităţi reprezentau doar intruşi, veniţi mai târziu şi manifestând o inferioritate culturală evidentă, ceea ce, prin urmare, nu le conferea dreptul de a atenta la integritatea teritorială a naţiunii maghiare. Sau, aşa cum se exprima Nicolae Iorga, „a rezultat ideea de naţiune unitară maghiară, în care celelalte naţii pot să aibă «buze» valahe ori «nemţeşti», dar sufletul nu poate fi decât al naţiei dominante“. Ungurii avuseseră o misiune „istorică“: apărarea creştinătăţii de tătari, turci şi slavi (ulterior şi de bolşevici), ceea ce le oferea anumite drepturi spiritual-istorice, prevalente asupra celor de natură etnică. Era o revenire la vechea idee a naţiunii politice maghiare: naţiunea era o categorie moral-culturală fără nici o legătură cu afiliaţiile etnice ale membrilor săi, dintre care mulţi puteau aparţine altor popoare; era vorba deci despre o naţiune cu caracter multirasial şi multilingv. În aceste condiţii, nu este de mirare faptul că toţi cei care au condus Ungaria după încheierea primului război mondial – radicali, pacifişti, socialişti, comunişti, conservatori sau legitimişti, revoluţionari sau contrarevoluţionari – au avut un ţel comun al politicii externe: conservarea/refacerea integrităţii teritoriale a Ungariei. Orice alt obiectiv fundamental de politică externă ar fi fost probabil respins de către poporul maghiar.

Când cititorul român se găseşte în faţa capitolului dedicat de Kolarz „Imperiului daco-român“, atitudinea faţă de cele scrise acolo nu mai poate fi una de simpatie. Şi aceasta pentru că se contestă pe de o parte caracterul

prevalent latin al limbii române şi al poporului român, iar pe de altă parte caracterul românesc al Basarabiei. Explicaţia este una simplă: sursele de informare folosite de Kolarz sunt atât sumare, cât şi de mâna a doua. Altfel spus, Kolarz identifică şi critică diverse mituri durabile, dar se descurcă mai greu cu realităţile în continuă mişcare din această parte a Europei.

Lăsând deoparte erorile şi confuziile informaţionale, de altfel lesne amendabile, lucrarea lui Walter Kolarz poartă cu sine păcatele inerente momentului când a fost scrisă, în imediata proximitate a finalului celui de-al doilea război mondial, precum şi pe acelea ale orientării politice a autorului, una social-democrată radicalizată de confruntarea tocmai încheiată cu fascismul şi nazismul.

Copleşit de ororile celei mai mari conflagraţii din istoria umanităţii, Kolarz cade el însuşi pradă unui mit: războiul ar fi fost o urmare a greşelilor făcute la Conferinţa de pace de la Paris de după primul război mondial, unde, din iniţiativa preşedintelui american Woodrow Wilson, s-a promovat un principiu cu urmări nefericite, cel al autodeterminării naţionale. Deşi există şi astăzi destui contestatari ai conceptului de „stat-naţiune“, istoria veacului XX a validat această tendinţă materializată semnificativ la forumul păcii din capitala Franţei. Şi nu trebuie uitat faptul că Wilson a fost primul lider mondial care a respectat puterea sentimentului naţional şi a încercat să canalizeze marea forţă a acestuia în direcţia democraţiei şi cooperării internaţionale, pornind din Europa Centrală şi Răsăriteană, însă încorporând după aceea o parte semnificativă a lumii. Au existat rezerve serioase faţă de concepţia lui Wilson, faţă de personalitatea preşedintelui Statelor Unite, ba chiar s-ar putea spune că liderul american nu era decât parţial conştient de implicaţiile unora dintre declaraţiile sale, însă el a fost primul şef de stat al unei mari puteri care şi-a coagulat discursul, voit mondial, în jurul principiului autodeterminării naţionale. Faptul că între ceea ce înţelegea Wilson prin naţiune şi realităţile europene (pentru a nu mai aminti de Asia sau Africa) existau discrepanţe consistente nu anulează meritul preşedintelui american de a fi stabilit nişte coordonate pentru evoluţiile internaţionale din acest secol.

Orientării sale social-democrate radicale îi datorează Kolarz soluţiile, ce par azi rizibile, pe care el le propune pentru eradicarea efectelor pernicioase ale miturilor naţionale în aşa-numitul „Orient Mijlociu“ european: o federaţie după model sovietic (pp. 192, 199-200) sau, în cel mai rău caz, după cel al Commonwealth-ului britanic (pp. 203-204). Citind remediile lui Kolarz, înţelegem mai bine de ce procesul de integrare europeană din perioada postbelică nu a fost declanşat din iniţiativa social-democraţiei vest-europene, ci a purtat amprenta unui spirit de centru-dreapta, creştin-democrat, căruia îi erau ataşaţi principalii părinţi fondatori ai unificării europene: Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer şi Alcide de Gasperi. În ultimă instanţă, eseul lui Kolarz reprezintă desluşit avatarurile cercetării legăturii dintre mituri şi realităţi, una mai anevoios de detectat decât ar putea să pară la o primă vedere.

Lucian Leuştean

Prefaţă

Această carte nu se doreşte în nici un caz o istorie a popoarelor şi statelor din Europa de Est şi nici nu şi-a propus să ofere o imagine detaliată a evoluţiilor lor recente. Ea are drept scop cercetarea ideilor din spatele evenimentelor, acele idei care condiţionează acţiunea politică. În privinţa studiilor amănunţite despre popoarele est-europene, cititorul de limbă engleză are la dispoziţie numeroase lucrări de valoare, ca – de pildă – *History of the Rumanians* şi *History of the Czechs and Slovaks* ale lui Seton-Watson, *History of Serbia* de W.V. Temperley, *Hungary and Her Successors* a lui C. A. Macartney şi multe altele. Nici nu a stat în intenţia mea să pledez cauza unei naţiuni (sau a unui grup de naţiuni) în defavoarea alteia. Am scris această carte în încercarea de a dezvălui publicului occidental o parte din pericolele ce se pot ivi în „Orientul Mijlociu“ european – acel spaţiu intermediar între germani şi ruşi – chiar şi după înfrângerea finală a pangermanismului.

La începutul celui de-al doilea război mondial, au existat câteva motive să presupunem că în viitorul nu prea îndepărtat sentimentele naţionaliste se vor estompa şi un nou spirit cosmopolit va ajunge să triumfe. Era mai mult decât logic să crezi că ororile nazismului şi fascismului – manifestările culminante ale naţionalismului agresiv – au compromis în întreaga lume şovinismul şi megalomania rasistă. Din nefericire, aceste aşteptări s-au dovedit a fi lipsite de fundament. În anumite cazuri, intoleranţa şi ura împotriva unei naţiuni au fost distruse pe câmpul de luptă; e vorba aici mai ales despre barbarul naţionalism german. În alte locuri însă asemenea atitudini au continuat să existe. Mai mult, grupuri şi partide care odinioară agitau idei internaţionaliste au trecut în tabăra naţionalistă, făcându-se chiar remarcate prin zelul exagerat al neofitului.

Sunt pe deplin conştient că miturile şi ideologiile megalomane surprinse în lucrarea de faţă nu constituie un apanaj al Europei Centrale şi de Est, că ele pot fi depistate şi în alte părţi şi că reprezintă de fapt un rău aproape universal. Cu toate acestea, în nici o altă parte a continentului european nu găsim mai multe idei şi aspiraţii conflictuale ca aici, concentrate într-un spaţiu atât de îngust, şi nicăieri altundeva amestecul de etnii existent nu le face să pară mai absurde.

Intenţia mea iniţială a fost să-mi dedic cercetarea laturii pozitive a trezirii

naţionalităţilor din Europa Centrală şi Răsăriteană, cel puţin în aceeaşi măsură în care doream să dezvălui degenerarea naţionalismului. Însă constrângerile editoriale din timpul războiului şi din perioada imediat următoare m-au forţat să reduc la un singur capitol ceea ce ar fi trebuit să fie cam o jumătate din întreaga carte.

Nu m-am aplecat cu toată atenţia asupra „pan-ismelor“ pentru că, deşi au avut o influenţă covârşitoare asupra unora dintre popoarele din spaţiul de referinţă, ele îşi au centrele de greutate în afara acestuia şi trebuie aşadar analizate într-un context diferit. Sper ca într-o bună zi să pot îndeplini această sarcină.

Mulţumirile mele se îndreaptă către soţia mea, ale cărei devotament şi ajutor au făcut posibilă apariţia cărţii de faţă. Sunt profund îndatorat dlui H.B. Kemmis pentru munca sa neobosită şi plină de răbdare în prelucrarea manuscrisului la nivelul limbii şi stilului. De asemenea, sunt foarte recunoscător drei Dorothy Dawies pentru sugestiile ei valoroase şi pentru sprijinul prietenesc.

Mulţumiri trebuie să primească şi dra K. Leibovitch pentru traducerea poeziilor ruseşti, precum şi dl H. Thelen pentru desenarea hărţilor.

O seamă de prieteni, ce aparţin aproape tuturor popoarelor studiate în această carte, m-au ajutat într-un fel sau altul. Lor vreau să le transmit, alături de mulţumirile mele, şi regretul că n-am fost în stare să susţin cauza naţională a unuia sau a altuia dintre ei atunci când am considerat că această cauză ar fi în contradicţie cu aspiraţii europene de ordin superior.

Walter Kolarz

Capitolul 1

„Orientul Mijlociu“ european: amestecul naţionalităţilor

Statul naţional în Europa Occidentală

Nu ar fi corect să presupunem că ideile comune despre stat şi naţiune, răspândite în rândul popoarelor din Occident, ar putea fi aplicate fără modificări tuturor celorlalte părţi ale continentului european.

În vestul şi sud-vestul Europei, graniţele geografice ale unei ţări constituie, în general, şi graniţele naţiunii respective. Legătura dintre realitatea amintită aici şi evoluţia specifică a statelor naţionale din zona menţionată este rareori conştientizată şi, din această cauză, popoarele din Vest sunt înclinate să considere ca de la sine înţeles faptul că statul-naţiune este un model căruia toate ţările din Europa trebuie sau pot fi făcute să i se conformeze, într-o măsură mai mare sau mai mică. Astfel, de pildă, atunci când scria despre compatrioţii lui, diplomatul francez Louis de Vienne afirma că ei îşi concep propriul stat şi propria naţiune drept prototipuri şi că această viziune determină toate contactele lor politice cu alte popoare[1].

Ceea ce este valabil pentru Franţa se poate aplica şi în cazul altor popoare occidentale. Mentalitatea existentă are tendinţa de a ascunde vederii adevărata natură a problemelor care trebuie rezolvate în Europa Centrală şi Răsăriteană. O interpretare justă a evoluţiei naţiunilor vestice ar îmbunătăţi în mare măsură înţelegerea contextului est-european, deoarece unele probleme etnice actuale ale Europei Răsăritene au fost odinioară problemele Occidentului.

Din punct de vedere etnic, Europa de Vest din zilele noastre poate fi asemănată unui vulcan stins. În linii mari, procesul de formare a naţiunilor moderne este încheiat. Teritoriile definite geografic pe care le ocupă în bună măsură naţiunile vestice şi-au exercitat la timpul lor influenţa centralizatoare şi unificatoare. În interiorul zonelor respective, particularităţile regionale au fost depăşite şi populaţii diferite s-au strâns laolaltă pentru a forma comunităţi politice şi culturale. Graiurile locale s-au păstrat, dar au ajuns să fie vorbite

[1] Louis de Vienne, *Le Guépier de l’Europe Centrale*, Paris, 1937.

doar în regiunile izolate, nefiind un criteriu de diferenţiere etnică, deoarece era o chestiune de bun-simţ să accepţi limba unei culturi superioare, cea a Curţii şi a stăpânitorului, o limbă care era în acelaşi timp vehiculul activităţii economice.

În întreaga Franţă s-a răspândit „dialectul parizian“; în Spania, graiul castilian a devenit limba spaniolă, deşi încă se mai numeşte „castellano“; în spaţiul britanic, idiomurile anglo-saxone şi franceza cuceritorilor normanzi, după ce au convieţuit o perioadă, s-au contopit într-o singură limbă.

În Germania, evoluţia a fost întru câtva asemănătoare, deşi au existat unele deosebiri. Din punct de vedere geografic, Germania nu este nici pe departe atât de clar conturată ca Marea Britanie, Spania sau chiar Franţa. Există frontiere naturale în nord, sud şi vest, dar nu există vreuna în est. Nu au existat nici motive serioase pentru centralizare şi nici o unificare politică perfectă, însă procesul de fuziune naţională a urmat acelaşi curs precum în ţările occidentale. Limba germană a înlocuit diversele dialecte germanice. Mai mult, ea a înlăturat şi limbile slave, răspândindu-se spre est, tot aşa cum franceza s-a răspândit spre sud, în direcţia Pirineilor. În Evul Mediu nu s-au manifestat constrângeri de ordin lingvistic, fiindcă lumea nu era concepută în termenii naţionalităţii. Nu era impusă o anumită limbă, ci anumite credinţe religioase. Prin urmare, limbile nu au fost stânjenite în evoluţia lor decât în măsura în care erau vorbite de eretici – ca de exemplu, în cazul albigenzilor din sudul Franţei, a căror persecuţie a permis francezei să se răspândească în dauna limbii provensale.

Un alt exemplu ar fi creştinarea neamurilor slave şi baltice de către germani, în cele mai multe cazuri însoţită finalmente de abandonarea propriei „limbi păgâne“ şi adoptarea limbii năvălitorilor creştini. În consecinţă, nu ar trebui să extragem învăţături pentru interpretarea politicii actuale din faptul istoric al dispariţiei sau reducerii la grupuri nesemnificative a populaţiilor slave ce au trăit odinioară pe malurile Elbei sau Oderului (printre ele fiind şi sorabii, un grup etnic care număra puţin peste 100 000 de membri şi care trăia la graniţa prusaco-saxonă). Au dispărut şi ele, aşa cum s-a întâmplat de-a lungul secolelor cu multe popoare din întreaga lume; de fapt limbile lor au fost absorbite în acel proces definit de marele lingvist Meillet drept „eliminarea graiurilor locale“[2].

Diferenţa dintre Europa Occidentală şi cea Răsăriteană nu constă într-un grad mai mare de omogenitate etnică în Vest. Poporul francez, de pildă, are la origine tot atâtea rase ca şi un stat multietnic din Europa de Est.

Etnologul Jacques de Boisjolin a analizat originea etnică a populaţiei franceze şi a estimat că diversele grupuri din care este compusă naţiunea ar avea azi fiecare între patru şi zece milioane de reprezentanţi, dacă strămoşii francezilor de astăzi şi-ar fi păstrat „naţionalitatea“ iberică, ligură, saxonă, normandă, galică etc.[3]

Insulele Britanice au fost în mod firesc scutite de migraţiile popoarelor şi

---

[2] Meillet, *Les Langues dans l'Europe Nouvelle*, Paris, 1918, p. 135.

[3] Boisjolin, *Les Peuples de France*, Paris, 1878, pp. 344-349.

de amestecul etnic, cel puţin într-o măsură mai mare decât ţările de pe continent. Cu toate acestea, termenul de „anglo-saxon“ ar însemna o definire greşită dacă s-ar aplica poporului britanic pe ansamblu. Într-un studiu despre normanzi, un autor anonim afirma că, în urma invaziilor timpurii ale „oamenilor nordului“, danezii, s-a stabilit în Anglia o populaţie aproape egală în număr cu cea a anglo-saxonilor. De asemenea, cucerirea normandă a presupus venirea în masă a celor de pe continent, numărul lor reprezentând probabil jumătate din cel al populaţiei supuse. Descendenţii normanzilor pot totaliza câteva zeci de milioane de indivizi, mai adăuga autorul[4].

Şi, în final, un alt exemplu: termenul „german“ denumeşte în realitate toate elementele slave, celtice, germanice şi baltice, care vorbesc limba germană în urma unui lung proces de asimilare. În ziua de azi, promotorii fanatismului rasist din Germania au motive să deplângă „decăderea componentei nordice“ a poporului german.

În Occident, limbile unitare au făcut ca diferenţele să devină neobservabile, irelevante şi, din motive de pragmatism politic, inexistente.

Statul teritorial federativ în Europa de Est

Pe de altă parte, în estul Europei vulcanul etnic este încă activ. Până în momentul de faţă, nu există grupări distincte de popoare care să evolueze spre unităţi coerente mai cuprinzătoare, aşa cum s-a întâmplat în Vest. Amalgamul diverselor naţionalităţi este o constantă, într-un spaţiu îngust întâlnindu-se adesea înghesuite nu două, ci chiar trei sau patru etnii.

Factorul unificator fundamental din Occident, cadrul frontierelor naturale, nu a acţionat aici aproape deloc. Acolo unde asemenea frontiere există, regiunile respective au fost vreme de secole câmpul de luptă al religiilor şi civilizaţiilor rivale, apărători ai Apusului înfruntând năvălitorii din Răsăritul asiatic. Să luăm ca exemplu bazinul carpatic. Pe măsură ce au apărut formaţiuni statale puternice, decise să se apere, fluxul constant al nomazilor venind din direcţia giganticului rezervor de popoare asiatic a fost oprit. Fiecare val migrator a fost reţinut tot mai mult înspre est, o dată cu înaintarea liniei defensive. Însă, după fiecare invazie, unele dintre aceste populaţii asiatice au rămas în Europa, fapt care a complicat suplimentar tabloul etnic.

Lupta împotriva năvălitorilor asiatici a întârziat procesul de centralizare care se desfăşura în acea vreme în Apus. În locul unei fuzionări treptate a populaţiilor în naţiuni mai cuprinzătoare şi apoi în state naţionale, în Europa de Răsărit au apărut diverse forme de organizare federală prin care mai ales grupurile mici urmăreau să-şi asigure protecţia. În locul statului-naţiune, s-a născut complicatul stat teritorial.

Astfel, în 1526, sub ameninţarea unei invazii otomane, Austria s-a pus în fruntea unei federaţii compuse din ţinuturile Boemiei, Ungaria şi Croaţia, o federaţie care se sprijinea pe aristocraţia fiecărei ţări – nobilii fiind în acea

[4] *The Norman People and their Existing Descendants in the British Isles and the USA*, Kind and Co., Londra, 1874.

vreme actanţii evoluţiei istorice. O dată cu trecerea timpului, conducătorii austrieci au continuat să raţioneze din perspectiva federalismului feudal. Ca dovadă, Carol al VI-lea a prezentat Pragmatica Sancţiune în faţa Dietelor tuturor provinciilor imperiale, recunoscând în acest mod individualitatea distinctă a fiecăreia. Ceva mai târziu, Compromisul dintre Austria şi Ungaria din 1867, precum şi *Nagodba* dintre Ungaria şi Croaţia din 1868 au fost concepute pe baza vechilor principii federale, deşi acestea îşi pierduseră întru câtva din forţă. Originea federală a Imperiului Habsburgic este demonstrată şi prin denumirea sa oficială, păstrată până în momentul prăbuşirii lui: „Regatele şi Provinciile reprezentate în Reichsrat“.

Federaţia polono-lituaniană, care din punct de vedere etnic este un amestec de polonezi, lituanieni, bieloruşi şi ucraineni, îşi justifică de asemenea existenţa prin pericolele externe. Această federaţie, ratificată de marele duce de Lituania şi de aristocraţia poloneză prin Tratatul de la Kreva din 1385, a fost cel mai serios pusă la încercare în bătălia de la Tannenberg din 1410. Forma sa de organizare a fost stabilită în cele din urmă în 1569, prin Uniunea de la Lublin şi, sub denumirea neutră de „Rzeczpospolita“ – Comunitatea Naţiunilor – federaţia a durat până la prima divizare a Poloniei la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, Suedia ajunsese o mare putere în bazinul baltic, în acea perioadă a avut şi ea un caracter federal: Finlanda şi Estonia dispuneau de autonomie în afacerile interne.

Mai puţin cunoscute sunt legăturile federative dintre ţarii autocraţi şi naţiunile mărunte din proximitatea Rusiei. Prin Tratatul de la Pereiaslav, încheiat cu Moscova în 1653, cazacii ucraineni se plasau sub protecţia ţarului. În momentul de faţă nu are nici o relevanţă dacă a fost vorba despre acceptarea de către un stat independent a statutului de vasalitate, cum susţin istoricii ucraineni, sau despre o măsură care avea drept scop menţinerea autonomiei şi siguranţei sale, cum afirmă autorii ruşi. Federaţia a durat până în 1764. Alte exemple ale aplicării principiului federativ în cazul Imperiului Ţarist ar fi asocierea voluntară cu Rusia a unor state caucaziene, care doreau să evite cucerirea lor de către puterile orientale, şi, un alt caz, unirea cu Finlanda. Această ţară a trecut din stăpânirea Suediei în cea a Rusiei în 1809 şi, oricât ar părea de neobişnuit astăzi, transferul a fost mai puţin o consecinţă a războaielor ruso-suedeze, cât mai degrabă a unei aspiraţii de durată a cercurilor militare din Finlanda către un *Anschluss* cu Rusia. Tendinţe federative pot fi percepute şi în relaţiile Imperiului cu Estonia, Livonia şi Curlanda până în timpul lui Alexandru al III-lea şi, ulterior, în cazul legăturilor dintre Rusia şi Basarabia între 1818 şi 1828 şi dintre Rusia şi Polonia între 1832 şi 1863. Un model pentru aceste uniuni a fost depistat de către savantul rus Nolde[5] în federaţia polono-lituaniană din 1569.

[5] Nolde, „Réflexions sur le développement politique de la Russie“, în *Monde Slave*, martie 1927, p. 343.

„Popoare fără istorie“

Diferenţele de civilizaţie dintre popoarele care compuneau aceste federaţii erau prea semnificative sau raportul numeric prea puţin echilibrat pentru a face posibil un parteneriat ideal. Naţiunile superioare din punct de vedere cultural şi economic erau nevoite să le atragă pe orbita proprie pe cele mai puţin dezvoltate. Fenomenul s-a petrecut cam în felul următor: clasele conducătoare ale poporului mai înapoiat au adoptat cultura şi limba poporului superior, schimbându-şi astfel identitatea naţională, în timp ce oamenii simpli, cu privilegiile abolite şi reduşi la condiţia de iobagi, au continuat să vorbească vechiul grai. Polonia, unde nobilii lituanieni, bieloruşi şi ucraineni au adoptat naţionalitatea poloneză, oferă un exemplu la fel de grăitor ca şi Ungaria, unde slovacii şi românii de origine nobilă s-au integrat în aristocraţia maghiară.

Popoarele văduvite astfel de propriile pături conducătoare au fost definite de Friedrich Engels drept „popoare fără istorie“, deoarece în Evul Mediu doar clasele superioare deţineau efectiv puterea politică. Lipsit de aristocraţie, un popor era condamnat la neputinţa exprimării, la anonimat, la tăcere.

Nu toate popoarele au fost „amuţite“ pe parcursul unui proces social de lungă durată. Cehii, de pildă, au devenit un „popor fără istorie“ în timpul unui conflict religios. Înfrânţi de armatele catolice, nobilii cehi protestanţi au fost masacraţi sau au trebuit să emigreze, limba lor – vehicul al ereziei – a fost reprimată, iar moşiile lor au ajuns în mâinile unor aristocraţi din alte neamuri. Micile popoare de pe coasta baltică au fost subjugate în numele Crucii, contopindu-se, după multă vreme, cu o pătură conducătoare germană. Elitele de sânge ale majorităţii popoarelor creştine balcanice au fost nimicite în timpul confruntărilor cu otomanii. „Popoarele fără istorie“ nu reprezintă nicidecum o caracteristică exclusivă a Europei de Est. Elementul definitoriu al evoluţiei istorice din acest spaţiu rezidă în faptul că majoritatea popoarelor supuse timp de secole şi-au făcut apariţia ca naţiuni istorice la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Oraş şi sat: ciocnirea naţionalităţilor

Popoarele tăcute au fost capabile să iasă din îndelungata lor muţenie abia o dată cu abolirea iobăgiei, în Austria în 1848 şi în Rusia în 1861. Până atunci, ele nu au reuşit să acceadă la un statut social superior şi mai cu seamă să pătrundă în oraşe. În mod similar, sfârşitul stăpânirii otomane în sudul şi estul Balcanilor a eliberat popoarele din peninsulă de opresiunea străinilor turci şi a celor greci, care domneau ca slujitori ai Porţii. Ca şi în cazul Austriei şi Rusiei, indivizi care până atunci fuseseră legaţi de glie au început să se îndrepte către oraşe. Treptat, clasele de mijloc urbane au fost întărite cu membri ai acestor popoare de curând emancipate, care au căpătat forţă politică şi au început să joace un rol în mersul istoriei.

Însă, la început, un ţăran care mergea într-un oraş din ţinutul său de baştină era privit acolo ca un străin. În primii ani ai secolului al XIX-lea, Bucureştiul mai era încă un oraş grecesc; în 1848, Praga, Plžen (Pilsen) şi Ljubljana aveau o populaţie majoritar germană; într-o epocă destul de apropiată de noi – a doua jumătate a secolului al XIX-lea – cele mai importante oraşe din Finlanda erau suedeze, Riga şi Tartu (Dorpat) erau germane, cele din Bulgaria – greceşti şi cele de pe coasta dalmată – italiene.

Nu intenţionăm să vorbim aici despre „majorităţi“ şi „minorităţi“ în sensul în care termenii sunt utilizaţi în epoca democraţiei parlamentare. Caracterul etnic al unui oraş era determinat doar de naţionalitatea clasei sale conducătoare, fiindcă ea controla toate instituţiile politice, iar membrii săi aparţineau uneia sau alteia dintre naţiunile istorice, naţiunea hegemonă. Avantajele politice şi economice au conferit alogenilor majoritatea numerică în oraşe, pentru că dacă un plugar care aparţinea poporului tăcut ar fi dorit să-şi amelioreze condiţia şi să urce pe scara socială, nu avea altă soluţie decât să adopte limba naţiunii stăpânitoare şi, finalmente, să-şi piardă identitatea. Prin urmare, ucrainenii care s-au stabilit la oraş au devenit ruşi, slovacii s-au transformat în maghiari, cehii care s-au îndreptat spre enclavele urbane germane din interiorul Boemiei şi Moraviei au fost germanizaţi.

În mediul rural însă populaţia autohtonă şi-a păstrat naţionalitatea. O dată cu declinul regimului feudal şi triumful ordinii capitaliste burgheze, lumea satelor a devenit rezervorul din care centrele industriale şi comerciale în expansiune îşi recrutau mâna de lucru. În consecinţă, vechiul proces de permutare a identităţii – valabil pentru majoritatea oraşelor – a fost, de-a lungul timpului, inversat. Caracterul naţional al mediului urban a fost din ce în ce mai mult neutralizat de substanţa etnică a mediului rural. Acest lucru s-a petrecut pe două direcţii: pe de o parte datorită exodului nou-veniţilor din lumea satelor, care şi-au păstrat limba şi naţionalitatea, pe de altă parte deoarece unii dintre orăşenii care trecuseră de partea claselor conducătoare au devenit conştienţi de propria origine şi şi-au schimbat pentru a doua oară limba şi identitatea naţională. Treptat, trăsăturile etnice ale satului s-au suprapus celor ale oraşului şi totalul membrilor naţiunii stăpânitoare a scăzut atât proporţional, cât şi pe ansamblu.

Acest proces etnic şi în acelaşi timp social, de redobândire a identităţii naţionale de către popoarele tăcute, este una dintre cauzele conflictelor etnice care macină în ziua de azi Europa de Est şi Sud-Estică.

Asimilarea de către oraşe a caracterului etnic rural nu a fost un proces mecanic, care să fi decurs peste tot la fel. Tendinţa a fost încetinită acolo unde exista o prăpastie deosebit de profundă între nivelul cultural şi social al satului şi, respectiv, al oraşului. De pildă, procesul s-a desfăşurat (şi se desfăşoară încă) foarte lent în oraşele maghiare din Slovacia şi Ucraina Subcarpatică şi în Lvovul polonez din Galiţia Orientală ucraineană.

Mai mult, nu există o lege universală care să explice toate evoluţiile complexe petrecute în „Orientul Mijlociu“ european. Ciocnirea naţionalităţilor în zonele urbane nu se datorează în întregime şi invariabil opoziţiei dintre naţiunile istorice stăpânitoare şi fostele popoare tăcute.

Unele oraşe din Europa Centrală şi Răsăriteană sunt aşezate în puncte de frontieră, cu popoare diferite de fiecare parte a acesteia. Ambele părţi ridică pretenţii asupra oraşului respectiv, însă caracterul său multinaţional este inevitabil. Rivalii îşi sprijină cererile invocând date istorice şi statistice, a căror validitate nu poate fi pusă la îndoială de nici un tribunal imparţial. O parte dintre aceste oraşe sunt relativ lipsite de importanţă. Altele în schimb au devenit adevărate puncte focale ale intereselor naţionale conflictuale. Fanatismul naţionalist s-a axat pe oraş, conceptualizându-l ca pe un simbol al existenţei acelui popor.

Iată, de pildă, Vilnius (sau Vilna, sau Wilno) – capitala vechiului mare ducat lituanian, sediul primei Adunări Naţionale lituaniene, întrunită în 1905, dar în acelaşi timp o „Atenă a Nordului“ poloneză şi, mai mult, un centru de cultură bielorusă. Un tribunal nepărtinitor ar găsi prea puţin ajutor în informaţiile statistice. Polonezii pot demonstra pe baza unor recensământuri relativ recente că lituanienii formează doar o minoritate restrânsă în Vilnius. La rândul lor, lituanienii pot susţine că unica sursă statistică de încredere este catagrafia ţaristă din 1861, ce arată că 74% din totalul populaţiei era de origine lituaniană şi doar 16% de origine poloneză.

Povestea se repetă în cazul Bratislavei (sau Pressburg, sau Poszony). Ea a fost capitala Ungariei până în 1789 şi reşedinţa Dietei maghiare până în 1848. Este deopotrivă şi cel mai important oraş al slovacilor, în care au trăit unii dintre cei mai de seamă fii ai poporului slovac. La nivelul statisticilor, slovacii pot demonstra că în 1930 doar 16% dintre locuitori erau maghiari, pe când aceştia din urmă, întemeindu-şi solicitările pe recensământul din 1910, sunt în stare să arate că 40% erau atunci unguri şi doar 18% slovaci. Şi, dacă ar fi şi ca germanii să înfăţişeze cifre, ei s-ar referi fără îndoială la recensământul din 1880, când 65% dintre locuitori s-au declarat de naţionalitate germană.

Populaţii de frontieră

Dificultatea trasării frontierelor etnice în „Orientul Mijlociu“ european este sporită de existenţa unor dialecte de tranziţie între două limbi slave, înrudite cu fiecare dintre acele limbi. Nici existenţa „populaţiilor de frontieră“ nu este totuşi o caracteristică exclusivă a Europei Răsăritene. Catalanii ce populează versantele sudic şi nordic din Pirinei alcătuiesc într-o oarecare măsură o populaţie de tranziţie între spanioli şi francezi. O astfel de populaţie ar fi şi alsacienii, care vorbesc un dialect german amestecat cu numeroase cuvinte din franceză. Însă specificul regiunii studiate (în special al Europei de Sud-Est) constă tocmai în numărul mare al acestor dialecte. Cehii şi polonezii sunt separaţi de o „populaţie de frontieră“ nici cehă şi nici poloneză, ci oscilând între cele două naţiuni. Dacă statul ceh şi statul polonez ar iniţia ostilităţi în respectiva porţiune a graniţei, existenţa acestor indivizi de etnie indefinită ar putea cauza o criză internaţională.

În Polonia de Nord-Est (sau Bielorusia de Sud-Vest, în funcţie de simpatiile politice ale fiecăruia), se poate întâlni o altă ciudăţenie lingvistică şi

etnologică. Este vorba despre *pinchuki*, o populaţie ce trăieşte în ţinutul mlăştinos al Polesiei (sau Pinşcina – în jurul oraşului Pinsk), regiune disputată de polonezi şi sovietici. *Pinchuki* au numeroase trăsături comune cu ucrainenii, dar altele îi apropie de bieloruşi. Folosind formularea unui periodic polonez, ei constituie „un tip aparte de indigeni“, lipsiţi de conştiinţa pozitivă a sentimentului naţional şi lingvistic, dar cu o conştiinţă negativă, cea a diferenţei faţă de comunităţile învecinate[6].

Documentele poloneze atestă existenţa a peste 700 000 de *pinchuki*, înscrişi la rubrica „autohtoni“. Deşi e clar că asemenea statistici au drept scop evident să dividă populaţia non-poloneză din estul ţării în cât mai multe unităţi cu putinţă, *pinchuki* nu sunt o invenţie a polonezilor, existenţa lor fiind confirmată de etnografii ruşi cu mult înainte de primul război mondial.

Dialecte de frontieră mai apar între polonezi şi ucraineni, slovaci şi ruteni, slovaci şi cehi, ruşi şi bieloruşi.

Dar fenomenul poate fi studiat de asemenea la confluenţa unor popoare ale căror limbi nu sunt înrudite îndeaproape: de pildă, între lituanieni, pe de o parte, şi polonezi şi bieloruşi, pe de altă parte. În unele porţiuni ale zonei din jurul Vilnei se vorbeşte o limbă despre care scriitorul lituanian Verbelis afirma că nu este lituaniană, dar nici nu se poate spune că se aseamănă cu poloneza mai mult decât cu bielorusa.

Încă şi mai adevărată este afirmaţia potrivit căreia în Balcani, în întregul spaţiu geografic cuprins între Klagenfurt (Carintia) şi Constantinopol, delimitările lingvistice sunt imposibil de realizat.

Exemplul clasic de spaţiu în care naţionalităţile nu pot fi definite pe baza limbii este Macedonia, ai cărei locuitori slavi sunt revendicaţi atât de bulgari, cât şi de sârbi. La nivelul statisticilor, cele sârbe arată existenţa a 1 600 000 de sârbi şi a 50 000 de bulgari; statul bulgar, în schimb, are pretenţia că nu există deloc sârbi în Macedonia, ci doar 1 178 000 de bulgari. Nu-i mai amintim aici şi pe macedonenii turci, albanezi sau greci, ai căror reprezentanţi s-ar putea înarma şi ei cu cifre.

Asemenea contradicţii izbitoare nu înseamnă neapărat că recensământurile sunt false. Dimpotrivă, faptul că cifrele reflectă în mare măsură adevărul certifică extrema confuzie lingvistică din Europa Răsăriteană. Numeroase populaţii fac parte din două grupuri lingvistice şi sunt incluse în numărătorile ambelor părţi. Mai mult, în anumite zone apartenenţa unui individ la un grup lingvistic nu rămâne aceeaşi, ea putând fi schimbată de-a lungul vieţii, din motive personale sau politice. De fiecare dată când graniţele se modifică, o parte a populaţiei trece în tabăra naţiunii învingătoare, pentru a evita dezavantajele economice, sociale şi politice inerente minorităţilor naţionale. Această viziune subiectivă a identităţii naţionale explică destul de bine discrepanţele evidente dintre statisticile lingvistice întocmite la date diferite. Lloyd George, referindu-se la amestecul naţional din fostul Imperiu Austro-Ungar, spunea pe drept cuvânt: „Mii de indivizi pot revendica în chip legitim o anumită moştenire rasială, cea care le-ar conveni la momentul

[6] *Polish Fortnightly Review*, iulie 1941.

respectiv“[7].

Amalgamul etnic din sud-estul european e capabil să producă surprize încă şi mai mari: să ne gândim numai la idiomul slavo-român, vorbit în regiunea Timişoarei (Temesvar) de către sârbi pe jumătate românizaţi. Încă şi mai grăitor este exemplul găgăuzilor, care trăiesc în Basarabia şi Dobrogea şi care vorbesc un amestec de bulgară, română, turcă şi greacă. Ei numără doar câteva zeci de mii de indivizi şi, cu toate acestea, sunt o dovadă a fluxului şi refluxului popoarelor. Misterul găgăuzilor nu şi-a găsit încă o explicaţie satisfăcătoare. Unii îi văd drept descendenţi ai neamului asiatic al cumanilor, alţii îi consideră greci ce şi-au pierdut identitatea naţională fără a fi reuşit să-şi consolideze o alta.

Conştiinţă naţională şi religioasă

Un obstacol suplimentar în includerea popoarelor între graniţele statelor naţionale constă în însufleţirea cu care rivalităţile sau afinităţile religioase se manifestă azi în numeroase regiuni ale Europei Estice şi Sud-Estice sau cel puţin s-au manifestat odinioară, până la începutul secolului XX. Fanatismul religios, familiar Occidentului în perioada Reformei, este înlocuit cu foarte mare greutate de conştiinţa naţională de tip modern. Există aici o singură excepţie. În Uniunea Sovietică, dependenţa de religie şi-a pierdut forţa originară, dar nu printr-o transformare graduală, ca în alte părţi, ci prin măsuri legislative şi de stat care au impus rapid schimbarea. În restul Europei Răsăritene procesul nu s-a încheiat. Diferenţele confesionale sau religioase dintre membrii aceluiaşi popor au dus la divergenţe de ordin cultural şi, în cele din urmă, la programe politice şi naţionale opuse. Pe de altă parte, în unele cazuri o singură convingere religioasă împărtăşită de oameni de etnii diferite a anulat antagonismele naţionale.

Slovacii au ilustrat şi, într-o anumită măsură, încă ilustrează primul caz expus mai sus. De-a lungul secolelor, slovacii protestanţi şi cei catolici s-au contrazis în problema substanţei naţionale şi a sensului conştiinţei naţionale slovace, un conflict izvorât din existenţa a două concepţii diferite asupra lumii şi asupra culturii. Protestanţii slovaci considerau că ei, împreună cu cehii, formează o unică naţiune, în vreme ce fruntaşii catolici din Slovacia îi considerau pe slovaci un popor distinct şi înclinau să meargă până la capăt, adică să ceară constituirea unui stat separat.

Pe vremuri, şi bieloruşii au avut aceleaşi probleme. Catolicii doreau cooperarea cu lituanienii şi cu polonezii, prin urmare în timpul regimului ţarist ei au fost mai deschişi faţă de ideile autonomiste decât majoritatea bielorusă ortodoxă, care era legată spiritual de marea Rusie pravoslavnică.

Un alt exemplu: înainte de 1914, în Galiţia opoziţia dintre rutenii greco-catolici şi cei ortodocşi şi-a găsit echivalentul politic în apariţia partidei proaustriece şi a partidei proruse.

---

[7] David Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, Londra, 1938, pp. 914-915.

Între lituanienii protestanţi, locuitori ai districtelor Memel şi Tilsit, şi cei catolici, aflaţi sub stăpânire rusă, a existat o falie adâncă. Primii nu îşi ascundeau simpatiile faţă de statul prusac protestant, ale cărui acţiuni de germanizare le-au întâmpinat cu o minimă rezistenţă. De cealaltă parte, catolicii făceau publică aspiraţia lor către autonomie şi, ulterior, către independenţă. Succesul lui Hitler în Memel s-a datorat în primul rând faptului că a avut de partea lui un anumit număr de protestanţi, lituanieni pe jumătate germanizaţi, care au făcut posibilă publicarea unui periodic nazist în limba lituaniană. De-a lungul istoriei sale, Lituania s-a identificat atât de puternic cu catolicismul, încât unui protestant etnic lituanian i-ar veni greu să se simtă membru al naţiunii lituaniene.

Mergem şi mai departe spre sud-est, unde o conştiinţă religioasă profundă este capabilă să o umbrească pe cea naţională. În Balcanii Sudici nu este vorba doar de o confruntare între religii şi confesiuni diferite, ci şi de neînţelegeri între Bisericile de aceeaşi confesiune. Rivalele sunt cele trei Biserici ortodoxe: sârbă, bulgară şi greacă. În acest context, nefericitul statistician poate afla cum, printr-o simplă semnătură, supunerea faţă de Biserică se poate transforma în loialitate naţională. Confuzia apartenenţei la o anumită instituţie bisericească adânceşte prăpastia dintre popoare înrudite care, în alte condiţii, ar avea avantaje semnificative dacă s-ar pune de acord. Sârbii, grecii şi bulgarii au cu toţii pretenţia că membrii Bisericii naţionale respective sunt *ipso facto* membri ai naţiunii lor, fără însă a le acorda acest privilegiu şi celorlalte părţi. Bulgarii, de exemplu, consideră de la sine înţeles că orice supus al exarhatului bulgar este etnic bulgar. Ei susţin însă că există bulgari care ţin de patriarhiile sârbă şi greacă. Aşadar, în interiorul propriei Biserici primează conştiinţa religioasă, dar atunci când este vorba de apartenenţa la o altă Biserică se ia în calcul criteriul etnic.

În trecut, aspiraţia acestor Biserici de a întruchipa idealul naţional şi pe cel al credinţei apărea drept un lucru firesc pentru fidelii lor. De exemplu, cea mai veche şi, pentru o vreme, cea mai puternică dintre Bisericile balcanice, cea ortodoxă greacă, a reuşit să contopească cele două concepţii – cea a Bisericii greco-ortodoxe şi cea a naţiunii „greceşti“. Mii de albanezi şi de români macedoneni (cuţovlahi) au fost supuşi procesului de elenizare prin intermediul şi din cauza acestei Biserici. Albanezii nu s-au putut sustrage acţiunilor de deznaţionalizare până în momentul întemeierii Bisericii ortodoxe albaneze, în 1913, dar albanezi vorbitori de greacă mai există şi în zilele noastre. Cu mândrie amintea Venizelos, preşedintele[8] grec, la Conferinţa de pace de la Paris din 1919, că viceprim-ministrul Repulsis, amiralul Konduriotis şi comandantul suprem al armatei, Danglis, erau cu toţii de origine albaneză.

În sud-estul Europei, chiar şi acolo unde islamismul se întâlneşte cu creştinismul, nu există uniformitate în privinţa priorităţii conştiinţei naţionale sau a celei religioase. Bosniacii mahomedani vor fi devenit poate buni patrioţi sârbi sau croaţi, dar dacă unul dintre ei este întrebat care-i este religia,

[8] Eroare a autorului. În acel moment, Grecia era monarhie, iar Venizelos, prim-ministru. (n.tr.)

răspunsul mai des întâlnit ar fi: „Sunt turc“, dovedind astfel că naţionalitatea şi religia nu sunt nici acum clar delimitate. Mahomedanii vorbitori de bulgară, pomacii, sunt pe deplin integraţi în naţiunea bulgară. În schimb, în momentul schimbului de populaţii din 1923 musulmanii vorbitori de greacă de pe insula Creta, atunci când au avut de ales între identitatea greacă şi cea turcă, au preferat să se declare turci. Concomitent, 100 000 de locuitori ai Anatoliei, supuşi ai Bisericii ortodoxe greceşti, au ales să fie greci, deşi vorbeau doar turca şi nici un cuvânt în greacă.

Toate aceste exemple sunt menite să ilustreze forţa naturală a conştiinţei religioase. Există numeroase alte cazuri în care particularităţile religioase au fost exploatate şi înfăţişate astfel încât să adâncească diferenţele etnice într-o direcţie şi să evidenţieze afinităţile în altă direcţie.

La mijlocul secolului al XIX-lea, 140 000 de protestanţi letoni au trecut la Biserica ortodoxă rusă. A fost expresia naţională a protestului împotriva magnaţilor germani din spaţiul baltic. Letonii care s-au îndreptat spre ţarul ortodox au sperat că acesta le va oferi mai multă protecţie.

La cumpăna secolelor al XIX-lea şi XX, cei mai radicali dintre naţionaliştii germani din Boemia au părăsit treptat Biserica catolică şi s-au convertit la protestantism, în cadrul unei mişcări care avea ca ultim scop ruperea Boemiei de Austria şi alipirea ei, printr-un fel de *Anschluss*, la Germania. De atunci, mişcarea separatistă pangermană din rândurile germanilor sudeţi a fost aproape întotdeauna condusă de o restrânsă minoritate protestantă.

Simbolul naţional şi religios al alfabetului

Alfabetul ataşat anumitor Biserici a reprezentat un factor suplimentar de divizare sau unire a popoarelor. Aproape fiecare alfabet a fost identificat cu o confesiune sau credinţă, în consecinţă, abandonarea unui alfabet a fost uneori privită ca o repudiere a credinţei respective. În 1863, când ţarul a decretat că lituanienii trebuie să adopte scrierea chirilică, aceştia au preferat mai degrabă să neglijeze activităţile literare decât să se folosească de un simbol al Bisericii ortodoxe. În alte cazuri, deşteptarea conştiinţei naţionale a determinat unele naţiuni să renunţe la un anumit alfabet, a cărui utilizare era legată inextricabil de autoritatea Bisericii, şi să-şi manifeste astfel dorinţa de independenţă politică sau culturală. În asemenea condiţii, s-a preluat de obicei alfabetul latin, în virtutea caracterului său neutru şi a folosirii mai răspândite. Letonii şi estonienii au repudiat alfabetul gotic importat de germanii baltici, văzând în el un semn al dominaţiei acestor magnaţi alogeni. De asemenea, cehii au renunţat la caracterele gotice în favoarea celor latine.

În rândul albanezilor a existat o extraordinară luptă a alfabetelor. Limba albaneză putea fi şi era transcrisă cu trei tipuri distincte de caractere: greceşti – de către fidelii Bisericii ortodoxe şi numeroşi musulmani influenţaţi de cultura greacă, arabe – cu deosebire de către supuşii credincioşi Porţii şi, în fine, mai era scrierea latină, preferată de mişcarea naţionalistă modernă. Dintre toate, alfabetul latin a reuşit să se impună, ajutat şi de un rug pe care,

în 1913, au fost arse cărţile albaneze cu caractere arabe.

Românii au utilizat scrierea chirilică până la începutul secolului al XIX-lea, moment în care conştientizarea ideologică a originii lor romane i-a determinat să adopte alfabetul latin, deşi acesta era incapabil să reproducă toate sunetele limbii lor. În 1863, folosirea scrierii chirilice a fost interzisă.

Alfabetul şi religia sunt de asemenea criterii fundamentale pentru naţionalităţi distincte, dar înrudite, din masa slavă. Particularităţile ce-i despart pe sârbi de croaţi, de exemplu, nu ţin de limbă, ci de religie şi de alfabet şi se datorează influenţelor istorice şi culturale ale Bizanţului, pe de o parte, şi celor ale Romei, pe de altă parte. La fel, diferenţele dintre polonezi şi ucraineni sau polonezi şi bieloruşi sunt evidenţiate de alfabetul utilizat, exceptând aici o minoritate bielorusă care foloseşte grafia latină, dovedind că în trecut a fost mai apropiată de Varşovia şi Vilnius decât de Moscova sau Sankt Petersburg.

Diferite categorii de evrei

Intim asociată amestecului complicat de naţionalităţi şi religii din Europa Centrală şi de Est este – sau cel puţin era – problema evreiască (pentru că a scrie despre evreii din această parte a continentului înseamnă, din numeroase motive, să scrii despre trecut). Hitler şi statele-satelit ale Germaniei, mai cu seamă Slovacia, Ungaria şi România, au nimicit sau au strămutat părţi însemnate din populaţia evreiască. Trebuie să subliniem aici că tratamentul barbar la care au fost supuşi evreii timp de ani întregi va avea în mod sigur repercusiuni de durată în ceea ce priveşte mentalitatea lor. Printre evrei, ideea de asimilare şi-a pierdut fără îndoială forţa, fundamentându-se în mod proporţional o conştiinţă naţională evreiască distinctă. E de aşteptat ca evreii să arate neîncredere faţă de naţiunile care au jucat un rol activ în persecuţiile antisemite, tot aşa cum ei se vor simţi solidari cu acelea care au suferit de asemenea sub jugul nazist. Campioni ai asimilării vor mai putea fi întâlniţi în rândul generaţiei vârstnice – acei evrei care se autodefinesc drept cehi, polonezi, maghiari de religie mozaică – însă sionismul a început să aibă mare influenţă asupra tineretului. Dacă în viitor, după ce rănile suferite se vor fi vindecat, ideea unei Palestine evreieşti va avea o înrâurire spirituală mai puternică asupra evreimii din Europa Centrală şi Răsăriteană decât naţionalismul ceh, polonez sau maghiar – iată un fapt care va depinde, bineînţeles, de posibilităţile practice de emigrare şi de evoluţia ulterioară a problemei palestiniene.

În statisticile etnice din trecut se întâlneau trei categorii aparte de evrei. În primul rând, existau evreii complet asimilaţi. Procesul de asimilare a fost mai profund acolo unde tendinţele antisemite au fost minime – este vorba aici de Boemia şi de Ungaria. Dar chiar şi în ţările în care antisemitismul exacerbat i-a obligat pe evrei la autarhie culturală şi la prezervarea conştiinţei naţionale au existat patrioţi de credinţă mozaică. Ideea naţională poloneză, de exemplu,

a găsit printre evrei promotori de seamă. Acolo unde evreii au avut la dispoziţie un context favorabil asimilării complete, statisticile etnice au fost mai puţin complicate.

În al doilea rând, întâlnim evrei în cazul cărora procesul de asimilare a fost mai sinuos, din cauza faptului că trăiau într-un stat multinaţional sau într-o regiune de amestec lingvistic. În asemenea cazuri s-a întâmplat adesea ca, între două recensământuri sau după o perioadă mai lungă, evreii să se detaşeze de un grup etnic pentru a se integra în altul. Începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, în unele oraşe din Moravia sau Boemia – de exemplu – un număr tot mai mare de evrei germani au adoptat naţionalitatea cehă. La o scară inferioară, acelaşi lucru s-a petrecut în Slovacia, unde o parte a evreilor au repudiat calitatea de maghiari şi s-au definit apoi drept slovaci. Şi în alte zone ale „Orientului Mijlociu“ european evreii au întâmpinat conflicte de asimilare asemănătoare, devenind în consecinţă o variabilă în toate statisticile concurente afişate de naţionalităţile de aici.

În ultimul rând, existau evrei indiferenţi la pretenţiile conflictuale ale naţiunilor din spaţiul cercetat, şi aceştia au reprezentat majoritatea. Deşi cei mai mulţi dintre ei erau orăşeni, n-au luat niciodată parte la lupta naţionalistă pentru cucerirea unor centre urbane disputate, fie pentru că era o luptă în care evreii nu erau luaţi în seamă, fie pentru că se presupunea că interesele lor ar fi fost reprezentate de unul sau altul dintre rivali.

Lituanienii, bieloruşii, polonezii s-au confruntat pentru stăpânirea oraşelor Vilnius, Bialystok şi Suwałki, unde, din numărul total de locuitori, 50% sau poate chiar mai mult erau evrei. Românii şi ruşii şi-au disputat Chişinăul, oraş care odinioară avea şi el o populaţie majoritar evreiască. Maghiarii şi rutenii au dorit fiecare în parte Mukacevo, unde de asemenea evreii deţineau o majoritate relativă.

În perioada interbelică, statisticile privitoare la evrei arătau astfel: în Polonia, evreii făceau parte din şase naţionalităţi diferite – 73,8% declarau că aparţin naţiunii evreieşti, 25,5% se declarau polonezi, iar restul – germani, ucraineni, ruşi şi bieloruşi. În Cehoslovacia, evreimea era încă şi mai divizată: doar 51% dintre membrii comunităţilor religioase mozaice se declarau de naţionalitate evreiască, în vreme ce 20,7% se considerau cehi sau slovaci, 13,9% – germani, 9,3% – maghiari, 1,1% – ruşi şi ucraineni. Alegerile pentru „Primăria evreilor“, Comitetul comunităţii evreieşti din Praga, nu puneau doar probleme religioase, ci şi probleme de limbă, atunci când locurile trebuiau împărţite între evreii cehi, evreii germani şi evreii „indiferenţi“.

Chestiunea este, de fapt, chiar mai complicată. Ar fi o eroare să presupunem că toţi evreii care se pretind de naţionalitate evreiască sunt uniţi printr-o limbă unică. Numeroşi „etnici evrei“ din Cehoslovacia Apuseană, de pildă, vorbesc doar limba regiunii, germana sau ceha, şi nu idişul evreilor din Cehoslovacia de Est şi Polonia, ca să nu mai vorbim de ebraică. În vreme ce idişul este, în linii mari, o limbă înţeleasă şi vorbită de către toţi evreii din cuprinsul graniţelor ruseşti, ar servi prea puţin unui evreu călătorind prin sud-estul Balcanilor. Aici, evreii sefarzi sau „spanioli“ – veniţi din Spania în secolul al XV-lea – şi-au conservat idiomul medieval de origine hispanică, la

care au renunţat abia în ultima vreme în favoarea limbilor sârbă, bulgară sau greacă. În Salonic existau 30 de sinagogi şi între 60 000 şi 80 000 de evrei, în marea lor majoritate sefarzi. Mai existau însă şi aproape 10 000 de „rumanioţi“, ai căror strămoşi nu fuseseră imigranţi, ci supuşi ai Imperiului Bizantin. Limba pe care o vorbeau era greaca epocii bizantine. Doar câteva sute de evrei din Salonic au supravieţuit persecuţiilor şi deportărilor naziste.

Metereze vii

Acele regiuni din „Orientul Mijlociu“ european în care amestecul etnic este deosebit de complicat şi care, din acest motiv, devin la intervale constante scena unor conflicte internaţionale îşi explică existenţa pe baza a două raţiuni distincte: fie au fost create în urma unor mişcări spontane de populaţie, fie sunt produsul artificial al intereselor imperialiste.

Primei categorii îi aparţin zonele străbătute de valurile populaţiilor migratoare. De fiecare dată când valul migrator se retrăgea, un nou popor sau o parte a unui popor rămânea în urmă, amestecându-se cu populaţia autohtonă sau păstrându-şi trăsăturile etnice. Astfel Tracia, întinzându-se lângă poarta europeană a Istanbulului, şi Istanbulul însuşi şi-au menţinut aspectul cosmopolit pe care măsurile constrângătoare ulterioare au reuşit să-l transforme întru câtva, fără însă a-l face să dispară cu totul. Istanbulul a fost timp de sute de ani capitala a două imperii mondiale, primul – Imperiul Roman de Apus, al doilea – Imperiul Otoman. Este imposibil ca el să decadă brusc până la condiţia de oraş de provincie al unei naţiuni unice, mai ales dacă ţinem seama de aşezarea sa geografică particulară – la răscrucea dintre Europa şi Asia, poartă de intrare în lumea mediteraneană şi în continentul rus. În epoca otomană, doar jumătate din populaţia Istanbulului era turcă. Chiar şi după ce capitala a fost mutată la Ankara şi s-a produs un exod de populaţie non-turcă (mai ales greci), proporţia turcilor a crescut aici cu foarte puţin.

În Macedonia, printr-un capriciu al istoriei şi fără nici un fel de intervenţii în forţă, s-au strâns laolaltă şase naţionalităţi: sârbă, bulgară, greacă, albaneză, turcă şi cuţovlahă.

A doua categorie de regiuni cu amestec etnic este formată pur şi simplu din teritorii colonizate.

Unul dintre aceste „metereze vii“, organizat prin aducerea unor colonii de ţărani, a fost creat de Austria în Banat, „provincie de frontieră“, având drept scop apărarea împotriva inamicilor otomani. Îndatoririle acestor colonişti ţărani erau să cultive câmpurile fertile din Valea Dunării, să furnizeze echipament pentru turnurile de pază şi să fie ei înşişi pregătiţi de luptă la cel dintâi semn de apropiere a duşmanului. Primii ţărani-războinici au fost sârbii, care se refugiaseră la nord de Dunăre din cauza persecuţiilor turcilor. După 1690, ei s-au stabilit în Banat şi în ţinuturile alăturate, căutând apoi să-şi revitalizeze viaţa naţională proprie.

Un al doilea val masiv de colonişti s-a revărsat peste Banat în secolul al XVIII-lea. Ei veneau din toate colţurile Europei, ca şi cum ar fi fost strânşi pentru o cruciadă modernă. Câţiva au sosit din Spania şi au dat satului lor

numele de Nova Barcelona. Alţii, sosiţi din Franţa, au întemeiat localităţile St. Huber şi Charleville. Unii veneau din Italia, dar cei mai mulţi erau originari din diferite părţi ale Germaniei[9]. Mai târziu au venit slovacii şi, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un mare număr de maghiari. Ca urmare a acestor însemnate colonizări, românii nativi din Banat, care în 1770 reprezentau 70% din totalul populaţiei, au devenit minoritari. Un recensământ iniţiat de guvernul maghiar în 1910 oferă următorul tablou al naţionalităţilor din această provincie:

Români	592 000 (37,4%)
Germani	387 000 (24,4%)
Sârbi	284 000 (18,0%)
Maghiari	242 000 (15,3%)
Slovaci	22 000 (1,4%)
Alţii	53 000 (3,4%)

„Alţii“ pot fi adăugaţi fără probleme sârbilor, deoarece în respectiva categorie au fost incluse diversele populaţii slave.

O altă zonă colonizată în acest chip a fost Dobrogea, unde turcii au consolidat „metereze vii“ încă înainte de acţiunea Austriei în Banat. Dobrogea, aflată la sud de Delta Dunării, prezenta o importanţă strategică pentru Imperiul Otoman deoarece, dacă ea s-ar fi aflat în posesia unei puteri creştine (e vorba aici mai ales despre Silistra, pe care nu întâmplător turcii o numiseră *Dar Gazian* – „Zidul pentru apărarea credinţei“), acel stat ar fi putut acţiona cu uşurinţă în direcţia Adrianopolului şi chiar înspre Constantinopol. Pentru a bloca drumul către capitală, Dobrogea a fost colonizată cu musulmani, care au neutralizat din punct de vedere strategic tărâmul „necredincioşilor“ dintre Dobrogea şi principalele provincii otomane.

Cea mai mare parte a coloniştilor era formată din tătari, de unde Dobrogea a ajuns cunoscută în vestul Europei, între secolele al XV-lea şi al XVIII-lea, sub numele de „Tartaria“. Însă venirea coloniştilor turco-tătari nu a dus la dispariţia completă a locuitorilor români sau bulgari. Români din Transilvania sau din Ţările Române au continuat să se stabilească în Dobrogea, acest lucru conformându-se intereselor economice şi fiscale ale Porţii. Românilor, muncitori şi atât de folositori, li s-a permis să vină în această regiune stearpă şi slab populată. Dacă ei au avut vreo influenţă, politiceşte vorbind, ea a fost contrabalansată de prezenţa din ce în ce mai numeroasă a coloniştilor turci şi tătari. Ultimul val de imigranţi a sosit după 1812, când tătarii crimeeni, care se stabiliseră în Basarabia după cucerirea rusească a peninsulei (din 1771), au fost obligaţi să emigreze din nou după ce Rusia şi-a anexat provincia amintită. Prin urmare, ei s-au aşezat în Dobrogea, unde turco-tătarii au format majoritatea populaţiei chiar până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În 1863, dintre cei 169 500 de locuitori ai Dobrogei, nu mai puţin de 90 000 erau turci şi tătari, doar 25 000 erau bulgari şi numai 12 000 români. Cincisprezece ani mai târziu, după înfrângerea Imperiului

[9] Leonhard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, vol. II, Leipzig, 1861, p. 219.

Otoman de către Rusia, la Congresul de la Berlin s-a hotărât transferul celei mai mari părţi a Dobrogei către România[10]. Turcii şi tătarii au trebuit să plece, cu toate acestea un număr considerabil au rămas pe loc, după cum se poate vedea şi din următoarea statistică, realizată la iniţiativa României în 1930:

Români	360 000 (44,4%)
Bulgari	185 000 (22,9%)
Turci şi tătari	172 000 (21,1%)
Ruşi	24 000 (3,0%)
Germani	12 600 (1,5%)
Greci	9 000 (1,2%)
Alţii	47 500 (5,8%)

Deşi după 1878 numărul coloniştilor români a sporit în partea nordică şi centrală a provinciei, iar după 1913 şi în partea ei sudică, este limpede – dacă ne uităm la cifrele de mai sus – că nici una dintre naţionalităţile implicate nu poate avea revendicări indiscutabile şi exclusive în privinţa acestei foste frontiere militare otomane.

S-a încercat şi împărţirea între două state a unor zone precum Dobrogea şi Banatul: prima – între România şi Bulgaria, a doua – între Iugoslavia şi România. Dar, procedându-se astfel, problema este de două ori mai gravă, pentru că ar apărea astfel „chestiunea“ Dobrogei de Sud şi a Dobrogei de Nord sau cea a Banatului de Vest şi a Banatului de Est. Nici una dintre părţi nu este satisfăcută şi un al treilea grup, format din naţionalităţi care nu sunt protejate de vreunul din statele concurente, s-ar putea transforma oricând într-un factor de instabilitate, oscilând între rivali sau susţinând menţinerea unităţii istorice şi economice a întregii regiuni.

În aceste zone din Europa Centrală şi Răsăriteană popoarele sunt atât de amestecate, încât nici o diviziune teritorială nu ar asigura un grad mai ridicat de unitate naţională.

În porţiunea română a Banatului doar 52% dintre locuitori sunt români, în porţiunea iugoslavă doar 40,7% sunt sârbi, în vreme ce în Cadrilater doar 48% sunt bulgari.

Zone de colonizare au mai existat şi în restul Europei, deşi nu sub această formă a „meterezelor vii“ create în timpul luptelor dintre creştinătate şi Islam.

De exemplu, Basarabia, cedată de otomani Rusiei în 1812, a fost colonizată din motive economice şi pentru a asigura o frontieră puternică. Tendinţa de a depăşi numeric populaţia autohtonă, despre care s-a afirmat mai târziu că a fost principalul mobil al politicii ţariste, nu putea avea o influenţă hotărâtoare. Ea a fost doar o continuare a acţiunilor iniţiate de prinţul Potemkin la sfârşitul secolului al XVIII-lea în ţinuturile ucrainene slab populate achiziţionate de Rusia. Aceste teritorii au fost colonizate cu sârbi,

[10] Este vorba despre Războiul ruso-româno-turc din 1877-1878. România nu a obţinut Dobrogea ca recompensă pentru contribuţia la înfrângerea Turciei; i-a fost dată „la schimb“ în urma anexării de către Rusia a celor trei judeţe din sudul Basarabiei: Ismail, Cahul şi Bolgrad. (n.red.)

bulgari, germani şi greci, însă elementul ucrainean a reuşit să-şi menţină superioritatea numerică, în vreme ce în Basarabia, atunci când populaţia a crescut, moldovenii nu au izbutit acest lucru. În 1812, Basarabia număra abia 300 000 de locuitori, pentru ca, o sută de ani mai târziu, totalul populaţiei să fie de zece ori mai mare. Tabelul prezentat mai jos înfăţişează rezultatele colonizării:

	Recensământul rusesc 1897	Statistici româneşti 1925
Moldoveni (recensământ rusesc)	47,6%	
Români (statistici româneşti)		57,0%
Ucrainieni	19,6%	13,0%
Ruşi	8,2%	–
Evrei	11,8%	9,0%
Bulgari	5,2%	5,0%
Germani	3,0%	2,7%
Găgăuzi	2,8%	–
Alţii	1,8%	13,3%

Referinţa la „moldoveni“, şi nu la români din statisticile ruseşti nu este una lipsită de fundament. Basarabenii, vorbitori ai unui grai românesc, au fost separaţi de România chiar în perioada în care Principatele Danubiene – Moldova şi Ţara Românească – deveneau conştiente de identitatea lor naţională şi se aflau în plin progres din punct de vedere cultural. Deşi încurajaţi de acest model, basarabenii au fost supuşi influenţelor ruseşti. A face parte din marele Imperiu Ţarist era o perspectivă destul de atrăgătoare. În plus, aici mai exista şi un anumit dispreţ faţă de „românii ţigani“ de care erau despărţiţi doar prin râul Prut. Aşadar, basarabenii şi-au consolidat o conştiinţă naţională de coloratură locală. Asemenea ruşilor, care nu au pregetat să pună în lumină diferenţele dintre moldovenii basarabeni şi români, şi românii au declarat că în Basarabia există o varietate aparte de ruşi. De fapt era vorba despre o anumită sectă religioasă rusă care, înainte de 1812, a căutat să scape de persecuţii şi să aibă linişte în izolata Basarabie, pentru a-şi urma credinţa. Aceştia erau „lipovenii“. Obiceiurile lor ciudate şi convingerile religioase aparte i-au determinat pe statisticienii români să-i extragă din masa ruşilor şi să-i includă în categoria „alţii“.

La o scară redusă, un proces de colonizare asemănător a fost iniţiat de Austria în Bucovina („Ţara fagilor“). Aici se întâlneşte un mozaic de naţionalităţi aproape identic.

Bucovina, anexată de Austria în 1774, era pe atunci o provincie săracă, necivilizată, lipsită de căi de comunicaţie şi locuită doar de câteva mii de oameni. Ea a fost sistematic colonizată de către Habsburgi, nu doar cu elemente alogene, ci şi cu ucraineni şi români – naţionalităţile indigene – aduşi din alte părţi ale Imperiului. Finalmente, ucrainenii au ajuns să reprezinte 38% din totalul populaţiei, românii – 34%, restul fiind alcătuit din germani, evrei, maghiari, slovaci, armeni şi ruşi. Coloniştii au devenit la fel de ataşaţi de noul lor cămin ca şi acei ucraineni sau români ai căror strămoşi trăiseră aici de

secole. În timpul Monarhiei Bicefale, s-a încercat ca maghiarii să fie mutaţi din nou pe pământul lor natal, dar ei au revenit unul după altul în Bucovina. Masaryk a citat acest exemplu pentru a ilustra rezultatele nesatisfăcătoare ale schimbului de populaţii.

Concepţii teritoriale şi etnice despre naţiune

Amestecul etnic din Europa Centrală şi Răsăriteană a favorizat, după cum am văzut deja, apariţia unor state federale extinse. În mod asemănător, acelaşi amestec, mai ales în limitele unor arii restrânse, a înlesnit apropierea comunităţilor naţionale nu pe baza rudeniei sau a limbii comune, ci pornind de la o experienţă istorică împărtăşită. Aceste regiuni se înfăţişau de obicei ca unităţi geografice naturale, iar aici concepţia teritorială despre naţiune a prevalat până la jumătatea secolului al XIX-lea, în unele cazuri chiar până în secolul XX. În consecinţă, a existat o „naţiune boemiană“ formată din cehi şi germani, o „naţiune ungară“ compusă din maghiari, slovaci, ruteni, sârbi, germani şi români, o „naţiune dalmată“ alcătuită din italieni şi sârbo-croaţi. Până în 1860, în Boemia comitatele cehe erau reprezentate de germani şi invers, fiindcă atât cehii, cât şi germanii se percepeau ca boemieni. La fel, până la 1914, în Ungaria rutenii, slovacii şi germanii alegeau maghiari pentru a-i reprezenta în parlament, deoarece încă mai judecau din perspectiva naţiunii ungare şi nu din cea a naţionalităţilor distincte de care aparţineau.

În ziua de azi subzistă încă un conflict între mai vechea concepţie asupra naţiunii, cea teritorială, şi cea etnică, de dată mai recentă. Popoarele şi statele din Europa de Est şi de Sud-Est înclină să invoce unul sau altul dintre criteriile naţiunii, în funcţie de felul cum servesc ele propriilor interese sau sporirii prestigiului naţional. În regiunile în care unii locuitori sunt ataşaţi concepţiei teritoriale, iar alţii celei etnice, se poate observa o schimbare permanentă a fidelităţilor faţă de o naţiune sau alta. Apartenenţa la o naţiune nu are aici mai multă semnificaţie decât încadrarea într-un partid. Chiar şi o familie poate fi multinaţională. Un specialist german în problema iugoslavă, Hermann Wendel, a relatat cazul tipic al unei familii dalmate, în care tatăl se declara dalmat, un fiu – sârb, un altul – croat şi un al treilea – italian. Bosniacii, trăind între sârbi şi croaţi, separaţi din cauza evenimentelor istorice de ambele grupuri, oferă un alt exemplu. Wendel povestea despre liderul bosniacilor musulmani, Arnautović, că în timpul călătoriilor sale acesta se dădea drept sârb la Belgrad, croat la Zagreb şi turc în Macedonia[11].

Printre cehii, polonezii şi germanii din Silezia Superioară, sentimentul regional silezian este foarte pronunţat, umbrind adesea conştiinţa naţională. Profesorul W.J. Rose, care a închinat problemei un studiu detaliat, arată că un număr mare de indivizi din Silezia Superioară, când sunt întrebaţi despre naţionalitatea lor, dau replica: „Sunt de aici“ (în germană *„ein Hiesiger*“)[12].

Un locuitor nativ care vorbeşte poloneza în familie şi germana în relaţiile

[11] Hermann Wendel, *Der Kampf der Südslaven für Freiheit und Einheit*, Frankfurt, 1928, pp. 255, 350.

[12] W.J. Rose, *The Drama of Upper Silesia. A Regional Study*, Londra, 1936.

de afaceri va reuşi să se plaseze în tabăra câştigătoare, oricare ar fi aceea, în cadrul conflictelor purtate pentru Silezia Superioară. El poate afirma că are origini poloneze, însă a fost format în cultura germană şi deci este german sau, având nume polonez, se poate da drept polonez care şi-a păstrat identitatea naţională în ciuda tuturor şcolilor germane şi a încercărilor de deznaţionalizare. Situaţia este valabilă şi pentru districtul silezian Těšín (sau Teschen, sau Cieszyn), disputat îndelung între cehi şi polonezi. Fostul prim-ministru maghiar Teleki, altfel şi un distins geograf, a relatat următoarea anecdotă pe acest subiect: „Am întrebat cândva un politician ceh de frunte câţi polonezi există în Teschen. El a răspuns: «Poate 40 000, poate 100 000». Am spus: «Cum este posibil să-mi daţi cifre atât de diferite tocmai acum, când problema pare de o importanţă atât de covârşitoare?». A replicat: «Ei bine, cifrele se schimbă. Oamenii din anumite sate îşi schimbă naţionalitatea în fiecare săptămână, pe potriva intereselor lor economice şi, uneori, a intereselor primarului»“[13].

Această mărturie maghiară poate fi întru câtva exagerată, dar arată totuşi o stare de lucruri specifică şi nu este prea departe de adevăr.

Naţionalismul şi eroii naţionali

Istoriile naţionale ale ţărilor europene cuprind de obicei mai multe elemente europene decât admit în general şcolile istoriografice „patriotice“. Acelaşi lucru se aplică şi la culturile naţionale. De pildă, gloria militară a unei naţiuni, care de obicei constituie unul dintre elementele-cheie ale mândriei naţionale, se sprijină deseori pe o mulţime cosmopolită de inşi ajunşi în slujba conducătorilor unei naţiuni. Istoria militară franceză este de neconceput fără mareşalii Rantzau, Rosen, Schomberg ori fără Mauriciu de Saxa – toţi străini care au slujit regilor Franţei. Armata prusacă şi-a datorat punctul culminant al eficienţei sale numărului mare de ofiţeri de origine franceză, precum de la Motte Fougué, Courbière etc. Nu trebuie să aruncăm decât o privire superficială asupra istoriei Rusiei ca să întâlnim printre cei mai remarcabili şefi militari nume străine ca Barclay de Tolly, Diebitsch, Wittgenstein şi mulţi alţii. Până şi marele Suvorov nu a fost de „rasă rusească pură“, el fiind nepotul unui suedez ce-şi vărsase sângele pentru ţarul de la Moscova.

Străini de excepţie sau inşi de origine străină au jucat uneori un rol deosebit de important în fiecare ţară europeană, nu neapărat în domeniul militar. Mari francezi precum Mazarin, Gambetta sau Zola aveau sânge italian; marele italian Cavour descindea dintr-un francez; faimosul filosof german Kant avea un bunic scoţian. Întreaga istorie a Europei reduce fanatismul rasist şi îngustimea de spirit naţionalistă *ad absurdum*, însă cu siguranţă că istoriile şi culturile naţionale nu sunt nicăieri mai contopite decât în această parte a continentului pe care o studiem. Într-adevăr, nu doar teritoriile locuite de popoarele „Orientului Mijlociu“ european fac obiectul disputei; prilej de conflict

[13] Teleki, *The Evolution of Hungary and its Place in European History*, New York, 1923, p. 171.

este şi trecutul acelor teritorii sau originea naţională a personalităţilor de acolo. Două sau mai multe naţiuni revendică adesea acelaşi erou, om de ştiinţă sau poet. Un observator obiectiv se va feri să se pronunţe în această chestiune atunci când îşi va da seama că fiecare revendicare este, într-un anumit grad, justificată.

Controversa în care s-au încâlcit atâtea naţiuni este pe atât de inutilă, pe cât este de vehementă. Oare marile personalităţi ale unei naţiuni nu aparţin întregii umanităţi? Şi, în privinţa figurilor mediocre, merită oare să porneşti o dispută pe seama lor? În loc de a ajunge să insufle ură naţională, marii oameni în discuţie ar putea juca un rol într-o unificare adevărată a Europei. Celebrul astronom Copernic (1473-1543), considerat german de către germani şi polonez de către polonezi, ar fi cu mult mai onorat dacă ar putea fi privit ca un simbol al contactelor paşnice din trecut între cele două naţiuni.

Pentru asemenea contacte între naţiuni, în Europa Centrală şi Estică se pot culege nenumărate exemple din toate colţurile zonei în studiu. Iancu de Hunedoara, „marele şi slăvitul atlet al creştinătăţii în războiul împotriva Semilunii“, împreună cu fiul său Matei Corvin se numără printre eroii naţionali maghiari, dar ei sunt cu aceeaşi îndreptăţire revendicaţi şi de către români. Numeroase alte personalităţi din istoria Ungariei nu au avut origine maghiară, ci provin din alte popoare. De exemplu, Zrínyi, erou al războaielor antiotomane, avea strămoşi croaţi, iar marele poet Petöfi, din familia Petrović, avea tată sârb şi mamă slovacă. Coloniştii şvabi au furnizat un mare număr de naţionalişti maghiari, precum istoricul Hunfalvy, prim-miniştrii Wekerle, Gömbös, Daranyi şi Béla Imrédy, acesta din urmă descinzând din familia Heinrich. Limba maternă a lui Franz Liszt, singurul compozitor maghiar care şi-a câştigat o faimă internaţională, era germana, dar el însuşi se considera maghiar „în cuget şi simţire“, deşi nu cunoştea limba maghiară. Cel mai mare poet al românilor, Eminescu, nu a fost român, ci avea origini tătăreşti, aşa cum o demonstrează trăsăturile lui. Numele lui era la început „Emin“, slavizat apoi în „Eminovici“ şi în cele din urmă românizat. Unul dintre pionierii deşteptării naţionale iugoslave, remarcabilul episcop Strossmayer, era nepotul unui colonist german, în vreme ce Ljudevit Gaj, cel care a pus bazele limbii croate moderne, avea mamă germană. În plus, croaţii îl mai numără în rândurile lor pe unul dintre cei mai mari compozitori, Joseph Haydn, despre care se ştie în general că era german austriac. Într-adevăr, Haydn se născuse în mijlocul unei colonii de imigranţi croaţi de la graniţa austriacă şi se poate presupune că avea ascendenţă croată. Cel mai important om politic sârb, Nikola Pašić, supranumit uneori „Bismarck al Balcanilor“, avea părinţi bulgari, însă se considera sârb pentru că îşi făcuse educaţia într-o şcoală sârbească. În discursurile sale din parlament, amesteca adesea cuvinte şi fraze bulgăreşti şi sârbeşti, greşeală pentru care era luat în râs de compatrioţii lui[14].

În privinţa cehilor, câţiva dintre deschizătorii de drumuri şi lideri ai lor erau germani şi purtau nume germane, precum marii filologi Jungmann, Gebauer şi Niederle sau Rieger, lider politic în perioada deşteptării naţionale,

[14] Gratz, *Deutsch-Ungarische Probleme*, Budapesta, 1938, p. 9.

şi Fugner, fondatorul societăţilor de gimnastică Sokol. Ascendenţa germană a multor personalităţi de frunte ale cehilor a fost în numeroase rânduri exploatată de către germani în lupta pentru Boemia. Dar nici cehii nu au pierdut prilejul de a le da replica, arătând originea cehă a unor politicieni germani boemieni.[15]

Unul dintre cele mai izbitoare exemple de absenţă a unei istorii naţionale clar definite in Europa de Est ar fi cazul lui Markos Botzaris, lider al Războiului de independenţă al grecilor. El este un erou naţional pentru greci, însă şi bulgarii îl revendică, sub numele de „Bodjar“[16], şi acelaşi lucru îl fac şi albanezii, care pun în lumină faptul că „Bochari“, cum îl numesc ei, a fost autorul dicţionarului greco-albanez[17]. Se pare că soţia lui Botzaris vorbea doar albaneza şi bulgara. Dar povestea nu se încheie aici. Mai există şi o teorie românească potrivit căreia „Marcu Botzari“ ar fi român, afirmându-se că părinţii lui erau vorbitori ai dialectului cuţovlah sau macedo-român[18]. Mai sunt şi alţi numeroşi lideri ai mişcării grecilor pentru libertate de la începutul secolului al XIX-lea cărora li se atribuie origini româneşti, inclusiv faimosului Rhigas Feraios (Constantin Rigas), executat de turci la Belgrad. Ca răspuns, dar nu fără un temei istoric, autorii greci atrag atenţia asupra faptului că principalul susţinător al cauzei române în Macedonia, Apostolos Margaritis, era un renegat grec şi că marele istoric român Xenopol (Xenopoulos), precum şi alte familii renumite implicate în viaţa politică şi militară a României, ca de pildă Cantacuzino, Lahovari, Fleva etc., sunt de origine grecească şi au adoptat relativ recent identitatea românească[19].

Nici chiar marile figuri ale Antichităţii nu sunt scutite de asemenea revendicări contradictorii. Alexandru cel Mare este privit în general ca fiind grec macedonean, dar albanezii îl aşează printre strămoşii lor şi monedele emise în vremea regelui Zog îi purtau imaginea. În timpul primului război mondial, generalul Kirkov, comandant al armatelor bulgare, a lansat către soldaţii săi o proclamaţie prin care îi chema să „reînvie faima gloriosului bulgar Alexandru cel Mare“[20].

Numeroase cazuri în care naţionalitatea nu poate fi definită se datorează, finalmente, uneia şi aceleiaşi cauze: puterea naturală de atracţie pe care, în timpurile de demult, naţiunile istorice o exercitau asupra celor mai dăruiţi fii ai popoarelor tăcute, fără o istorie naţională propriu-zisă, ce vieţuiau în sfera lor de influenţă. Polonezii, la fel ca maghiarii şi grecii, au fost în stare să asimileze cele mai talentate personalităţi ale popoarelor învecinate. Marele poet polonez Mickiewicz era de origine lituaniană, vechiul nume al familiei fiind Rimvidas. Ulterior, familia lui a renunţat la limba lituaniană în favoarea celei bieloruse, adoptând numele Miskowce, după oraşul în care trăia, iar în cele din urmă s-a

---

[15] George Cleton Logio, *Bulgaria, Past and Present*, Manchester, 1936, p. 317.

[16] Mishew, *The Bulgarians in the Past*, Laussane, 1919, p. 195.

[17] Chekrezi, *Albania, Past and Present*, New York, 1919, p. 48.

[18] Alexandre Rubin, *Les Roumains de Macédoine*, Bucureşti, 1913, p. 108.

[19] Nicolaides, *La Macédoine*, Berlin, 1899, p. 174; Kasasis, *La Macédoine et les Roumains*, Paris, 1907, p. 25.

[20] Colocotronis, *La Macédoine et l’Hellénisme,* Paris, 1919.

polonizat. Lituanienii vorbesc despre Mickiewicz, deşi el a scris doar în poloneză, ca despre „geniul şi floarea spiritului lituanian“, „cel mai strălucitor luceafăr al civilizaţiei“ lor[21].

Cele mai renumite familii poloneze, ca de pildă Radzwiłł (Radvila), Czartoryski şi Sapieha au ascendenţă lituaniano-bielorusă. La fel stau lucrurile şi cu celebrul luptător pentru libertate Kościuszko, în vreme ce Pilsudski însuşi era urmaşul vechii ramuri princiare lituaniene Ginwilts sau Ginejts. Pe de altă parte, liderul mişcării de renaştere naţională din Lituania, Bassanovitsius, se trăgea dintr-o familie de colonişti tătari, după cum s-a dedus din etimologia numelui său de familie.

Trecând în revistă aceste nume, ne dăm seama de o realitate pusă în umbră de conflictele naţionale din Europa Centrală şi Răsăriteană a timpurilor actuale: faptul că popoare diferite au multe lucruri in comun şi că există ceva ridicol in fanatismul cu care sunt perpetuate conflictele amintite. Unii dintre cei care, în perioada interbelică, au impins până la extrem lupta naţionalistă au fost ei inşişi renegaţi, răsărind adesea tocmai în mijlocul poporului pe care îl detestau. Henlein, „Führer-ul germanilor sudeţi“, era ceh de origine, dinspre partea mamei; Hubay, şeful mişcării fasciste maghiare „Crucea cu săgeţi“, provenea dintr-o familie de colonişti şvabi; liderul Gărzii de Fier din România, Corneliu Zelea-Codreanu, nu avea nici o picătură de sânge românesc. Bunicul său, Zelinski, venise din Galiţia în Moldova şi se căsătorise cu o unguroaică. Tatăl lui, care şi-a schimbat numele în Zelea şi apoi a adăugat un „Codreanu“, s-a însurat cu o nemţoaică. Din acest amestec de sânge ucrainean, maghiar şi german s-a născut cel mai reprezentativ exponent al unui naţionalism extremist de o intransigenţă cum România nu mai cunoscuse până atunci.

Colonizarea germană

În aproape fiecare colţ al Europei de Est există colonii germane sau cel puţin existau, până la intervenţia lui Hitler. Doar în Letonia şi Estonia elementul german s-a constituit într-o pătură conducătoare, ajungând la această poziţie pe calea armelor. În alte părţi, germanii au fost aduşi în chip de colonişti de nişte stăpânitori care voiau ca să le fie cultivate pământurile, să se construiască oraşe şi să-şi exploateze minele de cărbuni. Astfel, în epoca medievală, cu deosebire în secolele al XII-lea şi al XIII-lea, germanii au sosit în Boemia, Polonia şi Transilvania.

Al doilea mare val de colonişti germani s-a revărsat peste Europa Răsăriteană în secolul al XVIII-lea. Una dintre cauzele sale a stat în intenţia Habsburgilor de a exploata cât mai mult din terenurile arabile; o altă raţiune se descoperă în tendinţa similară din Rusia în vremea Ecaterinei a II-a. Aceste din urmă colonizări nu au avut nimic de-a face cu imperialismul sau expansiunea naţionalistă germană. Dimpotrivă, colonizarea a fost posibilă

[21] Stasys Salkauskis, *Sur les confins de deux mondes. Essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lithuanie*, Lausanne, 1919, p. 141.

doar pentru că existau state germane de mici dimensiuni şi lipsite de putere militară. Principii din mai multe stătuleţe germane îşi vindeau supuşii Rusiei, în chip de colonişti, tot aşa cum îi vindeau Angliei, ca soldaţi. În perioada de sfârşit a mercantilismului, din raţiuni economice, statele mari le interziceau emigrarea supuşilor lor. În schimb, micile state germane, într-o permanentă nevoie de bani, o permiteau. Pe de altă parte, germanii au format cel mai numeros element naţional în colonizarea Europei de Est din simplul motiv că trăiau mai aproape de zonele de colonizat decât oricare alt popor occidental. Ar fi o greşeală de interpretare istorică să detectăm în aceste colonizări disparate vreo dovadă a unor tendinţe timpurii de imperialism şi expansionism. Nici afirmaţia naţionaliştilor germani mai apropiaţi de timpurile noastre, potrivit căreia coloniştii se numărau printre cei mai buni fii ai Germaniei, nu ar fi corectă. De cele mai multe ori lucrurile au stat exact invers. Într-o carte apărută în timpul primului război mondial, dedicată germanilor din Rusia şi plină de elogii la adresa acestora, autorul trebuie să admită că majoritatea statelor germane au folosit ocazia creată de nevoia de oameni a Rusiei „pentru a expedia în Imperiul Ţarist numeroşi cerşetori, vagabonzi şi oameni trândavi. Au mai plecat în Rusia studenţi pierde-vară, negustori faliţi, ofiţeri ruinaţi şi alţii asemenea“[22].

O atare judecată de valoare nu trebuie, fireşte, să fie aplicată în toate cazurile. De o natură foarte diferită a fost, de pildă, imigrarea muncitorilor germani în Ungaria, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (deşi şi despre acest fenomen se poate afirma că a fost exact opusul tendinţelor imperialiste şi expansioniste): muncitorii respectivi erau săraci şi, mai mult, au adus cu ei idei socialiste şi sindicaliste, care s-au răspândit prin intermediul lor în ţara care i-a primit. Poetul maghiar Arany descrie un imigrant tipic în *Bătălia hunilor* (1874):

> El nu doreşte lauri şi nici nu caută isprăvi eroice. Foamea îl împinge în lupta pentru pâine şi supravieţuire. În mulţimea anonimă care caută de lucru, el încearcă să-şi câştige un loc, pentru că soarta tuturor stă sub semnul ideii „primul venit, primul servit“. Cu răbdare, el îşi face munca, oricare ar fi aceea, cu mintea şi mâinile mişcându-se fără preget, neirosind nici o clipă, iar oboseala, sfârşeala nu-l ating.[23]

În numeroase cazuri, aşa-numiţii „colonişti germani“ sau „germani ruşi“ – cum erau ei numiţi în Imperiul Ţarist – nu făceau parte din naţiunea germană politică în acel sens al termenului pe care îl folosim noi azi. Printre aşa-zişii colonişti germani care s-au îndreptat spre Răsărit în timpul Evului Mediu întâlnim un mare număr de emigranţi din Ţările de Jos. „Saşii“ transilvăneni, cel mai vechi grup etnic german din Europa de Est, sunt în realitate descendenţi ai imigranţilor din Lorena Septentrională, Luxemburg, Belgia şi din zonele germane de pe malul stâng al Rinului[24]. În cadrul celei de-a doua

[22] Dukmeyer, *Die Deutschen in Russland*, Berlin, 1916, p. 51.

[23] *Apud* Schwicker, *History of Hungarian Literature*, Leipzig, 1889, p. 784.

[24] Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Hermannstadt

etape a colonizării germane, pe lângă germani autentici au participat şi alsacieni şi suedezi. Prezenţa lor în procesul de emigrare este uşor de demonstrat prin toponimia localităţilor întemeiate de colonişti. Există două sate numite „Strassbourg“ în Basarabia şi unul în Transnistria, sate pe Volga care se numesc Zürich, Basel, Luzern, Glarus, Solothurn şi multe altele ce amintesc de oraşe şi cantoane elveţiene.

Coloniştii germani din zonele izolate ale Europei Răsăritene veneau doar rareori direct din Germania. Cel mai adesea ei emigrau din alte arii de colonizare, acolo unde condiţiile economice se înrăutăţiseră. Germanii din Dobrogea veneau din Basarabia. Coloniile germane din Volînia fuseseră întemeiate după 1863 de imigranţi din Polonia Centrală, încurajaţi de perspectiva obţinerii de pământ la preţuri mici. Galiţia şi Bucovina au fost colonizate după 1774 de către indivizi de toate neamurile, printre ei numărându-se un larg contingent de germani din Boemia, olari, sticlari şi tăietori de lemne săraci şi înfometaţi, care-şi transportaseră puţina avere în căruţe mici, trase de câini[25].

Germanii din ţinuturile sudete, totalizând aproape trei milioane, trebuie deosebiţi de celelalte grupuri vorbitoare de germană răspândite între Marea Baltică şi Marea Neagră, în pofida faptului că şi ei s-au stabilit aici în chip de colonişti în secolele al XII-lea şi al XIII-lea. În primul rând, s-au aşezat într-un district aflat în vecinătatea spaţiului german, prin urmare nu au avut parte de un context asimilaţionist asemănător celui din enclavele vorbitoare de germană din Răsărit. Mai mult, grupul lor nu era alcătuit din orăşeni avuţi, cum erau germanii din ţările baltice şi din Polonia Apuseană, dar nici exclusiv din ţărani, precum cei din Balcani. Ei formau o societate completă, având reprezentate toate clasele sociale, inclusiv un proletariat puternic.

Germanii sudeţi, la care se înregistrează cam aceeaşi rată a natalităţii ca şi la vecinii lor slavi, ar putea continua să reprezinte un factor de care trebuie să se ţină seama în echilibrul de forţe între naţionalităţile din „Orientul Mijlociu“ european, în cazul în care existenţa lor nu ar fi stânjenită de măsuri restrictive. Toate celelalte grupuri germane din Răsărit sunt în descreştere numerică lentă, dar sigură, din raţiuni biologice şi din cauza asimilării lor treptate de către alte naţionalităţi.

Blestemul minorităţilor germane

Ţăranii colonişti germani din trecut şi-au îndeplinit misiunea istorică, participând masiv la desţelenirea pământurilor care i-au primit. Descendenţii lor din zilele noastre sunt foarte diferiţi de primii deschizători de drumuri: sunt mai puţin temerari, însă cel mai adesea prosperi. Dar – spre marea lor dezamăgire – susţinătorii imperialismului nazist şi-au putut da seama că, deşi hambarele urmaşilor coloniştilor erau pline, în case nu mai erau copii. La acest declin au contribuit cauze variate, biologice, sociale şi economice, dar cel

(Sibiu), 1924, p. 8.

[25] Kaindl, *Die Deutschen in Galizien und in der Bukowina*, Frankfurt, 1916.

dintâi şi cel mai important factor este ascensiunea tinerelor şi prolificelor „popoare fără istorie“, mai ales a celor slave. Dacă estimările se vor adeveri, se pare că până în 1960 slavii îi vor depăşi numeric pe latini şi pe germani, ceea ce nu presupune declinul continuu al influenţei germane în Europa de Est, ci eliminarea sa treptată. Chiar şi fără al doilea război mondial şi politica transferului de populaţii iniţiată sau sprijinită de Hitler, enclavele germane din Europa Estică şi Sud-Estică ar fi fost condamnate.

În primii trei ani ai regimului naţional-socialist, numărul germanilor din Letonia a scăzut la aproape 12 000 de persoane. În 1936 se înregistrau cinci decese la trei naşteri, în Estonia, la fiecare 1 000 de germani, rata mortalităţii era de 22,7‰, iar rata natalităţii – de 8,5‰ anual. În Lituania statisticile par mai favorabile germanilor, însă aici fiecare a treia căsătorie a unui german este mixtă şi urmaşii rezultaţi sunt pe jumătate ruşi, lituanieni sau polonezi[26]. Coloniştii germani din ţările baltice s-au arătat în mod clar incapabili să îndeplinească scopurile politicii naziste, *i.e.* să extindă *Lebensraum-ul*, să asigure preeminenţa numerică a „rasei superioare“ şi să-i menţină puritatea.

În sud-est, enclavele germane suferă acelaşi fenomen de declin, dacă nu în mod absolut, în orice caz prin comparaţie cu popoarele învecinate. În România, sporul natural anual este de 31,5‰ la nivelul întregii ţări şi doar de 2,35‰ pentru minoritatea germană. În Ungaria, cifrele ne arată un spor de 16,3‰ în cazul comunităţilor germane, faţă de 24,3‰, sporul total pe ţară. În Iugoslavia, descreşterea numerică este evidentă în cazul tuturor grupurilor sau enclavelor vorbitoare de germană. În celebra enclavă Kočevje (Gottschee), lichidată de Hitler prin deportări, numărul germanilor scăzuse de la 13 950 la 9 562 în douăzeci de ani, perioadă în care s-a înregistrat o creştere proporţională a slovenilor. Sporul natural anual în Iugoslavia este 31,5‰, însă cel al germanilor din Bačka a scăzut cu 8‰. Acelaşi declin al ratei natalităţii se manifestă la germanii din Slovacia. În Bratislava, slovacii înregistrează o creştere anuală de 6,8‰, maghiarii de 2,6‰ şi germanii o descreştere de 2,9‰.

Concomitent cu declinul numeric, limba germană vorbită de micile grupuri germane se contaminează cu expresii şi cuvinte străine. De exemplu, *Enciclopedia* dedicată problemelor germanilor din afara statului[27] afirmă că, încă înainte de 1914, germanii din Bačka şi din Banat foloseau între o sută şi două sute de cuvinte româneşti şi sârbe, „pe lângă numeroasele cuvinte maghiare, utilizate în relaţiile comerciale sau administrative“. De atunci, prezenţa termenilor străini a sporit[28]. Vocabularul folosit în cele mai îndepărtate aşezări germane s-a redus mult, prezentându-se azi sub forma „unui grai extraordinar de amestecat, în care cuvintele străine sunt fie parţial germanizate, fie preluate aşa cum apar în limba de origine“[29]. În Bucovina, germana folosită în comerţ certifică influenţa idişului, a românei şi a limbilor slave. „Fraze complete au fost adoptate din unele limbi slave.“ Aportul

[26] Heberle, *Die Deutschen in Litauen*, 1927, p. 63.

[27] *Handwörterbuch für das Grenz- und Auslanddeutschtum*, Breslau (Wroclav), 1933.

[28] *Ibidem*, vol. II, p. 500.

[29] *Ibidem*, vol. I, p. 297.

românesc este fără îndoială consistent, de vreme ce *Enciclopedia* relatează în continuare că „germana îşi pierde specificul şi se românizează“[30]. Germanii galiţieni folosesc aproape 150 de cuvinte împrumutate din poloneză şi ucraineană, iar „germana vorbită de coloniştii basarabeni este plină de elemente din rusă, română, bulgară, turco-tătară şi idiş“[31].

Problemele aşezărilor germane din sud-estul Europei nu trebuie definite ca un rezultat al pretenţiilor Germaniei la supremaţie, pretenţii emise în ultimele decenii. Afluxul german spre Răsărit a avut loc acum câteva secole. El nu a reprezentat vreo complicată manevră politică inspirată de vreo ideologie imperialistă. Principala sa raţiune a constat în dorinţa de a găsi noi pământuri care să asigure hrana.

Contra-colonizarea slavă

În momentul în care satele în care locuiau nu le mai puteau asigura existenţa, un val de slavi s-au stabilit în oraşele occidentale ca muncitori necalificaţi sau negustori, mineri sau servitori, printr-o migraţie similară către Vest. Ei au fost impulsionaţi de aceeaşi nevoie elementară care i-a împins pe germani spre Răsărit.

Fireşte că folosirea ca sclavi a unor popoare est-europene, măsură adoptată de Hitler, a tulburat perspectiva şi a făcut imposibil de distins între rezultatele unor acţiuni impuse în vederea pregătirilor sau a eforturilor de război şi o evoluţie naturală, organică. Însă zonele industrializate vorbitoare de germană au exercitat o atracţie firească asupra proletariatului rural slav, tot aşa cum ţăranii germani au fost cândva atraşi de întinsele câmpii slave. Aşadar, exploatările miniere de lignit din nord-vestul Boemiei, până atunci populate de germani, au fost invadate la sfârşitul secolului al XIX-lea de mineri cehi. Rezultatul a fost acela că, în scurtă vreme, în unele localităţi s-au format minorităţi cehe puternice, uneori ajungându-se şi la o majoritate cehă. Minerul a fost doar primul care a sosit; au urmat apoi, bineînţeles, învăţătorul ceh, comerciantul ceh şi, mai târziu, când cehii au obţinut şi puterea politică, lucrătorul la căile ferate şi funcţionarul oficial. Această contra-colonizare a fost încununată de succes fiindcă ei, cehii, veneau din zonele învecinate, uneori din regiuni aflate la doar câteva mile depărtare.

Minerii polonezi din bazinul Ruhrului şi chiar din departamentele franceze din zona Pas-de-Calais nu erau probabil mai puţin numeroşi[32] decât cehii din spaţiul german, însă o atare imigrare nu poate fi echivalată cu o cucerire naţională. Necesităţile economice s-au dovedit adesea mai puternice decât prestigiul naţional: când este nevoie de mână de lucru sunt primiţi muncitori

---

[30] *Ibidem*, vol. I, p. 629.

[31] *Ibidem*, vol. I, p. 419.

[32] Potrivit statisticilor poloneze, numărul polonezilor din Europa Occidentală înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial se situa în jurul următoarelor valori: în provinciile germane de pe Rin şi în Westphalia – 100 000; în Belgia – 33 000; în Franţa – 601 000, 40% dintre ei aflându-se în provinciile miniere din nordul Franţei.

de orice neam. Cei mai radicali naţionalişti dintre proprietarii funciari prusaci n-au văzut vreo piedică în a angaja pe moşiile lor ţărani polonezi. Industriaşii germani din nordul Boemiei, unii dintre ei susţinători înflăcăraţi ai cauzei naţionale germane, preferau de regulă mâna de lucru cehă, mai ieftină, celei germane.

Colonizarea germană a Răsăritului este o problemă a trecutului, însă contra-colonizarea slavă în Occident poate deveni o problemă a viitorului. În orice caz, la acest lucru trimite cu gândul rata natalităţii şi, în general, tendinţele expansioniste manifestate de unele naţiuni slave. Zonele afectate în mod deosebit de acest fenomen sunt Germania de Est şi regiunile boemiene vorbitoare de germană sau, un alt caz, Triest sau Istria.

*

Suntem acum în măsură să conturăm un tablou general al problemei naţionalităţilor în Europa Răsăriteană. Dar cercetătorul nu trebuie să dea prea multe importanţă unor detalii, pentru că ele îşi modifică forma după câţiva ani şi uneori chiar mai repede, mai ales în perioada războiului şi în cea postbelică. A doua conflagraţie mondială a antrenat mai multe transformări decât s-au petrecut în oricare altă epocă, în special ca urmare a politicii sistematice de exterminare şi deportare practicată de cel de-al Treilea Reich. Majoritatea acestor schimbări recente au fost însoţite de încălcarea celor mai elementare drepturi umane, dar toate pălesc în comparaţie cu soarta înspăimântătoare rezervată evreilor din Europa Centrală şi Răsăriteană. Pentru evrei, intervalul 1939-1944 a reprezentat o culme tragică a unei lungi istorii de persecuţii şi strămutări. Omul care a coordonat exterminarea lor, Heinrich Himmler, şeful Gestapo-ului, a fost şi coordonatorul unor acţiuni de transfer al căror scop era cu totul diferit, şi anume repatrierea germanilor din diverse părţi ale Europei în aşa-numita „Germania Mare“, unde trebuiau să ia locul elementelor non-germane alungate din căminele lor. Statele-satelit au urmat cu ardoare modelul nazist, încercând să-şi amelioreze condiţiile etnice prin experimentul deportărilor. Schimburile de populaţii au fost efectul direct al cruzimii naziste. Continuarea lor nu ar însemna doar negarea realităţilor fundamentale din „Orientul Mijlociu“ european – interconexiunile şi interdependenţa popoarelor – ci ar echivala practic cu refuzul rezolvării problemei naţionalităţilor în spirit umanitar.

Capitolul 2

Cum s-au dezvoltat popoarele

„Un singur lucru urăsc – ura însăşi.“

Léon Blum

Ca să înţelegem pe deplin amestecul de popoare din „Orientul Mijlociu“ european, naţiuni sfâşiate de ambiţii politice, opunându-se atât una alteia, cât şi marilor puteri de pe continent, trebuie să analizăm circumstanţele în care ele s-au ridicat până la o viaţă naţională şi culturală proprie în secolul al XIX-lea şi, în multe cazuri, chiar şi în secolul XX. Vom vedea atunci cum acest mozaic etnic, privit aproape întotdeauna ca o nenorocire, ca o sursă de războaie, divergenţe şi tulburări, a reprezentat în realitate una dintre condiţiile fundamentale ale progresului naţional şi o raţiune a unei permanente fervori intelectuale ce a zămislit nenumărate valori culturale. Harta multicoloră a naţionalităţilor capătă sens atunci când luăm în considerare beneficiile intelectuale rezultate de pe urma amestecului etnic. Nu puritatea rasială sau omogenitatea naţională au determinat progresul cultural al „Orientului Mijlociu“ european, ci mai degrabă amestecul a două sau mai multe popoare. Evoluţia naţiunilor din această parte a Europei demonstrează că şansele maxime de consolidare naţională pentru toţi locuitorii spaţiului în discuţie rezidă în caracterul cosmopolit al unui stat, oraş sau provincie. Astfel, doar acolo unde popoarele trăiesc în vecinătate, ele pot intra în relaţii de competiţie paşnică sau bazate pe schimburi reciproc avantajoase. Faptul că sistemele sociale şi politice existente pervertesc ordinea naturală într-una a luptei, dușmăniei sau opresiunii, făcând un blestem din ceea ce ar fi trebuit să fie o alinare, este o altă problemă.

Cea mai mare parte a spaţiului cuprins între Marea Baltică şi Marea Egee, între zonele compacte vorbitoare de germană şi de rusă, este locuită de acele „popoare tăcute“ pomenite mai sus. Totuşi maghiarii şi grecii, care au cunoscut aceeaşi soartă a pierderii independenţei, nu pot fi definiţi prin sintagma „popoare mute“ sau „popoare fără istorie“. Chiar sub stăpânire străină fiind, ei şi-au păstrat unele atribute ale existenţei statale până când au experimentat procesul clasic de renaştere naţională, la fel ca şi vecinii lor mai

puţin norocoşi. Singura ţară din regiune cu o existenţă istorică neîntreruptă şi care nu şi-a pierdut niciodată individualitatea politică şi culturală a fost Polonia, în ciuda împărţirilor repetate ale statului şi a tuturor nenorocirilor care s-au abătut de atunci asupra polonezilor. În afară de aceste trei exemple, celelalte „naţiuni stăpânitoare“ – germanii, ruşii, turcii, italienii – sunt reprezentate în poliglotul „Orient Mijlociu“ european doar prin grupuri restrânse şi minorităţi.

Statele plurilingve

O privire aruncată pe harta Europei de dinainte de 1914 demonstrează cât se poate de convingător că cele două imperii din zonă, Austria şi Rusia, erau practic obligate să influenţeze profund aproape toate popoarele „tăcute“ din acest spaţiu. Monarhia Habsburgică a murit de bătrâneţe şi e drept că, sub forma în care ajunsese în 1918, ea nu ar mai fi avut nici o îndreptăţire să supravieţuiască în lumea contemporană. Dar aceasta nu înseamnă că nu ar trebui să recunoaştem valorile culturale universale ale vechii Austrii, rolul său de punte de legătură între Occident şi Orient şi posibilităţile latente de dezvoltare a unei solidarităţi supranaţionale pe care ea le oferea.

Statul austriac nu era o instituţie germană. În realitate, istoria sa era o reprezentare în mic a Europei. Cei mai faimoşi lideri militari ai săi au fost italianul Montecuccoli, prinţul Eugeniu de Savoia-Carignan, pe jumătate francez şi pe jumătate italian, scoţianul Laudon, boemianul Radetzky, cel mai de seamă om de stat austriac în secolul al XIX-lea, pe lângă renanul Metternich şi saxonul Beust, cel mai mare inamic al lui Bismarck, la care trebuie să-i adăugăm pe polonezii Goluchowski, Dunajewski, Badeni, apoi contele Taafe, dintr-o familie irlandeză, şi maghiarul Andrássy. Însăşi dinastia habsburgică, prin legăturile sale de rudenie, avea un caracter internaţional, iar istoricul francez Eisenmann avea dreptate atunci când afirma că ideea germană îi era cu totul străină. Cu siguranţă, germana era limba dominantă în Austria, dar acest lucru servea mai degrabă activităţii administrative şi nu promovării unor ţeluri naţionaliste germane. Prin intermediul acestui element – limba germană – „popoarele austriece“ au luat contact cu idilica Germanie de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.

Într-un stat în care se suprapuneau atât de numeroase şi de variate influenţe, existau mari şanse ca popoarele să înveţe unul de la altul. Tinerele naţiuni le-au luat drept model pe cele istorice, dar ele s-au inspirat şi reciproc. De exemplu, celebrele societăţi de gimnastică Sokol, care mai târziu s-au răspândit în toate ţările slave, au apărut pentru prima dată printre cehi. Pe de altă parte, ideea unor instituţii culturale panslave a aparţinut iniţial sârbilor, trecând mai departe la cehi şi apoi la toate naţionalităţile slave din Austro-Ungaria.

Alcătuirea Rusiei era în multe privinţe similară cu cea a Austriei. Sub domnia „rusului germanizat“ Petru cel Mare şi a „nemţoaicei rusificate“ Ecaterina a II-a, Imperiul Ţarist asimilase numeroase caracteristici europene,

în special franceze şi germane, în unele perioade, Rusia era mai puţin rusă decât era Austria germană, iar limba rusă – ţinută încă mai în umbră decât germana în Monarhia Habsburgică[33]. Când ţarul tuturor ruşilor, Alexandru I, deschidea lucrările Seimului polonez sau finlandez, era un lucru de bun-simţ şi firesc pentru el să vorbească în franceză[34]. Succesorul său, Nicolae I, a fost descris de Bakunin drept „un tiran de sânge străin pe un tron slav“. Următorul ţar, Alexandru al II-lea, a urmat îndeaproape exemplul unchiului şi omonimului său, când a citit o adresă în franceză către Dieta Marelui Ducat finlandez[35]. Caracterul antinaţionalist al Curţii îi jignea profund pe patrioţii ruşi, dar – pe de altă parte – el a creat o deschidere către influenţele şi ideile pozitive din străinătate, fapt de care au beneficiat ruşii şi non-ruşii deopotrivă.

În privinţa compoziţiei etnice, în ciuda unui număr mai mare de naţionalităţi, Rusia a fost un stat supranaţional în mai mică măsură decât Austria, de vreme ce ruşii deţineau majoritatea numerică. Imperiul Ţarist s-a arătat şi mai puţin progresist: eliberarea iobagilor s-a produs cu 20 de ani mai târziu, iar prima Constituţie a fost introdusă la 40 de ani după cea habsburgică. Dar şi aici, ca şi în Austria, popoarele au avut de învăţat unul de la altul: estonienii de la finlandezi, letonii şi estonienii de la germanii ruşi, lituanienii şi ucrainenii de la polonezi şi, în cele din urmă, toţi au avut de câştigat de pe urma legăturilor cu cultura rusă.

Privind din alt unghi, marile state plurilingve, Austria şi Rusia, s-au folosit de popoarele componente ca de nişte pioni pe o tablă de şah, potrivit principiului *divide et impera*. În anumite cazuri însă, şi acest lucru s-a dovedit favorabil ridicării „popoarelor tăcute“. În Galiţia, Austria i-a avantajat pe ucraineni, cu scopul de a controla influenţa predominantă poloneză. Într-o anumită perioadă i-a sprijinit pe sârbii din Ungaria Sudică, pe românii din Transilvania, pe slovaci şi pe ruteni, cu intenţia de a diminua puterea maghiarilor. Rusia ţaristă a acţionat în acelaşi mod. A întins o mână de ajutor finlandezilor împotriva suedezilor, i-a susţinut pe estonieni şi letoni împotriva germanilor şi pe lituanieni contra polonezilor. Tinerele naţiuni s-au străduit să tragă cât mai mult profit din aceste politici.

În ciuda tuturor imperfecţiunilor şi neajunsurilor statului austriac, în ciuda politicii de rusificare întreprinse de guvernanţii ruşi în ultimele decade ale regimului ţarist, importanţa acestor state multinaţionale în dezvoltarea popoarelor anonime este indiscutabilă. Avantajele conferite în cadrul celor două mari state, datorate traiului în vecinătatea altor naţionalităţi, au contrabalansat într-o oarecare măsură păcatele poliţiei politice în Austria şi ale absolutismului în Rusia.

Ne putem închipui atunci cât de mult ar contribui la înflorirea şi deplina dezvoltare a naţiunilor din Europa Centrală şi Răsăriteană o soluţie supranaţională reală, care să se bazeze pe egalitatea socială şi naţională cu mult mai mult decât ar putea să o facă nişte state naţionale mici, izolate din

---

[33] Walter Kolarz, *Stalin and Eternal Russia*, Lindsay Drummond, Londra, 1944, pp. 13-17.

[34] Schybergson, *Politische Geschichte Finlands 1809-1919*, Gotha, 1925, p. 38.

[35] *Ibidem*, p. 173.

punct de vedere cultural, condamnate la o existenţă periferică, cu teritoriul naţional în permanenţă ameninţat de agresiuni. În limitele – destul de înguste – ale cadrului intelectual creat de ideologia bolşevică, progresul rapid al limbilor şi culturilor ucraineană şi bielorusă din statul sovietic supranaţional prevesteşte doar parţial cât de mult ar putea câştiga naţiunile „Orientului Mijlociu“ european printr-o soluţie federală realizată la o scară cuprinzătoare.

Oraşele cosmopolite

Am arătat deja că „popoarele fără istorie“ nu au cunoscut viaţa urbană şi că oraşele din spaţiul lor de existenţă nu au fost produsele limbii şi obiceiurilor proprii. Puţinele oraşe pe care le controlau, chiar şi după ce procesul de renaştere naţională debutase de ceva vreme, îşi meritau cu greu acest nume. În 1874, capitala Serbiei, Belgradul, avea doar 27 000 de locuitori, cu siguranţă o realizare prea puţin remarcabilă după mai bine de jumătate de secol de autonomie. Când, în 1879, primul prinţ al bulgarilor a intrat în Sofia – pe atunci un oraş cu 20 000 de locuitori – nivelul de civilizaţie era atât de scăzut, încât pianul pentru concertul de primire a trebuit să fie adus de la Constantinopol. Pornind de la această lipsă a oraşelor, centrele culturale ale „popoarelor tăcute“ erau aşezate în mod necesar în afara teritoriului naţional. Uneori, aceste centre se aflau în metropole cosmopolite, dar şi în oraşe de mai mici dimensiuni, însă cu o pregnantă coloratură multietnică.

Viena

Cititorii cărţii *Mein Kampf* a lui Hitler îşi amintesc că exista un oraş anume faţă de care Führerul nutrea numai sentimente de ură înverşunată şi, conform propriei sale mărturisiri, doar pomenirea numelui său îi trezea „gânduri sumbre“: Viena. Hitler avea nenumărate motive, deopotrivă personale şi ideologice, să deteste Viena. Una dintre trăsăturile ei, care se ciocnea neplăcut cu gândirea şovinistă a lui Hitler, era natura sa cosmopolită. Viena a fost într-adevăr cel mai strălucitor exemplu de centru din care Iluminismul spiritual şi cultural a radiat în întregul spaţiu al „popoarelor fără istorie“ şi unde reprezentanţii naţiilor tinere au putut intra în contact cu civilizaţia universală. Nenumărate mişcări destinate să construiască existenţa culturală a diverselor naţionalităţi s-au născut aici, nu fără a fi încurajate de liberalismul oficial austriac. Prima catedră de limbă cehă a fost creată în cadrul Universităţii vieneze în 1775 – cu 17 ani înainte de a se pune bazele unei astfel de catedre la Universitatea din Praga. Marele promotor al cauzei slovene, Kopitar, a activat în Viena, unde era bibliotecar al Curţii şi cenzor de literatură slavă. Tot la Viena, în 1848, a luat naştere prima organizaţie politică slovenă, sub conducerea lui Miklošić, un faimos savant a cărui activitate se leagă de Universitatea vieneză. Prima gazetă sârbă a fost publicată aici încă de la 1791. A fost urmată de câteva alte reviste şi ziare în sârbă. Dintre ele,

perioada cea mai lungă de apariţie – între 1813 şi 1821 – a avut-o periodicul editat de doi studenţi sârbi, colegi la aceeaşi Universitate, sub titlul *Gazeta sârbă a Oraşului Imperial al Vienei, publicată cu permisiunea Majestăţii Sale Imperiale*[36]. De-abia în 1834 în principatul Serbiei a cunoscut lumina tiparului un periodic de limbă sârbă, tipărit de un fost editor al unui ziar sârbesc din Viena.

Viena a fost de altfel şi „leagănul jurnalismului elen“[37]. Aici a apărut primul ziar grec *Ephemeris*, în 1790, şi prima revistă literară *Logios Hermes*, în 1811. Ulterior, publicaţiile greceşti *Hellenikos* şi *Kalliope*, editate la Viena, s-au bucurat de o largă audienţă printre grecii din Principatele Danubiene (în România) şi au influenţat maturizarea mişcării revoluţionare. Gazete şi reviste maghiare au fost publicate mai de timpuriu la Viena decât la Budapesta, deşi primul periodic maghiar nu a apărut în nici una dintre aceste două capitale, ci la Pressburg (Bratislava).

Primul ziar croat a fost proiectat să apară la Viena – primind chiar aprobarea autorităţilor – dar nu a putut fi scos deoarece, în lipsa oricărei urme de conştiinţă naţională croată, editorii nu au fost capabili să găsească nici măcar un singur doritor de abonament[38]. Prima carte bulgară a fost tipărită tot la Viena, la jumătatea secolului al XVIII-lea, şi la fel s-a întâmplat în 1814 cu prima gramatică sârbă compilată de Vuk Karadžić, cel mai mare promotor şi savant al naţiunii sârbe, care, din cauza ataşamentului său faţă de Viena, a fost acuzat de compatrioţi că ar fi fost „agent austriac“, reuşind numai după moarte să-şi câştige renumele actual. Dar, dintre naţiunile „Orientului Mijlociu“ european, cehii au avut cele mai strânse legături cu Viena. Mii de cehi au trăit acolo, mai mulţi decât în oricare alt oraş din lume, cu excepţia Pragăi şi, probabil, a oraşului Chicago.

Budapesta

Capitala jumătăţii ungare a Monarhiei Dualiste a jucat un rol mai puţin evident în renaşterea naţională a popoarelor din regiune, dar contribuţia sa nu este totuşi una de neglijat. Budapesta nu trebuie evaluată din perspectiva oferită în secolul XX, când a devenit simbolul naţionalismului maghiar. De-a lungul veacului al XIX-lea, capitala Ungariei era un oraş cosmopolit. În 1833, un scriitor maghiar era nevoit să admită că în Budapesta „există foarte puţini cetăţeni maghiari“. Slujbele religioase, spunea el, se ţineau în germană, sârbă şi slovacă; dacă s-ar fi folosit maghiara la serviciul religios, bisericile ar fi fost goale. În deceniul al şaselea al secolului al XIX-lea, Budapesta avea 150 000 de locuitori, dintre care 65 000 erau germani, 40 000 – maghiari, 20 000 – evrei şi 25 000 – slavi. Chiar şi în 1880, doar 40% din totalul populaţiei era

[36] Albert Mousset, *Le Royaume des Serbes*, *Croates et Slovènes*, Paris, 1925.

[37] W. Miller, *Greece*, Londra, 1940, p. 217.

[38] Sisich, „Une tentative pré-illyrienne : Le journal de Sporer“, în *Monde Slave*, iunie 1935, p. 381.

format din maghiari. În acest oraş plurilingv, indivizi de diverse naţionalităţi intrau în contact unii cu alţii şi se influenţau reciproc în activităţile lor culturale. Aici a fost locul în care Ljudevit Gaj, un reprezentant de seamă al renaşterii naţionale croate, l-a întâlnit pe marele slovac Kollár, fapt de maximă importanţă pentru activitatea ulterioară a celui dintâi. Tot aici, un alt slovac remarcabil, Šafařik, specialist în studii slave şi savant cu o faimă internaţională, şi-a publicat primele cărţi. De asemenea, la Budapesta a luat naştere prima societate literară sârbă. Pentru un timp, tipografia Universităţii budapestane aproape că deţinea monopolul pentru scrierile cu caractere chirilice şi numeroase cărţi sârbe şi bulgare au ieşit din Budapesta luând calea „întunecaţilor Balcani“. În plus, oraşul era şi un centru de studii româneşti: două dintre cele mai importante figuri ale deşteptării naţionale a românilor, Samuil Micu şi Petru Maior, au scris şi au publicat aici dicţionare, compendii de gramatică şi cărţi de istorie română. Ambii ocupau funcţii oficiale, unul era cenzor de literatură română, celălalt bibliotecar la Universitate.

Odessa

Odessa a avut o importanţă cu adevărat decisivă, nu doar din punct de vedere cultural, ca în cazul Budapestei, ci mai ales în privinţa emancipării politice a mai multor naţionalităţi. În perioada maximei sale influenţe spirituale, ea a fost – probabil – unul dintre cele mai cosmopolite oraşe din lume. Tocmai în acea perioadă marele poet rus Aleksandr Puşkin a vizitat Odessa şi impresiile sale au fost însumate în următoarele versuri:

Acolo simţi şi vezi că Europa
E-n fiecare colţ.
Colo, peisajul
Are toate culorile din sud
Cu străzi gălăgioase şi guri care
Cu graiuri felurite-ţi prind auzul.
Iată un grec.
Şi colo un franţuz.
Iar mândrul slav calcă pe-aceeaşi stradă
Unde armeni şi spanioli se văd
Cu moldoveni graşi şi cu egipteni
Şi-unde se-aude graiul aurit
Al Romei,-n vreme ce piraţi bătrâni
Şi negustori se-amestecă în gloată.

Odessa a fost o fortăreaţă de civilizaţie occidentală la ţărmul Mării Negre. Guvernatorii oraşului erau francezi aflaţi în slujba ţarului: Richelieu, de Ribas, Langeron etc. Până şi numele străzilor erau într-o vreme doar franţuzeşti sau italiene. Cel mai important eveniment care s-a petrecut la Odessa în beneficiul popoarelor mici din Balcani a fost crearea în 1812, cu sprijinul autorităţilor ruse, a organizaţiei revoluţionare greceşti „Philiki Heteiria“ (Eteria). Eteria a

ridicat stindardul luptei pentru eliberarea Greciei, plănuind însă să atragă în mişcarea pentru independenţă, sub conducere grecească, toate neamurile creştine din peninsulă. Lor li s-au raliat numeroşi bulgari şi „moldovenii graşi“ pomeniţi de Puşkin. Bulgarii şi moldovenii – sau românii, cum li s-a spus mai târziu – s-au rupt de Eterie doar când şi-au dat seama că ea slujea exclusiv interesele grecilor. Dar apropierea de această asociaţie le-a ascuţit simţul politic şi în cele din urmă li s-a dovedit folositoare.

Elementele de mai sus nu au fost nicidecum singura contribuţie a Odessei la trezirea conştiinţei naţionalităţilor din Balcani. În cadrul Liceului Richelieu, bulgarii şi-au constituit un centru cultural de primă mână. Datorită corpului profesoral alcătuit din străini – mai cu seamă francezi – liceul se arăta demn de oraşul poliglot. Un anumit număr de locuri era întotdeauna rezervat pentru elevii bulgari sau din alte ţări balcanice. Metropola a fost importantă pentru bulgari şi în alt sens. Comercianţii bogaţi de origine bulgară din Odessa obişnuiau să trimită bani în patria-mamă pentru construirea de şcoli şi săli de lectură şi chiar asigurau numărul de profesori necesar acolo. Nu e de mirare aşadar că bulgarii ce trăiau sub stăpânire otomană priveau spre Odessa ca spre capitala lor spirituală, de unde puteau aştepta sfaturi şi ajutor.

Sankt Petersburg

Sankt Petersburg (sau, cum era numit la începuturi, Sankt Piterburkh) a fost clădit în mod premeditat ca o antiteză a Moscovei, simbolul spiritului naţional rus. Niciodată în timpul stăpânirii ţarilor el nu a ajuns un adevărat oraş rusesc. Majoritatea populaţiei era, bineînţeles, de origine rusă, dar chiar şi până pe la 1870 al şaptelea locuitor era non-rus. La fel, pe la 1890 unul din opt locuitori nu era rus, în pofida exodului masiv de ţărani ruşi. Oraşul avea o substanţă spirituală vădit nerusească, mai mult decât o pot arăta cifrele. Printre alogeni se numărau reprezentanţi ai naţiunilor occidentale, care dispuneau de propriile lor şcoli şi propriile lor ziare, precum şi membri ai popoarelor baltice. Prin urmare, afirmaţia că Sankt Petersburgul a fost „fereastra spre Europa“ a Rusiei se potriveşte nu numai ruşilor, ci şi letonilor şi estonilor, dintre care câteva mii se stabiliseră în capitala de pe Neva.

Primul periodic letonian – şi nu a fost vorba de un jurnal german în limba letonă, ci chiar de un produs al spiritului naţional – a apărut aici în 1864 şi se numea *Sfătuitorul din Petersburgas*. Tot în Sankt Petersburg pot fi urmărite originile mişcării naţionale progresiste estoniene. Metropola a adăpostit un grup de tineri estonieni, denumit în istoriografia naţională „patrioţii din Sankt Petersburg“. Stimulaţi de tendinţele liberale care predominau pe atunci în capitală, ei au elaborat un program de reformă agrară şi au ajuns în scurtă vreme să exercite o influenţă considerabilă asupra compatrioţilor lor[39]. Sub influenţa Sankt Petersburgului, au evoluat în mod asemănător şi alte naţionalităţi din Rusia care interesează studiul nostru în raport cu „Orientul

[39] Kruus, *Histoire de l’Esthonie*, Paris, 1935, p. 142.

Mijlociu“ european. Dintre acestea, trebuie menţionaţi lituanienii, ucrainenii şi bieloruşii.

Constantinopol

Constantinopolul trebuie trecut şi el în rândul marilor oraşe cosmopolite. Afirmaţia nu se referă la Istanbul, partea turcească a metropolei, ci doar la cartierele „europene“ Pera şi Galata. Nu a existat un Puşkin care să ilustreze multitudinea de graiuri care răsunau pe străzi, însă aceasta nu înseamnă că ele erau mai puţine decât la Odessa. Un scriitor francez spunea că în jurul Turnului din Galata se vorbesc mai multe limbi decât la Turnul Babel, însă neamurile din Pera şi Galata au arătat mai mult simţ practic decât cele din Babel şi au reuşit să trăiască în pace unul alături de celălalt [40]. Acelaşi autor scria că, timp de un veac, toate mişcările plănuite să reformeze Imperiul Otoman şi-au avut originea în aceste două cartiere, iar aserţiunea este valabilă mai ales în cazul grecilor şi bulgarilor.

Sub stăpânirea turcească, neamurile ce vieţuiau în Constantinopol au intrat în contact nu doar cu administraţia opresivă şi coruptă a monarhului asiatic, ci şi cu Europa, asimilând modelul civilizaţiilor franceză şi anglo-saxonă. Franceza a fost întotdeauna limba creştină ţinută la cel mai mare preţ în metropolă şi chiar în întregul Imperiu Otoman. Ea era vorbită în instituţiile superioare de învăţământ (de exemplu, în şcolile de medicină), iar primul periodic din capitală a fost editat în franceză. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a făcut din ce în ce mai mult simţită influenţa culturii anglo-saxone, fără ca ea să o eclipseze totuşi pe cea franceză. O menţiune aparte trebuie dedicată cel puţin uneia dintre instituţiile anglo-saxone din Constantinopol, care a contribuit mult la risipirea întunericului din Balcani. Este vorba despre Colegiul Robert, ale cărui baze au fost puse de filantropi protestanţi americani. Deşi atrăgea elevi din rândul tuturor naţionalităţilor, colegiul era destinat să stimuleze în mod deosebit inteligenţia bulgară. Au absolvit cursurile acestei instituţii prim-miniştrii bulgari Gheşov şi Stoilov, dar şi multe alte personalităţi de seamă din Bulgaria: politicieni, diplomaţi şi savanţi.

*

La aceste metropole, s-ar mai cuveni adăugate unele oraşe cosmopolite de mai mici dimensiuni şi având contribuţii mai puţin semnificative. Novi Sad, de exemplu, cu amestecul său de slavi, maghiari şi germani, a fost supranumit „Atena sârbilor“, datorită importanţei pe care a avut-o în viaţa culturală sârbă. Un centru asemănător a fost Lvovul, care, în timpul dominaţiei austriece, avea o universitate bilingvă polono-ucraineană. Deşi era un oraş predominant polonez, Lvovul a însemnat foarte mult pentru renaşterea naţională a ucrainenilor, prin acţiunile numeroaselor societăţi, gazete şi reviste ucrainene.

[40] Bertrand Bareilles, *Constantinople. Ses cités franques et levantines*, Paris, 1918, p. 52.

Oraşul a ajuns ulterior obiectul unei aprige dispute între polonezi şi ucraineni în primul rând din pricina semnificaţiei sale culturale, tot aşa cum Vilnius a fost râvnit şi de polonezi, şi de lituanieni, şi de bieloruşi.

Cele două chipuri ale naţiunilor istorice

Este suficient să trecem în revistă centrele culturale din Europa Centrală şi Răsăriteană care au jucat un rol substanţial în deşteptarea naţională ca să devină foarte limpede faptul că nici o mare putere nu poate revendica în chip legitim „Orientul Mijlociu“ european ca pe o „sferă culturală proprie“ sau *Kulturboden*, în limbajul imperialismului german. Toate marile puteri europene au contribuit într-o anumită măsură la renaşterea naţională a „popoarelor tăcute“. Este adevărat că acele naţiuni care au avut legături organice cu spaţiul „popoarelor fără istorie“ s-au aflat în poziţia de a exercita o influenţă mai profundă asupra lor. Este cazul germanilor, ruşilor, italienilor şi polonezilor. Trebuie însă subliniat aici că o influenţă „germană“ sau „rusă“ la nivelul formei poate să fie lipsită de un conţinut german sau rus şi că limbile rusă şi germană nu au fost adesea decât mijloacele de propagare ale unor concepte care nu aveau nimic în comun cu civilizaţia şi cultura naţională rusă sau germană. De exemplu, ideile Iluminismului şi ale Revoluţiei franceze au ajuns la cehi prin intermediul Germaniei, iar la români şi bulgari prin cel al Rusiei. Mai târziu, acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu ideile internaţionalismului socialist, ele răspândindu-se în spaţiul „popoarelor tăcute“ cu ajutorul scrierilor germane sau ruse. Prin urmare, se poate afirma că rolul predominant al naţiunilor istorice, care au modelat în chip hotărâtor destinul micilor popoare din „Orientul Mijlociu“ european, este unul ambivalent – între Dr. Jekyll şi Mr. Hyde. Au fost deopotrivă opresori şi eliberatori, instaurând întunericul şi aducând lumina.

Contribuţia germană

Luând în considerare ultimele evenimente istorice, germanii întruchipează exemplul perfect de naţiune cu rol ambivalent. Minorităţile germane, manipulate de Hitler ca factor destabilizator şi pretext pentru ingerinţa în afacerile interne ale altor ţări (în special în sud-estul Europei), exercitau încă din secolul al XIX-lea o influenţă în primul rând benefică. Redeşteptarea naţională a românilor, de exemplu, s-a inspirat hotărâtor din contactele cu „saxonii“ (saşii) din Transilvania. Atmosfera cosmopolită din această provincie a produs un tip de promotor cultural mai activ decât în România propriu-zisă. Primii învăţători din şcolile româneşti, ca şi primii profesori de la Academia Mihăileană din Iaşi (ulterior cea dintâi universitate românească) s-au născut în Transilvania şi erau familiarizaţi încă din anii de tinereţe cu civilizaţia vecinilor lor germani. Unul dintre primele periodice

româneşti şi singurul care-şi poate serba în zilele noastre centenarul, *Gazeta de Transilvania*, a apărut la Braşov (Kronstadt) în tipografia ziarului german al oraşului.

În chip asemănător, micile oaze germane din Slovacia au însemnat pentru slovaci o punte către Occident. Doi dintre cei mai renumiţi fii ai acestui popor, Šafařik şi Kollár, care aparţin de fapt în aceeaşi măsură cehilor şi slovacilor, datorează mult legăturilor lor cu cultura germană. În ceea ce-i priveşte pe cehi, nu există vreun „agitator“ de seamă al cauzei cehe care să nu fi vorbit germana la fel de bine ca şi limba maternă sau chiar mai bine. Mai mult, majoritatea operelor clasice – istorice, de etnografie, de filologie – ale perioadei de renaştere naţională în Cehia au fost elaborate mai întâi în limba germană şi abia ulterior publicate în cehă. Ideea se aplică şi în cazul unora dintre operele lui Masaryk, deşi el a scris într-un timp în care naţiunea cehă se consolidase deja din punct de vedere cultural. În plus, influenţa germană poate fi percepută în limba cehă modernă la nivelul sintaxei şi al vocabularului, care conţin numeroase transpuneri şi calcuri din germană, mai ales în cazul cuvintelor compuse. Germanii din Boemia şi Moravia au manifestat un interes puternic faţă de tânăra cultură cehă şi faţă de eroii istoriei Cehiei, în special înainte şi în timpul anului revoluţionar 1848, iar acest interes a ajutat la promovarea spiritului naţional ceh.

Situaţia slovenilor din Austria a fost întru câtva asemănătoare. Gazetele germane din Graz, Klagenfürt şi Ljubljana au contribuit la renaşterea culturală a acestui popor prin publicarea de basme şi cântece slovene, în vreme ce renumitul poet austriac Anastasius Grün (prinţul Auersberg) a scris şi poezii în limba slovenă. Un autor sloven descria astfel starea de spirit predominantă la 1848: „În oraşele din Styria, germanii înălţau tricolorul slav, iar slavii şi germanii se îmbrăţişau ca nişte fraţi iubitori“[41]. Vuk Karadžić, pe care l-am menţionat deja ca fiind una dintre personalităţile de frunte ale mişcării culturale sârbe, doctor al Universităţii din Jena, a utilizat germana în multe dintre scrierile sale şi a fost puternic încurajat de primirea călduroasă pe care au avut-o poeziile populare sârbeşti publicate în Germania, mai ales din partea lui Goethe şi Grimm.

Probabil că nici o dominaţie străină nu a fost mai opresivă decât cea a magnaţilor baltici de origine germană, care au stăpânit asupra ţăranilor letoni şi estonieni. Cu toate acestea, până şi supuşii respectivi şi-au găsit câţiva apărători germani care au denunţat cruzimea jugului german în ţările baltice. Marele umanist Herder, care, în timpul unei şederi mai îndelungate la Riga, a ajuns să cunoască nemijlocit ţara, considera că „misiunea de avanpost german“ pe care şi-o arogau potentaţii baltici „nici măcar nu este proprie Europei“. Herder visa la timpurile când „jugul servituţilor va fi ridicat de pe umerii letonilor şi estonienilor“. Deşi de origine germană, Garlieb Merkel este totuşi sărbătorit în Letonia contemporană ca fondator al şcolii naţionale de istorie din această ţară, de fapt ca un părinte al naţionalismului leton. El a scris încă din 1796 o lucrare despre legarea de glie a ţăranilor letoni şi, publicată în germană şi franceză, cartea a atras atenţia lumii civilizate asupra

[41] Vosnjak, *A Bulwark against Germany*, Londra, 1919, p. 127.

unei naţiuni pe atunci aproape necunoscute în Europa[42].

Renaşterea naţională lituaniană a pornit în principal din Prusia Orientală, în special din Königsberg. Aici s-a născut literatura lituaniană, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, fiind vorba la început mai cu seamă de lucrări cu caracter religios şi, mai târziu, de dicţionare şi gramatici lituaniene. Immanuel Kant, care şi-a petrecut aproape toată viaţa în vecinătatea acestui popor, a fost interesat de limba lituaniană şi chiar a scris o prefaţă cu cuvinte de laudă la o carte de gramatică. În plus, Kant a avut o influenţă considerabilă asupra contemporanului său Donelaitis, un pastor lituanian din Prusia Orientală, care a devenit cel mai mare poet al lituanienilor.

Contribuţia rusă

Influenţa rusă asupra „Orientului Mijlociu“ european este întru câtva diferită de cea germană şi are un caracter mult mai complex. Ea s-a manifestat nu atât prin cărţile publicate în Rusia sau prin interesul ruşilor faţă de popoarele din spaţiul studiat şi nici prin numărul de studenţi veniţi din vreuna dintre aceste ţări ca să studieze în şcolile şi universităţile ruseşti. Hotărâtoare a fost însăşi ideea de mare Imperiu Rus, idee dublată de religia ortodoxă şi de afinităţile etnice slave. Chiar dintr-o epocă timpurie, Rusia, oricât de înapoiată ar fi fost de fapt, era deja speranţa popoarelor creştine aflate sub suzeranitatea Porţii otomane. După căderea Constantinopolului, ţarii ruşi moscoviţi apăreau drept moştenitorii legitimi ai împăraţilor bizantini şi, prin urmare, apărătorii credinţei creştine. Până către sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, bulgarii vorbeau cu dragoste despre Rusia, numind-o „tătucul Ivan“, deoarece până şi în acea vreme puternicii conducători moscoviţi Ivan al III-lea şi Ivan al IV-lea încă le mai trezeau respectul şi, după cum nota un istoric bulgar, le întăreau credinţa în rolul de eliberatori al ruşilor[43]. Şi nu este doar cazul bulgarilor. În deceniul al optulea al secolului al XVII-lea, patriarhul Constantinopolului, scriindu-i ţarului Alexei Mihailovici, tatăl lui Petru cel Mare, îşi exprima fidelitatea faţă de Rusia în aceste cuvinte: „Toţi creştinii pravoslavnici, sârbi şi bulgari, moldoveni şi munteni, aşteaptă cu nerăbdare pe Înălţimea Voastră; şi nu dormiţi, ci ridicaţi-vă şi veniţi în ajutorul nostru“[44]. Deşi Rusia a continuat să doarmă, speranţa nu a murit şi astfel, atunci când intervenţia rusească în Balcani s-a produs în sfârşit, ea a fost privită ca un eveniment logic, firesc.

Atitudinea Imperiului Ţarist faţă de popoarele din Balcani a fost oarecum oscilantă şi a depins de tot felul de calcule şi scheme conjuncturale. Cu toate

---

[42] G. Merkel, *Die Letten, besonders in Lievland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, Leipzig, 1796.

[43] Yurdan Trifonov, *Istorichesko obyasnenie na varyato v „Dyado Ivana“ (Rusiya) u bolgarsky narod*, Sofia, 1907.

[44] Brückner, *Geschischte Russlands bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, vol. I, Gotha, 1896, p. 86.

acestea, contribuţia militară şi politică a ruşilor la procesul de formare a naţiunilor din peninsulă a depăşit-o pe aceea a oricărei alte naţiuni. Primul popor balcanic care a obţinut independenţa politică deplină – grecii – a numit în multe dintre funcţiile administrative şi din guvern pe compatrioţii care trăiseră în Rusia. Grecii din Rusia se bucurau de un mare prestigiu, printre ei putând fi găsiţi savanţi, episcopi, funcţionari civili şi diplomaţi. Chiar din momentul câştigării independenţei Greciei, numeroşi indivizi care îl slujiseră până atunci pe ţar s-au putut întoarce acasă pentru a-şi oferi serviciile noii lor patrii.

În cazul altor popoare balcanice, influenţa rusească a avut un caracter nemijlocit. Este vorba mai ales de români, care, aflându-se la graniţa Imperiului, au avut deseori de suferit de pe urma războaielor ruso-turce. În câteva rânduri, armatele ruseşti au ocupat pentru perioade scurte Ţările Române, dar de fiecare dată s-au retras fără a fi în stare să-şi ţină promisiunile şi să împlinească speranţele născute de venirea lor. În cele din urmă au ajuns totuşi să se stabilească pentru mai multă vreme şi, sub un protectorat rusesc, s-au pus bazele legăturilor româneşti cu Europa şi totodată cele ale statului român modern. Această misiune nu a fost dusă la capăt de Imperiul Rus – care la începutul secolului al XIX-lea era destul de înapoiat – ci prin influenţa directă a unui singur om: contele Pavel Kiseleff, unul dintre cei mai demni reprezentanţi ai intelighenţiei progresiste ruse. Kiseleff fusese un apropiat al decembriştilor – acei aristocraţi care în 1825 plănuiseră o revoltă democratică în Rusia însă nu se compromisese atât de tare încât să cadă în dizgraţie. Purtând o titulatură cu rezonanţe orientale – „preşedinte plenipotenţiar al Divanului Executiv“ – el a încercat să aplice în Principatele Române acele idei europene care fuseseră interzise în Rusia. În 1831, a promulgat două Regulamente Organice cu rol de Constituţie, care reglementau toate ramurile activităţii statului, inclusiv un sistem de impozitare, organizarea administrativă locală, furnizând şi prevederi despre întemeierea sistemului de învăţământ. „Cele două principate“, scria un român despre Regulamentele lui Kiseleff, „nu cunoscuseră nicicând o asemenea ordine. Ce dragoste de cinste, ce respect pentru averea publică! Ce nimicire a obiceiurilor proaste, a delapidărilor, privilegiilor grosolane şi a exacţiunilor de tot felul!“[45]. Iată ce a făcut un rus pentru România.

Aproape o jumătate de secol mai târziu, Bulgaria oferea un alt exemplu al măsurii în care ruşii se puteau arăta mai progresişti în afara graniţelor proprii decât în interiorul lor. În 1878, când s-a creat nucleul statului bulgar, în urma victoriei Rusiei asupra Porţii otomane, Imperiul Ţarist a acordat Bulgariei o Constituţie. O dată în plus, un aristocrat rus cu vederi progresiste, prinţul Aleksandr Dondukov-Korsakov, în scurta perioadă a guvernării sale, a pus bazele unui stat european modern. Referindu-se la progresele obţinute în timpul stăpânirii acestui trimis imperial, un scriitor cu o poziţie clar anti-rusească şi care cunoştea bine Bulgaria a exclamat: „Ce ar fi fost ţara aceasta în ziua de azi de ar fi devenit talentatul Dondukov-Korsakov prinţ al

[45] Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXème siècle*, Paris, 1914, p. 83.

Bulgariei!“[46].

Sârbii au fost şi ei inspiraţi de glasul Rusiei încă din vremea lui Petru cel Mare, iar cei din Muntenegru şi-au legat în mod special speranţele de ţarii ruşi. Muntenegrenii s-au ridicat întotdeauna atunci când Rusia a avut nevoie de ei ca ajutoare împotriva otomanilor. Tot loialitatea lor i-a permis şi lui Alexandru I să desfăşoare un „al doilea front“ împotriva lui Napoleon, la Marea Adriatică. În timpul revoltelor antiturceşti din 1806 şi 1813, sârbii au fost sprijiniţi din plin de ruşi, deşi – din raţiuni evidente de ordin geografic – ajutorul Rusiei a funcţionat mai puţin în procesul de constituire al statului sârb decât în cazul României şi al Bulgariei. În procesul de renaştere naţională, datele geografice nete şi, în egală măsură, apartenenţa confesională au contat mai mult decât afinităţile de neam. Din acest motiv, semnele influenţei ruseşti se disting mai clar în evoluţia românilor – aşadar nu în cea a popoarelor slave, precum cehii, slovacii, croaţii sau slovenii, ci în aceea a vecinilor Rusiei, cu care împărtăşeau aceeaşi credinţă religioasă. Popoarele pomenite anterior, din grupul occidental şi sudic al slavilor, au demonstrat în unele momente probe de profund ataşament emoţional faţă de Rusia, însă sprijinul concret pe care l-au obţinut din această direcţie a fost neînsemnată. Câteva donaţii modeste pentru publicarea unor studii slavone cu caracter ştiinţific şi câteva contacte personale reprezintă suma legăturilor dintre Rusia şi „fraţii lor slavi“ de confesiune catolică sau protestantă.

Aproape pe întregul parcurs al procesului de consolidare naţională, Imperiul Ţarist a menţinut relaţii mult prea bune cu Austria pentru a putea arăta un interes cât de cât activ faţă de naţionalităţile din interiorul Monarhiei Habsburgice. Prin urmare, contactele dintre ruşi, pe de o parte, şi cehi, slovaci, croaţi şi sloveni, pe de altă parte, nu au avut o utilitate prea mare. Ele au existat mai degrabă în imaginaţia poliţiei austriece şi a fanaticilor panslavişti şi nu au reprezentat un factor determinant în viaţa şi evoluţia acestor popoare. La începuturile mişcării de renaştere naţională a cehilor, activitatea intelectuală din Rusia era ea însăşi prea fragilă şi în mare măsură dependentă de împrumuturile culturale din afară pentru a fi în stare să susţină această mişcare. Dimpotrivă chiar, specialiştii ruşi în studii slave priveau cu respect la operele unor oameni precum Dobrovský, Jungmann, Šafařik, Hanka, deschizători de drumuri în crearea limbii cehe moderne şi a conştiinţei naţionale. Cu toate acestea, primele contacte dintre mişcarea naţională cehă şi Rusia şi-au pierdut în mare parte aura panslavă, deoarece în Rusia cei mai interesaţi de cauza cehă erau tot germanii, germani rusificaţi precum Alexander Vostokov (1780-1864), al cărui nume era la origini Osteneck, şi Peter Keppen (1793-1864), fiul unui imigrant din Brandenburg. Pe de altă parte, se cuvine să amintim că publicarea uneia dintre operele fundamentale ale lui Šafařik, *Antichităţi slavone*, a fost posibilă mai ales datorită unei donaţii a guvernului rus.

În privinţa croaţilor şi slovenilor, ei au avut contacte personale similare cu ruşii, însă Rusia nu şi-a declarat oficial interesul faţă de zona Adriaticii. Retragerea consulatului rus din Raguza (Dubrovnik), în 1884, a fost o

[46] Gopchevich, *Bulgarien und Ostrumelien*, Leipzig, 1886, pp. 160-161.

consecinţă logică a politicii ţariste de non-intervenţie, aplicată în această parte a Europei încă de la înfrângerea lui Napoleon.

Dacă influenţa germană şi cea rusă au fost cele mai active în „Orientul Mijlociu“ european, nu trebuie să concluzionăm că ele au avut monopolul sau că au lăsat urmele cele mai adânci în toate cazurile în discuţie. Alte influenţe au avut un caracter mai puţin generalizat, însă mai acut în anumite regiuni. Afirmaţia este valabilă mai ales în cazul propagării culturii polone în zona de est şi de nord a ariei lingvistice poloneze. Este încă şi mai adevărată dacă analizăm influenţa rodnică pe care a avut-o Italia asupra popoarelor din regiunea Mării Adriatice.

Civilizaţia poloneză

Cultura Poloniei catolice, dar mai ales romantismul polonez, a afectat profund viaţa intelectuală şi dezvoltarea naţională a popoarelor care pe vremuri făceau parte din statul istoric polon – lituanienii, ucrainenii şi bieloruşii. Unul dintre promotorii de seamă ai cauzei lituaniene a fost marele poet polonez Mickiewicz, deoarece majoritatea temelor care i-au inspirat operele au fost desprinse din istoria romantică a Lituaniei. Mickiewicz credea că el cântă o epocă apusă ce nu avea să se mai întoarcă vreodată. Dar evocarea gloriei trecute în opere precum *Konrad Wallenrod*, *Străbunii* sau *Grazyna* a avut efectul neaşteptat de a trezi conştiinţa naţională lituaniană din starea ei de amorţire şi de a stârni în sufletele lituanienilor mândria pentru trecutul lor eroic. Opera aceluiaşi poet, *Pan Tadeusz*, cea mai importantă creaţie a literaturii poloneze, care vorbeşte despre o epocă mai apropiată de prezentul autorului decât celelalte opere, începe cu cuvintele: „Lituania, patria mea…“ Şi, deşi poetul se gândea la Lituania poloneză, această operă a contribuit în egală măsură la stimularea naţionalismului lituanian. Mickiewicz nu este de altfel singurul polonez care ocupă un loc de onoare în dezvoltarea culturii lituaniene, aici petrecându-se ceea ce s-a numit o adevărată „invazie lituaniană a Parnasului polonez“[47].

Şi alţi poeţi polonezi au fost atraşi de teme baltice, ca – de pildă – Kraszewski, ale cărui poeme epice bazate pe istoria lituaniană le sunt la fel de dragi lituanienilor ca şi operele lui Mickiewicz. Un altul a fost Kondratowicz-Syrokomla, un poet foarte cunoscut care a scris despre viaţa satului lituanian şi care le-a luat apărarea ţăranilor bieloruşi şi lituanieni împotriva stăpânilor polonezi.

Aceşti poeţi polonezi au servit de asemenea şi cauza culturii bieloruse, de vreme ce „Lituania“ pe care o cântau ei reprezenta în egală măsură teritoriul naţional al lituanienilor şi al bieloruşilor. De-a lungul secolului al XIX-lea, au existat personalităţi ale culturii polone care, fără a avea intenţia de a sprijini crearea naţiunii bieloruse, au încurajat tradiţiile locale. Un asemenea personaj, Dunin Martsinkewicz (1807-1875), a devenit „părintele literaturii bieloruse“, cu

[47] Brückner, *Geschichte der polnischen Literatur*, Leipzig, 1922, p. 133.

toate că a scris numai în poloneză. Mai târziu, scriitorii bieloruşi vor vorbi despre el cu mare respect.

Polonezii au contribuit şi la renaşterea naţională a Ucrainei. Mişcarea literară poloneză cuprindea o şcoală ucraineană, „Szkola Ukrainska“, alcătuită din scriitori care îşi exprimau în limba poloneză iubirea pentru patria ucraineană. Tot aşa cum Mickiewicz a cântat ode de slavă Lituaniei, la fel şi Zaleski, Malczewski şi Goszczyński, care copilăriseră pe pământ cazac, au scris pe teme ucrainene, fie cântece lăudând pacea, fíe poeme epice despre vărsare de sânge şi revoluţie. Majoritatea reprezentanţilor acestei şcoli erau ucraineni polonizaţi. În numeroase cazuri, naţionaliştii din Ucraina Vestică proveneau din familii polonizate în trecut şi care ajunseseră să cunoască părţile pozitive ale culturii polone. Tot astfel, putem întâlni în Boemia cehi dez-germanizaţi, iar în Balcani – bulgari, români şi albanezi dez-elenizaţi.

Contribuţia italiană

La cealaltă extremitate a „Orientului Mijlociu“ european, găsim o altă pildă a apropierii între popoare care în secolul XX sunt cunoscute numai pe poziţii antagonice. Rolul pe care italienii l-au jucat în sprijinirea croaţilor a fost, în multe aspecte, asemănător celui jucat de polonezi faţă de lituanieni, bieloruşi şi ucraineni. Administrarea Dalmaţiei de către Republica Veneţiană a atras măcar o parte a poporului croat pe orbita culturii italiene. Sub semnul ei, încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, s-a născut „şcoala poetică raguzană“, avându-l drept lider pe Gundulić. Aceşti poeţi scriau într-o limbă slavă, însă erau influenţaţi de viaţa intelectuală din Italia. Veneţia practica un soi de regim patriarhal de non-intervenţie. „Republica [Veneţiană]“, nota contele Voinović, istoric croat, „nu cerea Dalmaţiei nimic care ar fi putut ofensa spiritul slav. Nu îi hărţuia, nici nu îi aducea la disperare pe dalmaţi, nu făcea nimic care le-ar fi putut răni sensibilitatea“[48]. Într-adevăr, slavii dalmaţi s-au dovedit mai credincioşi Veneţiei decât s-a arătat ea sieşi. Trupele dalmate au continuat să apere autoritatea dogelui împotriva lui Napoleon chiar şi atunci când veneţienii erau gata să se predea.

Căderea Veneţiei din 1797 nu a coincis cu sfârşitul influenţei culturale italiene asupra croaţilor. Dimpotrivă, ea a continuat să se manifeste şi mai puternic în secolul al XIX-lea. Sub autoritatea Austriei, noul stăpân al Dalmaţiei, populaţia ei s-a bucurat în continuare fără oprelişti de legăturile cu civilizaţia italiană, iar sinteza italiano-slavă şi-a urmat evoluţia. O personalitate dalmată importantă a perioadei, Tommaseo (1802-1874), a întruchipat cel mai bine această sinteză. Provenind dintr-o familie cu ascendenţă slavă şi italiană, el a scris în ambele limbi şi a avut legături atât cu reprezentanţi ai *Risorgimento-ului* italian, cât şi cu lideri ai renaşterii naţionale sârbe. Prin urmare, Tommaseo – pe care croaţii îl numesc Tomasič – este revendicat şi de

[48] Comte de Voinovich, *Histoire de Dalmatie,* vol. II, Paris, 1936, p. 652.

italieni, şi de slavii sudici, deşi activitatea sa ca poet şi critic literar în cuprinsul culturii italiene depăşeşte cu mult rolul pe care l-a jucat în literatura slavă. Un alt exemplu al sintezei italiano-slave poate fi găsit în opera poetului Pozza (Pucić), care şi el a scris în amândouă limbile. În general vorbind, în Dalmaţia limba italiană a servit drept mijloc pentru propagarea ideilor slave. Au existat unele publicaţii în limba italiană care nu numai că au apărat cauza croată, dar au răspândit şi ideea unirii slavilor sudici. Antagonismul italiano-slav a început să se contureze doar în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

O legătură similară cu cea dintre Italia şi iugoslavi, ilustrată de Tommaseo, există şi între Grecia şi Italia, fiind ilustrată de Dionysos Solomos, primul poet veritabil al noii Grecii. El s-a născut în una dintre cele şapte insule greceşti din Marea Ionică, singura parte din Grecia care nu a căzut vreodată sub stăpânire otomană. După ce jugul turcesc „a stins flacăra geniului“ în restul spaţiului elen, Insulele Ionice au perpetuat o atmosferă culturală liberă. Timp de câteva secole, ele au aparţinut Veneţiei şi au fost în mare parte italienizate. Solomos provenea dintr-o astfel de familie de greci italienizaţi. Pentru un timp, el nu s-a putut hotărî dacă să-şi închine harul poetic Italiei sau Greciei, dar s-a decis în cele din urmă pentru limba strămoşilor săi. După el şi sub influenţa lui, a urmat o serie întreagă de poeţi remarcabili care, precum Solomon, erau cu toţii în posesia unei moşteniri culturale duble, italiano-greacească[49].

Oricât de prost privite ar fi asemenea realităţi în secolul al XX-lea, ele demonstrează cât de mult au afectat conflictele naţionale ale epocii imperialiste armonia în care s-a desfăşurat evoluţia culturală a acestor popoare.

Şi pentru albanezi influenţa italiană a avut un caracter ambivalent: la început, ea a avut conotaţii pur culturale, pentru a lua mai târziu forma unei intervenţii imperialiste brutale. O activitate educativă impresionantă fusese întreprinsă aici de călugării franciscani şi iezuiţi italieni, trimişi din Austria mai ales în Albania de Nord. Printre ei se numărau mulţi descendenţi ai emigranţilor albanezi, care îşi întemeiaseră un nou cămin în Italia Meridională atunci când ţara lor căzuse sub dominaţia otomană. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, aceşti italo-albanezi au arătat un mare interes pentru renaşterea naţională din Albania. Ei au încurajat formarea limbii naţionale moderne şi au sprijinit construirea de şcoli, însă în scurtă vreme consideraţii de natură imperialistă au umbrit acest spirit generos.

Moştenirea greco-bizantină

În vreme ce influenţa culturii italiene s-a resimţit mai ales în nordul şi centrul Albaniei, sudul acestei ţări a stat sub semnul culturii greceşti. Înrâurirea elenă în Balcani este cu atât mai remarcabilă, cu cât ea s-a

[49] Karl Dietrich, *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur*, Leipzig, 1909, pp. 195-209.

întemeiat vreme îndelungată doar pe un fond spiritual şi, mai mult decât orice, pe forţa Bisericii greceşti. În procesul de formare a naţiunilor din zonă, factorul grec a fost adesea mai degrabă o piedică decât un ajutor, însă anterior perioadei de redeşteptare naţională propriu-zisă a bulgarilor, românilor şi albanezilor, cultura greacă bizantină a reprezentat singurul model la îndemâna restrânsei elite intelectuale pe care au reuşit să o producă popoarele balcanice. Educaţia elenă, oricât de limitată ar fi fost ea, a început să se răspândească în oraşele din Principatele Române, Bulgaria, Macedonia şi Albania de Sud. Această operă educaţională a format o bază pe care s-au putut construi într-o oarecare măsură viitoarele culturi naţionale. Mai mult, influenţele culturale ruseşti sunt în bună parte rodul moştenirii măreţe a civilizaţiei greco-bizantine, primită de Rusia în secolele ulterioare convertirii ei la creştinism.

Rolul maghiarilor

Există motive serioase care explică de ce maghiarii nu au reuşit să aibă o contribuţie asemănătoare aceleia a celorlalte naţiuni istorice în dezvoltarea „popoarelor tăcute“.

Nu trebuie să credem că a fost vorba de o rea-voinţă specifică maghiarilor sau de nivelul scăzut al culturii lor. Însă limba maghiară, aparţinând grupului lingvistic fino-ugric, diferă atât de mult de celelalte limbi europene (cu excepţia finlandezei şi estonienei), încât deosebirile au redus considerabil şansele de contact cultural între maghiari şi non-maghiari. Până pe la jumătatea secolului al XIX-lea, maghiarii înşişi nu erau doritori să propage cunoaşterea propriei lor limbi. Până atunci, limba oficială folosită de autorităţile statului, de magnaţi şi de nobilimea rurală, limbă predată şi în şcoli, fusese latina. Până în 1791, la Universitatea din Pesta nu a existat nici măcar o catedră dedicată studiului limbii maghiare şi de-abia în 1844 maghiara a înlocuit latina ca limbă oficială în Ungaria. Prin urmare, personalităţile culturale maghiare s-au folosit adesea de limba latină sau de alte limbi străine moderne. Deşi părea aproape imposibil ca literatura maghiară să devină accesibilă popoarelor „anonime“ învecinate Ungariei, influenţa sa asupra naţionalităţilor de sub stăpânire maghiară nu poate fi trecută cu vederea. Câţiva poeţi maghiari ca Petöfi, Arany, Ady au cunoscut o primire entuziastă mai ales din partea slovacilor[50].

Elevi care au devenit profesori

În cazul celor mai multe dintre „popoarele tăcute“, progresul s-a petrecut într-un timp atât de scurt, încât unele au devenit capabile de a-şi oferi serviciile ca învăţători ai altor naţiuni. Dintre ele, cehii constituie exemplul cel

[50] Vladimir Clementis, *The Czechoslovak-Magyar Relationship*, Londra, 1943, p. 64.

mai grăitor. Figuri proeminente ale cauzei cehe au devenit sursă de inspiraţie şi sfătuitori ai liderilor naţionali ai slavilor sudici. La întemeierea, în 1874, a Universităţii croate din Zagreb, printre primii profesori se numărau şi câţiva cehi, recrutaţi de către liderul ceh Rieger. Mai târziu, când libertatea acestei universităţi a fost limitată de autorităţile maghiare, numeroşi studenţi croaţi s-au transferat la Praga, unde au fost puternic influenţaţi de Masaryk. La fel, atunci când bulgarii au obţinut independenţa, sistemul educaţional din Bulgaria a fost organizat de către un savant ceh, Konstantin Jireček, care a fundat Muzeul Naţional din Sofia şi Biblioteca Naţională. Viaţa culturală înfloritoare din Boemia a impresionat chiar şi unele personalităţi din Rusia Apuseană, servindu-le drept model şi obiectiv ideal. Cehii au avut un rol deosebit în dezvoltarea vecinilor lor, slovacii, cu care erau înrudiţi. Înainte de 1918, firava conştiinţă naţională slovacă a primit încurajări constante dinspre Boemia. După acest an, slovacii au fost ajutaţi să-şi creeze o viaţă culturală veritabilă.

Într-adevăr, peste tot în „Orientul Mijlociu“ european popoarele tăcute şi-au oferit ajutor unul altuia. De pildă, în vremea când principatul sârbilor mai era încă tributar Imperiului Otoman, sârbii şi-au creat cu greu prima tipografie, unde tipăreau laolaltă cărţi în bulgară şi în sârbă. În perioada de dinaintea eliberării Bulgariei, Serbia şi România au oferit adăpost pentru numeroase personalităţi bulgare de marcă, iar primul volum de poezii ale lui Vazov, cel mai mare poet bulgar, a apărut pe pământ românesc. Această stare de lucruri din sudul „Orientului Mijlociu“ european poate fi regăsită şi în nord. Literatura ucraineană a inspirat scriitorii bieloruşi, iar epopeea naţională a finlandezilor, *Kalevala*, a fost imitată în poemul estonian *Kalevipoeg*.

În analiza dezvoltării culturale a naţiunilor din Europa Centrală şi Răsăriteană, am avut de-a face până acum doar cu influenţe ivite din interiorul acestui spaţiu sau dinspre popoarele învecinate. Însă nu trebuie subestimate nici alte influenţe, exercitate din puncte mult mai îndepărtate geografic. Ele nu pot fi depistate prea lesne, dar au fost totuşi foarte puternice. Ar trebui să urmărim schimburile reciproce dintre toate culturile şi literaturile europene pentru a putea revela în fiecare caz elementele franceze şi engleze din spatele tendinţelor care ne apar la exterior drept influenţe „germane“ sau „ruse“. De altfel, am amintit deja despre riscurile unei interpretări literale a acestor termeni.

Franţa la Marea Adriatică

Au fost totuşi momente când Occidentul a acţionat într-o formă directă şi evidentă în procesul de creare a naţiunilor din zonă. În ceea ce priveşte Franţa, intervenţia directă este legată de numele lui Napoleon. În cursul campaniilor sale, el şi-a făcut în câteva rânduri apariţia în spaţiul popoarelor mici, extinzând chiar asupra unui număr de teritorii stăpânirea franceză, cu toate reformele progresiste care o defineau. Este în primul rând cazul ţării croaţilor şi slovenilor, o parte a ei intrând în componenţa Imperiului francez

sub denumirea de „Provinciile Ilirice“. Ocupaţia franceză nu a presupus şi măsuri special destinate ridicării vieţii culturale a croaţilor şi slovenilor – timpul a fost prea scurt. Însă interludiul francez s-a dovedit foarte important pentru renaşterea naţională a slavilor de sud. Pentru prima dată, în Dalmaţia, Carniola, Istria şi celelalte teritorii ale „Provinciilor Ilirice“, limba slavilor a intrat în uzul oficial, deşi nu la acelaşi nivel cu franceza, italiana şi germana. Organizarea de şcoli primare şi secundare, la iniţiativa administraţiei franceze, a ridicat standardele educaţionale. Introducerea Codului napoleonian, în care se proclama egalitatea tuturor în faţa legii, a însufleţit dorinţa de libertate şi a creat oportunitatea emancipării ţăranilor croaţi şi sloveni. Chiar şi popularizarea străvechiului şi romanticului nume „Iliria“ a fost un factor inspirator pentru viitoarea mişcare naţională slavă de pe ţărmul răsăritean al Adriaticii.

Anglia în Marea Ionică

Pentru o perioadă mai lungă decât stăpânirea franceză în Adriatica, britanicii au exercitat şi ei un control direct asupra unei zone restrânse din „Orientul Mijlociu“ european: cele şapte insule greceşti din Marea Ionică. Protectoratul britanic a durat o jumătate de secol (1815-1865), urmat de o scurtă perioadă de ocupaţie franceză şi apoi rusească, dar s-a dovedit plin de consecinţe nu numai pentru progresul insulelor în sine, ci şi pentru întreaga cultură greacă modernă. „Unii dintre înalţii Lorzi Comisari ce reprezentau protectoratul britanic“, scria poetul grec Rangabe (Rangavis), „şi-au dat seama ce operă valoroasă şi deopotrivă folositoare ar fi reînvierea elenismului în ţinuturile antice ale lui Ulise şi ale feacilor şi, la adăpostul drapelului britanic, au pregătit această parte a poporului grec pentru nobila misiune cu care i-a încredinţat Providenţa“[51].

E firesc atunci ca grecii să preţuiască amintirea lui Frederick North, al cincilea conte de Guildford (1766-1827), „cel mai mare filoelen şi binefăcător al Greciei“, cum a fost el descris de un savant german[52].

Stăpânirea britanică asupra Insulelor Ionice a rămas în memorie, mai presus de toate, prin întemeierea în 1824, la Corfu, a primei universităţi greceşti (Frederick North fiindu-i primul rector) şi, mai târziu, prin organizarea învăţământului secundar în cadrul căruia şi-au făcut studiile numeroase personalităţi ale regatului Greciei. Grecii au fost singurul popor din Europa de Est şi Sud-Est al căror destin a fost schimbat nemijlocit de autoritatea britanică. Însă lumea anglo-saxonă a purtat flacăra civilizaţiei şi în alte părţi ale continentului şi am văzut deja acest lucru în exemplul Colegiului Robert din Constantinopol.

---

[51] Rangabe, *Histoire Littéraire de la Grèce Moderne*, Paris, 1877, pp. 213-214.

[52] Nikolai, *Geschichte der neugriechischen Literatur*, Liepzig, 1876, p. 121.

Lumină dinspre SUA

Influenţa directă a britanicilor, oricât de valoroase i-ar fi fost efectele, a fost totuşi cu mult depăşită de importanţa aproape unică pe care au avut-o Statele Unite ale Americii în dezvoltarea naţiunilor mici şi sărace din Europa Răsăriteană. Pentru mulţi dintre fiii acestor popoare, SUA şi-au deschis porţile vastelor lor teritorii, dându-le o şansă de a scăpa de sărăcie, asuprire politică şi lupte fără de speranţă. America nu a a jucat acelaşi rol de forţă civilizatoare pentru toate naţiunile, deoarece unele dintre ele au experimentat emigrarea în masă într-un moment în care renaşterea naţională era în bună parte încheiată, însă toate popoarele au beneficiat, în afară de avantajele materiale, de o îmbogăţire intelectuală şi morală. Sute şi mii, ba chiar milioane dintre membrii lor au avut în America şansa de a se familiariza cu civilizaţia anglo-saxonă şi de a se obişnui cu ideea de libertate şi de umanitate, pe care nu o cunoscuseră în imperiile ţarului rus, al sultanului otoman, al împăratului habsburgic – rege al Ungariei.

Dar, dincolo de această oportunitate, fiecare naţiune în parte a adoptat din America valori fundamentale pentru întreaga sa evoluţie. Vom oferi aici doar câteva exemple definitorii, legate de trei popoare care vieţuiesc în părţi diferite ale „Orientului Mijlociu“ european: un popor din Balcani – albanezii, un popor baltic – lituanienii, şi unul din cuprinsul Austro-Ungariei – slovacii.

Numărul imigranţilor albanezi în SUA este relativ mic în comparaţie cu cel al altor naţionalităţi din Europa de Est şi Sud-Est. El ajunge abia la 60 – 80 000 de persoane, însă este o proporţie considerabilă de emigranţi, dacă ne amintim că totalul populaţiei Albaniei nu însumează mai mult de un milion de indivizi. Cu toate acestea, mai important decât numărul de emigranţi este faptul că, sub oblăduirea erudiţilor preoţi ortodocşi educaţi în Statele Unite, aceşti emigranţi au devenit elita culturală a propriei naţiuni. Aceiaşi albanezi care au pus piciorul în America fără a avea simţul identităţii sau al istoriei naţionale şi-au creat în scurtă vreme o deschidere intelectuală remarcabilă. În vreme ce Sotir Petsi, un preot albanez care a editat în 1906 un ziar în limba sa maternă, nu a găsit atunci decât 20 de compatrioţi în stare să citească în albaneză, 15 ani mai târziu numărul cititorilor de gazete albaneze se ridica la 15 000.

În această atmosferă de renaştere a identităţii naţionale şi a limbii albaneze pe pământ american, s-a petrecut încă un fapt care a contribuit considerabil la întărirea încrederii în sine a naţiunii albaneze – întemeierea unei Biserici ortodoxe independente a albanezilor. Această instituţie bisericească avea scopul de a-i îndepărta pe albanezi de influenţa elenă a Bisericii ortodoxe greceşti. Semnificaţia acestui eveniment a fost dublată de rafinamentul intelectual al primului lor episcop, Fan Noli, student la Harvard University şi traducător din Shakespeare, Ibsen şi Blasco Ibanez. După primul război mondial, Fan Noli a devenit cel dintâi preşedinte al Republicii Albaneze şi a fost cu siguranţă cea mai luminată şi mai progresistă personalitate care a condus vreodată ţara.

Emigraţia lituaniană în SUA a început mult mai devreme decât cea

albaneză. Cu timpul, numărul emigranţilor a ajuns la 750 000, aproape un sfert din întreaga populaţie lituaniană. Prima gazetă lituaniană a apărut în SUA încă din 1879, urmată de altele, până au ajuns la un număr de 35. Cât de important a fost jurnalismul lituanian din America pentru dezvoltarea propriei naţiuni se poate deduce din faptul că, până în 1905, în Lituania supusă Rusiei nu a existat nici un ziar naţional autorizat, deşi unele periodice au apărut în Prusia Orientală, aşa-numita Lituanie Mică. În mod similar, formaţiile politice lituaniene, mai ales cele de orientare catolică sau socialistă, au înflorit în America, deşi majoritatea naţiei lituaniene nu avea încă şansa unei astfel de activităţi. Un alt factor de maximă importanţă a fost întemeierea Ligii Anti-Alcoolice, care a iniţiat o campanie de combatere a acestui flagel ce devasta Lituania rusească şi care stânjenea opera de iluminare naţională. Tot pe pământ american, lituanienii au învăţat primele lecţii ale artei guvernării democratice. Prin urmare, lituanienii americani au însemnat o investiţie preţioasă pentru ţara lor în procesul de obţinere a independenţei ce a debutat ulterior. În plus, ei au jucat un rol însemnat şi în dezvoltarea literaturii lituaniene. Bezzenberger, un savant renumit şi o autoritate în privinţa culturii şi limbii lituaniene, vorbind despre acest spaţiu, observa încă de la 1908: „Prin colaborarea intelectualilor lituanieni de pe ambele continente s-a născut o literatură uimitoare prin calitate şi diversitate“[53].

Povestea slovacilor nu se deosebeşte prea mult de cea a lituanienilor. La cumpăna dintre secolele al XIX-lea şi XX, în SUA existau deja aproximativ 400 000 de slovaci, iar la puţină vreme după aceea numărul lor aproape că s-a dublat. Deşi este dificil de întocmit statistici exacte, se poate estima că de la un sfert până la o treime din membrii întregii naţiuni slovace sunt stabiliţi în America. Erau – şi probabil mai sunt încă – mai mulţi slovaci în Pittsburgh decât în oricare oraş slovac şi existau mai multe ziare slovace în Lumea Nouă decât se puteau găsi în Slovacia de sub stăpânirea maghiară. Când s-au întors din America emigranţii au adus în satele şi orăşelele lor un aer proaspăt de încredere naţională şi un spirit întreprinzător modern, care contrasta mult cu inerţia fatalistă a generaţiilor mai vârstnice. „Emigranţii care se întorc acasă“, scria Seton-Watson, „fac multe în vederea sădirii în sânul populaţiei slovace a noilor idei de libertate şi dreptate“[54].

După înfiinţarea statului cehoslovac, fireşte că rolul slovacilor americani şi-a pierdut din importanţă, dar chiar şi după aceea se poate spune că ei s-au bucurat de libertate într-o măsură mai mare decât semenii lor din Europa.

*

Tabloul pe care l-am conturat până acum, cel al deşteptării şi dezvoltării naţiunilor din „Orientul Mijlociu“ european, este încă neterminat şi prea rudimentar, pentru că ar fi o eroare să privim cutare sau cutare tânără naţiune

[53] Bezzenberger, *Die litauische Literatur in die osteuropäischen Literaturen und slavischen Sprachen*, Berlin-Leipzig, 1908, p. 365.

[54] Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, Londra, 1907, pp. 202-203.

doar ca pe un produs – ca să zicem aşa – al influenţelor combinate ruseşti, italiane, germane, americane etc. În plus, au existat şi alte forţe ce au depăşit frontierele naţionale şi au contribuit hotărâtor la procesul deşteptării naţionale – idei nobile cu ţeluri universaliste, dar care, în Europa Centrală şi Răsăriteană, au avut în mod nepremeditat efectul secundar de a stimula dezvoltarea culturilor şi limbilor naţionale.

Forţe supranaţionale: Bisericile

Cea mai importantă dintre aceste forţe supranaţionale este reprezentată, fără nici cea mai mică îndoială, de acţiunea Bisericilor creştine. Chiar şi cele mai puţin cunoscute limbi naţionale au fost la început transpuse în formă tipărită doar cu scopul de a le utiliza ca medii de propagare a credinţei. Reforma protestantă a fost cea care a pus în practică această metodă revoluţionară de prozelitism religios. Misionarii protestanţi şi-au răspândit scrierile în întreaga Europă Răsăriteană, din ţările baltice până în Balcani. Unele popoare datorează noilor Biserici ale lui Luther şi Calvin primele lor texte tipărite. Eforturile zeloşilor pastori de a învăţa limbi dificile, pe jumătate barbare pentru ei, au rămas adesea fără consecinţe serioase din punct de vedere religios. Însă traducerile Bibliei pe care le-au făcut pentru aceste popoare rămân, fără putinţă de tăgadă, un punct de referinţă în evoluţia limbilor lor scrise. Modelul protestanţilor a fost imediat imitat de alte Biserici rivale, care au pornit şi ele să se adapteze unei varietăţi similare de limbi. De exemplu, şcoala iezuită din Vilnius a devenit un centru al vieţii academice, dar şi al activităţilor de propagandă, în limbile lituaniană, bielorusă şi letonă.

În perioada Reformei, majoritatea eforturilor întreprinse pentru ajutorarea „popoarelor tăcute“ nu au fost decât sclipiri izolate în noaptea ce le stăpânea, neaducându-le un beneficiu imediat. Cu toate acestea, ecouri ale acestor strădanii s-au putut auzi câteva secole mai târziu.

La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în cursul celui de-al XIX-lea, aflăm în rândurile tuturor popoarelor studiate ierarhi ai Bisericilor catolică, protestantă şi ortodoxă ale căror acţiuni au marcat în profunzime evoluţia acelor naţiuni. De pildă, unii dintre cei mai valoroşi poeţi şi scriitori lituanieni erau membri ai clerului protestant şi catolic. Primele cercetări de lingvistică cehă au fost realizate de părintele Dobrovský, iar un teolog protestant, Kollár, s-a numărat printre promotorii deşteptării naţionale a cehilor şi slovacilor. Episcopul Strossmayer a fost cel mai de seamă reprezentant al mişcării naţionale cehe, în vreme ce preoţii greco-catolici din Transilvania au pus bazele culturii naţionale române prin redactarea de opere cu caracter istoric şi filologic. Pastorii protestanţi au fost printre cei dintâi care au adâncit studiul limbilor estoniană şi letonă. Primul care a scris o istorie a bulgarilor a fost un călugăr ortodox, iar primii pionieri ai cauzei sârbe erau studenţi în teologie ortodoxă, dintre care îi amintim pe Rajić şi Obradović.

Motivele pentru care conducătorii bisericeşti şi influenţa Bisericii în general sunt atât de importante în procesul de formare a naţiunilor nu sunt prea deosebite de motivele care au transformat mai târziu socialismul într-o forţă conducătoare a mişcărilor naţionale în ascensiune. Este vorba despre apropierea de popor şi caracterul supranaţional al Bisericilor, care le-a permis să primească ajutor de la credincioşii de pretutindeni. Dar au existat şi alte motive: interesul de natură ştiinţifică sau caritabilă pe care liderii educaţi ai Bisericii l-au manifestat faţă de „popoarele oprimate“. Se adaugă aici faptul că preotul a fost primul tip de intelectual ivit din masa popoarelor anonime. Aceşti indivizi educaţi au devenit în mod firesc conducătorii propriului lor popor, o stare de lucruri care se perpetuează în unele cazuri chiar şi astăzi, ca de pildă în cazul slovenilor şi al slovacilor.

Forţe supranaţionale: mişcările socialiste

O altă forţă supranaţională, apărută în viaţa naţiunilor mult mai târziu decât Bisericile, a avut totuşi o influenţă puternică, decisivă chiar în numeroase împrejurări. E vorba de socialismul internaţionalist. La fel ca Biserica catolică şi cea protestantă, socialismul s-a transformat într-o adevărată forţă în procesul de constituire a conştiinţei naţionale. Mai mult, a ajutat mişcările naţionale să iasă din izolarea lor provincială şi să capete o perspectivă mai largă. Într-un număr de cazuri, ca în Boemia şi Croaţia, procesul de redeşteptare naţională a intervenit în perioada capitalismului timpuriu, când socialismul nu era decât o doctrină sectară a câtorva idealişti rupţi de mase. Dar chiar şi aceste naţiuni au ajuns să cunoască mai târziu socialismul, trăgând multe foloase deopotrivă din ideile socialiste în sine şi din organizaţiile inspirate de acestea, ca de pildă sindicatele sau cooperativele.

Datorită apropierii de popor, mişcarea socialistă a avut întotdeauna o imagine clară asupra adevăratelor necesităţi naţionale. În consecinţă, ea a jucat un rol proeminent mai întâi în promovarea limbilor naţionale şi ulterior în propagarea ideilor autonomiste, care nu sunt nicidecum identice cu izolarea naţională sau aspiraţiile către independenţă. Ar fi chiar verosimil să afirmăm că ideea de autonomie naţională este în bună măsură produsul luptei socialiştilor pentru egalitate. Revendicarea autonomiei naţionale a fost iniţial formulată de socialiştii austrieci, care au transmis-o apoi popoarelor din Imperiul Ţarist. Lupta comună care a unit, sub semnul ideilor de bază ale socialismului, popoarele anonime şi clasele asuprite ale naţiunilor istorice arată cât de mult a depins deşteptarea conştiinţei naţionale a acelor popoare de colaborarea internaţională. Forţele care au dat un puternic avânt dezvoltării „popoarelor tăcute“ şi au protejat dezvoltarea conştiinţei naţionale împotriva influenţei îngustelor idei naţionaliste au fost reprezentate în special de socialiştii austrieci (vorbitori de germană) şi de cei ruşi. Mai puţin cunoscut, dar nu mai puţin surprinzător, este faptul că păturile conducătoare maghiare, naţionaliste şi intransigente până la fanatism, s-au confruntat cu o mişcare

proletară ungară care, din slabele-i resurse, a editat ziare şi broşuri în limbile română, slovacă şi sârbă şi a fost percepută ca un aliat de către forţele politice non-maghiare.

Cu toate acestea, alianţa dintre socialism şi „popoarele tăcute“ nu a fost nicăieri mai puternică decât în Rusia. Referindu-se la ucraineni, cel mai numeros dintre „popoarele fără istorie“ din Imperiu, un înalt demnitar ţarist, generalul Totleben, guvernatorul Odessei, a oferit o definiţie clasică a identităţii virtuale dintre socialişti şi reprezentanţii ideii naţionale ucrainene:

> Partida ucraineană are o influenţă considerabilă asupra mişcării socialiste din Rusia. La fel ca toate partidele ce se opun guvernului, ea a oferit un teren rodnic pentru ideile revoluţionare, dar în primul rând a produs mai mulţi socialişti convinşi decât oricare altă grupare politică. Cei mai fanatici dintre socialişti au fost la începuturi membri ai partidei ucrainene. Ucrainenii poartă operele lui Şevcenko într-un buzunar şi pe cele ale lui Marx în celălalt.

Ultima frază e aplicabilă – cu modificările de rigoare – şi în cazul estonienilor, letonilor, bieloruşilor şi altora. Aceasta nu înseamnă că respectivele popoare s-au străduit să combine socialismul internaţionalist cu naţionalismul extremist. Ele au încercat mai degrabă să-l împletească pe primul cu ideile progresiste produse de propriul lor geniu naţional. Şevcenko, prietenul marilor revoluţionari ruşi, el însuşi revoluţionar, a fost foarte departe de orice formă de şovinism mărginit. La fel s-au comportat şi marele poet şi socialist leton Rainis, poeţii bieloruşi Kolas şi Kupala sau liderul naţional estonian Jacobson, supranumit în mod semnificativ „un Robespierre baltic“.

Anul 1905 a însemnat momentul culminant al alianţei dintre mişcarea socialistă din Rusia şi toate forţele progresiste ruseşti, pe de o parte, şi popoarele anonime, pe de altă parte. Lăsând la o parte tendinţa progresistă generală, în Ucraina, Bielorusia, ţările baltice şi Finlanda această revoluţie a avut şi un caracter naţional. Ucrainenii, bieloruşii, lituanienii, estonienii, letonii etc. au ieşit în evidenţă ca protagonişti pe scena politicii şi au săvârşit primele gesturi pe calea devenirii lor ca individualităţi într-un sens istoric. Organizaţii culturale, grupări politice, edituri şi ziare au răsărit ca florile pe pământul îmbibat de sângele revoluţionarilor anului 1905. În timpul revoluţiilor din 1917, această alianţă a ajuns pe culmi şi mai înalte. Însă s-a sfărâmat atunci când socialismul rus, din cauza extremismului său, s-a rupt de blocul socialist european, fiindcă pentru mulţi socialişti din naţiunile mărunte din partea apuseană a Rusiei socialismul şi ideile democratice occidentale fuseseră unul şi acelaşi lucru.

Simboluri ale sintezei

Ni s-ar putea obiecta că deşteptarea naţiunilor nu s-a datorat exclusiv influenţelor spirituale şi materiale din afară. Nu am intenţionat să negăm geniul creator al naţiunilor însele, ci am dorit doar să scoatem în evidenţă circumstanţele în care naţiunile l-au putut pune în valoare. Poate aceste

naţiuni n-au produs de prea multe ori personalităţi de importanţă europeană, ci doar personalităţi remarcabile în primul rând pe cuprinsul propriilor teritorii. Cu toate acestea, liderii lor s-au arătat capabili să se ridice peste nivelul mediu şi să contribuie la binele popoarele lor prin faptul că s-au abţinut să folosească sloganuri naţionaliste ieftine şi au încercat în schimb să devină promotorii civilizaţiei universale în propriile ţări. Doar o personalitate cu vederi largi, familiarizată cu moştenirea culturală a altor naţiuni, poate deveni un „luminător“ al propriului popor. Indivizii care au contribuit la progresul civilizaţiilor naţionale din Europa de Est şi Sud-Est au îndeplinit aceste cerinţe. Ei pot servi drept exemple vii pentru sinteza culturală pe care amestecul etnic a produs-o şi căreia renaşterea culturală a naţiunii lor îi este atât de îndatorată.

Să luăm, de pildă, cazul lui Ivan Franko (1856-1916), care, după Şevcenko, este cel mai mare poet ucrainean. Crescut în Galiţia Orientală, la vârsta de nouă ani era capabil să scrie cursiv în trei limbi – poloneză, ucraineană şi germană – pe care le-a folosit de-a lungul întregii sale vieţi, deşi el şi-a câştigat un loc doar în literatura ucraineană. A avut contacte strânse şi cu viaţa culturală a populaţiei evreieşti din provincia sa natală, a publicat un volum de poezii populare evreieşti şi a scris un poem epic numit *Moise*. Dar nu s-a limitat la viaţa culturală din vecinătatea sa: a tradus în ucraineană din franceză şi engleză, inclusiv opere ale lui Shakespeare şi Byron. Personalităţi precum Ivan Franko pot fi întâlnite pretutindeni în „Orientul Mijlociu“ european, deşi, firește, ele nu sunt prea numeroase. În privinţa letonilor, poetul şi socialistul Jan Rainis a jucat un rol asemănător, el reprezentând mai ales o legătură între compatrioţii săi şi cele două mari civilizaţii alăturate, cea rusă şi cea germană. Bassanovitsius, de profesie medic, un om cu cunoştinţe enciclopedice, care călătorise îndelung şi trăise ani buni în străinătate, a devenit un reprezentant de prim rang al naţiunii lituaniene. Vazov, cel mai valoros poet pe care l-a dat Bulgaria, a fost de asemenea un om ce trăise multă vreme în afara ţării şi un cunoscător al tuturor civilizaţiilor importante, dar care era capabil şi de o înţelegere adecvată a vieţii culturale a vecinilor Bulgariei.

Însă probabil cel mai de seamă reprezentant al acestei sinteze culturale a fost filosoful ceh T.G. Masaryk (1850-1937), preşedinte al Cehoslovaciei, care nu numai că era un european prin origine şi legături de familie, dar era în egală măsură şi un bun cunoscător al culturilor şi civilizaţiilor franceză, engleză, rusă şi germană.

Toate aceste personalităţi sunt un simbol al umanismului şi spiritului de reconciliere. Prin concepţiile lor multilaterale şi prin traseele vieţii lor, ei nu s-au arătat interesaţi de strategiile meschine aducătoare de prestigiu, ci, dimpotrivă, au dovedit că ura naţională se află în contradicţie directă cu renaşterea naţională şi cu progresul cultural.

Capitolul 3

Mituri *versus* umanitate

„Istoria este atotputernica forţă care le dă voie
morţilor să-i domine pe cei vii.“

Michelet

Ideea „misiunii naţionale“

Lupta popoarelor pentru o cultură proprie şi pentru dreptul la existenţă naţională a ajuns în curând să degenereze. Clase şi clici ţintind spre putere sau avide de expansiune economică au înlocuit idealul reînnoirii naţionale cu un naţionalism mărginit. Naţiunilor le-au fost inculcate mituri şi ideologii de natură naţionalistă şi imperialistă, precum şi aspiraţii teritoriale. Idealul naţional a fost astfel abătut pe calea şovinismului şi a urii de neam. Însă „clasele conducătoare“, care în Europa Centrală şi Răsăriteană sunt principalele vinovate pentru această deteriorare a idealului, nu pot fi întotdeauna identificate cu capitaliştii de mare putere sau cu latifundiarii. Cei care în „Orientul Mijlociu“ european figurează drept pătura superioară conducătoare nu ar fi în Anglia decât nişte reprezentanţi ai clasei de mijloc. Mai mult, rolul claselor conducătoare este adesea jucat în răsăritul continentului doar de către categoria funcţionarilor de stat sau de o parte a intelighenţiei, ale cărei tendinţe naţionaliste se schimbă prea puţin de la extrema dreaptă la extrema stângă.

În paginile ce urmează, atunci când ne vom referi la „români“, „polonezi“, „maghiari“ etc., nu vom vorbi în mod normal despre naţiune în ansamblul ei, ci doar despre un segment restrâns, influent din punct de vedere politic şi responsabil pentru inventarea şi propovăduirea unui program al urii de neam şi al ambiţiilor exagerate. Acest program va fi numit aici „ideologia statului-naţiune“. Însă masele ce constituie aceste popoare şi ale căror nume sunt luate astfel în deşert nu sunt decât victimele programelor politice iniţiate pentru a încuraja ideologiile naţionaliste. Singura urmare posibilă a utilizării acestor idei este, în cel mai bun caz, mizeria economică a naţiunilor, dar cel mai adesea ea aduce războiul şi, în acelaşi timp, o nouă perioadă de declin.

Avem aici de-a face cu o maladie care nu este specifică doar Germaniei. Întreaga Europă Centrală şi Răsăriteană este împovărată din greu de concepţii rupte de realitate, mituri istorice, moduri de gândire naţionaliste şi etnocentriste. Fiecare naţiune din regiune are pe undeva, într-o formă sau alta, un echivalent al celebrelor versuri ale poetului german Geibel:

Und es wird am deutschen Wese
Noch einmal die Welt genesen.

(Şi încă o dată sufletul german
Va aduce vindecare lumii.)

„Naţiunile“, scria istoricul ceh Krofta, cu siguranţă referindu-se implicit la Europa Centrală şi Răsăriteană, „fac apel la trecutul lor glorios, la vechimea lor considerabilă, la realizările lor strălucitoare, la serviciile pe care le-au adus altor naţiuni sau omenirii. Pe aceste baze, ele îşi atribuie uneori o misiune istorică ieşită din comun şi tind să-i convingă şi pe alţii de realitatea acestui lucru... Negreşit, trebuie să admitem că această convingere despre ceea ce a reprezentat sau a făcut o naţiune în trecut poate fi un stimul puternic pentru evoluţia sa din prezent. Dar conştientizarea despre care vorbim se poate transforma într-o ameninţare atât pentru respectiva naţiune intoxicată de asemenea idei, cât şi pentru celelalte naţiuni care vin în contact cu ea. Aşa se întâmplă în momentul în care concepţiile despre sine cresc din rădăcini putrede ori sunt bazate pe o viziune utopică a propriului trecut şi pe evaluarea greşită a propriilor fapte şi merite“[55].

Aceste remarci ale profesorului Krofta subliniază în cuvinte puţine şi sobre faptul că trecutul popoarelor cântăreşte greu în gândirea şi acţiunile lor politice, că morţii exercită o înrâurire covârşitoare asupra celor vii.

Ideile despre o misiune extraordinară, atât de răspândite printre naţiunile din Europa Centrală şi Răsăriteană, au luat forme diferite. Predomină totuşi trei tipuri. Fără îndoială, primul ca importanţă este credinţa în rolul particular al naţiunii, de apărătoare a creştinătăţii şi a civilizaţiei occidentale. Naţional-socialismul german, fascismul italian şi naţionalismul rus al vechiului regim, toate au stat sub semnul acestei convingeri, lucru valabil şi pentru naţionalismul maghiarilor, polonezilor, românilor, croaţilor, lituanienilor şi grecilor. Mitul legat de creştinătate şi de Occident a cunoscut cele mai diverse înfăţişări şi asocieri: unele naţiuni fidele lui evocă lupta împotriva otomanilor, ca dovadă a rolului lor civilizator ieşit din comun, în timp ce altele au pretenţia că au blocat calea înaintării triburilor asiatice spre inima Europei, iar altele se consideră salvatoare ale tradiţiilor romane şi latine.

Mult mai modernă este ideologia „zidului de apărare împotriva panslavismului“, adoptată într-o măsură mai mare sau mai mică de toate popoarele non-slave din Europa Centrală şi Răsăriteană. Ungaria şi România consideră că misiunea lor istorică specifică ar fi să împiedice „unirea slavilor

[55] Kamil Krofta, „Ourselves and the Magyars in the Past“, in *Review of the Free School of Political Science*, Praga, mai 1932 (in limba cehă).

de nord şi de sud“. Dar, pentru a putea înfăţişa lumii această misiune ca fiind una „glorioasă“, trebuie mai întâi să se confirme că slavii sunt un neam deosebit de periculos, barbar şi belicos. Aceleaşi grupări influente din punct de vedere politic din cadrul naţiunilor ce şi-au asumat o misiune antislavă au preluat şi sarcina de a dovedi această aserţiune.

În ultimul rând, unele naţiuni susţin că formează un avanpost istoric special în lupta împotriva pangermanismului. Şi aici accentul cade mai mult pe pretinsa glorie trecută decât pe vreo contribuţie contemporană la respingerea naţionalismului german agresiv din secolul XX. În cele mai multe cazuri, grandoarea sarcinii de a bloca expansiunea unui pangermanism militant, cu o dotare tehnică şi economică de excepţie contrastează puternic cu dimensiunea şi resursele acestor naţiuni, educate de conducătorii lor în ideologia misiunii antigermane. Competenţa necesară pentru o asemenea poziţie de lider al rezistenţei la pangermanism devine încă şi mai discutabilă în cazul Poloniei şi al slavilor sudici atunci când ne amintim de rolul jucat de colonelul Beck şi de Stojadinović în înlesnirea planurilor de agresiune ale lui Hitler.

Aceste „ideologii misionare“ nu sunt nişte bufonerii intelectuale inofensive produse de câţiva marginali. Dimpotrivă, ele sunt manipulate de oameni de stat responsabili tocmai în momentele hotărâtoare ale istoriei europene, cum ar fi în timpul tratativelor de pace. Speranţa că puterile occidentale ar putea fi impresionate de aceste „misiuni“ s-a dovedit adesea justificată. Numeroşi occidentali de marcă au ignorat faptul că ele se află în contradicţie cu adevărul istoric. Mai mult, ei au trecut cu vederea disproporţia dintre măreţele obiective urmărite şi neînsemnătatea numerică a „misionarilor“. În plus, s-au găsit în Occident anumiţi indivizi, deopotrivă politicieni şi intelectuali, care din diverse motive au încurajat o naţiune sau alta în misiunea ei imaginară. Demagogia şi lipsa de onestitate a acelora care caută prin fraze răsunătoare să inducă „idei misionare“ popoarelor fără ambiţii şi iubitoare de pace se dezvăluie cel mai lesne din obiceiul lor de a pune în aplicare fel de fel de artificii legate de diversele concepţii pomenite mai sus. În funcţie de barometrul politic, ei aleg ba una, ba alta dintre ideile respective, jucându-se chiar cu unele care e limpede că se bat cap în cap. Nu le prisosesc niciodată ideile când e vorba să scoată la iveală un nou mit istoric şi o nouă ideologie pentru fiecare situaţie inedită.

Ideea regatului istoric

La mitul unei misiuni speciale a naţiunii se adaugă efortul de a recupera maxima întindere teritorială a statului. Pentru fiecare naţiune din „Orientul Mijlociu“ european vom găsi întotdeauna, în afară de statul existent în prezent, o umbră a unui stat de odinioară, conturată de imaginaţia naţionaliştilor. Cadrul pe care se proiectează aceste deziderate este de obicei splendoarea din timpurile medievale sau pur şi simplu o strălucire închipuită, căci, pentru a susţine scopurile politice şi propagandistice, istoria este

întotdeauna romanţată şi dezgolită de adevăratul său sens. „Pentru a justifica ambiţiile naţionale din zilele noastre“, afirma L. Beer, „trecutul real a fost în numeroase cazuri transfigurat, iar uneori s-a conceput chiar o vârstă de aur mitologică“[56].

Se poate aprecia cu destulă uşurinţă cât de primejdioase pentru prezent sunt aceste construcţii istorice artificiale dacă facem o diagramă a revendicărilor concurente ale popoarelor Europei Centrale şi Răsăritene. Rezultatul ar fi o multitudine de cercuri care se intersectează, fiecare intersecţie denotând un conflict, nu între naţiuni, ci între teoriile istorice ale fiecăreia asupra statului. Polonezii şi cehii pot ajunge să se înţeleagă, însă noţiunile de „drepturi statale boemiene“ şi „Polonia istorică“ sunt imposibil de alăturat. Nu ar fi nici un motiv pentru care slovacii, românii şi ungurii să nu trăiască unii lângă alţii în bună prietenie. Dar concepţiile legate de „marele regat al Moraviei“, „Regatul Sfântului Ştefan“, „Imperiul Daco-Român“ nu vor putea fi niciodată reconciliate. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu Albania Mare şi Grecia Mare, Bulgaria Mare şi Serbia Mare, Lituania Mare şi *Rzeczpospolita* (Uniunea) poloneză. Tabloul complet al Europei Centrale şi Răsăritene dezvăluie aşadar un ghem inextricabil de revendicări naţionale conflictuale.

În spaţiul ideilor dedicate statului istoric, teritoriile multinaţionale cum sunt Transilvania, hinterlandul Vilnei, Macedonia etc. ocupă un loc crucial. Adevărul este că ele sunt incluse în două sau chiar trei viziuni diferite asupra statului naţional. Locuitorii acestor regiuni, cărora le este propriu un fanatism naţionalist extraordinar de dezvoltat, au reuşit deseori să convingă o naţiune întreagă de necesitatea unor soluţii istorice unilaterale, aplicate unor arii cu amestec lingvistic. În teorie şi în practică, naţional-socialismul german a fost în mare măsură opera „germanilor din afară“ şi a „germanilor de la graniţă“. Fascismul italian a găsit în Fiume cel dintâi câmp de bătălie, iar statul maghiar din perioada interbelică a fost în linii mari condus de magnaţii transilvăneni. În numeroase rânduri, macedonenii au ajuns să controleze guvernul bulgar, iar indivizi provenind din Vilnius au avut un cuvânt greu de spus la Varşovia.

„Drepturile istorice“

Naţiunile trezite la o viaţă nouă în secolul al XIX-lea pot pretinde că ele nu au făcut nimic altceva decât să imite naţiunile istorice dominante, că au avut de îndurat opresiunea agresivelor imperialisme clasice, în a căror zonă de atracţie s-au lăsat parţial prinse ele însele. Într-o lume guvernată de gândirea conservatoare, contracararea ideilor expansioniste ale duşmanului naţional cu propriile idei expansioniste părea esenţială. Concepţia boemiană şi croată a „drepturilor statale“ derivă din viziunea imperială maghiară, „Lituania Mare“ este o antiteză naturală a „Poloniei Mari“ jagellonice, iar ideea Imperiului greco-bizantin a dat în mod sigur naştere celor de „Bulgaria Mare“ şi „Albania Mare“. În loc să poarte lupta naţională, indiferent de precedentele istorice, sub

[56] L. Beer, *The English-speaking Peoples,* New York, 1917, p. 51.

stindardul unor principii moderne şi cu adevărat revoluţionare prin care au apărut de fapt tinerele naţiuni pe scena istoriei, susţinătorii politicii statului naţional şi-au găsit un refugiu în romantismul reacţionar şi paseist. În loc să susţină dreptul indiscutabil al unei naţiuni la existenţă şi cultură proprie, ei pornesc de la drepturile istorice ca să-şi probeze revendicările naţionale. Dar toate acestea nu au reprezentat doar o capitulare spirituală în faţa opresorilor din trecut, ci, mai mult, au ajuns la îndemâna cuceritorilor epocii următoare, care nu au întâlnit astfel nici o piedică în conceperea propriilor „drepturi istorice“.

Drepturile istorice funcţionează într-adevăr după principiul bumerangului: ele pot fi folosite ca armă politică împotriva oricărei naţiuni. În contextul anexării Alsaciei şi Lorenei de către Germania, Karl Marx a definit „drepturile istorice“ ca fiind o absurditate, scriind în 1870 despre războiul franco-german în cuprinsul celui de-al doilea Manifest al Consiliului General al Internaţionalei Întâi: „Da, într-adevăr, teritoriul acestor provincii a aparţinut cu multă vreme în urmă vechiului Imperiu German. Apare aşadar în chip de efect logic ca pământul şi oamenii care-l locuiesc să fie confiscaţi în chip de proprietate germană inalienabilă. Dacă fosta hartă ar trebui trasată din nou, în conformitate cu drepturile istorice, suntem obligaţi atunci să ne amintim că, dacă ţinem cont de domeniile sale din Prusia, ducele elector de Brandenburg a fost la vremea lui vasalul Uniunii poloneze“.

Acelaşi sarcasm cu care Marx vorbea despre „drepturile istorice“ prusaco-germane s-ar potrivi de altfel oricărei situaţii similare. Şi totuşi cât de puţin a progresat gândirea politică din 1870 încoace dacă, la încheierea Tratatelor de pace din 1919, mai putem întâlni „drepturile istorice“ prezentate la masa verde a Conferinţei ca unul dintre principalele argumente. Chiar şi socialiştii şi democraţii de stânga au revendicat stăpânirea „pământului şi poporului“ pornind de la aceste raţiuni. Tirania dreptului de proprietate, pe care ei năzuiesc să o limiteze în cazul indivizilor, li se pare firească şi corectă atunci când derivă din perspectiva naţionalităţii dominante în stat. Iată de fapt o caracteristică esenţială a statului-naţiune „modern“: „naţionalitatea dominantă“, pe baza „drepturilor istorice“, se consideră proprietar unic şi indiscutabil al întregii ţări, incluzând aici minorităţile naţionale şi regiunile populate de ele. În cazul acestora din urmă dreptul la prioritate nu se mai aplică, efectul practic fiind acela de constituire a unei diferenţieri între cetăţeni de rangul întâi şi cetăţeni de rangul doi, cu alte cuvinte între stăpânii ţării şi, în al doilea rând, oaspeţii care nu pot pretinde să fie respectaţi în mod egal.

Chiar dacă „drepturile istorice“ ar fi acceptate în vreun caz particular, în mod normal ele ar semnifica doar un titlu de proprietate teoretic şi fără valoare asupra unei sălbăticii nelocuite, căci în perioada evocată de obicei de partizanii „drepturilor istorice“ majoritatea teritoriilor disputate azi exact aşa arătau. Argumentele de natură istorică ale naţionalismului contemporan trec cu vederea faptul că epoca medievală europeană pe care se întemeiază asemenea revendicări presupunea doar un număr foarte restrâns de popoare. Chiar şi la sfârşitul Evului Mediu, în clipa descoperirii Americii, populaţia

Europei de-abia dacă totaliza 50 de milioane de oameni, grupaţi mai ales în statele mari şi civilizate. Europa Răsăriteană era foarte slab populată, iar spaţiile aflate mai târziu în dispută – cum ar fi Basarabia, Bucovina, Dobrogea şi cea mai mare parte a Prusiei Orientale – erau virtual pustii chiar şi în secolul al XVII-lea. Europa Răsăriteană a ajuns la cadrele de astăzi doar datorită migraţiilor numeroase şi de mică amploare, a deplasării refugiaţilor, a colonizărilor premeditate şi a stabilirilor accidentale de indivizi (fiecare în parte nesemnificativă în sine, dar contribuind la modelarea istoriei).

Unde putem face aici loc „drepturilor istorice“, care nu trebuie să se aplice doar în cazul unui teritoriu abstract, ci de fapt şi de drept tuturor elementelor de civilizaţie create prin străduinţa şi energia populaţiei sale, ba chiar poporului însuşi?

Frontierele naturale

„Drepturile istorice“ sunt apărate şi cu ajutorul altor judecăţi cu caracter naţionalist şi imperialist, cum ar fi importanţa acordată „frontierelor naturale“, unităţilor orografice şi hidrografice, denumite în terminologia modernă „frontiere strategice“ şi „unităţi economice“.

Promotorii acestor principii raţionează în concordanţă cu standardele trecutului, ca şi susţinătorii „drepturilor istorice“. Ei se plasează mental într-o epocă în care a traversa un râu reprezenta o ispravă îndrăzneaţă, iar a urca un munte nu prea înalt, fără a avea siguranţa deplină că după acei munţi trăiau alţi oameni, era o aventură primejdioasă, într-o epocă fără drumuri care să merite acest nume, fără căi ferate şi avioane, lanţurile muntoase mai puteau încă îngrădi regiuni şi forma unităţi statale. Meschinăria acestor pretenţii avansate în legătură cu „frontierele naturale“ contrastează în chip grotesc cu mulţimile largi care au luat în stăpânire lumea şi care se pregătesc acum să cucerească mările, ultimul obstacol geografic veritabil care a mai rămas. Marile progrese tehnice ale zilelor noastre îi aduc pe oameni mai aproape unii de alţii, iar sloganurile politice internaţionaliste vor deveni universale şi vor antrena întreaga omenire.

Dar toate acestea nu au nici o influenţă acolo unde există o ură profundă şi veche între ţări vecine, o ură ce determină trasarea unilaterală a frontierelor doar în beneficiul intereselor naţionale. Într-un spaţiu în care amestecul etnic anulează orice revendicare în privinţa unei anumite frontiere, se evocă semnificaţia magică a munţilor şi râurilor, însă numai în atingerea scopului amintit. Dimpotrivă, acolo unde „frontierele naturale“ îl avantajează pe duşmanul naţional, ele devin brusc irelevante. Prin urmare, susţinând unitatea „bazinului adriatic“ format de cumpăna apelor din Apenini, Alpi şi Alpii Dinarici, naţionaliştii italieni cer Istria, pe jumătate slavă, şi întreaga Dalmaţie slavă. În schimb, în privinţa Nisei, ei repudiază argumentele geografice care favorizează Franţa. Naţionaliştii români revendică mozaicul etnic din Banat, susţinând că Dunărea ar fi frontiera naturală a României. Însă nu admit acelaşi

principiu în cazul Dobrogei, la care de asemenea râvnesc, provincia întinzându-se dincolo de fluviu. Naţionaliştii sârbi sunt convinşi că Macedonia ar trebui să fie proprietatea lor, deoarece pământul Bulgariei este separat de munţii Rodopi. Dar, cu multă îndreptăţire, ei se tem de o manevră imperialistă atunci când fanaticii ideii de *Mare Nostro* intenţionează să atribuie o funcţie similară Alpilor Dinarici.

Savantul rus Derjavin, profesor universitar specializat în studii slave, a scris despre Tratatele de pace din 1919-1920, profund influenţate de ideea frontierei naţionale, şi a făcut următoarea afirmaţie: „Teoriile geologice privind unitatea teritorială a unor regiuni alăturate nu pot avea vreo importanţă politică hotărâtoare. Din contră, cu cât sunt mai convingătoare, cu atât pot suscita mai mult dorinţele unui rival, încredinţat de acum de valoarea teritoriului disputat... Străduinţa de a întemeia acţiunile politice pe principiile geologiei, chiar dacă cele din urmă ar avea un caracter indiscutabil, nu poate rezolva definitiv lucrurile. Iar o asemenea încercare devine cu atât mai puţin convingătoare când geologii amestecă idei naţionaliste rudimentare în teoriile lor ştiinţifice“[57].

*

Multe s-au scris despre ideologiile, ideile misionare şi aspiraţiile naţionalismelor german, italian şi rus. Prezentarea lor amănunţită depăşeşte dimensiunile şi scopul lucrării de faţă. În cazul Germaniei, analiza ne-ar purta către Europa Occidentală, în cazul Italiei – spre Africa şi Asia Mică, iar în cel al Rusiei – către Asia Centrală şi Extremul Orient. Am fi astfel obligaţi să luăm în calcul problemele a trei continente. Însă este esenţial să demonstrăm cât se poate de limpede cum miturile istorice ale marilor puteri obstrucţionează cauza păcii între naţiunile europene. Vom fi astfel capabili să înfăţişăm ideologia statului-naţiune a popoarelor mici la dimensiunile sale juste. În consecinţă, vom descrie sumar principalele idei imperialiste cu care naţiunile din „Orientul Mijlociu“ european intră în legătură sau au făcut-o în anumite momente din trecut.

Ambiţiile imperialiste ale Germanei, Italiei şi Rusiei, cele trei mari puteri care înconjoară popoarele Europei Centrale şi Răsăritene, îşi trag seva din aceeaşi rădăcină – primul mare imperiu de durată din istorie, cel al Romei. Fascismul italian a luat modelul Imperiului Roman în forma sa originară, naţionalismul german – pe acela al Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană, iar naţionalismul rus – modelul Imperiului Bizantin (Imperiul Roman de Răsărit).

Misticismul Reich-ului german

[57] N.S. Derjavin, *Les Rapports Bulgaro-Serbes et la Question de Macédoine*, Berna, 1917, pp. 19-20.

Apelul la un trecut demult apus ca fundament pentru revendicările teritoriale nu este cu siguranţă un element nou adus de naţional-socialism în istoria Germaniei. Timp îndelungat, poate încă de la naşterea diplomaţiei, evocarea trecutului a fost un argument de preţ la îndemâna conducătorilor. Divizată in nenumărate stătuleţe, Germania nu a fost prima ţară care a utilizat cu succes argumentul istoric. El fusese folosit mai devreme chiar împotriva Germaniei de către Ludovic al XIV-lea (ale cărui *Chambres de Réunion* studiau sistematic aspiraţiile de natură istorică ale Franţei) sau de Napoleon, care se considera moştenitor al teritoriilor lui Carol cel Mare. Ideea unui imperiu cu un caracter pur german a apărut doar din momentul constituirii acestuia, în 1871. Câtă vreme ideea imperială fusese legată de Viena şi Austria, ea se confunda cu puterea dinastică a Casei de Habsburg şi avea o substanţă mai curând religioasă şi supranaţională decât una germană. În scurta existenţă a Parlamentului de la Frankfurt din 1848, ideea istorică imperială a jucat un anumit rol, deşi a fost mai mult determinată de fervoarea emoţiei decât de raţiuni de politică practică. Şi totuşi pretenţii emise în numele Reich-ului la adresa unor teritorii în întregime sau parţial non-germane precum Triest, Tirolul de Sud italian, Carniola, Boemia, Moravia sau Poznań au apărut foarte des în lucrările Parlamentului.

Curând după întemeierea Reich-ului, în 1871, s-au ivit tot felul de scrieri în ediţii germane obscure, ivite din condeiele unor „politicieni patrioţi“, unii dintre ei – nişte scriitoraşi ale căror nume erau aproape necunoscute publicului larg, alţii – autori anonimi care s-au complăcut croind cele mai extravagante proiecte despre o viitoare „Germanie Mare“ sau „Pangermanie“. Majoritatea acestor campioni ai imperialismului şi-au dat frâu liber imaginaţiei şi doar din întâmplare şi-au amintit să-şi întărească absurdităţile cu o bază istorică. Nume ca Bley, Hasse şi Franz ar fi trecut în uitare dacă vederile lor nu ar fi fost atât de larg popularizate în timpul primului război mondial, în cadrul activităţilor „Federaţiei pangermane“.

Naţional-socialismul a fost cel care a dezvoltat argumentaţia hazardată şi tumbele intelectuale ale câtorva capete înfierbântate într-un întreg sistem al misticismului naţional. Cuvântul-cheie al nazismului a fost „al Treilea Reich“, prin care în prim-planul gândirii politice au fost aduse ideea unei aparente continuităţi istorice şi o anumită tradiţie. Cu toate acestea, adesea expresia „al Treilea Reich“ nu a fost mai mult decât o formulă mistică, folosită la întâmplare şi menită să atragă indivizii înclinaţi spre romantism sau tentaţi să nu gândească. Adevăratul său înţeles era cunoscut doar câtorva, dar printre aceştia se numărau personalităţile de frunte ale „Noii Germanii“. Pentru ei, „al Doilea Reich“, imperiul lui Bismarck şi al lui Wilhelm al II-lea, fusese o entitate imperfectă, nedesăvârşită, afectată de „iudaism, marxism şi forţe ale dezbinării“. Cea mai mare admiraţie o arătau însă faţă de Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană, considerat a fi „Primul Reich“. Fireşte, ei nu preţuiau acest Prim Reich pentru idealurile creştine universale pe care le întrupa, ci pentru personificarea unui imperiu de războinici sângeroşi într-un cadru naţional german.

Doctrina naţional-socialistă a spulberat elementele timpurii din istoria

germană, ajungând până la a elimina figura lui Carol cel Mare şi a-i glorifica pe împăraţii Henric I (919-936) şi Otto I (936-973) ca fiind cele mai strălucitoare personaje istorice din Evul Mediu, cei dintâi purtători ai idealului imperialist german, modele pentru cârmuirea celui de-al Treilea Reich. Mormântul lui Henric I de la Quedlinburg şi sarcofagul lui Otto I din catedrala din Magdeburg au devenit locuri de pelerinaj pentru membrii trupelor SS şi ai Tineretului Hitlerist. Mobilul promovării acestui cult era de a arăta poporului german că naţional-socialiştii construiau pe temeliile trecutului naţional german. Maselor li se amintea că al Treilea Reich era un „stat naţional german“ în aceeaşi măsură cu imperiul lui Henric I şi prin contrast cu acela al lui Carol cel Mare, acesta din urmă, „un stat de popoare supuse, dezbinat etnic“[58]. În ceea ce-l priveşte pe Otto I (singurul împărat de după Carol cel Mare căruia istoriografia germană i-a conferit acelaşi apelativ), moştenirea lui a fost definită ca un legământ pentru unitatea germană, ba mai mult, pentru un Reich puternic şi dominator (de vreme ce naţionaliştii l-au privit pe Otto ca pe iniţiatorul „politicii răsăritene“).

„Al Treilea Reich“ a fost mai important ca instrument de politică externă decât ca un mijloc de manipulare a opiniei publice din Germania. Grandioasele proiecte imperialiste şi revendicările teritoriale îşi pot găsi o „justificare“ prin invocarea Primului Reich, cu aspiraţii expansioniste pornind din nordul Franţei şi Belgia şi până în Polonia, din Danemarca până în Ungaria. Şi, pentru că Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană era identificat şi cu Ordinul Teutonic şi Liga Hanseatică, naţional-socialiştii au urmărit filiaţia mitului lor răsăritean până în epoca Primului Reich.

O dată cu transformarea Germaniei în principala forţă militară de pe continent şi cu creşterea poftei de putere a naziştilor, idealul Primului Reich s-a dovedit a fi în cele din urmă prea îngust. Nu a fost vorba de o renunţare la preţioasele argumente istorice privitoare la „recuperarea fostelor provincii ale Reich-ului“ sau la „străvechiul pământ german“ atunci când se punea problema unei anexări. Dar ar fi fost flatant pentru iluziile măreţe ale lui Hitler dacă idealul Primului Reich s-ar fi putut lega de amintirea Imperiului Roman. Naţional-socialiştii au încercat să copieze Roma antică în special într-o anumită privinţă: statutul juridic ce trebuia acordat germanilor din afara statului german. Tot aşa cum dreptul la cetăţenie romană însoţea un locuitor al Imperiului Roman până în cele mai îndepărtate colţuri ale acestuia, la fel şi „indivizii cu sânge german“, oriunde ar fi fost ei, trebuiau să beneficieze de un soi de extrateritorialitate măcar în acele state din Europa Centrală şi Răsăriteană vizate de ideea spaţiului vital. Pe scurt, locul anticului *„Civis Romanus sum“* a fost luat de *„Homo Germanus sum“*. În cadrul noii concepţii juridice naziste, micilor popoare din Europa Centrală şi de Est, cu propriile lor culturi naţionale independente şi uneori foarte dezvoltate, le-a fost rezervată aceeaşi soartă ca şi sălbaticilor parti şi daci de la *limes*-ul Imperiului Roman. Sensul profund al acestui statut extraordinar era identic în ambele cazuri. Cetăţenii romani, care-şi sacrificaseră sângele şi averea în istovitoarele războaie ale Imperiului, urmau să fie compensaţi pe seama popoarelor

[58] Thoss, *Heinrich* I., Goslar, Blut und Boden Verlag, 1936, p. 181.

înrobite. Tot astfel „drepturile rasei germane“ erau destinate a înfrâna curentul de nemulţumire din interiorul ţării şi de a-i oferi până şi celui mai nenorocit muncitor german iluzia că nu reprezintă în nici un caz treapta cea mai de jos a scării sociale, ci dimpotrivă: există nenumărate naţiuni cărora le este superior.

„Mare Nostro“ şi Imperiul Roman mediteranean

Acelaşi fenomen poate fi descoperit şi în evoluţia ideii imperiale italiene despre Roma. Fasciştii italieni nu au inventat-o, ci doar au popularizat-o, transformând-o în arma lor politică favorită şi încercând să o pună în practică. Într-un chip asemănător celui descris mai sus, viziunea unei Italii mari, fundate pe anumite baze istorice, a fost la început susţinută de nişte indivizi iresponsabili. A câştigat apoi un avânt remarcabil din pricina oportunităţilor pe care primul război mondial părea să le creeze pentru nişte proiecte îndrăzneţe şi şi-a obţinut succesul ulterior şi forţa de atracţie prin înşelarea speranţelor postbelice şi prin zguduirea mândriei naţionale, pe care un grup restrâns a ştiut să le exploateze la maxim pentru a impresiona conştiinţa întregii naţiuni.

Pas cu pas, imperialismul italian îşi croia drum. La început era doar o mişcare dedicată „italienilor înrobiţi“, a „Italiei iredentiste“. Apoi a cerut teritorii în care italienii formau doar un procent din populaţie şi, în cele din urmă, regiuni ai căror locuitori nu aveau nici un fel de conştiinţă naţională italiană. Extinderea intereselor comerciale şi navale italiene a vizat mai întâi ţărmul stâng al Adriaticii pe aproape întreaga sa lungime, apoi cea mai mare parte a Mediteranei. În final, chiar şi Canalul de Suez a intrat în sfera aspiraţiilor italiene, mascate cu argumente istorice de către un naţionalism militant. Iniţial, secţiunea naţionalist-radicală a opiniei publice italiene făcea rar apel la tradiţiile Romei antice, inspirându-se mai curând din modelul vechii Republici Veneţiene pentru a demonstra teoria *„Mare Nostro“*. Faptul că după sfârşitul fără glorie al statului dogilor, care, ce-i drept, a dominat cândva în Marea Adriatică, o nouă viaţă – şi nu una italiană – a înflorit sub umbra leului Sfântului Marcu a fost trecut cu vederea. În mintea naţionaliştilor italieni, simbolul leilor de piatră din Veneţia cântărea mai mult decât orice fapt desprins din realitate. La început, fascismul a adoptat argumentul veneţian, apoi şi-a îndreptat privirile spre Adriatica, anexând Fiume în urma unei expediţii militare[59] şi ajungând să nutrească o ură de moarte faţă de slavii sudici.

În spatele celor afirmate mai sus se afla o a doua idee, pe care Mussolini o avea în cap încă din prima clipă, dar pe care, ţinând cont de echilibrul de putere de pe continent, i-au trebuit ani buni până să o introducă în acţiunile sale politice: ideea unei Mediterane romane. Această formulă s-a dovedit esenţială în educarea poporului italian în spiritul fascismului. Milioane de lire au fost cheltuite pentru restaurarea siturilor arheologice imperiale. Statuile

[59] La sfârşitul primului război mondial, Fiume (astăzi Rijeka, în Croaţia), revendicat atât de Italia, cât şi de Iugoslavia, a fost ocupat de italieni, în septembrie 1919, în urma unui marş condus de către Gabriele D’Annunzio. (n.tr.)

împăraţilor romani au fost aşezate pe străzile Italiei, iar noua Via del Impero din Roma era menită să creeze o legătură cât mai puternică între vechiul şi noul imperiu, la fel ca şi introducerea fasciilor ca simbol al statului. Proverbialele virtuţi ale vieţii de familie din Roma antică, influenţa de durată a legislaţiei romane, gloria civilizaţiei romane, toate le-au fost prezentate italienilor nu ca nişte realităţi istorice, ci ca o obligaţie de a urma o politică imperialistă agresivă în spirit roman[60]. Fireşte că fascismul nu ar putea avea pretenţii asupra tuturor stăpânirilor Imperiului Roman – cel puţin nu dintr-un unghi de vedere strict teritorial. Însă Mussolini vorbea încă din 1922 despre Egipt ca despre „o veche colonie romană“, iar, în ceea ce priveşte Algeria, Tunisia, Marocul, Albania, Dalmaţia, Siria, Palestina şi alte teritorii mai restrânse, cei mai proeminenţi purtători de cuvânt ai fasciştilor nu au uitat să folosească „argumentul roman“ atunci când s-a ivit ocazia.

În conturarea programului lor de cuceriri, atât naţional-socialismul german, cât şi fascismul italian şi-au consolidat concomitent bazele istorice şi geopolitice. Teoriile despre spaţiul vital, ţintind către Europa Centrală sau către bazinele Mării Adriatice şi Mediteranei, au fost utilizate ca argumente în favoarea diverselor proiecte anexioniste. Ambele ideologii au fost pătrunse de spiritul unei misiuni culturale. Naziştii s-au dat drept apărători ai întregii Europe împotriva Răsăritului, în timp ce fasciştii inventau nenumărate sarcini civilizatoare pe care le-ar avea de îndeplinit Italia, citându-l pe Dante cu expresia „Hristos a fost roman“ – o afirmaţie căreia ei i-au dat o interpretare naţionalistă – şi cerându-şi concomitent dreptul la un protectorat asupra Islamului.

Rusia şi Bizanţul

Ca urmare a asocierii sale intime cu religia ortodoxă, ideea imperialistă rusă a pierdut mult din strălucire după revoluţia din 1917. Simţul responsabilităţii pentru moştenirea bizantină (marca distinctivă a acestei ideologii), doctrina Moscovei ca „a treia Romă“ şi programul imperialist asociat ei au dispărut concomitent, o dată cu înlăturarea regimului ţarist. După o perioadă de tranziţie, ideea naţionalist-imperialistă a revenit totuşi la viaţă în Rusia. Este adevărat, nu se mai poate vorbi despre vechile forme romantice, mistice ale naţionalismului rus. Însă patriotismul de nouă factură, prin ataşamentul său faţă de ideile tradiţionale şi panslaviste, va putea evoca la un moment dat „Bizanţul“.

Ideea bizantină nu a însemnat de la început un program imperialist. Când ţarul Ivan al III-lea a luat-o în căsătorie pe nepoata ultimului împărat bizantin, ruşii aveau în minte doar o continuitate spirituală şi religioasă cu Imperiul Roman de Răsărit. Rusia avea de cucerit imense spaţii la est şi la vest, astfel încât nu putea fi încă vorba de achiziţii teritoriale pe seama Imperiului Otoman, pe atunci puternic şi totodată îndepărtat. În orice caz, Bizanţul a

[60] Maxwell H.H. Macartney, Paul Cremona, *Italy's Foreign and Colonial Policy (1914-1937)*, Oxford University Press, 1938, p. 302; Ernest Hambloch, *Italy Militant*, Londra, 1941.

reprezentat în numeroase privinţe un model ideal pentru statul moscovit, ulterior rus. Ceremonialul Curţii, asimilarea popoarelor supuse, stilul arhitectural, cutumele, toate au purtat marca Bizanţului.

Pornind de la aceste motive, este destul de logic ca o Rusie puternică să-şi dorească să stăpânească asupra moştenirii teritoriale a Bizanţului. De-abia în timpul domniei Ecaterinei cea Mare politica rusească a fost definitiv orientată către „Bizanţ“, obiectivul principal fiind cucerirea Constantinopolului. Din cauza acestuia din urmă, Rusia era obligată să-şi extindă pretenţiile la toate teritoriile ce o despărţeau de capitala Imperiului Otoman.

Mai târziu, panslaviştii au încercat să interpreteze întreaga istorie rusească în chip de năzuinţă spre Bizanţ, deşi chiar şi fără aceasta Rusia tot ar fi stăpânit a şasea parte din suprafaţa globului. Nimeni nu a surprins mai bine natura ideologiei bizantine susţinută de naţionalismul rus decât poetul Tiutcev, într-o poezie scrisă în 1850:

Ceea ce soarta i-a promis să-i dea
La începutul vieţii sale,
Ceea ce domnii săi de-a lungul vremurilor
S-au străduit să aibă prin credinţă şi strădanie,
Ceea ce Oleg[61] şi ai lui tovarăşi
Au mers să cucerească prin sabie şi foc,
Spre care acvila măreţei Ecaterine
S-a avântat deja cu aripile-ntinse,
Gloria Bizanţului, strălucirea sa,
Sceptrul, globul şi coroana de aur,
Destinul Rusiei peste neamuri –
Nu, tu niciodată nu vei fi înfrântă!

Nu toţi au adoptat această formulare clasică, pentru că au mai existat în Rusia şi unele personalităţi progresiste care au pledat pentru cucerirea Constantinopolului, deşi au respins în demonstraţia lor argumentul religios. Până şi revoluţionarul Bakunin vedea în capitala otomană metropola ideală pentru proiectata sa federaţie democratică slavă, iar vestitul liberal Miliukov nu era poreclit de pomană „Dardanelsky“.

În timpul primului război mondial, Constantinopolul a format obiectivul de război al Rusiei. Dar în cursul evenimentelor nici o armată rusească nu a

[61] În anul 907, Oleg, stăpânitorul Kievului şi Novgorodului, a întreprins o mare expediţie împotriva Constantinopolului, la care au luat parte, potrivit unei vechi cronici ruseşti, 2 000 de corăbii. Însă bizantinii i-au blocat trecerea prin Bosfor, astfel încât oamenii lui Oleg au trebuit să o ia spre oraş pe uscat, moment în care împăratul bizantin s-a hotărât să ajungă la o înţelegere cu invadatorii. Lui Oleg şi războinicilor săi i s-au făcut daruri bogate, iar termenii acordului încheiat permiteau ca mărfurile aduse de ruşi în Constantinopol să fie scutite de taxe. De asemenea, cei din oraş urmau să aibă grijă gratuit de întreţinerea ruşilor pe perioada şederii lor în Constantinopol. Totuşi Oleg, deşi a devenit un erou naţional la care revine în permanenţă o anumită concepţie romantică rusă despre Bizanţ, nu era rus, ci vareg sau viking, şi doar stăpânea ţinuturi ruseşti. Numele său scandinav era Helgi. Printre oamenii săi se găseau, pe lângă scandinavi, unele elemente aparţinând diverselor triburi slave aflate sub dominaţie vikingă *(cf.* Sven Axei Anderson, *Viking Enterprise*, New York, 1936, pp. 90-91).

mărşăluit victorioasă spre Constantinopol ca să ridice acolo acvila bizantină, simbolul Rusiei creştine, în locul Semilunii. În schimb, în acest oraş au ajuns rămăşiţele jalnice ale Armatei Albe a generalului Wrangel, puse pe fugă de revoluţia rusă. Situaţia poate servi drept exemplu pentru soarta tuturor acestor maeştri ai greşelii, care-şi caută propriul progres în înrobirea altor neamuri, aceşti demagogi care înşală popoarele cu idei naţionaliste pline de aroganţă şi ură, care trimit armate ca să cucerească un nou imperiu, distrugându-şi între timp propria ţară.

Capitolul 4

Regatul ungar al Sfântului Ştefan

Ideologia maghiară a statului-naţiune poate pretinde o anumită întâietate faţă de numeroase alte concepţii paralele, de vreme ce a unificat într-o formă aproape clasică toate elementele care singularizează ideologiile naţionale din Europa Centrală şi de Est, servind în acelaşi timp drept model şi altora.

Viziunea naţionalistă a claselor conducătoare din Ungaria, relevantă şi pentru programul lor politic conservator, se poate rezuma astfel: toate teritoriile din interiorul arcului carpatic ce au aparţinut Coroanei maghiare în vreun moment al istoriei trebuie să facă parte din statul maghiar pentru totdeauna, indiferent de componenţa lor etnografică. Fără îndoială că, în practică, politica maghiară s-a îndepărtat uneori de atingerea acestui ţel şi unele cerinţe parţiale au fost lăsate deoparte în favoarea altora. Şi totuşi idealul Regatului Sfântului Ştefan rămâne tema politicii maghiare oficiale, atâta vreme cât politica va fi dirijată de magnaţi şi de aristocraţia rurală. Acest ideal nu este doar urmarea logică a modului lor retrograd de a gândi sau a aroganţei naţionale faţă de acele popoare din rândul cărora îşi numără plugarii şi păstorii, ci reprezintă şi un instrument de suscitare a mândriei naţionale a maghiarilor înşişi, un instrument excelent ce le permite să păstreze puterea în propriile mâini. Cu toate acestea, idealul Sfântului Ştefan nu este o dovadă a unei legături profunde cu pământul natal. Potrivit lui Sauvageot, un specialist francez în chestiunea maghiară, exponenţii principali ai teoriei mai sus amintite – şi anume membrii aristocraţiei – constituie în Ungaria clasa socială cel mai puţin ataşată de pământul ţării. În copilărie, ei au fost educaţi în limbi străine. Este posibil ca, uneori, maghiara să nu fi fost limba lor maternă, ci o limbă învăţată mai târziu, la vârsta tinereţii. Cărţile şi gazetele pe care ei le citesc vin mai ales din străinătate, iar studiile şi le fac tot acolo[62].

„Întregul trup al Sfintei Coroane“

Esenţa ideologiei Regatului Sfântului Ştefan poate fi expusă în felul următor: în 896, maghiarii, un neam de călăreţi asiatici („un popor omenos şi

[62] Sauvageot, *Portrait de la Hongrie*, Paris, p. 42.

luptând cu zâmbetul pe buze, iubitor de râsete şi cântec“[63]), au trecut Carpaţii, năvălind în Câmpia Panonică[64] şi luând în stăpânire acel ţinut aproape pustiu. Puţinii locuitori erau slavi, bulgari şi pecenegi, care au fost maghiarizaţi în scurtă vreme. Aşadar, ungurii nu au fost nicidecum primii locuitori ai regiunii, ci mai degrabă acel neam care a asimilat rămăşiţele populaţiei autohtone, cea dintâi putere care a organizat ţara şi care în 1001, prin convertirea la creştinism a regelui lor, Sfântul Ştefan, a intrat în legătură cu civilizaţia occidentală creştină.

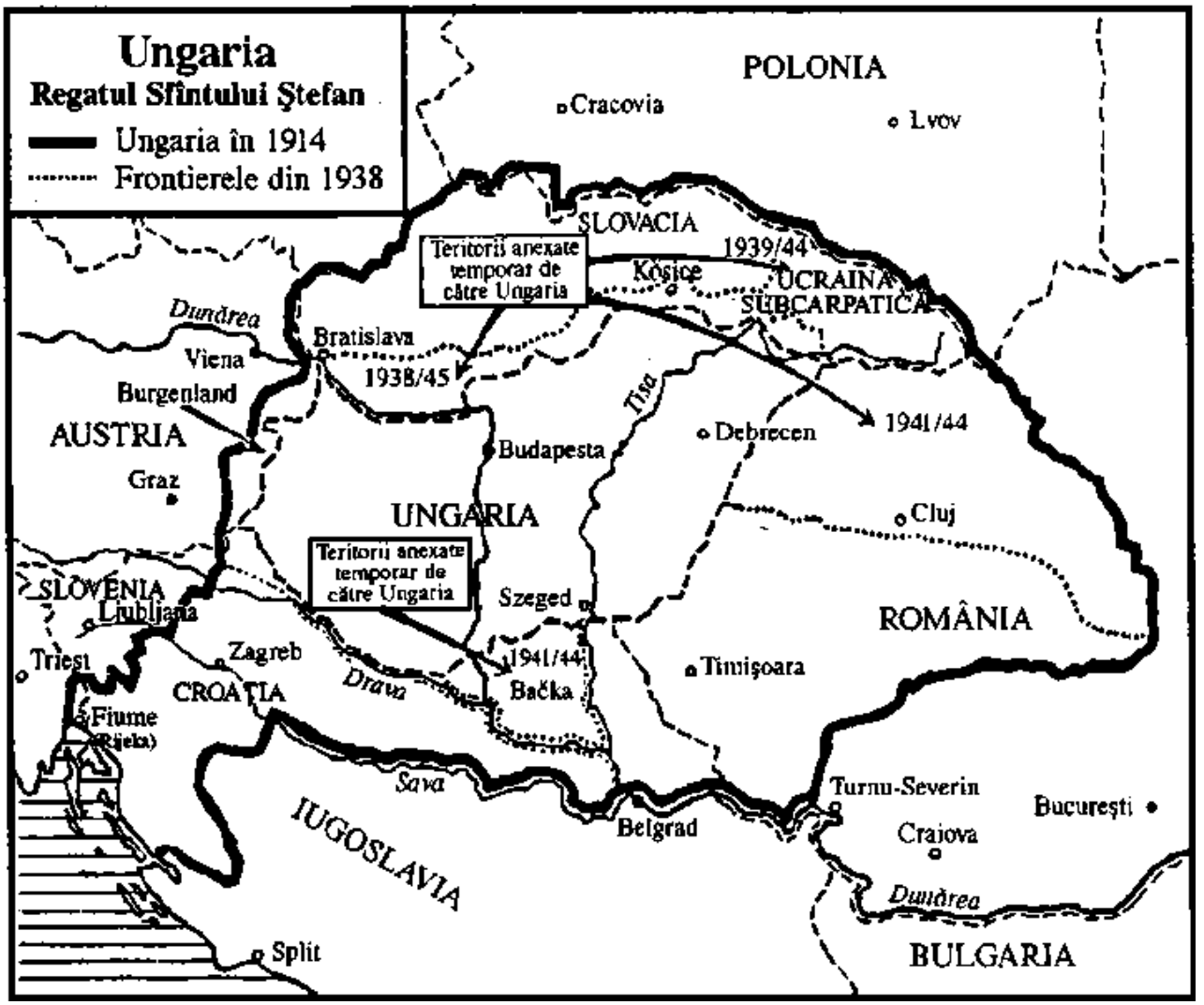

Însă interpretarea maghiară a istoriei nu ţinea seama de următorul fapt: creştinarea impusă de Ştefan a însemnat într-o oarecare măsură o re-creştinare, de vreme ce, înainte chiar de venirea maghiarilor, existau în Panonia elemente de cultură creştină transmise fie dinspre ţările germane, fie

[63] Imre Lukinich, *History of Hungary,* Londra, 1937, p. 19.

[64] Panonia a fost o provincie a Imperiului Roman, mărginită de Dunăre, de Sava şi de poalele răsăritene ale Alpilor.

dinspre Bizanţ. Nu mai târziu de anul 850, în regiunea lacului Balaton – nucleul viitoarei Ungarii – se construia o biserică creştină, urmată de multe altele, toate anterioare momentului invaziei călăreţilor lui Arpad[65]. Cu toate acestea, promotorii naţionalismului maghiar ignoră pur şi simplu tot ce a existat în Panonia înainte de venirea ungurilor, inclusiv instituţiile statale rudimentare existente aici şi numeroasele cuvinte slave pe care ei înşişi le-au adoptat[66]. Ei susţin că adevărata viaţă politică şi culturală a început dacă nu de la invazie, măcar din momentul convertirii Sfântului Ştefan. În acest context, faptul că papa Silvestru al II-lea a trimis el însuşi coroana noului rege creştin are o valoare deosebită, deoarece arată originea divină a Regatului Sfântului Ştefan. Astfel, Ungaria a devenit *Antemurale Christianitatis*, avanpostul creştinătăţii, iar coroana – simbolul statului maghiar. „Coroana Sacră a Sfântului Ştefan“ nu este o parte inseparabilă de puterea regală, ca în alte ţări. Ea este preţuită mai mult decât regele, iar acesta nu vorbeşte despre „regatul meu maghiar“, ci, plin de respect, despre „Regatul Sfintei Coroane“ sau „Întregul Trup al Sfintei Coroane“. Pe baza acestor fapte şi în deplină armonie cu logica istorică, a fost posibil ca, în 1919, Ungaria să devină un „regat fără rege“.

Stăpâni şi oaspeţi

Toţi non-maghiarii stabiliţi în interiorul arcului carpatic sunt văzuţi, pornind de la ideea Regatului Sfântului Ştefan, ca „oaspeţi“ şi imigranţi, ei putându-se ridica la rangul de cetăţeni cu drepturi depline doar în cazul în care asimilează cultul lui Attila, strămoşul maghiarilor, şi dacă devin conştienţi de misiunea maghiară.

Potrivit versiunii oficiale ungare, slovacii au intrat în ţară abia în secolele al X-lea şi al XI-lea, dinspre teritoriul cuprins între Oder şi Vistula. Românii s-au stabilit aici începând cu 1245, iar sârbii au imigrat în Ungaria după 1389, însă un val mai important de imigranţi sârbi s-a răspândit în Ungaria de Sud de-abia după 1690. Se presupune că, în secolul al XV-lea, din totalul populaţiei Ungariei proporţia maghiarilor mai era totuşi de 75-80%[67]. Ei au ajuns minoritari în propria ţară doar pentru că au fost primii care au apărat creştinătatea împotriva atacurilor turceşti, cu multe jertfe de sânge, căzând apoi în cea mai mare parte sub jug otoman, în vreme ce nord-vestul Ungariei, cu imigranţii slavi, şi Transilvania, cu nou-veniţii români şi coloniştii germani, şi-au menţinut autonomia. În 1720, după înlăturarea dominaţiei otomane, din două milioane şi jumătate de locuitori doar 45% erau maghiari. În deceniile următoare s-a iniţiat o politică de imigrare masivă în Ungaria, în scopul

[65] Spinka, *A History of Christianity in the Balkans*, Chicago, 1935, p. 16.

[66] Potrivit savantului slav Miklošić, limba maghiară a împrumutat 956 de cuvinte din diverse limbi slave, cele mai multe din idiomul „slavilor panonieni“ cu care s-au amestecat maghiarii, dar şi din cehă, slovacă, sârbă şi ruteană. Printre cuvintele slave preluate în maghiară se numără termenii pentru „preot“, „călugăriţă“, „trufie“ şi alţi termeni religioşi.

[67] Kovacz, *The Development of the Population of Hungary Since the Cessation of Turkish Rule*, Budapesta, 1921, p. 10.

repopulării şi readucerii la viaţă a ţinuturilor abandonate şi devastate. În răstimp de 67 de ani, populaţia a crescut cu 210% şi, dintr-un total de aproape trei ori mai mare, maghiarii numărau acum abia 39%. Statisticile ungare afirmă că 86,8% dintre sârbi, 63,1% dintre germani, 59,9% dintre români şi 15% dintre slovacii trăitori în statul maghiar (cu frontierele din 1918) ar fi descendenţi ai imigranţilor veniţi în timpul sau după secolul al XVIII-lea. Cum în viziunea maghiară doar un popor stabilit de la începuturi poate pretinde consideraţie, iar urmaşii imigranţilor nu sunt altceva decât nişte străini, se pune atunci întrebarea: „Nu ar fi ciudat ca ungurii să-şi piardă propriul cămin, construit şi apărat cu preţul vieţii, numai din cauză că au oferit adăpost la atât de mulţi imigranţi săraci?“.

Prin urmare, pornind de la această perioadă istorică, clasa conducătoare maghiară a tras următoarea concluzie definitivă: „Este un fapt istoric limpede şi lipsit de orice îndoială că în Ungaria naţiunea creatoare de stat este cea maghiară. Toate celelalte naţionalităţi sunt compuse din străini care au venit în ultimele două secole. Faptul că Ungaria a primit neamuri lovite de sărăcie şi înfometate, le-a dat privilegii şi pământ pe care să se aşeze nu poate fi răstălmăcit ca un motiv de a o deposeda de drepturi şi de a o sfâşia în bucăţi“[68].

Cu mai puţină pasiune şi mai rar, susţinătorii integrităţii istorice a Ungariei afirmă uneori că Slovenia şi Croaţia, ba chiar şi Bosnia şi Herţegovina, sunt pământuri ale Coroanei maghiare. Însă intransigenta idee de *ius Attilae*, dreptul de asimilare totală şi deznaţionalizare, nu ar trebui aplicată şi asupra acestor teritorii, pentru că ele nu au fost anexate de către maghiari, ci moştenite mai târziu de regii ungari. Cu toate acestea, pentru apărătorii doctrinei Sfântului Ştefan este o certitudine absolută că întregul popor slovac, trei milioane de români, jumătate de milion de ruteni, trei sferturi de milion de iugoslavi şi peste un milion şi jumătate de germani trebuie să aparţină statului maghiar.

Concepţia ungară şi concepţia maghiară despre stat

Cursul ideilor naţionaliştilor maghiari obişnuiţi a ajuns în impas într-un moment în care nu putea fi vorba despre o naţiune definită cultural a slovacilor, sârbilor sau ucrainenilor şi în care conştiinţa naţională germană a coloniştilor şvabi din Ungaria era atât de fragilă, încât aceştia se arătau gata să îmbrăţişeze cauza statului maghiar. Entuziaştii agitatori ai doctrinei Sfântului Ştefan nu vor obosi niciodată să înşire lunga listă de oameni de seamă proveniţi din rândul neamurilor non-maghiare şi care, de-a lungul secolelor, au jucat un rol important în evoluţia statului ungar. Ne sunt amintite nume de sârbi, croaţi şi chiar bulgari care, în Evul Mediu, au deţinut cea mai înaltă demnitate, aceea de „palatin“, precum şi nume de eroi naţionali şi poeţi ai neamului de mai târziu, care nu aveau sânge maghiar. În cele din urmă, ni

[68] Karaczony, *The Historical Right of the Hungarian Nation to its Territorial Integrity*, Budapesta, 1920, p. 14.

se vorbeşte despre sârbul Damianić şi despre contele german Leinigen, doi dintre cei treisprezece generali ai revoluţiei maghiare executaţi de trupele austriece în august 1849. Toate acestea sunt adevărate în privinţa trecutului, dar naţionalismul maghiar a reuşit să irosească potenţialul de simpatie pe care ar fi izbutit să-l producă ideea de stat ungar supranaţional.

Din punct de vedere istoric, concepţia ungară despre stat nu corespunde în întregime ideii statale maghiare, ceea ce ar putea explica de ce în trecut non-maghiarii erau atât de dispuşi în a considera „Sacra Coroană a Sfântului Ştefan“ ca pe un stat al lor. În timpul primei epoci de înflorire a Ungariei, înainte de căderea sub stăpânirea otomană, toleranţa etnică şi aplicarea principiilor federaliste erau trăsături definitorii al politicii regale. Coloniştii germani din Transilvania se bucurau de autonomie, aflându-se sub conducerea unor juzi aleşi din rândurile lor. Şi ceilalţi imigranţi germani, veniţi ulterior, şi-au păstrat dreptul la autoadministrare. Sârbii veniţi din Peninsula Balcanică au alcătuit o entitate naţională şi religioasă compactă, fiind conduşi de un voievod. La fel, slovacii şi rutenii aveau numeroase instituţii proprii, lucru ce stă mărturie pentru poziţia specială a acestor două neamuri. Chiar şi românii au trăit la început pe baza privilegiilor oferite de propriile lor cutume. Un decret al Dietei din Szeged îi scutea pe români, ruteni şi alţi slavi de plata oricărei dări şi de serviciul militar[69]. Pornind de la unele surse din secolul al XV-lea, s-a stabilit cu certitudine că Matei Corvin, ultimul mare conducător al Ungariei medievale, avea el însuşi ascendenţă românească. Ştia deopotrivă limba slovacă şi slavona. După moartea acestui rege care, mai mult decât oricare alt predecesor al lui, a dat dovadă de concepţii universaliste, depăşind îngustele limite ale maghiarismului, statul ungar a intrat în declin din pricina anarhiei interne şi a atacurilor din exterior. Dar în secolul al XIX-lea, atunci când ideea de stat ungar a reînviat, ea şi-a pierdut latura generoasă şi a devenit un instrument unilateral al naţionalismului maghiar, dezamăgind speranţele acelora care tânjeau să vadă în continuare vechiul spirit supranaţional.

„Sfânta“ frontieră a Carpaţilor

Ideea de unitate teritorială în interiorul arcului carpatic a fost atât de adânc înrădăcinată, încât nici politica de maghiarizare forţată, promovată de Budapesta în secolele al XIX-lea şi XX, nu a reuşit să o elimine cu totul din minţile non-maghiarilor. Vechile tradiţii, în parte amestecate cu prejudecăţi religioase, nu au fost înlocuite imediat de obişnuinţe noi, întemeiate doar pe criteriul etniei. În Slovacia, de pildă, exista un întreg grup care, în pofida naţionalităţii slovace, a continuat să gândească în termenii statului ungar. Aşa se explică de ce maghiarilor le vine cu atât mai greu să se smulgă de ideologia „statului vechi de 1 000 de ani“, pe care o privire aruncată superficial pe hartă pare să o justifice. O barieră formidabilă separă Regatul

[69] Pic, *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 128.

Sfântului Ştefan de restul lumii: munţii Carpaţi, cu înălţimi ce trec de 2.500 de metri şi din care izvorăsc toate râurile ce curg spre Câmpia Panoniei, vatra istorică a maghiarilor. La fel, toate căile de comunicaţie se orientează către inima arealului carpatic, către maghiari, către Dunăre, către Budapesta. Această „unitate geografică ideală“ i-a dus pe apărătorii ei la ideea că frontierele au fost trasate de către Providenţă şi că, pentru a-l cita pe contele Albert Apponyi, un renumit politician maghiar, „însuşi Domnul Dumnezeu a făcut Ungaria o ţară unitară“[70]. Nici nu e de mirare că Regatul Sfântului Ştefan e privit ca o realitate sacră, iar dezmembrarea sa – o încălcare a unei porunci divine. Prin urmare, e de asemenea firesc ca acel maghiar care repudiază noţiunea de regat istoric să fie considerat trădător şi necredincios, iar lupta pentru restaurarea Sfântului Regat să fie purtată cu pasiune fanatică. Forţa naţionalismului maghiar are astfel o dublă justificare: geografică şi istorică.

Cercuri maghiare mai progresiste, cărora nu le cade bine să utilizeze forme atât de primitive de argumentaţie, dar care, pe de altă parte, nu ar fi dispuse să renunţe la ideea Regatului Sfântului Ştefan, se referă în schimb la „sfinţenia frontierelor“ sau pur şi simplu la „necesităţi geopolitice“. În loc să facă apel la amintirea lui Attila, debitează un număr de consideraţii care conferă imperialismului naţionalist maghiar, în permanentă luptă la graniţele sale istorice, un luciu de liberalism. Reprezentanţii acestor medii atrag atenţia asupra nobleţei naţiunii lor care, de-a lungul secolelor, şi-a apărat cu încăpăţânare privilegiile împotriva străinilor. Ei reamintesc de anul 1848, când maghiarii au luptat în baza unui program democratic, în vreme ce naţionalităţile non-maghiare din Ungaria au sprijinit absolutismul Habsburgilor şi al Rusiei ţariste. Ne readuc în faţa ochilor parlamentarismul care, după spusele contelui Pál Teleki, exista în Ungaria încă înainte de organizarea scaunelor[71]. Dacă ar fi să facă apel la simpatia britanicilor, promotorii acestor idei ar sublinia probabil că Bula de Aur din 1222, prima constituţie ungară, nu este decât o copie după Magna Charta Libertatum engleză din 1215 şi că a fost într-adevăr influenţată de aceasta din urmă.

Ungaria – cruciat al creştinătăţii

Raţiunile pe care se întemeiază ideea Regatului Sfântului Ştefan nu pot fi considerate drept reacţionare indiferent de situaţie, însă rădăcinile acestei idei sunt reacţionare şi incompatibile cu o ordine construită pe baza egalităţii în drepturi a naţiunilor. Mai mult decât atât, în perioada dintre cele două războaie mondiale, oficialii maghiari şi-au expus doar rareori cerinţele revizioniste într-o formă mai pronunţat progresistă. În privinţa propagandei în străinătate, s-a jucat mult pe cartea pericolului din Răsărit, împotriva căruia o Ungarie puternică ar fi fost o necesitate.

Într-o compilaţie destinată cititorilor străini, *Ungaria şi civilizaţia*[72], se

[70] Count Apponyi, *Hungarian Foreign Policy*, Budapesta, 1921, pp. 4-5.

[71] Scaun – unitate administrativă şi judecătorească în Ungaria medievală. (n.tr.)

[72] *La Hongrie et la Civilisation*, editor George Lukács, Paris, 1929.

afirmă că statul maghiar a salvat de trei ori civilizaţia creştină. Prima dată a fost în timpul invaziei mongole din 1240-1241, când războinicii lui Batu Han s-au revărsat peste Câmpia Ungară. „Dacă regele Bela al IV-lea ar fi făcut pace cu mongolii, cu care se înrudea din punctul de vedere al rasei, valul asiatic ar fi inundat întreaga Europă.“ Scopul acestei aserţiuni este de a crea impresia că maghiarii au avut într-adevăr o contribuţie decisivă la alungarea mongolilor din Europa. Totuşi, adevărul istoric arată contrariul. Oştile maghiare au fost nimicite de către mongoli, regele Bela al IV-lea a fugit mai întâi la curtea ducelui Austriei, iar mai târziu în Dalmaţia şi nu s-a întors în ţară decât atunci când a primit veşti că mongolii plecaseră[73]. Faptul că aceştia au părăsit Europa după pustiirea Ungariei nu are nimic de-a face cu purtarea maghiarilor înşişi. Adevărata cauză a fost moartea marelui han şi evenimentele care au urmat şi care au avut loc în Asia. Şi totuşi agitatorii ideologiei Simţului Ştefan afirmă că, începând exact cu domnia regelui Bela al IV-lea, „rolul istoric providenţial al Ungariei“ a început să iasă la iveală[74].

A doua oară când maghiarii ar fi salvat – chipurile – civilizaţia a fost în timpul războaielor cu turcii. Din nou, se ridică acelaşi semn de întrebare: „Ce s-ar fi întâmplat dacă ungurii s-ar fi aliat cu fraţii lor turci? Aceştia nu ar fi fost opriţi la porţile Vienei“[75]. Fără îndoială, maghiarii au oferit numeroase dovezi de eroism în lupta împotriva turcilor, dar nu în mai mare măsură decât alte neamuri, ba chiar poate mai puţine decât croaţii sau germanii. Pe de altă parte, nu au lipsit încercările de pactizare cu otomanii şi înşişi istoricii maghiari au trebuit să admită existenţa unei „partide turce“ în rândul ungurilor. Numeroşi conducători maghiari au avut adesea o atitudine îndoielnică în timpul războaielor cu turcii, cum a fost principele transilvan Zápolya, vasal al Porţii otomane. Vestitul şef al opoziţiei maghiare, Rákóczy, a ajuns spre sfârşitul vieţii să trăiască dintr-o rentă asigurată de sultan[76]. „Căutând tot timpul prilejul favorabil de a se întoarce în Ungaria, cu ajutor otoman, francez sau spaniol, el a murit la Rodosto, pe pământ turcesc, în 1735.“[77] În acelaşi fel, câţiva lideri ai revoluţiei maghiare din 1848 au ales Turcia ca loc de exil. Ca urmare a conflictelor balcanice din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, opinia publică din Ungaria s-a arătat în repetate rânduri favorabilă Turciei şi potrivnică Serbiei. Această dezertare din rândurile „comunităţii europene creştine“, a cărei principală susţinătoare Ungaria s-a pretins a fi dintotdeauna, este sugestivă pentru atracţia magnetică exercitată de idealul Sfântului Ştefan asupra politicii ungare, ideal de dragul căruia ea va sacrifica toate celelalte principii: creştinismul, liberalismul, democraţia.

În cele din urmă, nu mai rămâne din tradiţie decât aspectul care ţine de

[73] Lukinich, *op.cit.*, p. 72.

[74] Lukács, *op.cit.*, p. 63.

[75] *Idem*, p. 66.

[76] Este vorba despre Francisc Rákóczy al II-lea, conducătorul răscoalei împotriva politicii absolutiste a Habsburgilor, cunoscută și sub numele de Războiul Curuţilor. (n.tr.)

[77] Marczali, „Übersicht der Geschichte Ungarns“, în volumul de studii *Ungarn*, Quelle and Meyer, Leipzig, 1918, p. 182.

teritoriu. Prin legătura pe care a avut-o cu Hitler, clasa conducătoare maghiară a demonstrat că onoarea naţiunii, respectul faţă de tratatele şi angajamentele asumate, principiile minimei decenţe umane, parlamentarismul ungar însuşi, cu trecutul său ce coboară cu multe secole în urmă, toate acestea nu sunt decât mărfuri de tocmit în schimbul unor mici bucăţi din Regatul Sfântului Ştefan. Vieţile a zeci de mii de maghiari au fost sacrificate pe câmpuri de luptă atât de îndepărtate de Carpaţii iubiţi doar pentru a păstra pământurile obţinute cu preţul renunţării la standardele morale şi la idealurile politice.

Al treilea act din „misiunea istorică“ a Ungariei poate fi pus încă şi mai mult la îndoială decât meritele ei în lupta împotriva mongolilor şi turcilor. Este vorba despre pretenţia de a fi ţinut în frâu panslavismul în secolele al XIX-lea şi XX. În momentul intrării Ungariei în război împotriva Rusiei (în 1941), propaganda maghiară punea un accent deosebit pe ideea „misiunii naţionale“ a Ungariei. Pare de neconceput că maghiarii pot realmente să creadă că „destinul“ le-a rezervat o misiune antislavă după ce, timp de o mie de ani, ei s-au amestecat prin căsătorii cu slavii şi, trăind în vecinătatea a patru naţiuni slave, au devenit într-o oarecare măsură ei înşişi „slavi“ din punct de vedere rasial.

Maghiarii ca „asiatici“

Nu este o ciudăţenie exclusiv maghiară de a aduce la suprafaţă, conştient sau inconştient, toate evenimentele şi influenţele din îndelungata existenţă a neamului – oricât s-ar contrazice şi s-ar anula unele pe altele – şi de a le exploata în beneficiul acţiunilor politice sau pentru stimularea propagandistică a orgoliului naţional. Mai mult decât rolul civilizator al maghiarismului şi importanţa maghiarilor ca apărători al credinţei împotriva barbarilor, naţionaliştii maghiari s-au complăcut adesea în a pune în lumină o trăsătură ce le distinge neamul, în privinţa originii, de toţi ceilalţi vecini: obârşia lor asiatică. Sub influenţa doctrinei raselor, acest aspect al naţionalismului maghiar a ajuns să aibă o anumită importanţă. Deşi în lungul proces de etnogeneză trăsăturile rasiale ale maghiarilor asiatici s-au estompat până ce au devenit imposibil de perceput, naţionaliştii maghiari, din motive de mândrie naţională sau pe baza unor adevăruri ştiinţifice, nu au putut accepta „teza ariană“. Cu toate acestea, ei i-au găsit un echivalent în „ideea turanică“, care pune accent pe solidaritatea maghiarilor cu alţi „turanici“, cum sunt finlandezii, turcii şi nenumărate alte popoare mici din Asia. Turanismul, după numele sub care această şcoală este îndeobşte cunoscută, s-a dezvoltat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, cam în acelaşi timp când ideea rasială îşi câştiga primii suporteri şi în Occident[78]. Cum a fost adesea cazul, noua şcoală de gândire a debutat mai întâi în cadrul dezbaterilor ştiinţifice şi

[78] Turanismul sau panturanismul nu este o mişcare ce se limitează la teritoriul Ungariei. La un moment dat, ea s-a manifestat foarte puternic printre popoarele de origine turcică din Rusia şi a exercitat o oarecare influenţă şi în Turcia, unde această tendinţă naţionalist-romantică a primit denumirea de panturcism.

filosofice ale elitei şi doar mai târziu a fost popularizată şi manipulată în interior pentru a incita masele, iar în exterior pentru a justifica o politică oportunistă. Mişcarea a fost iniţiată o dată cu apariţia unui periodic, *Nap-kelet (Răsăritul)*, care s-a pornit să polemizeze cu o altă publicaţie, *Nyugat* (*Occidentul*), şi cu crearea unei „Societăţi Turanice“ al cărei scop era iniţierea de anchete ştiinţifice, deşi a sfârşit prin a deveni o mişcare rasistă militantă care se străduia să desfiinţeze tot ceea ce nu era maghiar. În acest fel, naţionalismul ungar a câştigat de la ideea turanică rasistă o raţiune suplimentară pentru manifestarea intoleranţei. Un individ ca Gömbös[79], cel care este în mare măsură responsabil pentru subordonarea Ungariei faţă de al Treilea Reich, era stăpânit în cel mai înalt grad de un anume snobism asiatico-turanian, în ciuda originii sale germane. În cartea sa de memorii, *Între Hitler şi Mussolini*, amicul acestuia, contele austriac Starhemberg[80], descrie cum Gömbös folosea cuvântul „asiatic“ în orice prilej, ca un epitet exprimând apreciere şi admiraţie pentru oameni, obiecte şi privelişti maghiare. În momentul în care Ungaria a aderat la Pactul Tripartit, presa oficială maghiară a utilizat argumentul „solidarităţii turanice“, aluzie destinată japonezilor, tot aşa cum, în timpul primului război mondial, prietenia „turanică“ turco-maghiară îşi găsea materializarea în numeroase gesturi, deoarece guvernul de la Budapesta din acea vreme nu dorea ca drumul până la Constantinopol să treacă prin Viena.

„Religia maghiară“

Una dintre celelalte cauze ale forţei naţionalismului ungar stă în poziţia pe care o are religia în universul maghiar. Printre unguri s-a răspândit confesiunea protestantă a lui Calvin, o religie care nu a reuşit să aibă un succes de durată în cadrul altor popoare din Europa Răsăriteană sau din partea de est a Europei Centrale. În perioada Reformei, cei mai mulţi maghiari au adoptat calvinismul. Mai târziu, sub atacurile Contrareformei, calvinismul şi-a pierdut o mare parte dintre adepţi, iar în Ungaria Tratatului de la Trianon doar 20% din totalul populaţiei maghiare era de religie calvină. Însă importanţa calvinilor şi a filosofiei calvine a fost mai mare pentru Ungaria decât ne-ar lăsa să credem numărul lor. Ceea ce reprezintă nucleul statului şi elementul activ din punct de vedere politic al naţiunii, adică o mare parte din membrii aristocraţiei rurale şi dintre magnaţi, era alcătuit din calvini.

[79] Gömbös Gyula (1886-1936) – prim-ministru maghiar. Ministru de Război în două rânduri, devine prim-ministru şi, din 1932, guvernează prin mijloace dictatoriale şi introduce legi antisemite. Deşi a favorizat în interior un soi de fascism de factură naţionalistă, s-a opus răspândirii influenţelor naziste şi în acest scop s-a apropiat de Italia şi Austria. După moartea sa subită, Ungaria s-a orientat totuşi spre Axa Roma-Berlin. (n.tr.)

[80] Ernst Rüdiger von Starhemberg (1899-1956) – politician austriac, promotor al unui fascism de sorginte austriacă. Vicecancelar şi ministru al Securităţii în cabinetul Schuschnigg. În timpul celui de-al doilea război mondial s-a exilat în Marea Britanie. Memoriile sale au apărut în 1942, sub titlul *Între Hitler şi Mussolini*. (n.tr.)

Calvinismul, care – spre deosebire de luteranism – nu acceptă ca statul să aibă vreo influenţă sau autoritate asupra Bisericii, a avut succes mai ales în ţările organizate pe baza unei oligarhii, unde suveranitatea statală era întruchipată de o clasă şi nu de o dinastie. Calvinismul a fost religia potrivită pentru clasele superioare elveţiene şi olandeze – din rândul cărora s-a şi ivit de altfel – pentru nobilii polono-lituanieni (în cazul cărora a avut la început ceva şanse de reuşită, risipite însă de Contrareformă) şi pentru aristocraţii din Transilvania şi Ungaria propriu-zisă, care luptau pentru a-şi menţine independenţa.

Există un paradox enunţat adesea: acela că maghiarii – adică pătura conducătoare maghiară – au devenit calvini cu mult înaintea lui Calvin, dar această afirmaţie ascunde şi mult adevăr. Noţiunea de „suveranitate a Sfintei Coroane“ este de fapt o aplicare a doctrinei teocratice calvine: ideea suveranităţii lui Dumnezeu asupra Ungariei. Nu ar trebui să deducem de aici că prima sursă a ideii de misiune a maghiarilor ar fi fost calvinismul, după cum se susţine uneori[81]. Însă ideea unei misiuni a fost mai deplin conştientizată şi a apărut mai distinct datorită fuziunii naţionalismului cu o religie care, exceptându-i pe maghiari, nu este practicată de nici o altă naţiune în întregul cuprins al bazinului danubian şi nici mai departe de acest spaţiu. Descrierea calvinismului, în esenţă o religie minoritară, ca fiind „religia maghiară“ prin excelenţă se justifică în permanenţă prin rolul important pe care credincioşii calvini l-au jucat în domeniul politicii; Horthy, Teleki, Csáky, Daranyi, Béthlen, Tisza şi mulţi alţi susţinători ai statului şi ai ideii Regatului Sfântului Ştefan aparţin Bisericii lui Calvin.

Tradiţii umaniste împotriva naţionalismului şi imperialismului

Distrugerea puterii economice a aristocraţiei rurale şi a magnaţilor va antrena prin ea însăşi spulberarea mitului Sfântului Ştefan şi conotaţiile sale naţionaliste şi imperialiste. Lichidarea completă a acestei utopii la nivelul întregii naţiuni nu este un lucru prea uşor şi depinde în primul rând de abandonarea ideii naţionaliste în întreaga Europă Centrală şi de Est şi de îndeplinirea acelor cerinţe naţionale care corespund justiţiei universale. Dar este în aceeaşi măsură important ca tradiţiile umaniste şi cosmopolite ale maghiarismului să constituie fundamentul unei noi concepţii asupra istoriei. Valorile unei naţiuni se evidenţiază mai ales sub un anumit aspect distinct, deoarece clasa conducătoare le-a înfăţişat astfel încât să coincidă cu propriile interese. La fel s-a întâmplat şi în Ungaria. O Ungarie eliberată de opresiunea aristocraţiei rurale şi a magnaţilor va şti să găsească în trecut, mai mult decât misticismul Sfântului Ştefan, destule elemente la care să se raporteze. Ar putea, de exemplu, să opună mitului naţionalist şi imperialist al Sfântului Ştefan o altă idee „stefaniană“, cuprinsă în testamentul regelui sfânt către fiul său Emmerich. Citim acolo: „Regnum unius linguae uniusque moris fragile ac

[81] Spohr, *Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn*, Berlin, 1936, p. 169.

imbecille est“ („Imperiul cu o singură limbă şi cu o singură datină este slab şi nechibzuit alcătuit“).

Se poate ca punerea în valoare a toleranţei etnice şi a înfrăţirii între naţiuni, însoţită de îndemnul de a-i întâmpina cu bucurie pe străini, să nu fi început cu regele Ştefan, dar aceasta nu-i scade din importanţă. Aşa cum a subliniat Gustav Gratz, fost ministru de Externe al Ungariei (el însuşi de origine germană), chiar şi prin faptul că înţeleaptă rostire de mai sus a fost atribuită sfântului şi fondatorului naţiunii vădeşte semnificaţia pe care generaţii de maghiari demult apuse au ataşat-o înţelegerii între naţiuni. Aşadar, ideologia Sfântului Ştefan nu trebuie să fie repudiată de noua Ungarie, ci trebuie doar să fie reinterpretată. Acelaşi lucru este valabil şi pentru alte tradiţii naţionale maghiare. Evoluţia marelui erou naţional Lajos Kossuth se dovedeşte simbolică pentru cât de uşor se poate risipi şi cel mai trufaş naţionalism maghiar, cât de neputincios este el atunci când trebuie să supravieţuiască testului confruntării cu popoarele învecinate şi cum, în cele din urmă, trebuie abandonat în favoarea unei idei superioare: cea a federaţiei de naţiuni. Acestei idei şi-a închinat Kossuth lupta aproape imediat după colapsul militar al statului maghiar.

Aceasta nu a fost singura victorie a Ungariei de mâine împotriva Ungariei de ieri. Republica maghiară a contelui Károlyi, deşi a avut o viaţă scurtă (între 1918 şi 1919), a înţeles de asemenea că trebuie să înlăture vechile mituri şi să promoveze o justiţie naţională superioară; de exemplu, prin istorica lege nr. 10 din 21 decembrie 1918 se garanta autonomia rutenilor. O perioadă de reflecţie serioasă, după criza la care a fost supusă ideologia statului istoric, ar fi astăzi de mai mare importanţă pentru viitorul naţiei decât alte etape învăluite într-o lumină romantică falsă şi care ar induce poporul în eroare. Asemenea perioade de reflecţie pot fi de scurtă durată, dar cuvintele şi faptele ce le definesc pot însemna pentru maghiarism calea de ieşire din labirintul aspiraţiilor istorice spre putere, al vanităţii şi îngâmfării naţionale şi pot să-i îndrume paşii pe calea egalităţii în drepturi şi a cooperării cu popoarele învecinate, în spiritul apelului poetului lor, Ady Endre:

> Timp de o mie de ani, durerea maghiarilor, a slavilor şi a valahilor a fost aceeaşi durere. Ei sunt de fapt popoare înrudite. De ce nu pot oare trece de aceeaşi parte a baricadei spiritului?

Capitolul 5

Polonia „jagellonică“ şi vecinii ei

Nici un alt popor din Europa nu a solicitat cu atâta vehemenţă restaurarea suveranităţii naţionale cum au făcut-o polonezii şi nici o altă naţiune nu a atras o simpatie atât de generalizată, deopotrivă din partea elementelor progresiste şi a celor romantice. În secolul al XIX-lea, acolo unde oamenii îndrăzneau să vorbească liber, se auzeau şi strigătele: „Trăiască Polonia!“, „Polonia nu a pierit încă!“, „Pentru libertate şi pentru ai noştri!“. Carbonarii italieni, luptătorii francezi de pe baricade, democraţii germani, republicanii maghiari, liberalii englezi, cu toţii credeau că a face dreptate Poloniei nu era doar o revendicare a polonezilor, ci una a întregii Europe, ba chiar a întregii omeniri. Pentru ei, restaurarea Poloniei însemna îndreptarea unui rău făcut poporului polonez, pe atunci divizat în trei părţi, dar şi un prim pas absolut necesar împotriva reacţiunii de pe continent, care fusese responsabilă de cauţionarea şi săvârşirea succesivelor divizări.

Statul aristocratic polonez

Pentru exilaţii polonezi răspândiţi, după 1831, peste tot în Europa, Polonia reprezenta tot un ideal, dar şi un teritoriu concret. Ţara din visurile emigranţilor nu lua totuşi forma unui stat naţional polonez, ci a vechii Polonii, cea anterioară primei divizări, care a avut loc în 1772. Ei visau la marele regat care se întindea până la porţile Kievului şi Smolenskului, incluzând întreaga Lituanie, aproape întreaga Bielorusie şi porţiuni din Letonia şi Ucraina Apuseană. Acel stat, care ar acoperi cam 300 000 de mile pătrate[82], ar fi astăzi cel mai întins din Europa, după Rusia. În privinţa populaţiei, el s-ar plasa pe locul al treilea, după Rusia şi Germania. Dintre cele 50 de milioane de locuitori ai săi, cu siguranţă că nici jumătate nu ar fi polonezi, iar restul ar fi ucraineni, bieloruşi, evrei, lituanieni, letoni şi germani. Acest mare stat polonez este de obicei numit „Polonia jagellonică“, deoarece Polonia a atins maxima expansiune înspre răsărit în timpul dinastiei Jagellonilor. Membrii acestei case regale, originare din Lituania, au domnit peste ţară timp de aproape două

[82] Aproximativ 776 910 km^2 (1 milă pătrată – 2,5897 km^2). (n.tr.)

secole (1386-1572), însă politica lor i-a fascinat într-atât pe nobilii polonezi, încât au adoptat-o şi au transmis-o din generaţie în generaţie ca pe un testament naţional. Statul polonez, al cărui leagăn a fost spaţiul marcat de Poznań, Gniezno şi Cracovia, s-a confundat din ce în ce mai mult cu acele vaste teritorii estice pe care regii polonezi le-au făcut să fie asociate legal cu însăşi Polonia.

Ideea jagellonică nu presupune doar revendicări teritoriale, ci şi convingerea că vechiul regat polonez era un stat ideal, care excela prin spiritul şi instituţiile sale democratice şi, în general, prin toleranţa sa religioasă şi etnică[83]. Se crede că destrămarea lui a fost opera „duşmanilor ereditari“ şi nu o consecinţă a structurii intrinseci a acelui regat, care-şi îndeplinise rolul istoric.

Dar ce fel de stat a fost Polonia jaggellonică desfiinţată la sfârşitul secolului al XVIII-lea? „Însemna aristocraţia“, afirma Montesquieu, „dar cea mai plină de cusururi cu putinţă, oamenii trăind ca robi ai nobililor. A fost o republică, dar cea mai anarhică dintre toate şi, în acelaşi timp, cu cea mai puţină libertate. Acolo legile aveau ca scop asigurarea independenţei fiecărui individ şi ca efect – asuprirea tuturor“[84].

În afară de dezbinarea nobililor polonezi (ei aveau dreptul să-şi respingă propriile legi şi să comploteze cu ţările vecine), o altă cauză a căderii Poloniei jagellonice a stat în regimul de întreită opresiune – naţională, religioasă şi socială – practicat mai ales în părţile răsăritene ale ţării. Ce a grăbit cel mai mult sfârşitul Poloniei medievale a fost prigonirea de către nobilii polonezi catolici a „schismaticilor“ (credincioşii Bisericii ortodoxe) şi existenţa iobăgiei, care a luat aici o formă neobişnuit de dură, cu accent pe *panşcina*, robota de şase zile pe saptămână.

Răscoalele ţăranilor ucraineni şi bieloruşi izbucnite între 1734 şi prima împărţire a Poloniei, dar mai ales cea din 1768, au zguduit din temelii structura socială a vechiului stat şi au înlesnit din plin intervenţia străină, până la un punct chiar justificând-o. Prin urmare, „Polonia jagellonică“ a murit în chip de stat nobiliar, iar cântecul său de lebădă, eroica adoptare a Constituţiei de natură liberală de la 3 mai 1791, a adus prea puţine schimbări. Acest document, celebrat şi astăzi printr-o sărbătoare naţională, a înlocuit anarhia cu ordinea, doar că era vorba de un regim al ordinii favorabil aristocraţiei şi nu întregului popor polonez, de vreme ce iobăgia nu a fost abolită, ci doar limitată.

Fără îndoială, ziua de 3 mai a însemnat un progres în istoria poloneză, dar nu a echivalat cu un 14 iulie şi cu lichidarea completă a ceea ce era vechi şi putred. Mai mult, în vreme ce în Franţa întreaga naţiune s-a ridicat la arme pentru a-şi apăra noile drepturi obţinute, ţăranii din vechea Polonie au privit cu indiferenţă soarta ţării lor şi nu au luat parte în nici un fel la apărarea noii

[83] William J. Rose, „Realism in Polish History“, in *Journal of Central European Affairs*, vol. II, 1942, p. 242.

[84] Montesquieu, *Esprit des Lois*, vol. II, cap. III.

Constituţii[85].

Ar fi firesc să ne aşteptăm ca nobilii polonezi, stăpânii vastelor câmpii, muncite cu milioane de iobagi ucraineni şi bieloruşi, să devină principalii protagonişti ai idealului jagellonic. De fapt, această viziune nu a fost apanajul clasei aristocratice. Elementele liberale şi socialiste din emigraţia poloneză a secolului al XIX-lea, care alcătuiau majoritatea exilaţilor, susţineau şi ele o Polonie în graniţele din 1772. Această revendicare a fost sprijinită chiar de cercurile progresiste occidentale, inclusiv de către Karl Marx, care s-a declarat în favoarea unui stat polonez de o întindere maximă, de vreme ce astfel s-ar fi limitat stăpânirea teritorială a Rusiei ţariste, capul şi motorul reacţiunii europene.

[85] Pisheta, *Osnovnye momenty istoricheskogo razvitia zapadnoi Ukrainy i zapadnoi Belorussin*, Moscova, 1940, p. 97.

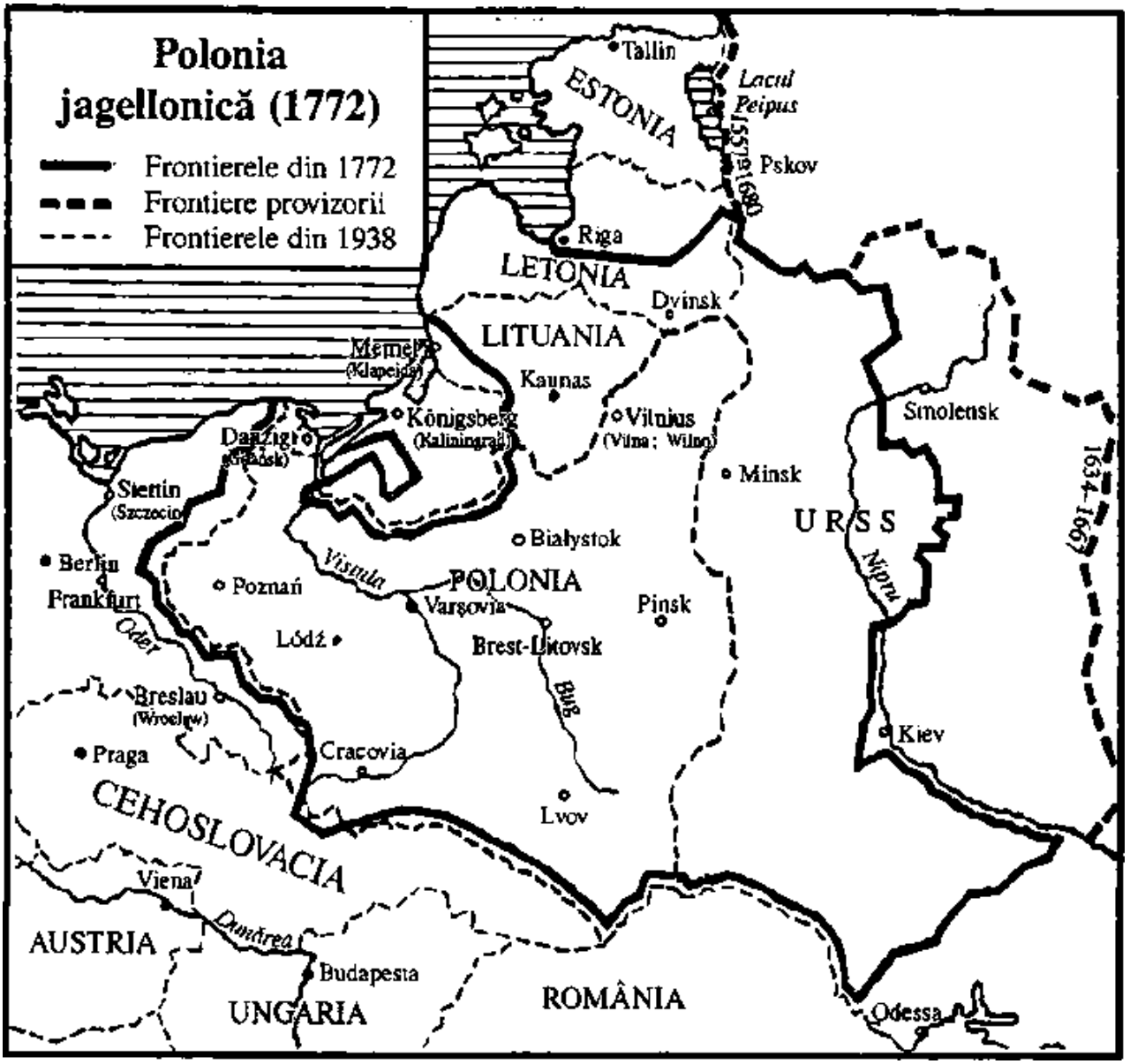

De-abia în secolul XX s-a văzut limpede că „ideea jagellonică“ era o concepţie retrogradă, forţele progresiste poloneze găsind calea către ideea unei Polonii etnice, golită de romantismul paseist. După marea catastrofă naţională din 1939, probabil că numeroşi polonezi vor judeca ideea jagellonică într-o nouă lumină, deşi atitudinea „jagellonică“ faţă de vecinii răsăriteni, credinţa în rolul hegemonie al Poloniei în Europa de Est şi idealizarea romantică a trecutului naţional nu au dispărut încă definitiv. Nu mai târziu de 1941, *Polish Fortnightly Review*, editată de Ministerul polonez al Informaţiilor, declara că acela care ar privi concepţia jegellonică drept „un fel de reminiscenţă istorică... ar face o greşeală“. În revistă se mai adăuga că această idee constituie încă „esenţa celor mai răspândite convingeri printre

polonezi la ora actuală“[86].

„Inamicul ereditar“ rus

Concepţia de „Polonie jagellonică“ presupune, ca o consecinţă firească, o politică poloneză orientată practic împotriva Rusiei, aceasta fiind marea putere care a avut cele mai importante avantaje de pe urma divizărilor succesive ale statului polonez în 1772, 1793 şi 1795. Şi Austria, şi Prusia au luat parte la aceste împărţiri, însă au pierdut în scurtă vreme majoritatea achiziţiilor lor teritoriale în beneficiul Imperiului Ţarist. Exact centrul statului polonez şi întinsa regiune răsăriteană, adică patru cincimi din suprafaţa totală, au ajuns să fie stăpânite în cele din urmă de către ruşi. Şi tocmai în est credeau polonezii că ar avea de îndeplinit o misiune creştină şi civilizatoare. Aici, credeau ei, Polonia ar putea juca rolul de avanpost european împotriva Asiei. În mod logic, pierderea teritoriilor răsăritene a fost cu atât mai dureroasă. Aici, în întinsele ţinuturi ale Lituaniei şi Ucrainei, se găsea terenul potrivit pentru o colonizare poloneză şi pentru obţinerea spaţiului vital polonez. Înspre vest polonezii au întâlnit populaţii stabile şi dense, a căror viaţă naţională le-a impus o barieră. Acolo, chiar dacă şi-ar fi îndeplinit şi cele mai îndrăzneţe speranţe, puteau câştiga doar un teritoriu restrâns. Înspre est însă erau mult mai multe şanse.

Cu toate că unii dintre cei mai luminaţi polonezi s-au străduit să arate că nu poporul rus, ci regimul ţarist era duşmanul, această distincţie a fost adesea umbrită de profundul dispreţ al polonezilor faţă de „caracterul barbar şi asiatic“ al statului rus şi din pricina unei supraestimări trufaşe a propriei istorii. Până şi un spirit nobil, un cosmopolit înflăcărat cum a fost marele istoric polonez Joachim Lelewel, nu s-a arătat în stare să privească binevoitor spre Rusia[87]. Acest lucru este cu atât mai regretabil cu cât Lelewel, „educator spiritual şi călăuză“ a emigraţiei poloneze din secolul al XIX-lea, „a exercitat o influenţă enormă asupra gândirii poloneze de-a lungul a câtorva generaţii“[88].

Un factor suplimentar care a adâncit fractura ruso-poloneză a fost identificarea imaginară a naţiunii poloneze cu catolicismul. Şi din punct de vedere religios, Rusia se înfăţişa drept principalul inamic. Polonezii din Galiţia erau supuşii unui stat catolic. În Prusia, deşi catolicismul era confesiunea unei minorităţi, era important şi chiar reprezenta o forţă de temut. Însă în Rusia, prin comparaţie cu religia ortodoxă, oficială şi privilegiată, catolicismul a ajuns în poziţia Cenuşăresei, ca să nu spunem mai mult. În noua Rusie, comunistă şi atee, acest aspect particular al antagonismului ruso-polonez s-a perpetuat în forme modificate.

Dacă ne dăm seama că războaiele dintre Polonia şi Rusia nu au încetat

---

[86] *Polish Fortnightly Review,* nr. 16, 15 martie 1941, pp. 4-5.

[87] Lelewel, *Histoire de la Lithuanie et de la Ruthénie jusqu’à leur union définitive conclue avec la Pologne, conclue à Lublin en 1569*, Paris şi Leipzig, 1861, pp. v-vi.

[88] Feldmann, *Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen*, München şi Berlin, 1917, p. 97.

practic nici o clipă, din Evul Mediu şi până în perioada divizării statului polonez, iar ulterior, în alte forme însă, şi de-a lungul secolului al XIX-lea, vom putea înţelege cât de uşor le-a fost politicienilor polonezi să fie afectaţi de prejudecăţi antiruseşti şi cum o anumită isterie antirusă a devenit chiar un ingredient esenţial al politicii poloneze. Adevărul despre raporturile ruso-poloneze din trecut nu poate fi negat. Statul polono-lituanian a acaparat teritorii ruseşti considerabile în vremea în care Moscova se afla sub jugul tătarilor. O dată pericolul mongol înlăturat, ruşii le-au luat înapoi bucată cu bucată. Mai târziu, polonezii au profitat de anarhia internă din Rusia pentru a reduce la zero procesul de recucerire. În 1610 şi-au trimis armatele către Moscova şi au încoronat ca ţar un polonez. Ulterior, ruşii şi-au adunat forţele, au răsturnat stăpânirea poloneză printr-o mişcare naţională şi şi-au reluat marşul către vest. Aproape 150 de ani mai târziu, a fost rândul Rusiei să profite de conflictele interne din Polonia şi şi-a trimis o armată spre Varşovia. În cele din urmă, ţarul Rusiei a devenit stăpânul Poloniei. Polonezii s-au ridicat împotriva ruşilor în 1768, 1794, 1830[89] şi 1863, dar au fost înfrânţi de fiecare dată şi au trebuit să treacă alţi aproape 150 de ani pentru ca Polonia să-şi ia revanşa, în condiţiile colapsului intern din Rusia anului 1917. A apărut acum o nouă Polonie antirusă care totuşi, după aproape 20 de ani de existenţă, s-a prăbuşit încă o dată şi, măcar în parte, tot în beneficiul Rusiei. Iată, în linii mari, povestea relaţiilor ruso-poloneze, aşa cum este ea percepută de obicei, din unghiul de vedere al Rusiei şi Poloniei deopotrivă. Prin urmare, s-a tras cel mai adesea următoarea concluzie: viaţa şi fericirea unuia dintre popoare însemna moarte şi dezastru pentru celălalt. Astfel, instaurarea unei coexistenţe paşnice se dovedeşte a fi o sarcină de nerezolvat.

Îndelungatul conflict ruso-polonez, alimentat constant de partea poloneză prin „ideea jagellonică“ şi de partea rusă prin concepţia „marşului către vest“, nu este totuşi expresia unui antagonism între interesele naţionale ale celor două ţări într-un sens etnografic. Miezul problemei stă în preeminenţa asupra unei zone care nu este nici poloneză, nici rusească, ci populată de acele naţiuni care s-au trezit relativ recent la o viaţă naţională proprie: ucrainenii, bieloruşii, lituanienii. Dreptul la existenţă al acestor popoare a fost însă vreme îndelungată interpretat în fel şi chip atât de polonezi, cât şi de către ruşi, în parte din bună-credinţă, în parte din interes. Pe bazele pretinsei solidarităţi religioase, ale influenţelor culturale sau ale afinităţilor lingvistice, ambele părţi au făcut tot posibilul să stingă orice impulsuri spre independenţă care s-ar fi putut ivi în sânul naţiunilor din zona de graniţă polono-rusă.

Puncte de contact ruso-poloneze

În aceste circumstanţe, străpungerea „zidului chinezesc“ dintre polonezi şi ruşi nu a fost deloc o sarcină uşoară. Totuşi, acest lucru s-a întâmplat şi, în

[89] Revolta polonezilor, începută în 1830, a fost înăbuşită un an mai târziu. Autorul va reveni pe parcursul lucrării la acest eveniment, pe care îl va numi insurecţia de la 1831. (n.tr.)

paralel cu istoria oficială a războaielor şi insurecţiilor, a existat şi un alt fel de istorie, care vorbeşte despre relaţii reciproce în care se remarcă efortul spre înţelegere şi realizarea unor legături mai strânse. Chiar şi în miezul conflictului armat ruso-polonez, în secolul al XVII-lea, Polonia avea pentru Rusia o semnificaţie culturală remarcabilă. La începuturi, aceasta din urmă privea spre Occident prin intermediul Poloniei, iar limba poloneză era ţinută la mare preţ în căminele nobililor ruşi. Pe de altă parte, nu puţine familii aristocrate poloneze s-au rusificat, iar descendenţii lor au contribuit la edificarea culturii ruse. De pildă, strălucitul scriitor rus Griboedov era urmaşul unei familii nobile poloneze, Grzybowski, chemată la Moscova în secolul al XVII-lea de ţarul Alexei Mihailovici pentru a elabora faimosul cod de legi redactat în timpul domniei sale. La fel, compozitorul Glinka şi poetul Baratînski veneau din vechi familii poloneze, iar Nekrasov, poetul ţăranului rus, avea mamă poloneză.

În secolul al XIX-lea, pe parcursul căruia se poate presupune că ura naţională a evoluat spre punctul culminant, câteva exemple de fapte remarcabile pot servi drept avertisment împotriva unei interpretări stereotipe a relaţiilor ruso-poloneze din trecut. Trebuie amintită, de pildă, preferinţa ţarului Alexandru I pentru polonezi, care a provocat gelozia ruşilor înşişi. Ministrul de Externe al Imperiului Ţarist nu era altcineva decât Adam Czartoryski, descendentul uneia dintre cele mai renumite familii poloneze. Chiar şi nemilosul ţar Nicolae I a exclamat plin de patos, în faţa unui general polonez, că insurecţia din 1831 i-a spulberat proiectul cel mai de preţ: „Prin voi doream să civilizez Rusia!“. Mai mult, printre membrii înaltei aristocraţii ruse s-au găsit întotdeauna susţinători ai polonezilor. Contesa Rostopcina (1811-1858), o distinsă poetă, a scris poemul *Căsătoria silită*, în care, fără a numi cele două ţări, ea protesta împotriva unirii forţate a Poloniei cu Rusia. Contele Vyazemski (1792-1878), un alt poet valoros, se număra, ca şi Puşkin, printre prietenii lui Adam Mickiewicz (1798-1855), poetul naţional al Poloniei, care a trăit mai mulţi ani la Moscova şi Sankt Petersburg. După insurecţia din 1831, el a devenit la fel de antirus ca şi restul emigranţilor polonezi, contribuind în mare măsură la ideologia poloneză a unui naţionalism antirusesc. Specialistul în studii slave Waclaw Lednicki are totuşi dreptate când afirmă că prietenia dintre Mickiewicz şi ilustre personalităţi ruse nu şi-a pierdut totuşi importanţa. După cum scrie Lednicki, această prietenie era „constant reînsufleţită şi folosită de ruşii şi polonezii care visau la o posibilă împăcare între cele două naţiuni. Nici un alt străin nu mai izbutise să creeze în jurul său un spirit de ataşament atât de onest, atât de profund şi de nestins“[90]. Mickiewicz însuşi a dedicat prietenilor săi versuri pline de sinceritate, iar Puşkin a scris, încărcat de regrete, despre umbrita idilă ruso-poloneză:

…El a trăit
Printre noi, oameni ce-i eram străini,
Şi-n inima-i el nu ne duşmănea,
Iar noi l-am iubit. Oaspe tăcut şi prietenos,

[90] Waclaw Lednicki, „Russian-Polish Cultural Relation“, în *New Europe*, vol. IV, nr. 7, New York, p. 8.

A împărtăşit cu noi vorbe şi cântec
Şi visele noastre, cele mai pure.
Vorbea ades de vremea ce-o să vină
Când vechi războaie, certuri, toate fi-vor
Uitate şi-om fi toţi o mare familie
Şi-om asculta avizi glasul poetului.

Deşi vocea lui Mickiewicz a fost descrisă mai târziu ca fiind „plină de venin“, Puşkin nu îl pomeneşte cu ură, ci îşi încheie poemul cu o lungă rugă către Dumnezeu, pentru ca El să umple inima marelui polonez cu lumina adevărului divin. După revolta poloneză, fireşte că Puşkin a folosit cuvinte foarte aprinse împotriva Poloniei. Dar chiar şi atunci, el nu a vrut să vadă în lupta ruso-polonă decât o „ceartă între fraţi“, în care Occidentul nu avea drept să se amestece.

Şi în tabăra poloneză au existat numeroşi indivizi sau grupuri care, din motive politice, judecăţi lucide sau consideraţii idealiste, nu erau dispuşi să se supună tradiţiei antiruse, boala cronică a politicii polone, moştenită generaţie după generaţie. De exemplu, în perioada împărţirilor Poloniei, s-a auzit glasul unui preot polonez, Stanisław Staszic (1755-1826), care, în loc să predice ura împotriva ruşilor ortodocşi, a pledat pentru reconciliere şi pentru „unirea tuturor slavilor sub conducerea Rusiei, în cuprinsul unei mari federaţii de regate, ţarate şi provincii autonome“. Aşadar, cu mult înainte de ruşi, un scriitor şi gânditor polonez apăra ideea panslavistă. Ulterior, au apărut şi alte elemente propagatoare ale ideii de înţelegere reciprocă, cum au fost guvernatorul lui Alexandru al II-lea la Varşovia, marchizul Wielopolski, sau interesanta personalitate a marelui jurist Spassowicz, care, în calitate de publicist şi critic literar, poate fi revendicat deopotrivă de ruşi şi polonezi, dar mai ales de acele cercuri legate de periodicul *Kraj*, un instrument al reconcilierii.

Colaborarea revoluţionară

O legătură paralelă poate fi descoperită în colaborarea substanţială dintre revoluţionarii ruşi şi cei polonezi, deşi şi aici a fost nevoie în cele mai multe cazuri să se depăşească mai întâi obstacolul „lituanian“ şi cel „ucrainean“. Prima mişcare revoluţionară modernă din Rusia[91] era, pe la 1824-1825, în strânsă legătură cu conspiratorii polonezi, tinzând spre o coordonare a acţiunilor ambelor părţi[92].

Generaţiile ulterioare de revoluţionari ruşi au fost marcate adesea de un adevărat simţ slav al vinovăţiei faţă de polonezi, din pricina suferinţelor pe care aceştia le-au avut de îndurat de pe urma guvernării ruseşti. Dar în acelaşi timp ei erau de părere că reconcilierea ruso-polonă nu trebuia realizată

[91] Este vorba despre evenimentul rămas în istorie sub numele de revoluţia decembriştilor. (n.tr.)

[92] Schiemann, *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, vol. I, Berlin, 1904, p. 483.

sacrificând Ucraina sau Lituania.

Bakunin, revoluţionarul romantic, care trecuse cu tot sufletul de partea polonezilor şi proclamase identitatea idealurilor revoluţionare polone şi ruse încă din 1847, nu şi-a ascuns gândul că Ucraina nu trebuia înglobată statului polonez, ci trebuia să se constituie într-un membru independent al federaţiei slave. Herzen, care a continuat să susţină cauza poloneză chiar şi atunci când întreaga mişcare progresistă din Rusia a respins-o, i-a sfătuit astfel pe polonezii din exil: „Întoarceţi spatele trecutului şi instauraţi o Polonie ţărănească!“. Această chemare nu a fost în van. Sub influenţa lui Herzen şi Cernîşevski, s-a ivit o nouă tendinţă în rândul polonezilor, care nu se mai axa în totalitate pe naţionalism, ci includea anumite trăsături proprii socialismului. În timpul insurecţiei din 1863, această mişcare a „roşilor“, a radicalilor, apare deja ca o forţă organizată. Ea număra printre susţinători personalităţi precum Dombrowski (1836-1871), care a renunţat la o concepţie pur poloneză în favoarea uneia cosmopolite. Înainte de înăbuşirea revoltei, el a colaborat cu revoluţionari ruşi din Moscova şi Sankt Petersburg, găsindu-şi sfârşitul în cele din urmă ca lider militar al Comunei din Paris. Un alt discipol al revoluţionarilor ruşi din acea vreme a fost Konstantin Kalinowski (1836-1864), care a transformat insurecţia naţională a aristocraţiei poloneze într-o revoltă socială ţărănească, lucru pentru care a fost trimis la spânzurătoare la Vilnius. Un alt reprezentant al mediilor poloneze influenţate de Herzen şi Cernîşevski a fost generalul insurgent Hauke (1834-1871), care a militat pentru o „Ligă a popoarelor slave libere“. Acţiunile acestor revoluţionari „roşii“ au pregătit drumul pentru contacte ulterioare între forţele revoluţionare din Moscova şi din Varşovia.

Într-adevăr, polonezii au luat parte la toate mişcările revoluţionare ruseşti şi au avut legături mai ales cu cerurile de conspiratori asociate mişcării *Narodnaia Volia* („Voinţa poporului“). Printre asasinii ţarului Alexandru al II-lea s-a numărat şi un polonez. În 1882, când a luat naştere primul Partid Socialist al proletariatului polonez, el a încheiat în scurtă vreme un protocol de colaborare cu *Narodnaia Volia*. Mai târziu, o înţelegere similară a fost semnată între Partidul Socialist Polonez şi social-revoluţionarii din Rusia, cu scopul de a lupta împotriva autocraţiei ţariste. De asemenea, polonezii au luat parte la revoluţiile din 1905 şi 1917. Cel mai grăitor exemplu al unei personalităţi care, prin participarea la o mişcare revoluţionară rusă, a reuşit să spargă barierele ce-i despărţeau pe ruşi şi polonezi, este de găsit în Felix Dzerjinski (1877-1926), fiul unui mic nobil polonez, care şi-a început activitatea în mişcarea muncitorească poloneză şi care a ajuns în final unul dintre cei mai înalţi oficiali ai tânărului regim sovietic.

Cooperarea revoluţionară ruso-poloneză s-a făcut întotdeauna sub forma unei înţelegeri între egali, neafectată de ipocrizie sau servilism faţă de cel mai puternic dintre parteneri. Însă colaborarea între un mare stat rus – chiar dacă e vorba de unul întemeiat pe baze revoluţionare – şi un grup de polonezi acţionând împotriva majorităţii propriei naţiuni nu aparţine categoriei sus-menţionate.

„Uniunea“ polono-lituaniană

Conflictul polono-rus n-ar mai avea nici un fundament în momentul în care polonezii şi ruşii le-ar acorda naţiunilor pe care ar dori să le protejeze sau să le conducă dreptul la autodeterminare şi le-ar oferi dreptul de a evolua liber fie către Occident, fie către Răsărit, ca să realizeze astfel acea sinteză pentru care s-au luptat în timpul deşteptării lor naţionale. Din perspectiva ruşilor, între aceste popoare există legături indisolubile cu cel rus. În concepţia jagellonică, aceleaşi popoare sunt definite drept poloneze din punct de vedere cultural şi politic – pentru că acesta a fost, de pildă, sensul Uniunii polono-lituaniene. Potrivit unei opinii poloneze larg răspândite, doar această uniune a conferit sens, scop şi măreţie statului polonez. Ea ar face posibilă „un fel de marş polonez către Est, o formă de penetrare paşnică a vastelor câmpii ale Răsăritului“, după cuvintele unei lucrări poloneze de propagandă[93].

Pentru polonezi, Uniunea polono-lituaniană reprezintă un fenomen unic, de o importanţă istorică, politică şi juridică cum nu se mai poate întâlni în cazul nici unei uniuni din istoria europeană. Un argument favorit al naţionaliştilor polonezi este durata acestei Uniuni în trecut: ea şi-a început existenţa în 1385, şi-a găsit expresia clasică în Legile Uniunii de la Lublin din 1565 şi a durat până la prăbuşirea statului polonez. Este în afară de orice îndoială că, în clipa formării ei, Uniunea corespundea anumitor necesităţi militare şi politice din Europa Răsăriteană şi că era logic ca barbara Lituanie să fie asimilată de o civilizaţie poloneză superioară. Putem admite ca destul de firesc faptul că polonezii îşi aduc aminte de Uniune ca despre un episod al propriei lor istorii, tot aşa cum fac danezii când vorbesc despre Uniunea de la Kalmar, prin care trei state scandinave s-au asociat temporar sub o unică stăpânire, la sfârşitul secolului al XIV-lea[94]. Însă Uniunea polono-lituaniană ilustrează un principiu tradiţional al practicii politice poloneze, de parcă lumea s-ar fi oprit din loc pentru 500 de ani, de atunci de când principele lituanian păgân Jagełło a pus bazele Uniunii printr-un tratat cu nobilii polonezi.

În 1918, când Polonia şi-a început noua sa existenţă ca stat, mitul lituanian a fost reînviat cu multă ardoare. Renumitul istoric polonez Halecki, în a sa *Istorie a Uniunii dintre Polonia şi Lituania*, scrisă în jurul acelui an, ajungea la următoarele concluzii: „Există de-a lungul istoriei o forţă spirituală care desfide toate violenţele şi brutalităţile şi care salvează marile opere de negura uitării, iar ea este tradiţia istorică. În aceste vremuri de mare importanţă pentru istoria omenirii, tradiţia indivizibilei unităţi lituaniano-polone revine la viaţă împreună cu atâtea altele. Chestiuni proprii secolelor al XIV-lea – al XVI-lea revin acum în actualitate, deoarece politicile secolului din urmă au încercat să anuleze singura lor soluţie posibilă şi de durată“[95].

---

[93] Zaleski, *Russes et Polonais*, Paris, 1920, p. 140.

[94] Prin Uniunea de la Kalmar au fost unite sub acelaşi sceptru, în 1397, Danemarca, Suedia şi Norvegia. Ea a durat până în 1521. (n.tr.)

[95] Halecki, *Geschichte der Union Litauens und Polen*, Viena, 1919.

Dacă un savant catolic şi democrat precum Halecki aproba fără rezerve ideea unirii, atunci ne putem închipui în ce măsură au îmbrăţişat cercurile militare poloneze acest obiectiv care pare legat inseparabil de statutul Poloniei ca mare putere. În plus, trebuie amintit aici că, în perioada interbelică, mareşalul Piłsudski, cea mai proeminentă personalitate poloneză în plan politic şi militar, a transformat lupta deja populară pentru Lituania într-o afacere personală. Nu fără motiv a cerut el în testament ca inima să-i fie îngropată la Vilnius, deoarece avea o dragoste arzătoare pentru acest oraş în apropierea căruia se născuse. Un alt polonez din Vilnius, generalul Zełigowski, unul dintre prietenii apropiaţi ai mareşalului, a lansat un atac la ordinul acestuia din urmă pentru a aduce sub stăpânire poloneză măcar o porţiune din Lituania. Pe 9 octombrie 1920, la o zi după ce ministrul de Externe polonez, Sapieha, garanta frontierele Lituaniei prin Tratatul de la Suwałki, Zełigowski a lansat un marş către Vilnius şi a instaurat aici republica-marionetă *Srodkowa Litwa* (Lituania Centrală). În faţa opiniei publice internaţionale, guvernul a declarat că acţiunea generalului a fost un act de rebeliune individuală, dar a încercat totuşi să profite de acest *fait accompli*, propunând Lituaniei restaurarea vechii Uniuni, cu garantarea autonomiei administrative a părţilor lituaniene. De vreme ce Lituania nu a acceptat oferta, Polonia a anexat oraşul pe care deja îl controla, invocând o rezoluţie a „parlamentului Lituaniei Centrale“. În acest mod, Polonia a încorporat într-adevăr doar o minoritate lituaniană relativ restrânsă, dar şi o populaţie bielorusă considerabilă. Numai că, în urma episodului cu generalul Zełigowski, care – trebuie spus din nou – nu a fost decât o manifestare concretă a „ideii Unirii“, între Polonia şi Lituania s-a născut o duşmănie de moarte.

„Lituania Mare“

Ideea Uniunii polono-lituaniene este văzută de către lituanieni într-o manieră destul de diferită de cea a polonezilor. Cei dintâi au modelat principiul jagellonic după o ideologie politică şi istorică proprie, menită să suscite mândria naţională şi să motiveze revendicările excesive ale naţionalismului lituanian. După cum le place naţionaliştilor din această ţară să afirme, Lituania era deja o mare putere în Răsărit atunci când Polonia abia se ridica spre glorie. „Lituania“, spun ei, „a fost odinioară cel mai puternic stat din Europa şi a adus servicii remarcabile civilizaţiei europene“[96]. Faptul că Europa a fost scutită de năpasta hegemoniei tătare s-a datorat energiei şi puterii statului lituanian. Acesta a avut mari şi dăruiţi conducători ca Gedimin (1315-1339) şi fiul său Olgerd sau Algirdas (1345-1377), care au stăpânit peste o ţară ce se întindea de la Marea Baltică până la Marea Neagră. Această Lituanie independentă, întinsă şi eroică a fost subordonată Poloniei de Jogaila (Jagiełło), însă actul lui Jogaila nu a ilustrat politica lituaniană în totalitate, ci doar o opţiune alternativă. Vytautas (Witold), care, sub suzeranitatea vărului

[96] *Lithuania: Facts Supporting her Claims for Re-establishment as an Independent Nation*, New York, 1918, p. 46.

său Jogaila, a rămas conducătorul efectiv al statului lituanian, a avut o altă atitudine. Vytautas (1392-1430) a devenit eroul mişcării naţionaliste lituaniene, tot aşa cum numele lui Jagiełło marchează începutul unei epoci remarcabile în istoria poloneză. Fiind membri ai aceleiaşi familii, Jagiełło şi Vytautas nu au fost desigur adversari din punct de vedere naţional, conflictele lor avându-şi mai degrabă originea în dorinţele adverse de putere personală. A rămas în sarcina posterităţii să-i eticheteze, pe unul drept cruciat al cauzei poloneze, pe celălalt drept apărător al naţionalismului lituanian.

În concepţia lituaniană, Uniunea de la Lublin a reprezentat unul dintre cele mai tragice momente din istoria ţării[97]. În evaluarea momentului, punctul de vedere lituanian este tot atât de diferit de cel polonez „precum este psihologia învingătorului faţă de cea a învinsului“. Cu toate acestea, chiar şi Actele Uniunii impuse Lituaniei nu au însemnat, cum pretind unii, anexarea Lituaniei la Polonia, de vreme ce în cuprinsul Tratatului de la Lublin noul stat nu apare sub numele de „Polonia“, ci sub acela de „*Rzeczpospolita“* („Uniune“). Profesorul Voldemar (cunoscut ca Voldemaras pe vremea când era prim-ministru al Lituaniei) consideră că Uniunea polono-lituaniană a fost posibilă doar ca urmare a trădării de către aristocraţia lituaniană a propriului popor, din dorinţa de a-şi asigura acele privilegii de clasă extinse de care se bucurau nobilii polonezi.

Când judecă astfel, lituanienii „moderni“ nu se înşală prea mult. Ei uită doar un singur lucru, de o importanţă fundamentală: acela că Lituania lui Gedimin, a lui Olgerd şi Vytautas nu este Lituania lor, ţara unde se vorbeşte lituaniana. Definită etnografic, Lituania de azi nu este decât un mic apendice la statul lituanian medieval, care ajungea în est până la Riazan şi în vest până la Brest-Litovsk şi care era străbătut de Nistru pe toată lungimea acestuia. Dintre locuitorii actuali ai Lituaniei istorice de-abia 10% sunt etnici lituanieni şi, dacă în trecut proporţia era mai ridicată, chiar şi atunci două treimi din populaţie aparţineau „feluritelor ramuri ale ruşilor“. În cazul Lituaniei, se certifică regula potrivit căreia numele statului este mai puternic decât acela al poporului său. Denumirea ţării s-a perpetuat chiar şi atunci când poporul care îi era ataşat a încetat să-şi joace rolul istoric sau a dispărut în totalitate. Germania şi Bizanţul au adoptat amândouă denominaţia „roman“. Cel mai mare dintre statele germane a purtat numele neamului vechilor prusaci, care s-a stins în jurul anului 1600. Ţinuturile dintre Polonia şi Moscova s-au numit „Lituania“ chiar şi după ce ultimele vestigii ale gloriei lui Vytautas s-au spulberat. Din aceste motive, bieloruşii revendică pentru ei tradiţia lituaniană, iar anumite programe politice naţionaliste ale grupărilor bieloruse dintre 1918 şi 1920 pomeneau vechea Lituanie ca un stat precursor al independenţei bieloruse[98]. Istoricii ruşi consideră istoria medievală a Lituaniei ca parte a istoriei ruse. Statuile lui Gedimin, Witold şi Olgerd împodobesc monumentul din Novgorod, înălţat pentru a celebra 1 000 de ani de existenţă a Imperiului Rus. Aşadar, nu există numai una sau două interpretări diferite ale istoriei

[97] Salkauskis, *Sur les confins de deux mondes*, Geneva, 1919, p. 126.

[98] Prof. Downar-Zapolski, *Les Bases de l'État de la Ruthénie Blanche*, Grodno, 1919.

lituaniene, ci patru – poloneză, lituaniană, bielorusă şi rusă, şi toate pot fi manipulate pentru a sprijini pretenţiile contemporanilor.

Spre deosebire de estonieni şi letoni, care de-a lungul evoluţiei lor nu au experimentat independenţa politică şi, prin urmare, nu au avut o ideologie a statului-naţiune, lituanienii găsesc în existenţa statului medieval omonim o sursă permanentă din care-şi hrănesc visele romantice şi revendicările lor exagerate. Desigur că intelighenţia din această ţară nu a reclamat niciodată vechea Lituanie în întregime, dar ea se simte îndreptăţită să ceară largi teritorii în jurul oraşelor Grodno, Suwałki, Vilnius şi Novogrodek, ceea ce ar duce la crearea unui „stat lituanian“ care, din punct de vedere etnic, abia dacă ar putea fi definit astfel. Tocmai acest ţel, niciodată abandonat de politica lituaniană, şi fanatismul cu care au fost revendicate teritorii non-lituaniene au înlesnit atât de mult propaganda şi acţiunea „jagellonică“ din direcţia polonezilor.

„Gente Rutheni – Natione Poloni“

Lituania de azi nu este decât unul din obiectivele politicii jagellonice. Adevăratul lor ţel, care-i fascinează întru totul pe naţionaliştii polonezi, îl constituie vechiul stat lituanian, ce se întindea „de la o mare la alta“ *(od morza to morza)* sau măcar – după cum îşi doresc ei – o deschidere la una dintre mări, cea Baltică, şi apropierea de cealaltă, de Marea Neagră. Naţiunile pe seama cărora urmează să se realizeze expansiunea spre est sunt în primul rând ucrainenii şi bieloruşii.

Pentru mulţi polonezi, expresia *„gente Rutheni – natione Poloni“* nu şi-a pierdut încă puterea de atracţie. Ea presupune nimic altceva decât că ucrainenii care trăiesc în aria vizată de ambiţiile politice poloneze, deşi de „obârşie ruteană“, sunt totuşi de naţionalitate poloneză. Apologeţii acestei teorii nu obosesc niciodată în a scoate în evidenţă numărul impresionant de „polonezi de sânge rutean“ din vremurile apuse, primul dintre aceştia fiind regele-erou Sobieski (1674-1696), care şi-a câştigat o faimă atât de mare cu prilejul eliberării Vienei de sub asediul otomanilor.

În plus, atitudinea poloneză faţă de ucraineni este influenţată şi de ideea unei „Uniuni“, de data aceasta însă nu o unire politică, ci una spirituală, religioasă. Potrivit unei concepţii actuale din istoriografia poloneză, ucrainenii din vest au adoptat valorile culturii catolice poloneze prin „Uniunea de la Brest“ (Brzecz). Într-adevăr, în 1595, la Brest-Litovsk, un număr de ierarhi ortodocşi, supuşi ai „Uniunii“ *(Rzeczpospolita)*, au decis să întemeieze o nouă Biserică, acceptând toate caracteristicile esenţiale ale catolicismului (inclusiv supremaţia papei de la Roma) şi reţinând doar câteva trăsături exterioare ale ortodoxiei. Cu toate că Biserica unită a fost în bună măsură o consecinţă a presiunilor poloneze, existenţa unei puternice componente occidentale în viaţa religioasă şi culturală a ucrainenilor apuseni este un fapt istoric indubitabil. Însă de aici nu se poate trage concluzia vreunei aspiraţii ucrainene de a face parte dintr-un stat controlat de polonezi. Idealul a numeroşi

ucraineni este, fără îndoială, acela de a fi membrii unei naţiuni înzestrate cu o viziune occidentală, dar fără a deveni o anexă a unei noi Uniuni poloneze. A-i trezi pe ucraineni sau bieloruşi la viaţă naţională a fost un proces lungă vreme ignorat de mulţi polonezi de seamă. Ceea ce era în realitate un progres cultural şi social important a fost considerat adesea o simplă agitaţie intelectuală de suprafaţă, care nu demonstra existenţa vreunui ţel final. Polonezii erau atât de pătrunşi de sentimentul măreţiei naţionale a Poloniei şi de lipsa de identitate a acelor *gentes* învecinate, încât nu s-au simţit obligaţi moral să respecte punct cu punct convenţiile pe care guvernele poloneze au trebuit să le încheie în beneficiul ucrainenilor şi al altor naţionalităţi încorporate împotriva voinţei lor în statul polonez.

Ca şi în cazul Lituaniei, ucrainenii au plecat şi ei de la ideea că viziunea „Poloniei istorice“ este mult prea frumoasă şi strălucitoare pentru a fi întinată de înţelegeri şi obligaţii omeneşti. Promisiunile poloneze în cazul Galiţiei Răsăritene, incluse într-o lege a Seimului polonez din 1922, prevedeau acordarea autonomiei pentru trei districte – Lvov, Tarnopol şi Stanislavov, includerea unui ministru ucrainean în fiecare guvern polonez şi crearea unei universităţi ucrainene. Doar pe baza acestor angajamente, deşi destul de îndepărtate de aspiraţiile populaţiei ucrainene şi încă şi mai îndepărtate de cuprinzătoarele cerinţe ale britanicilor, exprimate în prealabil, Conferinţa Ambasadorilor Aliaţi din 15 martie 1923 a fost convinsă să lase această zonă îndelung disputată în mâinile polonezilor. Conferinţa Ambasadorilor a declarat limpede: „Este un fapt recunoscut de către Polonia că, în privinţa părţii răsăritene a Galiţiei, condiţiile etnografice solicită un regim de autonomie“. Un astfel de regim nu a fost introdus niciodată. Dimpotrivă, populaţia ucraineană şi-a pierdut chiar şi unele drepturi şi instituţii culturale de care s-a bucurat înainte de stăpânirea poloneză, în timpul Dublei Monarhii.

„Ucraina Mare“

Tratamentul rezervat ucrainenilor de către regimul Piłsudski şi umilirea lor de către nenumăraţi polonezi stârneşte o firească indignare. Dar toate acestea nu trebuie să ne facă să trecem cu vederea dezvoltarea în rândul ucrainenilor a unui naţionalism similar, romantic şi agresiv, care merită să fie condamnat în aceeaşi măsură în care trebuie condamnat proiectul jagellonic al polonezilor. Este adevărat că naţionalismul asupritorului şi cel al asupritului nu pot fi măsurate cu aceeaşi măsură şi că, în timp ce îl denunţăm pe primul, suntem obligaţi a avea înţelegere pentru cel din urmă. Însă orice formă de naţionalism îşi poate schimba cu repeziciune substanţa, poate renunţa la rolul de nicovală pentru a-l prelua pe cel de ciocan, aşa cum a fost, într-adevăr, cazul relaţiilor polono-ucrainene.

Conştiinţa naţională a ucrainenilor este mai imatură decât a oricărui alt popor din zona aflată în studiu. În chip corespunzător, ideea statului-naţiune şi cea a misiunii naţionale nu au avut aceeaşi forţă dinamică printre ucraineni.

Chiar şi aşa, o intelighenţie ucraineană fanatică a izbutit să facă mult rău cauzei cooperării paşnice între naţiunile din Europa Răsăriteană, încercând să învenineze opinia publică împotriva polonezilor, a ruşilor sau a ambelor părţi.

Există astfel trei direcţii pe care se orientează naţionalismul şi ura ucrainenilor, fiecare reducând practic naţiunea ucraineană la rolul de instrument în serviciul intereselor imperialiste. Latura antirusă a naţionalismului ucrainean a fost alimentată de Polonia, ea găsindu-şi expresia în alianţa împotriva tânărului stat sovietic, încheiată în 1920 de către Piłsudski cu hatmanul Petliura. O formă antipoloneză a naţionalismului ucrainean a fost încurajată de Rusia, iar imperialismul german s-a arătat interesat de patriotismul ucrainenilor, care putea fi speculat concomitent împotriva ruşilor şi a polonezilor. Cu începere din 1917, ucrainenii au luptat inspiraţi de toate aceste trei forme de naţionalism ucrainean, nu doar cu condeiele, ci şi cu armele.

În perioada interbelică, concepţia ucraineană antirusă nu s-a limitat doar la exilaţii din diversele colţuri ale Europei şi Americii, ci şi-a găsit reprezentanţi şi în intelectualitatea din Ucraina sovietică, lucru care se deduce imediat din nenumăratele procese şi epurări din anii ’30. Naţionaliştii ucraineni de orientare antirusă consideră că întreaga istorie medievală timpurie a Rusiei, nu doar perioada kieveană, ci şi aceea – la fel de glorioasă – a Marelui Novgorod, este parte integrantă şi exclusivă a propriei lor istorii. Ei nu acordă nici un drept ruşilor, „moscoviţii“, să trateze aceste episoade istorice ca fiind ale lor. Acelaşi lucru se poate spune despre cele mai vechi documente literare ruseşti, străvechile poeme eroice cunoscute sub numele de *bttini*, „anexate“ şi ele de naţionaliştii ucrainieni. Adevărul e că, geografic şi istoric, ucrainenii şi bieloruşii sunt atât de intim contopiţi, încât este aproape imposibil să separi istoria „tuturor Rusiilor“ în părţile sale ucraineană, rusă şi bielorusă. În acelaşi timp, linia de demarcaţie a teritoriilor în care se vorbeşte ucraineana poate fi trasată, în nord şi în est, doar cu mare aproximaţie. Teoria unei separări complete a Rusiei şi Ucrainei se sprijină prin urmare pe baze nesigure, fiind în cel mai bun caz limitată la cercurile intelectuale, fără să fi fost vreodată profund înrădăcinată în conştiinţa maselor.

Pe de altă parte, latura antipolonă a naţionalismului ucrainean are mai mari şanse de existenţă în viitor, căci ea se poate sprijini nu doar pe antagonismul naţional, ci şi pe amintirea conflictelor sociale şi chiar religioase cu polonezii sau pe întreaga tradiţie cazacă antipolonă. Bolşevismul internaţionalist, care a acţionat ca instrument de control al oricărei forme de naţionalism, a reprimat la început ura ucrainenilor faţă de polonezi, dar ulterior, când regimul sovietic şi-a asumat tot mai multe trăsături naţionale, s-a făcut observată o anumită schimbare. Un naţionalism ucrainean care aplica faţă de ruşi principiul solidarităţii frăţeşti, iar în privinţa polonezilor sublinia conflictul istoric, se prezenta ca o armă excelentă la îndemâna politicii sovietice. În timpul întregului diferend ruso-polonez din cel de-al doilea război mondial, Moscova a aşezat în nenumărate rânduri în fruntea argumentelor sale dreptul ucrainenilor la unitate naţională. Pretenţiile asupra zonelor disputate, emise în numele ucrainenilor sau al bieloruşilor, au adus totuşi mai

puţine beneficii acestor popoare – a căror independenţă era doar formală – decât statului sovietic pe ansamblu. Cu toate acestea, propaganda comunistă s-a străduit permanent să creeze impresia că Uniunea Sovietică a fost menită să îndeplinească programul istoric al naţiunii ucrainene.

În legătură cu cele de mai sus, lucrările sovietice au dezgropat din trecut amintirea prinţului Danilo Romanovici (1203-1264)[99], care a domnit peste un stat ucrainean apusean ce cuprindea şi acele regiuni din Volînia şi Galiţia Orientală revendicate cu atâta ardoare de polonezi în numele principiului jagellonic. În cazul câtorva districte şi oraşe aprig disputate, cererile ucrainene se întemeiază pe alte „argumente particulare“ culese din istorie. În privinţa districtului Cholm, situat la vest de Linia Curzon, dar râvnit totuşi de naţionaliştii ucraineni, s-a reamintit că oraşul, a cărui posesie a fost atât de des schimbată între Rusia şi Polonia, a fost prima capitală a străvechiului stat volîno-ucrainean. Lvovul, care a avut dintotdeauna doar o minoritate ucraineană redusă, este considerat o „posesiune istorică“ ucraineană, fiind întemeiat de Danilo şi botezat tot de el, în cinstea fiului său Lev.

Este necesar să confruntăm permanent ideea „Poloniei jagellonice“ cu ţelurile „Lituaniei Mari“ şi cu cele ale naţionalismului ucrainean. Atunci se va vedea cu claritate că polonezii nu au fost singurii visători din aceste regiuni răsăritene, ci maeştri ai naţionalismului şi ai luptei naţionaliste atât pentru lituanieni, cât şi pentru ucraineni. Efectele dăunătoare ale ideii jagellonice nu pot fi trecute sub tăcere, mai ales dacă ţinem cont de rolul pe care l-a jucat în planurile lui Hitler.

Polonia jagellonică şi agresiunea germană

Piłsudski, care a ezitat pentru o scurtă perioadă înainte de a sugera, în 1933, iniţierea unui război preventiv împotriva Germaniei, a realizat rapid că tendinţa antisovietică a politicii externe hitleriste ar putea oferi Poloniei o şansă de a-şi realiza ambiţiile teritoriale în Ucraina. Deşi aceste consideraţii nu au fost unicele raţiuni ale înţelegerii lui Piłsudski cu Hitler, ele au fost un factor de o importanţă majoră în pregătirea terenului pentru Acordul germano-polon din ianuarie 1934. Cei mai înflăcăraţi susţinători ai politicii de apropiere faţă de Germania erau tocmai acei polonezi care aveau în sânge tradiţia jagellonică şi ale căror posesiuni se găseau pe „nemântuitul pământ jagellonic“, adică aristocraţii polonezi conduşi de prinţul Radziwiłł, prinţul Sapieha şi contele Potocki, partenerii de vânătoare ai lui Hermann Goering.

Regimul militarist polonez nu a fost separat de cel al lui Hitler printr-o prăpastie morală prea adâncă. Deopotrivă acasă şi în exterior, clica militară care a deţinut puterea în Polonia pe parcursul celei mai mari părţi a perioadei interbelice a admis principiile violenţei. Nici politica faptului împlinit şi nici tratamentul brutal aplicat opozanţilor politici nu aveau menirea să-i descurajeze pe Piłsudski, pe acoliţii şi succesorii lui să cadă la înţelegere cu

[99] Konstantin Guslisty, „Danilo Galitsky“, în *Slavyane*, nr. 2, iulie 1942, pp. 3-5.

naziştii. Ochii liderilor polonezi nu s-au deschis nici atunci când Hitler a încălcat promisiunile de la Locarno şi înţelegerile referitoare la Austria. Pentru ei, asemenea decizii reprezentau acţiuni politice fireşti, la care au recurs ei înşişi în unele cazuri, ca atunci când au atacat Lituania sau au instaurat un regim despotic în Galiţia Orientală ucraineană, spulberând toate angajamentele asumate faţă de Aliaţi. Ca şi clasa conducătoare din Ungaria, ei ar fi privit binevoitor spre politica hitleristă de cuceriri şi opresiune dacă ar fi fost la rândul lor beneficiari şi nu victime. Căci chiar şi asuprirea unei naţiuni întregi n-ar fi fost în sine respingătoare pentru camarila militarilor, dacă ea ar fi fost iniţiată în numele unei „raţiuni de stat istorice“.

Masa populaţiei poloneze, pe care fraudele electorale şi regimul brutal au îndepărtat-o de la orice intervenţie efectivă în cursul evenimentelor, a fost în cele din urmă aceea care a trebuit să suporte toate consecinţele înfiorătoare ale simpatiei arătate agresorului. Nici nu mai este necesar să adăugăm că această „cealaltă Polonie“ a protestat în rânduri repetate şi cu o energie neţărmurită nu doar împotriva terorii interne, ci şi împotriva unei politici externe care asocia ţara cu duşmanii democraţiei. Ar fi o eroare uriaşă să identificăm poporul polonez cu ideea jagellonică. Combaterea acesteia din urmă nu ar trebui să se transforme într-un pretext pentru smulgerea de teritorii poloneze populate de minorităţi non-polone chiar şi foarte reduse ca număr şi nici un motiv pentru instaurarea unui protectorat *de facto* asupra întregii Polonii. Ideologia jagellonică poate fi lichidată doar dacă adevărata măreţie a naţiunii lui Mickiewicz, a lui Chopin sau a doamnei Curie va fi respectată, dar nu prin contrabalansarea celei mai extremiste forme de naţionalism polonez cu planuri la fel de vaste de cucerire a aproape tuturor naţiunilor din Europa de Est. Orice tentativă de a încadra Polonia într-un sistem panslavist nu ar face decât să întărească tendinţele jagellonice ale Poloniei, care ar apărea atunci drept o ideologie de apărare a integrităţii şi nu una de agresiune.

Capitolul 6

Polonia Piaştilor

Ideea jagellonică explică multe dintre suferinţele şi dezamăgirile poporului polonez, însă ea nu ilustrează până la capăt aspiraţiile naţionale poloneze. Alături de ea putem afla, uneori ca o alternativă, cel mai adesea ca o completare, „ideea Piaştilor“, care are drept obiectiv dirijarea tendinţelor expansioniste poloneze către vest.

Şi această a doua concepţie naţionalistă a polonezilor a fost preluată şi exploatată din exterior. Aşa cum o Germanie imperialistă a încercat, în propriul interes, să împingă Polonia pe calea „jagellonică“, la rândul ei Rusia imperialistă s-a străduit să confere un sens „piast“ politicii poloneze.

Însuşi cuvântul „piast“ este revelator pentru esenţa dual ă a Poloniei. Piast a fost numele unui legendar ţăran slav, considerat a fi fondatorul primei dinastii poloneze. În vremurile noastre, cel mai important partid ţărănesc polonez şi-a luat denumirea după aceea a lui Piast, pentru a pune probabil în lumină identitatea dintre ţărănime şi naţiunea polonă. Dar nu această nevinovată legendă este evocată de naţionaliştii polonezi atunci când vorbesc despre ideea piastă, ci mai degrabă figura primului rege polonez, Mieszko I, despre care se crede că a fost stră-strănepotul lui Piast.

Mieszko I (963-992) a întemeiat o entitate statală poloneză ale cărei graniţe înglobau în vest teritorii de dincolo de Oder până la gura de vărsare a Vistulei, în est nu atingeau totuşi Bugul, iar în sud, cum e cazul Poloniei actuale, ajungeau până la Carpaţi. Istoricii naţionalişti germani, întotdeauna interesaţi să nege capacitatea de organizare statală a slavilor, au afirmat că Mieszko era un viking numit Dago care, însoţit de un număr mic de războinici, a izbutit să-şi impună dominaţia asupra triburilor slave cunoscute mai târziu sub numele de polonezi. Această aserţiune este invalidată de serioase cercetări istorice, dar, chiar dacă s-ar dovedi adevărată, ea nu ar afecta locul lui Mieszko în schema istoriei concepută de naţionaliştii polonezi. Uzul modern al expresiei „programul Piaştilor“ nu semnifică de fiecare dată pretenţia de anexare a tuturor teritoriilor care au aparţinut vechii dinastii medievale, ci defineşte doar direcţiile – vestică şi nordică – ale tendinţelor expansioniste. De exemplu, Prusia Orientală este parte integrantă a „programului Piaştilor“, deşi ea nu a aparţinut niciodată statului istoric piast.

Elementul cel mai atrăgător pentru polonezi din existenţa statului piast

stă în considerabila deschidere la mare pe care ea o presupune. Toţi polonezii care au adoptat deviza Institutului Baltic din Torun – *„In mari vita tua“* („Destinul Poloniei este pe mare“) – sunt astfel prinşi de farmecul ideii piaste. Ea este uneori intim legată de argumente geopolitice „moderne“, care subliniază rolul natural al Poloniei – acela de punte între Marea Neagră şi Marea Baltică – şi „caracterul predominant“ pe care fluviile ce se varsă în Marea Baltică, Oder, Vistula şi Niemen, îl capătă în peisajul polonez[1], deşi nici Oderul, nici Niemenul nu sunt „fluvii poloneze“[100].

Renaşterea „programului Piaştilor“ nu poate fi considerată doar un efect al evenimentelor ce au urmat atacării Poloniei de către Hitler sau o reacţie la suferinţele şi agresiunile îndurate de naţiunea poloneză. Tendinţe piaste pot fi descoperite în conştiinţa polonă încă din perioada interbelică. În 1919, la Conferinţa de pace de la Paris, în momentul semnării Tratatului de la Versailles, un om de stat polonez, Roman Dmowski, declara că o Polonie cu

[100] Baginski, *Poland and the Baltic*, Londra, 1942, p. 185.

deschidere la mare, dar fără Prusia Orientală nu valorează nimic. În anii următori, unele studii poloneze accentuau necesitatea unei extinderi a posesiunilor poloneze la Marea Baltică, astfel încât ele să includă întreaga Prusie Orientală. În 1934, într-un studiu publicat la Institutul Baltic, profesorul polonez Znaniecki anunţa conflictul ce urma să izbucnească, miza fiind întregul ţărm „de la Kolberg la Memel“. „Dacă impulsurile expansioniste ale statului polonez în direcţia Pomeraniei vor fi realmente spontane şi puternice“, scria el, „atunci efectul inevitabil al tendinţei germane de a obţine Pomerania pentru a avea acces direct la Danzig şi Prusia Orientală va fi acela de *dezvoltare a aspiraţiei poloneze de a acapara restul ţărmului baltic, de la Kolberg la Memel*. Dacă rivalitatea dintre cele două state se perpetuează, ea se va transforma, ca o chestiune de necesitate sociologică, într-o luptă pentru întregul ţărm“[101].

În acest pronostic, reprezentanţii „şcolii baltice“ poloneze se foloseau de un argument asemănător celui utilizat de exponenţii şcolii geopolitice germane a lui Karl Haushofer, care explica tendinţele expansioniste ale Germaniei tot prin „necesităţi sociologice“. Profesorul Znaniecki a avut dreptate, în măsura în care sloganul „de la Kolberg la Memel“ şi-a arătat adevărata importanţă politică doar după ce Hitler a negat dreptul polonezilor de a avea deschidere la mare şi chiar dreptul lor la existenţă naţională. În vreme ce partidele tradiţionale poloneze consideră că includerea în Polonia a unor largi teritorii germane reprezintă mai degrabă un pericol decât un avantaj, alte grupări poloneze, care se bucură de protecţia guvernului rus, îşi identifică politica cu cererile maximale ale „programului piast“ şi solicită „restaurarea stăpânirilor pe care Polonia le-a avut din timpuri imemoriale“.

Prusia Orientală şi revendicările istorice

Cel mai popular şi mai larg acceptat punct din „programul Piaştilor“ priveşte Prusia Orientală. Această revendicare are aproape statutul unei moşteniri naţionale, de vreme ce ea a fost formulată în ultimul discurs public ţinut de fostul prim-ministru polonez, generalul Sikorski. Drepturile istorice ale Poloniei asupra Prusiei Orientale nu trebuie combătute: din 1525 până la Pacea de la Oliva, în 1660, dinastia de Hohenzollern a recunoscut suzeranitatea poloneză asupra acestei regiuni. Marele Maestru al Ordinului Cavalerilor teutoni, care a controlat Prusia Orientală înaintea dinastiei de Hohenzollern, se afla şi el în postura de vasal al Coroanei poloneze.

Pe de altă parte, există şi un drept istoric prusaco-german asupra Prusiei Orientale, justificat prin stăpânirea aproape neîntreruptă a teritoriului cu începere din 1660. Dacă cineva ar refuza pur şi simplu să recunoască revendicările Germaniei asupra Prusiei Orientale, nu ar putea totuşi afirma că, în mod automat, revendicările poloneze le înlocuiesc pe cele germane. Lituanienii pot aminti faptul că regiunea a fost locuită de neamul vechilor

[101] Prof. Znaniecki, *The Sociology of the Struggle for Pomerania*, Torun, 1934, p. 38.

prusieni, strâns înrudiţi cu lituanienii. Dreptul priorităţii istorice este astfel deţinut de această populaţie. Şi dacă răul ar trebui îndreptat – ar spune lituanienii – atunci este vorba despre răul comis asupra primilor locuitori ai ţării, exterminaţi prin războaie şi colonizări, la care au luat parte nu doar germanii, ci şi polonezii şi alte popoare. Ei ar mai susţine apoi că, după stingerea neamului vechilor prusieni, lituanienii înşişi au colonizat o parte a Prusiei Orientale, până la linia Gumbinnen (Gumbine) – Insterburg (Istrute). Ulterior, autorităţile germane au recunoscut această stare de fapt, considerând oraşul Gumbinnen drept capitala unui „district administrativ lituanian“, în vreme ce denumirea „Prusia Orientală“ era folosită într-un sens mai îngust, cu referire doar la Königsberg şi regiunea din jurul acestuia. Fireşte, propaganda naţionalistă lituaniană nu a pierdut ocazia şi a inclus întreaga arie printre revendicările sale teritoriale.

Dar şi ruşii pot lansa pretenţii asupra Prusiei Orientale pe baza drepturilor lor istorice. Nici nu trebuie să coboare prea mult în trecut, ca Lituania şi Polonia. Ei pot argumenta în felul următor: în timpul Războiului de Şapte Ani, din 1757 până în 1762, Prusia Orientală s-a aflat sub ocupaţie rusească şi a fost anexată formal de ţarina Elisabeta. Autorităţile şi clerul au depus jurământ de credinţă faţă de suzeranul rus, iar guvernatorii imperiali, contele Fermor, baronul von Korff şi Suvorov, au izbutit să câştige încrederea populaţiei. Rusia nu a fost obligată să evacueze Prusia Orientală din cauza succesului armatelor prusace, ci a consimţit la acest lucru ca semn al bunăvoinţei ţarului faţă de Prusia. Regele Frederic al II-lea nu i-a iertat niciodată pe supuşii săi din Prusia Orientală pentru sentimentele lor filoruse şi nu a mai pus niciodată piciorul în această provincie.

Dintr-un punct de vedere strict etnografic, este neîndoielnic că în zona Lacurilor Mazuriene există o populaţie vorbitoare de poloneză. Totuşi aceşti mazurieni au arătat în trecut prea puţine semne ale unei conştiinţe naţionale slave. În timpul Imperiului German ei au votat întotdeauna pentru aristocraţii conservatori, iar în perioada Republicii de la Weimar – pentru candidaţii germani naţionalişti. În plebiscitele din 1920, organizate în Prusia Orientală, în districtele Allenstein (Olsztyn) şi Marienwerder (Kwidzyn), unde elementul mazuriano-polonez era predominant, s-au obţinut majorităţi germane de 92%, respectiv 97%. Aceste rezultate trebuie acceptate cu prudenţă, deoarece supervizarea Aliată a fost insuficientă, iar polonezii au avut mult mai puţine posibilităţi de a-şi face cunoscut punctul de vedere în rândul populaţiei, spre deosebire de germani, care controlau administraţia locală în zona plebiscitului. Ar fi fost un pas înţelept, care ar fi servit cauzei înţelegerii germano-slave, dacă guvernul de la Weimar ar fi cedat de bunăvoie Poloniei districtele mazuriene şi ar fi păstrat din Prusia Orientală doar acele porţiuni pur germane atât ca mentalitate, cât şi din punct de vedere lingvistic.

Marşul german către est

Ar fi firesc să ne întrebăm dacă în cazul Prusiei Orientale se poate găsi

într-adevăr o soluţie mai convenabilă pentru interesele comunităţii europene şi mai favorabilă unei păci de durată decât cea obţinută prin Tratatul de la Versailles. O asemenea soluţie ar putea fi, de pildă, plasarea acestei provincii sub garanţia permanentă a unei organizaţii internaţionale de securitate. Dar ar reprezenta o dovadă de îngustă viziune naţionalistă să susţii pur şi simplu că Prusia Orientală ar trebui încorporată în statul polonez cu sau fără populaţia germană, alături de alte regiuni germane, doar pentru a îndepărta pericolul istoric al expansiunii germane către est. Potrivit unei opinii larg răspândite, Polonia ar trebui să capete garanţii teritoriale pentru ca astfel lupta seculară între slavi şi germani să se decidă finalmente în favoarea sa, iar cuceririle pe care germanii le-au făcut de-a lungul secolelor să fie anulate măcar în parte. Adepţii polonezi ai ideii piaste care argumentează în felul de mai sus demonstrează cât de mult seamănă concepţiile lor cu cele ale propagandiştilor germani, propovăduitori ai „marşului către est“, ai „măreţiei medievale germane“, cu ideile întregii legiuni de scriitori şi istorici naţionalişti germani. Şi naţionaliştii polonezi, şi cei germani, se străduiesc să arate că rivalitatea slavo-germană este ceva predestinat, imposibil de evitat, o luptă care s-a ivit permanent de-a lungul istoriei în cele mai variate forme şi care, prin urmare, va afecta inevitabil prezentul. În vreme ce fanaticii germani celebrează mărunte căpetenii din Evul Mediu, cum sunt Margrave Gero şi Hermann Billung, ca pe nişte eroi ai luptei germanilor împotriva slavilor, propaganda piastă poloneză înfăţişează conflictele dintre nişte neamuri certăreţe şi semibarbare (în care, de altfel, slavii se luptau adeseori cu alţi slavi şi germanii cu alţi germani) ca pe un preludiu la duşmănia milenară dintre polonezi şi germani.

Teoria unui antagonism germano-polonez perpetuu a fost în numeroase rânduri pusă la îndoială de către istoricii serioşi. „Au fost perioade îndelungate“, afirmă un german, Feldmann, „când acest antagonism s-a făcut remarcat prin absenţă“. Profesorul Stanislaw Zakrzewski, o autoritate în istoria medievală, merge şi mai departe când susţine: „Au existat perioade prelungite de colaborare“[102]. În fine, profesorul William Rose, specialist britanic în chestiunea poloneză, crede că este o „nefericire că (în primul rând) antagonismul care s-a dezvoltat în timpurile moderne a tins să umbrească toate celelalte trăsături ale relaţiilor germano-polone“.

Este cert că epoca Piaştilor a fost singura perioadă din istoria Poloniei cu adevărat fertilă în conflicte între statul polonez (sau unul ori mai mulţi principi polonezi rivali), pe de o parte, şi Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană (sau căpetenii şi prinţi vorbind un dialect german), pe de altă parte. Dacă am analiza ceea ce se numeşte, oarecum arbitrar, politica „germană“ sau „poloneză“ din epoca Piaştilor, am ajunge la concluzia că nu a existat o politică naţională de cucerire conştientă din partea germanilor şi nici o campanie naţională de apărare a polonezilor. Politica „germană“, ca şi cea „poloneză“, era întemeiată pe raţiuni dinastice şi religioase, nu naţionale. Astfel, putem descoperi numeroase exemple – chiar din istoria mai timpurie a

[102] Joseph Feldmann, *Polish-German Antagonism in History*, Torun, 1935, p. 10.

Poloniei şi a Sfântului Imperiu – în care interesele celor două state erau în linii mari identice. Bolesław Hrobry (992-1025), succesorul lui Mieszko I, a fost încoronat ca rege al Poloniei la Gniezno de către împăratul german Otto al III-lea. I s-a acordat titlul de „prieten şi aliat“ al împăratului şi chiar a primit sprijin din partea lui Otto împotriva păgânilor din nord şi din răsărit. Împăratul Henric al III-lea l-a ajutat pe regele Kazimir (1040-1058) să-şi recupereze tronul care-i fusese răpit de prinţul boemian Bretislav. Henric al IV-lea s-a alăturat slavilor împotriva rebelilor saxoni, lucru pentru care a fost aspru condamnat în manualele şcolare „patriotice“ prusaco-germane [103].

Cavalerii teutoni, principalul factor de germanizare pe ţărmul estic al Mării Baltice, au fost chemaţi de către un principe polonez din dinastia Piaştilor, Conrad de Mazovia, în ţinuturile aflate sub stăpânirea sa pentru a realiza convertirea la creştinism a prusienilor păgâni. Acelaşi prinţ a luptat alături de teutoni în conflictul cu stăpânitorul slav al Pomeraniei. Cel din urmă reprezentant al dinastiei Piaştilor care a domnit peste întreaga Polonie, Kazimir cel Mare (1333-1370), a fost un susţinător deosebit de activ al colonizării germane în propria-i ţară[104]. Acest lucru nu a împiedicat şcoala poloneză contemporană de istoriografie să-l considere drept „suveranul ideal“[105].

Coloniştii germani din Evul Mediu au fost asimilaţi de multă vreme de naţiunea poloneză, prin urmare polonezii şi germanii sunt mai strâns înrudiţi decât majoritatea naţiunilor europene. În multe cazuri, înrudirea de sânge nu mai este vizibilă, pentru că numele germane au fost polonizate de-a lungul secolelor. Chiar şi aşa, există numeroase exemple de polonezi faimoşi care poartă nume germane şi care sunt în mod clar urmaşi ai imigranţilor germani, precum Linde, întemeietorul filologiei poloneze, marele istoric Balzer, liderul revoluţionar Traugutt şi mulţi alţii. Numele unora dintre cei mai străluciţi militari polonezi din cel de-al doilea război mondial, ca generalul Rommel, apărătorul Varşoviei, şi contraamiralul Unrug, comandantul flotei de la Gdynia, trădează tot o origine germană.

Mai mult, „marea înfruntare dintre slavi şi germani“ – bătălia de la Tannenberg din 1410 – ar trebui judecată într-o lumină mai puţin romantică decât de obicei. Două lucruri au influenţat realmente rezultatul acestei bătălii. În primul rând, armata slavă nu s-a arătat atât de slavă încât să refuze ajutorul trupelor auxiliare tătărăşti ale marelui duce lituanian Vytautas, ca să nu mai vorbim că nici lituanienii nu se numără printre slavi. În al doilea rând, „armata germană“ era atât de puţin conştientă de „misiunea sa naţională“, încât o parte a luptătorilor, membri ai „Ligii Şopârlei“, au fugit de pe câmpul de luptă chiar în momentul decisiv. Un alt aspect interesant al acestei „bătălii istorice dintre germani şi slavi“ stă în faptul că cehii au luptat şi de partea Cavalerilor teutoni, şi în armata polono-lituaniană[106].

---

[103] Jaenicke, *Die deutsche und die preussisch-brandenburgische Geschichte*, Berlin, 1910, p. 3.

[104] Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, vol. II, 1907, p. 336.

[105] O. Halecki, *The History of Poland*, Londra, 1942, p. 41.

[106] Josef Groll, *Cechy a Prussy ve stredoveku*, Praga, 1897, p. 118.

Existenţa „Ligii Şopârlei“ (cunoscută mai târziu sub numele de „Liga de la Marienwerder“, „Liga împotriva Violenţei“ şi „Liga Prusacă“) apare ca un contraargument grăitor la toate încercărilor de a înfăţişa „marşul către est“ şi aspiraţia spre cuceriri a germanilor ca un element perpetuu în cursul istoriei. Această Ligă a fost aceea care, mai ales în oraşele germane şi în rândul familiilor nobile, s-a ridicat împotriva Cavalerilor teutoni pentru a-şi proteja interesele de grup şi care, în timpul Războiului de Treisprezece Ani (1454-1466) s-a aliat cu Polonia şi le-a distrus puterea. Cea de-a doua Pace de la Torun, care a pus capăt războiului şi a pecetluit soarta Cavalerilor teutoni, a fost, după cum nota cu regret un istoric german naţionalist, întâmpinată cu bucurie de Stările din Prusia Occidentală, în vreme ce „în Germania, pierderea celui mai important bastion din Răsărit“ a fost primită „cu o indiferenţă totală“, iar în Breslau chiar s-au tras clopotele în cinstea acestui eveniment[107].

Fără îndoială, germanii acelor vremuri nu aveau habar de „misiunea lor în Răsărit“, care le-a fost atribuită de-abia mai târziu, prin interpretările germane şi poloneze ale istoriei. Germanii nu păreau să conştientizeze acest lucru nici după o sută de ani, atunci când Stările din Prusia Orientală îşi apărau interesele cu ajutorul polonezilor şi împotriva ducelui Albrecht (1566) care, de altfel, în cursul îndelungatei sale domnii, a sprijinit cu destul entuziasm cauza polonă. După două secole, Prusia Orientală şi-a neglijat din nou „îndatoririle de avanpost german“ atunci când, sub conducerea unui aristocrat, von Kalkstein, s-a răsculat împotriva „Marelui Elector“ (1672). După trei sute de ani, în Königsberg se puteau găsi doar patrioţi prusaci cam lipsiţi de ardoare, care, fără prea mare părere de rău, erau pregătiţi să devină supuşi ai Imperiului Ţarist. În sfârşit, după încă un secol, Königsbergul aclama un lider liberal de origine evreiască, Jacoby, care combătuse în mod public anexarea Alsaciei şi Lorenei.

Trăsăturile pozitive au predominat nu numai în colţurile îndepărtate din Prusia Orientală sau Occidentală, ci în întregul ansamblu al relaţiilor germano-poloneze. În lunga sa existenţă, dinastia habsburgică s-a înfruntat doar o singură dată pe câmpul de bătălie cu Reich-ul propriu-zis, iar cauzele au ţinut în întregime de raţiuni dinastice. În privinţa Saxoniei, a existat pentru câteva decenii o legătură creată prin aceeaşi Casă domnitoare, iar despre Prusia polonezii vorbeau ca despre „răul cel mai mic“ chiar şi în perioada împărţirilor Poloniei şi căutau sprijinul acesteia împotriva Rusiei. Alianţa semnată în 1790, încălcată mai târziu de Prusia, a fost o expresie a acestei dorinţe de apropiere.

Un observator contemporan cu evenimentele, contele de Noailles, remarca la scurtă vreme după cea de-a doua împărţire un anumit „fanatism filoprusac“ la Varşovia.

În privinţa lui Frederic al II-lea al Prusiei, care jucase un rol atât de important în divizarea Poloniei, acesta şi-a demonstrat chiar şi în planurile sale imperialiste absenţa oricăror raţiuni naţionaliste germane sau antipoloneze

[107] Bruno Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Königsberg (Kaliningrad), 1936, p. 129.

prin prietenia sa cu prinţul episcop de Gniezno, Krasicki. Acesta din urmă, una dintre cele mai de seamă personalităţi literare ale naţiunii poloneze, s-a bucurat din partea regelui de o mulţime de onoruri şi chiar şi-a scris câteva dintre operele sale importante la Sans-Souci, castelul lui Frederic.

Germanii şi polonezii după 1800

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, poeţi germani de talent precum Chamisso, Herwegh, Platen, Borne şi Lenau au arătat o simpatie prietenească faţă de lupta Poloniei pentru libertate. Chiar şi Arndt, activul agitator al spiritului naţionalist german, s-a declarat, în lucrarea sa *Germanien und Europa* (1803), în favoarea restaurării Poloniei. Germanii simpli au făcut dovada unei atitudini filopolone în 1831, atunci când rămăşiţele armatei revoluţionare poloneze au trecut prin statele germane şi au cerut sprijin şi azil. În 1848, deţinuţii politici au fost eliberaţi din închisoarea Moabit şi purtaţi în triumf pe străzile din Berlin. Nu mulţi polonezi – Mieroslawski, de pildă – au jucat un rol considerabil în conducerea grupurilor revoluţionare germane, iar Parlamentul provizoriu de la Frankfurt a declarat restaurarea Poloniei ca fiind o datorie sfântă a naţiunii germane. De cealaltă parte, aproape în aceeaşi perioadă, istoricul polonez Lelewel vedea în unificarea Germaniei „un scop nobil, măreţ şi înălţător“. Chiar şi spre sfârşitul secolului al XIX-lea, când politica oficială a Germaniei în provincia Poznań a devenit acut antipolonă, „numeroşi reprezentanţi de seamă ai poporului german (Windhorst, marele lider al Centrului Catolic, şi Bebel, liderul laburist, pentru a nu aminti decât pe doi dintre ei) au rămas fideli vechii tradiţii de prietenie faţă de această naţiune nefericită“[108].

În ciuda politicii agresive a Imperiului German, niciodată nu s-a constituit un front unit al polonezilor împotriva germanilor şi a statului lui Wilhelm al II-lea. Chiar şi în cele mai dificile momente, numeroşi nobili polonezi demonstrau o loialitate neştirbită faţă de Kaiser. Este una dintre ironiile istoriei că decretul din 1893, care instituia serviciul militar de doi ani, a putut fi adoptat doar datorită sprijinului a şapte deputaţi polonezi, care au votat pentru guvern în Reichstag. Unul dintre membrii proeminenţi ai grupului parlamentar polonez din acea vreme, Koscielski, a căpătat porecla „Admiralski“, deoarece fusese raportor al Legii Navale.

Anul 1914 i-a găsit pe polonezi divizaţi, perpetuând politica lor de întreită fidelitate, *Trojloyalyzm*, pe care împărţirea Poloniei între trei state i-a obligat să o adopte în vremuri de pace. În Rusia, nu puţini polonezi s-au încrezut în promisiunile de autonomie formulate de Marele Duce şi comandant suprem, Nicolai Nicolaievici. În Galiţia, Piłsudski a pus în practică înţelegerea sa cu autorităţile militare austriece, pentru care purta tratative încă din 1906, iar voluntarii polonezi au fost primii care, în dimineaţa zilei de 6 august, au trecut graniţa austro-rusă, înainte chiar de declaraţia oficială de război. În Prusia,

[108] Feldmann, *op.cit.*, p. 17.

unele voci poloneze s-au pronunţat în favoarea unei colaborări polono-germane şi a unui front comun împotriva Rusiei. Adăugându-se nenumăratelor articole de gazetă, două broşuri au contribuit la propagarea acestor opinii: una, *Germanii şi polonezii contra Rusiei*, aparţinea contelui Kwilecki, cealaltă era semnată de prinţul Olgierd Czartoryski. Acesta din urmă scria astfel despre atitudinea polonezilor prusaci faţă de război: „Şi-au asumat până la ultimul şi de bunăvoie datoria lor de cetăţeni prusaci şi au mărşăluit cu bucurie pentru Kaiser şi Reich în Răsărit şi în Apus. Căci polonezii îşi dau limpede seama că, în ciuda tuturor celor întâmplate în trecut, în această clipă ei trebuie să sprijine necondiţionat Prusia. Ei ştiu că doar izbânda Germaniei aliate cu Imperiul Austriac le va aduce îndeplinirea nenumăratelor dorinţe şi speranţe şi că, dimpotrivă, victoria Rusiei ar fi o catastrofă pentru ei şi pentru religia lor“[109].

Atitudinea filogermană a multor polonezi a durat până în 1918. Prinţul Lubomirski, membru al Consiliului de regenţă, organism cu rol de guvern instalat la Varşovia de către Puterile Centrale, afirma într-o adresă către Kaiser, în timpul unei vizite la Berlin, în ianuarie 1918: „Noi, polonezii, alături de naţiunea germană, vom urmări atingerea măreţelor ţeluri care garantează omenirii bunăstarea şi pacea universală“[110]. Ca să ne facem bine înţeleşi, Consiliul de Regenţă era un corp aflat la discreţia autorităţilor de ocupaţie, dar nu era totuşi un guvern colaboraţionist, care să nu fi avut o susţinere populară sau care să nu se fi bucurat de participarea unor personalităţi poloneze. Consiliul de Regenţă avea în special sprijinul Bisericii catolice, arhiepiscopul de Varşovia numărându-se printre membrii săi.

Prin urmare, evoluţia relaţiilor germano-polone nu oferă naţionaliştilor germani argumente pentru ura lor faţă de polonezi, nici nu-i îndreptăţeşte pe aceştia din urmă să pretindă că Polonia a fost o fortăreaţă împotriva expansiunii germane în Răsărit. De-a lungul istoriei, Polonia s-a opus adesea tendinţelor expansioniste ale Germaniei, dar le-a şi susţinut cel puţin la fel de des.

Mai mult, între 1934 şi 1938, totalitarismul german şi regimul de dictatură militară din Polonia au renunţat din motive tactice la ideologia urii, dovedind chiar ele falsitatea interpretărilor lor istorice. În numeroasele ocazii în care se schimbau politeţuri diplomatice, se amintea în chip cu totul neaşteptat de factorii comuni din istoria celor două naţiuni. Şi de ce acelaşi cadru comun, manipulat atunci de clici doritoare de putere fie în scopul îndeplinirii obiectivelor imperialiste, fie ca mijloc în competiţia dintre ele, nu s-ar utiliza onorabil în slujba intereselor tuturor acestor popoare?

Silezia ca punte de legătură între germani şi polonezi

[109] Prince Olgierd Czartoryski, *Müssen Deutsche und Polen sich immer befehden?*, Stuttgart şi Berlin, 1915, pp. 19-20.

[110] René Martel, *La France et la Pologne*, Paris, 1930, p. 49.

Concepţia piastă fost evocată nu numai pentru a oferi o justificare căutării aproape mistice a unei ieşiri la mare a Poloniei, ci şi ca justificare a unei politici active la graniţa sud-vestică, în Silezia. Nu există o singură chestiune sileziană, ci un complex de probleme. În primul rând, Silezia este regiunea în care elementul polonez şi german au atins maxima întrepătrundere. Istoria acestui spaţiu nu este nici germană, nici poloneză – este o istorie a germanilor şi polonezilor. În trecut, evoluţia comună a presupus o viaţă paşnică dusă laolaltă de cele două popoare. În schimb, azi ea nu înseamnă decât disensiuni naţionaliste. Fără îndoială, Silezia a aparţinut regatului istoric al Piaştilor, dar cum a devenit ea germană? Când, după 170 de ani de stăpânire a acestei Case regale, numeroasele sale ramuri colaterale au împărţit Polonia în diverse ducate, care la rândul lor s-au fărâmiţat, Silezia a fost şi ea divizată. Prima dintre aceste împărţiri ale regiunii, în anul 1163, marchează începuturile germanizării sale. Lipsiţi de ajutorul unei puteri centrale poloneze, prinţii silezieni au trebuit să se descurce pe cont propriu şi, din raţiuni geografice evidente, au căzut din ce în ce mai mult sub influenţa germană. Din ţările germane îşi aduceau ei soţiile dar mai ales coloniştii, de care era mare nevoie în acest ţinut slab populat, cu deosebire după invazia mongolă din 1241, când Silezia fusese pustiită. Pe ruinele satelor şi oraşelor sileziene trebuia să se ridice o nouă viaţă, cu oameni veniţi din Apus. Istoricii polonezi au accentuat de fiecare dată rolul considerabil al Piaştilor silezieni în germanizarea acestei regiuni, cândva poloneză. Diverşi descendenţi ai dinastiei Piaştilor care au domnit peste Silezia ca duci de Breslau, Glogau etc. şi-au abandonat într-adevăr poporul şi au devenit germani. În Silezia germanizată, Casa regală piastă a supravieţuit mai mult decât în Polonia, de vreme ce ultimul Piast silezian a murit tocmai în 1675 – la 300 de ani după stingerea dinastiei în Polonia.

Moartea celui din urmă Piast în Silezia a fost mult jelită de contemporani, după cum o mărturisesc scrierile epocii. Chiar şi după un veac, tradiţia piastă avea încă rădăcini adânci în spiritul germanilor silezieni. Aceasta l-a făcut pe Frederic al II-lea, atunci când a cucerit ţara de la Austria, să se înfăţişeze populaţiei prin intermediul celor câtorva ziare ce apăreau atunci în Silezia ca „nepot al Piaştilor“, ceea ce reprezenta o distorsionare a adevărului istoric, dar care ilustra foarte bine mentalitatea silezienilor. Astfel, din acest punct de vedere tradiţia piastă a acestei regiuni apare ca o tradiţie comună germano-poloneză.

Dispariţia completă a elementului polonez din părţile nordice şi vestice, denumite în mod obişnuit Silezia Inferioară, nu a fost rezultatul unei politici de forţă extinse pe câţiva ani sau chiar câteva decenii, ci mai degrabă un proces gradual care, după cum am văzut, a debutat cu colonizarea medievală şi, în numeroase cazuri, s-a sfârşit de-abia în secolul al XIX-lea. Faimoasa prietenă a lui Goethe, Charlotte von Stein, povesteşte într-o scrisoare din 1803 către Charlotte von Schiller despre o plimbare prin satele de lângă Breslau, unde a dat peste o petrecere a fetelor tinere care „cântau o mulţime de cântece, unele dintre ele poloneze“. Remarca întâmplătoare a Charlottei este o dovadă suplimentară a convieţuirii paşnice a tradiţiilor populare germane şi poloneze

chiar în împrejurimile capitalei sileziene.

Transformarea Sileziei într-un ţinut german s-a petrecut în cursul vieţii de zi cu zi, prin căsătorii mixte, prin atracţia exercitată de oraşele germane asupra locuitorilor câmpiilor poloneze, prin absenţa contactelor dintre polonezii de aici şi patria-mamă, prin acţiunea şcolilor şi preoţilor germani.

Silezia Superioară şi statele naţionale

Toate acestea sunt însă valabile doar pentru Silezia Inferioară. Silezia Superioară nu a devenit – din punct de vedere etnic – o ţară germană în acelaşi sens ca şi Silezia Inferioară, Mecklenburg sau Brandenburg. Chestiunea Sileziei Superioare nu este doar o problemă bilaterală polono-germană. Ea implică şi un factor ceh care contribuie considerabil la transformarea diferendului silezian într-o problemă deosebit de delicată a politicii poloneze în general. De la început trebuie să lămurim faptul că problema Sileziei Superioare, adică soarta acestui district industrial, bogat în cărbune şi minerale şi locuit de o populaţie multilingvă, nu poate fi soluţionată de un stat naţional, fie el german, polonez sau ceh. O privire fugară asupra părţii prusace va arăta că majoritatea locuitorilor vorbesc poloneza. Mai mult, aproape toate hărţile lingvistice realizate în Germania după 1918 demonstrează fără putinţă de tăgadă că populaţia vorbitoare de poloneză formează majoritatea în mediul rural şi că doar oraşele sunt predominant germane.

Până acum, aproape toate faptele par să justifice revendicările Poloniei asupra Sileziei Superioare. Dar dacă nu ne mulţumim cu o analiză superficială şi luăm în calcul nu numai criteriul lingvistic, ci şi sentimentul naţional al autohtonilor, atunci statisticile vor arăta cu totul altfel, iar rivalitatea germano-polonă pentru Silezia Superioară va deveni insolubilă. De fapt, nu există recensământuri capabile să determine gradul de influenţă germană sau poloneză asupra fiecărui individ din această regiune. Tot ce se poate spune este că un grup numărând sute de mii de persoane oscilează între ataşamentul faţă de cultura germană şi afinităţile lingvistice poloneze, iar în această dilemă par să prevaleze când unul, când celălalt element. Singurul efect pozitiv al acestei dihotomii interne este întărirea unui sentiment local de loialitate, ostil oricărui guvern centralizat, ducând în cele din urmă la un fel de parohialism în care orice străin, fie că vine de la Berlin sau de la Varşovia, este privit cu repulsie şi neîncredere.

În vreme ce între o Polonie naţionalistă şi o Germanie imperialistă se aglomerează atâtea disensiuni, astfel încât chestiunea silezianã – pe care amândouă ar dori să o rezolve potrivit principiului statului naţional centralizat – nu reprezintă decât o problemă suplimentară, Silezia stă de asemenea în centrul unui diferend polono-ceh. Aria în discuţie este un mic district silezian din estul a ceea ce fusese cândva Silezia austriacă, în care, după recensământul habsurgic din 1910, 54,8% dintre locuitori erau polonezi, 27,11% – cehi, 18,04% – germani. Dar şi aici trebuie cercetate realităţile din spatele cifrelor. În estul Sileziei austriece, locuitorii se considerau „silezieni“ şi nimic altceva, având înainte de 1920 propriile gazete şi organizaţii. Mare parte

dintre cei la care se referă statisticile erau polonezi, luând în considerare limba pe care o vorbeau, însă la fel de bine puteau fi germani, dacă ne gândim la preferinţele lor culturale. În acelaşi timp, în vestul acestui mic teritoriu, numeroşi „silezieni“ erau influenţaţi de cultura cehă.

Antagonismul ceho-polonez

Oricât de mic ar fi fost acest district, el s-a dovedit dramatic pentru relaţiile ceho-poloneze din perioada interbelică şi poate chiar pentru destinul Europei. Amândouă părţile implicate, cehii şi polonezii, au luptat între 1918 şi 1920 pentru stăpânirea nedivizată a acestui ţinut valoros din punct de vedere economic şi al căilor de comunicaţii. Bătălia s-a dat la masa verde a diplomaţilor, dar se putea ajunge şi la o confruntare armată dacă nu ar fi intervenit Aliaţii. Aşa cum se întâmplă de obicei în disputele teritoriale, atât cehii, cât şi polonezii au adus un număr de dovezi documentare, statistici şi argumente istorice. Cehii au evocat drepturile lor istorice asupra Sileziei, polonezii au amintit de regatul Piaştilor. Ideologiile celor două state naţionale s-au găsit într-un conflict ireconciliabil asupra unui teritoriu pentru stăpânirea căruia fiecare parte putea găsi argumente, dar pe care, dacă normele justiţiei ar fi fost respectate, nici unul dintre rivali nu ar fi avut pe deplin dreptul să-l revendice. Aceasta pare să fi fost şi părerea reprezentanţilor marilor puteri trimişi în district în perioada imediat următoare primului război mondial. Ei au propus atunci ideea unirii sub garanţie internaţională a părţii răsăritene a fostei Silezii austriece cu zona minieră bilingvă din Silezia Superioară prusiană. Dar în Europa statelor naţionale o asemenea soluţie nu era posibilă. Silezia Orientală a fost împărţită, jumătatea vestică fiind unită cu Cehoslovacia, iar cealaltă cu Polonia. Pe când cehii au acceptat divizarea, polonezii au privit-o ca pe o lovitură serioasă dată aspiraţiilor lor naţionale şi intereselor economice – şi nu a fost vorba doar despre politicienii şi militarii din cercul lui Piłsudski, ci şi despre oponenţii acestuia, adepţi ai occidentalizării. Sarcina protestului oficial al Poloniei împotriva cesiunii Těšínului către Cehoslovacia şi-a asumat-o cel mai important adversar al lui Piłsudski, primul preşedinte al Republicii Polone, Paderewski. Într-o adresă către Millerand, premierul francez, el declara că guvernul nu va reuşi niciodată să convingă poporul polonez de justeţea deciziei prin care 180 000 de polonezi au ajuns sub stăpânire cehă, creând astfel o prăpastie de netrecut *(infranchissable abîme)* între Polonia şi Cehoslovacia[111].

Paderewski nu s-a eliberat niciodată de resentimentele pentru pierderea Těšínului. La începutul lui octombrie 1938, când armata poloneză mărşăluia înspre oraşul cu acelaşi nume, el a trimis guvernului generalului Skladkowski o telegramă de felicitare, în care îşi exprima bucuria pentru achiziţionarea teritoriului în cauză[112]. Socialiştii polonezi au aprobat şi ei anexarea Těšínului

[111] Fiala, *La Pologne Contemporaine*, Paris, 1936, p. 118.

[112] *Manchester Guardian*, 5 octombrie 1938.

de către Polonia, considerând-o o împlinire a unei cerinţe naţionale juste[113]. Controversa legată de această regiune s-a acutizat cu atât mai mult cu cât existau şi alte neînţelegeri între polonezi şi vecinii lor, exploatate de primii în construirea unei ideologii anticehe. O asemenea ideologie s-a dovedit un preţios instrument de propagandă, la îndemâna unui guvern polonez care intenţiona să orienteze aspiraţiile naţionale poloneze spre spaţiul cehoslovac şi să deturneze astfel aversiunea inspirată de Germania nazistă, pentru a avea mână liberă în politica de *rapprochement* faţă de cel de-al Treilea Reich.

Ideologia anticehă răspândită în rândul polonezilor accentuează cu deosebire opoziţia dintre deschiderea externă diferită a celor două naţiuni. Cehii sunt acuzaţi că, în indiferenţa lor faţă de catolicism, nu arată nici un dram de înţelegere faţă de misiunea civilizatoare a polonezilor, alegând chiar să se apropie de inamicii acestora din urmă. În ciuda asupririi polonezilor din Rusia ţaristă, cehii se duceau la congresele panslave de la Moscova ca într-un pelerinaj. Preferându-l aşadar pe marele frate rus, ei şi-au uitat fratele polonez, care era mai apropiat de ei. Această interpretare ostilă pe care polonezii au aplicat-o relaţiilor prieteneşti dintre cehi şi Imperiul Ţarist a fost reluată după primul război mondial, în timpul conflictului polono-rus din 1920, în momentul în care greva ceferiştilor cehi a pus în pericol aprovizionarea Poloniei. Iată deci care sunt acuzaţiile.

Nu am face nici o greşeală dacă am spune că cehii nu au urmărit niciodată o politică generalizată de panslavism abstract. Ei şi-au exprimat năzuinţele panslaviste în direcţia din care se aşteptau la un ajutor şi acea direcţie era într-adevăr Moscova, capitala puternicului imperiu rus, nu Varşovia, centrul unei naţiuni nefericite şi prigonite. Mai mult, trebuie spus că relaţiile ceho-ruse nu au avut un caracter exclusiv pozitiv. Acuzaţiilor poloneze li se poate răspunde că în timpul celei de-a doua insurecţii poloneze, în 1863, presa liberală cehă a condamnat cu fervoare Moscova, o atitudine care a fost la rându-i sever criticată de ruşii slavofili. La fel, imediat după prima conflagraţie mondială, importante personalităţi cehe au adoptat oficial o poziţie contrară Rusiei, refuzând timp de cincisprezece ani să reia legăturile diplomatice cu statul sovietic, Praga fiind în toată această perioadă unul dintre centrele exilaţilor ruşi albi.

Mergând mai departe, polonezii nu prea ar fi îndreptăţiţi să le reproşeze cehilor lipsa solidarităţii slave. Ei înşişi au avut iniţiative contrare libertăţii altor slavi, cum ar fi bieloruşii şi ucrainenii, şi chiar au luptat ca voluntari împotriva slavilor pe câmpuri de bătălie depărtate de patrie ori de câte ori sperau la un câştig pentru propria lor cauză; aşa a fost în 1862, când au luptat alături de turci împotriva muntenegrenilor. E uşor de imaginat că polonezii, singura mare naţiune istorică de rasă slavă – cu excepţia ruşilor – au dorit să concureze cu aceştia din urmă în lupta pentru hegemonie în lumea slavă. Dar, cum alte neamuri slave se orientau către Moscova, interesul faţă de solidaritatea

[113] Potrivit unui recensământ polonez din ianuarie 1939, în „districtul Cieszyn“ trăiau 94 148 polonezi, 67 245 cehi şi 6 591 germani. În 1929, cehii oferiseră următoarele date pentru „districtul Těšín“: 120 000 de cehi, 76 000 de polonezi şi 20 000 de germani.

slavilor a pălit la Varşovia şi Cracovia. Eşecul monopolizării panslavismului ca instrument exclusiv al politicii poloneze a contribuit în mare măsură la întărirea iluziilor poloneze despre statul lor istoric[114].

Prietenia polono-maghiară

În vreme ce naţionaliştii polonezi au scotocit adesea în istoricul relaţiilor germano-polone şi ceho-polone pentru a găsi probe despre inevitabilitatea unui conflict, ei au procedat la fel, dar în sens invers, în propaganda referitoare la prietenia polono-maghiară, în scopul conferirii unui caracter pozitiv ideologiei anticehe. De aceea s-au făcut eforturi serioase, şi la Budapesta, şi la Varşovia, pentru a demonstra continuitatea de-a lungul secolelor a simpatiei reciproce şi a legăturilor de încredere între cele două state. Promotorii ideii Regatului Sfântului Ştefan şi entuziaştii Poloniei jagellonice sau piaste au considerat prietenia polono-ungară drept unul dintre puţinii factori pozitivi care ar putea ajuta politica poloneză sau maghiară în Europa Răsăriteană, atâta vreme cât nici unul dintre state nu ar fi fost dispus să renunţe la programul său maximal de achiziţii teritoriale. În afară de unele contacte din trecut, la fel de numeroase ca şi cele dintre Polonia şi Boemia, există în ambele ţări asemănări ţinând de regimul social şi de instituţiile existente. În vreme ce naţiunea cehă, cu înclinaţiile ei spre democraţie, a fost tratată cu aroganţă şi dispreţ, aristocratica Ungarie, cu magnaţii şi nobilimea ei rurală, a însemnat partenerul cel mai potrivit pentru clasele superioare poloneze. Trebuie să fim însă cinstiţi şi să recunoaştem că prietenia polono-maghiară nu a avut un caracter reacţionar chiar de la începuturile sale. Dimpotrivă, în secolul al XIX-lea această apropiere luase forma unei alianţe contra reacţiunii combinate a Imperiului Ţarist şi a Austriei habsburgice. În 1848-1849, polonezii au luptat ca voluntari în armata revoluţionară ungară. Au înfruntat armata generalului Paskievici, cel care purta titlul de *„Kniaz Varhavsky“* („cneaz al Varşoviei“) pentru că înăbuşise insurecţia poloneză din 1831. Au luptat şi cu slavii din cadrul Monarhiei Habsburgice care mai erau fideli dinastiei. Polonezii şi maghiarii, singurele naţiuni istorice din spaţiul dintre germani şi ruşi, se aflau pe o altă treaptă a gândirii politice decât vecinii lor, „popoarele tăcute“ care de-abia experimentau renaşterea naţională. O apropiere maghiaro-poloneză, cu caracter închis şi exclusivist, a apărut în trecut ca o necesitate istorică, iar în timpurile prezente corespunde intereselor naţionale ale ambelor părţi.

Interpretarea contemporană a acestei prietenii, aşa cum a fost ea propagată de Beck şi Ryzd-Śmigły în rândurile polonezilor şi de Horthy şi Imrédy în rândurile maghiarilor, nu are nimic de-a face cu interesele naţionale. Ei au transformat-o într-un acord de natură imperialistă şi într-un factor exploziv în sfera est-europeană. Când afirmăm toate acestea, nu avem în nici

[114] Roman Dmowski, *La Question polonaise*, Paris, 1908, p. 137.

un caz intenţia să-i salutăm pe aceia care, înspăimântaţi de „revizionismul maghiar“, privesc cu neîncredere orice iniţiativă a ungurilor. O prietenie polono-maghiară ca parte a unui plan cuprinzător ar reprezenta o contribuţie valoroasă la instaurarea păcii şi a ideilor federaliste. Numai că specificul său exclusivist şi agresiv, propriu şi altor asemenea „prietenii“ – nimic mai mult decât nişte maşinaţii ale unor diplomaţi cu ambiţii imperialiste – poate pune în primejdie existenţa unei ordini internaţionale armonioase şi durabile.

În anii din urmă, chiar în ultimele luni ale perioadei interbelice, propaganda în favoarea unei prietenii polono-maghiare a fost dublată de cererea unei frontiere comune între cele două state. Această graniţă, care s-ar fi putut obţine doar printr-un conflict cu popoarele ce vieţuiau între polonezi şi maghiari, a devenit realitate în urma dezmembrării Cehoslovaciei, însă numai pentru şase luni, după care Polonia însăşi a fost ştearsă de pe harta Europei. În spatele prieteniei polono-maghiare nu se aflau idealuri romantice, ci obiectivul politicii externe poloneze de a constitui un bloc nord-sud din statele mici situate între Rusia şi Germania, căci până şi colonelul Beck credea în necesitatea acestei garanţii, în pofida Pactului cu Germania. Prin urmare, el a iniţiat atunci un serios efort diplomatic, care l-a condus nu numai la Budapesta, ci şi la Bucureşti, Riga, Reval[115] şi Helsinki. Din alierea acestor ţări mici şi slabe din punct de vedere militar, el spera să asigure securitatea şi libertatea de acţiune a Poloniei. Proiectul a eşuat lamentabil atunci când propria-i ţară s-a aflat în pericol. Dar, chiar şi după colapsul Poloniei, în mintea unor politicieni polonezi (oponenţi chiar ai colonelului Beck) s-au mai ivit asemenea planuri, expuse de parcă ar fi fost ultima descoperire în materie de politică externă.

*

După tot ce am spus despre acest dublu program imperialist-naţionalist – cel al Poloniei jagellonice şi piaste – se pare că repudierea de către polonezi a vechiului romantism şi a tuturor ambiţiilor exagerate ar trebui să fie cel mai important obiectiv al Poloniei, pentru binele întregii ţări. Mândria hrănită de superioritatea din trecut nu poate fi depăşită cu uşurinţă şi nici nu e lesne să renunţi la un spaţiu privit cândva ca propria sferă de influenţă culturală, chiar dacă acolo nu se poate vorbi despre majorităţi numerice. Ar fi totuşi un lucru înţelept şi folositor dacă polonezii ar reuşi să treacă de aceasta.

Abandonând o parte a moştenirii poloneze pe care s-a pus cândva prea mult accent, mai rămâne încă destul loc pentru a face din numele de „polonez“ un nume mare şi încununat de glorie. Polonia va fi mai săracă în teritoriu, însă latura nobilă a tradiţiei sale naţionale – adesea umbrită de megalomania pretenţiilor naţionaliste – va apărea într-o aură mult mai luminoasă în ochii omenirii.

Forţele progresiste din Polonia vor fi în măsură să purceadă la o răsturnare a perspectivei istorice şi ideologice, dacă dreptul Poloniei la

[115] Actualul Tallin. (n.tr.)

existenţă va fi recunoscut şi dacă această ţară nu va fi folosită din nou ca pion pe tabla de şah a diplomaţilor.

Capitolul 7

Boemia Mare

Cehii alcătuiesc un popor foarte talentat. Din rândul lor s-a ivit în secolul al XIV-lea marele reformator al Bisericii, Jan Hus, în secolul al XVII-lea un mare pedagog – Jan Amos Comenius, în veacul al XIX-lea un mare filosof – T.G. Masaryk. Ca şi muzica lui Smetana şi Dvořák, aceste personalităţi au intrat în patrimoniul cultural al Europei. În secolul al XIX-lea, cehii au reuşit să recupereze în răstimp de câteva decenii cele două sute de ani de „tăcere istorică“ în care-i aruncase intoleranţa fanatică a Contrareformei. Experimentând revoluţia industrială în mai mare măsură decât oricare alt popor din „Orientul Mijlociu“ european, ei s-au dezvoltat mai repede decât ceilalţi şi au fost în scurtă vreme capabili să joace un rol important în administraţia şi chiar în armata Imperiului Austriac. Era de la sine înţeles că poporul ceh va ajunge un factor de influenţă însemnat după prăbuşirea Imperiului Habsburgic, devenind chiar, într-un grad considerabil, moştenitorul acestuia.

„Vinovaţii“ din Cehoslovacia

Moştenirea s-a dovedit a fi o povară grea. Cehii şi-au asumat răspunderea creării unui stat în care jumătate din populaţie nu era de origine cehă, deşi cehii erau majoritari, iar ceilalţi locuitori erau împărţiţi în cinci grupuri etnice distincte. În aceste condiţii, chiar şi experienţa şi nivelul de eficienţă la care ajunseseră funcţionarii cehi în timpul stăpânirii austriece au fost insuficiente în raport cu uriaşa răspundere de a menţine unite regiunea sudetă, Slovacia, Silezia Orientală ceho-polonezo-germană şi Ucraina Subcarpatică. A existat atunci o ocazie unică de a face din Cehoslovacia un adevărat stat supranational, o nouă Elveţie, însă ocazia a fost ratată, iar statul a căpătat un pronunţat caracter naţional ceh.

Pe de altă parte, ar fi cinstit să subliniem că, în ciuda neajunsurilor tratamentului aplicat grupurilor etnice non-cehe, Cehoslovacia era în 1938 – anul dezmembrării sale – o oază de democraţie şi progres în Europa de Est. Mai mult, în comparaţie cu Ungaria lui Horthy, Polonia colonelului Beck şi numeroase alte state, ea ieşea chiar în evidenţă prin gradul ridicat de

toleranţă naţională, politică şi religioasă. Prin urmare, Acordul de de la München a fost pe bună dreptate resimţit ca o lovitură dată întregii democraţii europene.

Cu toate acestea, nu trebuie uitat faptul că tocmai lipsa de unitate internă a făcut din Cehoslovacia o pradă uşoară pentru agresiunea hitleristă. Dar cine poate fi învinuit şi cine poate fi disculpat de acuza dezintegrării interne? Dacă examinăm fără părtinire rolurile naţionalităţilor şi partidelor din Cehoslovacia, nu putem evita concluzia că doar democraţii veritabili proveniţi din fiecare naţionalitate sunt lipsiţi de vina dezmembrării statului. Trebuie precizat aici că formula „democraţi veritabili“ aplicată într-o ţară multilingvă presupune în primul rând un anumit simţ de dreptate faţă de celelalte popoare. Printre vinovaţi se numără partidul germanilor sudeţi condus de Konrad Henlein, partidul părintelui Hlinka – cel mai puternic din Slovacia – şi, de asemenea, organizaţiile politice ale polonezilor, maghiarilor şi ucrainenilor subcarpatici trăitori pe pământ polonez.

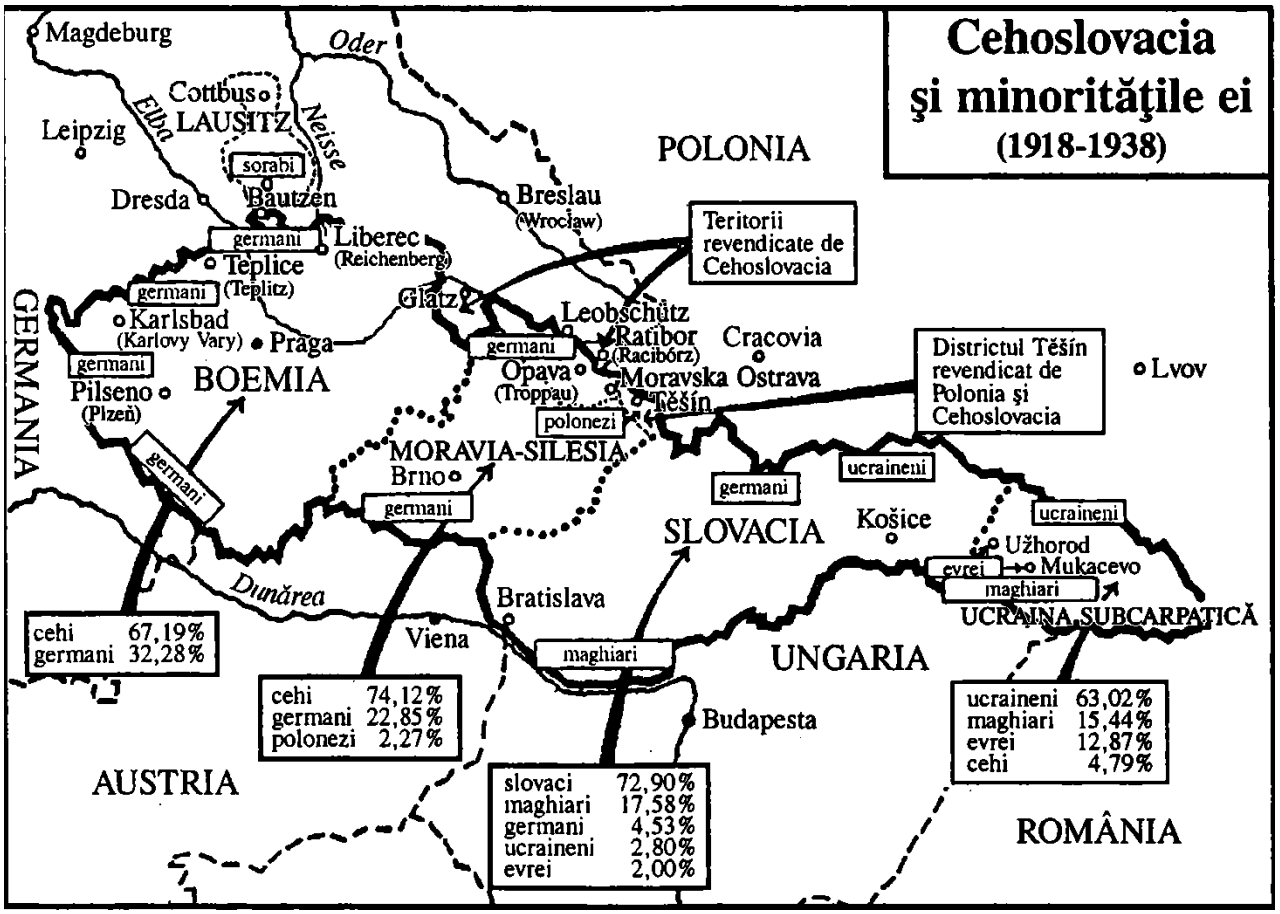

Dar printre vinovaţi mai putem numi birocraţia şi acele forţe politice cehe care, prin lipsa lor de pricepere în arta guvernării, au stimulat creşterea tendinţelor iredentiste în rândul naţionalităţilor non-cehe. Aceleaşi elemente care, de partea cehă, nu erau dispuse la o conciliere cu germanii sudeţi antinazişti au devenit mai târziu stâlpii „Noii Ordini“ hitleriste. Lista

„vinovaţilor“ din Cehoslovacia ar fi incompletă dacă i-am uita pe comunişti. Ani de-a rândul, ei au incitat minorităţile din această ţară cu sloganul „Autodeterminare până la separare!“ şi pe cehi cu lozinca: „Nu Masaryk, ci Lenin!“, formule menite să aducă violenţă şi anarhie, nu o democraţie umanistă.

În esenţă, întâlnim în Cehoslovacia o reiterare a ceea ce s-a întâmplat în cazul Dublei Monarhii: acele naţionalităţi care nu au căpătat o bucată întreagă din tortul puterii de stat au părăsit corabia atunci când circumstanţele au permis-o[116].

„Provinciile istorice“

Cu toate acestea, absenţa unui regim federativ în Cehoslovacia s-a datorat unor cauze mai profunde decât incompetenţa şi lipsa de tact ale unor funcţionari şi grupuri politice cehe. Situaţia îşi are originile în concepţia cehă despre statul istoric, în faptul că Boemia, Moravia şi Silezia au reprezentat întotdeauna *de jure* şi *de facto* o unitate administrativă şi politică aparte. Aceste trei provincii sunt denumite „ţinuturi istorice“, prin comparaţie cu Slovacia şi Ucraina Subcarpatică, care nu sunt entităţi istorice, ci au fost desprinse, din raţiuni etnografice, din Regatul ungar al Sfântului Ştefan. Ideologia cehă a statului-naţiune s-a limitat la început la aceste „provincii istorice“. Noţiunea de stat cehoslovac a apărut pentru prima dată la începutul secolului XX, iar cea de stat ceho-slovaco-ucrainean abia în 1918.

În privinţa unităţii teritoriilor istorice boemiene, trebuie spus că ea a fost acceptată multă vreme ca o dogmă indiscutabilă. Pentru a argumenta această indivizibilitate, mai ales cea a Boemiei propriu-zise, au fost aduse dovezi geografice, geologice şi istorice care au sunat întotdeauna foarte convingător. Toate aceste argumente sunt fără îndoială valide, chiar dacă geologii mai amintesc uneori că „blocul boemian“ se extinde dincolo de frontierele politice ale Boemiei, iar istoricii obiectează că „ţinuturile istorice“ din ideologia contemporană a statului naţional modern ceh din secolul XX nu sunt identice cu ceea ce s-a numit în trecut „pământurile boemiene“. Lor le-au aparţinut cândva Lausitz, cu multă vreme înainte ca regiunea să devină saxonă sau prusacă, şi, până în timpul Mariei Tereza, şi întreaga Silezie, cu excepţia unei mici porţiuni care a trebuit cedată Prusiei. Prin urmare, „ţinuturile istorice“ nu figurează pe harta Europei ca un factor rigid, iar soarta nu le-a conferit o imunitate durabilă, care să apere configuraţia frontierelor lor de influenţa evenimentelor istorice.

Unitatea Boemiei a rămas neştirbită timp de secole, însă nu datorită vreunei forţe magice au ajuns să convieţuiască aici cehii şi germanii (sau cehii şi polonezii în Silezia Orientală), ci din pricina faptului că Boemia făcea parte dintr-o vastă entitate statală care-şi proteja posesiunile – Austro-Ungaria.

[116] Walter Kolarz, „The Czech-German Problem: Historical and Cultural Background“, in *The Left News*, iunie 1944, pp. 2873-2874.

Monarhia Habsburgică şi-a întemeiat existenţa ca stat pe un set de titluri constituţionale şi prin urmare era pe deplin logic, în interiorul statului chiar, ca elementele sale componente să se constituie potrivit principiilor istorice. Au existat nenumărate scheme şi proiecte de reorganizare a Monarhiei după criteriul etnic, însă membrii puterii executive le-au respins, deoarece simţeau că baza istorică a statului ar fi fost astfel zdruncinată. Ei argumentau în felul următor: dacă fiecare provincie a Imperiului Austriac ar trebui să fie definită pornind de la criteriul etnic, o asemenea divizare ar însemna o lovitură serioasă la adresa „ataşamentului faţă de Coroană“, *i.e.* patriotismul local, boemian, morav, silezian. Aceasta era de altfel şi părerea arhiducelui Franz Ferdinand, considerat în general drept un susţinător al reformării statului.

Drepturile statale şi nobilimea boemiană

Programul ceh, care punea accent pe unitatea ţinuturilor boemiene, a apărut şi s-a dezvoltat exclusiv pe teritoriul Austro-Ungariei. Accentul trebuie pus aici pe cuvântul „Ungaria“, de vreme ce viziunea maghiară asupra Regatului Sfântului Ştefan a fost cea care influenţat decisiv ideea de stat ceh, numită – în altă formulă – „drepturile statale boemiene“. Formularea a devenit o lozincă în acţiunea politică în momentul în care programul naţional maghiar a obţinut o victorie prin „Compromisul“ din 1867, în urma căruia era reconstituit regatul medieval al Sfântului Ştefan. Multora li s-a părut atunci, nu fără îndreptăţire, că situaţia Boemiei era identică cu cea a Ungariei, aşadar prima putea ridica aceleaşi pretenţii ca şi cea din urmă. Aristocraţia, categorie care în Ungaria jucase rolul principal în lupta pentru realizarea programului maghiar, a adoptat şi în Boemia sloganul drepturilor statale, transformându-l în cuvântul său de ordine.

În teza lui de doctorat, publicată în limba franceză, Edvard Beneš, al doilea preşedinte al Republicii Cehoslovace, a explicat efectele concepţiei naţionale maghiare asupra cehilor şi, de aici, caracterul feudal şi reacţionar al întregii politici cehe a drepturilor statale:

> Pentru a asigura în Boemia şi la Viena aceleaşi drepturi de care se bucură aristocraţia maghiară în Ungaria şi la Viena, nobilii cehi nu au găsit altă cale decât cea urmată de vecinii lor. Numai datorită independenţei şi-au câştigat maghiarii poziţia lor privilegiată... Realizarea aceluiaşi lucru în Boemia era esenţială şi trebuia făcută cu orice preţ dacă nobilii de aici doreau să menţină ceva din vestigiile trecutei lor puteri... De vreme ce nu se mai aflau în postura de magnaţi feudali, ei au trebuit să aleagă o carieră birocratică şi să ocupe poziţii de conducere în Austria şi Boemia. Iată motivele care i-au făcut să devină partizani atât de îndârjiţi ai drepturilor statale boemiene şi i-au transformat pe cei mai servili curteni ai Germaniei în nişte cehi intransigenţi[117].

Mai mult, Beneš a întrevăzut şi dificultăţile pe care le-ar fi putut provoca o

[117] Beneš, *Le Problème autrichien et la question tchèque*, Paris, 1907, pp. 256-259.

soluţionare a problemei în spiritul „drepturilor statale boemiene“:

> Acest program, fiind sprijinit de aristocraţie, nu are nici o semnificaţie practică şi reală. Nimeni nu s-ar putea gândi serios la instaurarea unui stat ceh în care o treime din locuitorii ţării ar fi hotărâţi să i se opună şi să nu-l accepte niciodată legal.

De la drepturile statale boemiene la cele cehe

Drepturile statale istorice ale Boemiei au fost folosite de aristocraţie ca instrument propriu doar în etapa de început. O dată cu industrializarea treptată a ţinuturilor boemiene şi cu democratizarea Austriei, ideea a fost adoptată şi de clasa de mijloc cehă. Nu e deloc întâmplător că tocmai elementele sale cele mai conservatoare, care reprezentau în primul rând interesele tânărului capitalism industrial ceh, au devenit paznicii fanatici ai ideii drepturilor statale. Această secţiune a societăţii cehe este legată îndeaproape de numele lui Karel Kramář, vicepreşedinte al parlamentului austriac şi ulterior cel dintâi prim-ministru al Cehoslovaciei. Kramář a modificat bazele teoriei drepturilor statale, conferindu-i un caracter naţionalist ceh, lucru care nu s-ar fi putut întâmpla sub egida aristocraţiei deznaţionalizate. Transformarea teoretică produsă de Kramář a mers foarte departe în formalismul său istoric şi în ruperea de orice principiu al drepturilor naturale. Iată un exemplu: ca punct de plecare a revendicărilor sale, Kramář nu ia în calcul momentul general acceptat al pierderii independenţei cehilor – adică anul 1620 – ci anul 1749, momentul desfiinţării cancelariei Curţii boemiene de către Maria Tereza.

Pe măsura trecerii timpului, definiţia drepturilor statale a devenit din ce în ce mai îngustă şi mai naţionalistă. În vreme ce la început a fost concepută în scopul păstrării unităţii ţinuturilor boemiene, ulterior ea a fost interpretată într-un sens încă mai extremist. Drepturile statale boemiene au devenit drepturile statale cehe, tranziţia fiind facilitată de faptul că în această limbă, spre deosebire de altele, există un singur cuvânt pentru „ceh“ şi „boemian“ şi prin urmare identificarea termenilor de „naţiune cehă“ şi „naţiune boemiană“ apare ca un lucru firesc. Ca şi în cazul ideologiei Regatului Sfântului Ştefan, şi în acela al ideologiei drepturilor boemiene şi, mai târziu, al ideii statului-naţiune ceh, elementul ceh apare ca nucleu al statului în discuţie, stăpânitorii ţării, în vreme ce indivizii de origine străină nu sunt decât „emigranţi şi colonişti“.

Lausitz

Câteodată, unii naţionalişti radicali au interpretat „drepturile statale“ într-un sens istoric încă şi mai larg, avansând revendicări în privinţa Lausitzului şi a anumitor porţiuni din Silezia „prusacă“. Revendicarea

Lausitzului a fost dintotdeauna deosebit de populară, deoarece poate fi susţinută deopotrivă cu argumente istorice şi etnografice. Este vorba mai ales de supravieţuirea în această regiune a unei populaţii slave, sorabii sau wenzii. Aceşti sorabi din Lausitz trăiesc totuşi într-o masă vorbitoare de limba germană. Ei ar putea fi „redaţi“ patriei-mamă doar dacă un număr de câteva ori mai mare de germani ar fi anexaţi de Boemia Mare. Cea mai mică dintre populaţiile slave, sorabii, formează încă majoritatea numerică în numeroase sate de pe lângă Bautzen (Saxonia) şi Cottbus (Brandenburg), dar ambele oraşe pomenite sunt predominant germane[118]. Sorabilor din Prusia nu li s-a arătat niciodată prea multă înţelegere, însă în Saxonia, acolo unde se găsesc elementele cele mai conştiente de propria identitate, ei au fost consideraţi ca făcând parte din tradiţia locului, precum şi susţinători ai patriotismului local. În secolul al XIX-lea, câţiva regi saxoni au învăţat limba sorabă, ca semn de apreciere a remarcabilei loialităţi a supuşilor lor sorabi, care abia dacă însumau 5% din locuitorii regatului. Lexicul sorabei este fără îndoială de substanţă slavă, însă întreaga sintaxă şi spiritul acestei limbi sunt mai mult germane decât slave.

Dorinţa de a-i ajuta pe sorabi să nu fie complet înghiţiţi de colosul german este lesne de înţeles, însă o anexare a Lausitzului ar determina o stare de lucruri contrară însăşi securităţii Cehoslovaciei, din cauza poziţiei geografice bizare a regiunii revendicate. Lausitzul ar forma un apendice care ar împinge graniţa Boemiei cu 75 de mile spre nord, dar pe o fâşie de o lăţime medie de 20 de mile. Singura soluţie aplicabilă pare a fi acordarea unei libertăţi culturale totale sorabilor, într-un cadru german, din care nu pot fi desprinşi fără a produce noi cicatrici în Europa Centrală.

„Prăfuitele privilegii istorice“

Fiecare curent politic progresist din această ţară s-a simţit dator să combată concepţiile etern retrograde ale burgheziei cehe. Aşa au procedat „realiştii“ din şcoala lui Masaryk, dar şi socialiştii cehi. Aşadar, în momentul intrării lor pentru prima dată în parlamentul austriac, pentru a se distanţa de forţele reacţionare ale propriei lor naţiuni, reprezentanţii socialismului ceh au trebuit să ia poziţie împotriva „drepturilor statale istorice“ ale Boemiei. Ca şi în cazul social-democraţilor maghiari la începutul luptei lor contra ideii de regat al Sfântului Ştefan, şi membrii socialişti cehi ai parlamentului, în declaraţia lor din 30 martie 1897, au respins cu fermitate ameninţarea fantomelor trecutului. „Protestăm, în calitate de cehi şi de socialişti“, au afirmat ei atunci, „împotriva privilegiilor şi documentelor istorice prăfuite şi rupte de realitate.

[118] Recensământul german din 1925 a estimat numărul sorabilor din Germania la 81 000. Memorandumul Comitetului Naţional Sorab înaintat în 1919 Conferinţei de pace dădea cifra de 161 000. Potrivit statisticilor sorabe, din cei 45 000 de locuitori ai Bautzenului, 10 000 erau sorabi, iar din 55 000 de locuitori din Cottbus, sorabii erau în număr de 3 000. Chiar şi în orăşelele din Lausitz procentul sorabilor este nesemnificativ (Josef David, *Luzicti Srbove*, Londra, 1944, pp. 7-8).

Suntem copiii timpului nostru şi în primul rând cerem pentru noi şi pentru toate popoarele din Austria instituţii moderne... Protestăm împotriva oricărei intenţii de a atrage majoritatea covârşitoare a naţiunii cehe, exploatate din punct de vedere politic, economic, naţional şi cultural, pe calea înşelătoare a unor fantastice drepturi statale. Ne exprimăm în continuare convingerea că vom ajunge să ne înţelegem cu compatrioţii şi fraţii noştri germani, dacă egoismul clicilor conducătoare burgheze de la noi şi de la ei va fi pe deplin demascat şi înţeles“.

Dacă socialiştii cehi repudiau drepturile statale boemiene pornind de la principii derivate din filosofia lor socialistă, adepţii lui Masaryk au respins teoria sus-pomenită în primul rând din cauze practice şi bine calculate. „Noi credem“, se afirma în 1 aprilie 1900, în programul Partidului Popular Ceh (Realist) al lui Masaryk, „că trecuta independenţă a ţinuturilor boemiene este un fapt imposibil astăzi. Numărul nostru redus, poziţia geografică şi faptul că ţările cehe sunt populate şi de germani – toate acestea ne-au obligat să ne unim cu alte popoare şi teritorii“. Declaraţiile lui Masaryk, Beneš şi ale socialiştilor cehi au trezit opoziţia indignată a cercurilor naţionaliste. De fapt, nu era vorba decât despre o reînnoire a programului federalist şi etnic al naţiunii cehe, aflate la începuturile redeşteptării sale, înainte ca drumul să-i fie barat de o nobilime însetată de putere. Palacky, marele istoric şi politician ceh, a cerut şi el la 1848, în parlamentul austriac din Kremsier, nu restaurarea privilegiilor istorice boemiene, ci doar acele teritorii indiscutabil cehe din punct de vedere etnic, la fel cum au făcut mai târziu mediile progresiste înainte de primul război mondial.

Unitatea cehă – idei conservatoare şi progresiste

Putem afirma totuşi că în fosta Monarhie Austro-Ungară nu era cu totul de neînţeles că numeroşi cehi au apărat cu fervoare teza unităţii ţinuturilor boemiene sau programul „drepturilor statale boemiene“. A fost probabil firesc ca, într-o epocă dominată de principiile dinastice şi monarhice, ei să folosească frazeologia înţeleasă de stăpânii lor. Dar, după prăbuşirea Imperiului Habsburgic, în numele dreptului la autodeterminare şi al ideii naţionalităţilor, nu a mai rămas vreo raţiune imperativă pentru păstrarea teoriei „drepturilor statale boemiene“, care fusese destinată iniţial a aminti Casei imperiale de privilegiile pe care le confirmase cândva ţinuturilor boemiene şi pe care apoi le-a încălcat. Din punct de vedere logic, dezintegrarea structurii istorice pe care o alcătuia Austro-Ungaria ar fi trebuit să antreneze separarea provinciilor definite istoric, după criteriul compoziţiei lor etnice. Însă pentru aproape toate statele succesoare ale Monarhiei Bicefale, frontierele istorice pe care aceasta le consacrase de-a lungul timpului rămăseseră sacre chiar şi după divizarea Imperiului. De aceea, italienii şi-au dorit să aibă Istria (care era pe jumătate slavă) în întregime şi nu divizată, polonezii au râvnit întreaga Galiţie, deşi era pe jumătate ucraineană, iar

românii au reclamat întreaga Bucovină, în pofida complicatului melanj etnic al provinciei. La rândul lor, cehii au insistat pe unitatea istorică a ţinuturilor boemiene (şi nu a fost vorba doar despre acei cehi din şcoala „drepturilor statale“), într-un moment în care, ca rezultat al dezmembrării Dublei Monarhii, istoria redusese această teorie la absurd, dar era totuşi şi momentul în care, pe de altă parte, exista o şansă reală de a o pune în practică. A fost o şansă căreia cehii nu i-au putut rezista.

Unitatea boemiană putea fi menţinută după prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar prin două metode: fie prin instaurarea unui regim hipercentralizat şi naţionalist, fie prin consolidarea unui nou sens, democratic şi progresist, al unităţii boemiene, în locul celui feudal şi învechit, la care să se adauge rezolvarea după modelul elveţian a problemei naţionalităţilor din Boemia, Moravia şi partea cehoslovacă a Sileziei. Într-un mod lipsit de menajamente, alegerea s-a îndreptat către prima metodă, însă spiritul de dreptate al celei de-a doua a fost perceput vag de către numeroşi cehi, deşi doar câţiva au pus în lumină acest fapt.

Moravia Mare şi Cehoslovacia

Concepţia „drepturilor statale boemiene“ formează doar un aspect al ideologiei statului-naţiune cehoslovac, deoarece se referă doar la partea occidentală a Cehoslovaciei. Cu toate că alipirea jumătăţii răsăritene a statului s-a realizat în numele autodeterminării slovacilor şi a ucrainenilor subcarpatici, acest act a fost susţinut în chip corespunzător printr-o largă argumentaţie istorică, prin care se demonstra că nu numai Boemia, ci şi întreaga Republică Cehoslovacă şi-ar avea rădăcinile în trecut. În acest scop, s-au făcut eforturi serioase pentru a aduce la viaţă o perioadă istorică pentru care lipsesc sursele documentare autentice şi care, în consecinţă, se pretează la interpretări arbitrare: marele stat morav. Nu se poate preciza cu certitudine nici care a fost întinderea acestei formaţiuni statale din secolul al IX-lea, nici care i-a fost centrul. Graniţele sale se mutau în permanenţă, fie spre sud, în direcţia Ungariei, fie spre nord, către Polonia şi Silezia. Nucleul statului era reprezentat de Moravia Răsăriteană şi Slovacia Apuseană, în vreme ce Boemia i-a fost anexată pentru mai puţin de cincisprezece ani (880-894).

După cum a fost conturată până acum, istoria marelui stat morav pare să se înfăţişeze sub forma unui şir de războaie între cnejii de sorginte slavă şi a unei înlănţuiri de uneltiri de o parte sau de alta. Marele stat morav este de obicei pus în legătură cu numele cneazului Svatopluk (870-894), cel mai important dintre conducătorii săi, însă acesta, cum era de aşteptat, nu poate onora prea mult tradiţia naţională slavă. Svatopluk l-a făcut prizonier pe propriul său nepot, Rastislav – cel care i-a chemat de la Constantinopol în Moravia pe cei doi faimoşi misionari ai slavilor, Constantin[119] şi Metodiu – l-a predat apoi francilor şi în cele din urmă a devenit aliat al acestora. Mai târziu, regii boemieni au încercat să se legitimeze printr-o legătură cu marele stat

[119] Chiril. (n.tr.)

morav. Convingerea că în ascendenţa Coroanei boemiene se aflau cnejii moravi a fost predominantă mai ales sub domnia lui Carol al IV-lea (1346-1378). Istoricul ceh Chaloupecký afirma: „Se poate susţine fără ezitare că, în ziua de astăzi, mai privim încă spre marele stat morav cu ochii lui Carol al IV-lea, din punct de vedere cultural, politic, constituţional, dar şi naţional. În consecinţă, în tradiţia noastră naţională acest stat a devenit un fel de prototip al propriului nostru stat naţional...“[120].

Marele stat morav s-a numărat astfel printre argumentele prezentate la Conferinţa de pace. Potrivit jurnalului lui Hunter Miller, reprezentanţii Cehoslovaciei au declarat în faţa Consiliului celor Zece următoarele: „Slovacia a fost cândva parte a statului cehoslovac. A fost ocupată de maghiari la începutul secolului al X-lea“[121].

În acelaşi fel, într-un memoriu referitor la revendicările teritoriale prezentat la Conferinţă de delegaţia cehă se afirma că Slovacia „a fost separată în chip artificial de Boemia cu mai multe secole în urmă“. În strânsă legătură, există şi afirmaţia potrivit căreia de-a lungul istoriei s-au făcut încercări repetate de a transforma fostul mare stat morav în „statul istoric cehoslovac“. În realitate, nu au existat astfel de tentative, dar s-a întâmplat totuşi de două ori în aproape o mie de ani ca, pentru un scurt răstimp, teritoriul Slovaciei actuale să intre în strânse relaţii constituţionale cu ţinuturile boemiene.

Prima încercare s-a petrecut în timpul regelui Venceslas[122] al II-lea (1278-1305), care fusese crescut în spirit german în Brandenburg şi care se căsătorise cu o prinţesă din Casa de Habsburg. Aşadar, năvălirea armatelor sale în „Slovacia“ cu greu ar putea fi pusă în legătură cu raţiuni naţionale cehe, oricare ar fi fost ele, ci mai degrabă trebuie relaţionată cu intensa politică răsăriteană a acestui monarh, care se încoronase deja ca rege al Poloniei şi dorea să-şi asigure graniţa sudică poloneză, aşezându-l pe fiul său pe tronul Ungariei. Omul care, datorită celor expuse mai sus, este sărbătorit de cehi ca un pionier al unităţii cehoslovace a fost magnatul ungar Mathias Csáki din Trenczin. La rândul lor, ungurii îl privesc ca pe un reprezentant al partidei naţionale maghiare, el fiind eroul unei drame cu subiect patriotic scrisă de poetul maghiar Kisfaludy. Al doilea episod folosit ca argument al continuităţii în unitatea istorică cehoslovacă este perioada husită, când forţele înarmate ale cehilor au năvălit din toate părţile peste graniţele ţinuturilor boemiene şi, timp de peste douăzeci de ani, şi-au făcut simţită prezenţa şi în Slovacia (1440-1462). Liderul armatei cehe, Jan Jiskra din Brandys, nu îndeplinea totuşi vreo misiune naţională cehă. În scurtă vreme, el a devenit o unealtă în mâinile aristocraţiei ungare, cu care s-a legat finalmente printr-o alianţă matrimonială, lăsându-se pentru multă vreme manipulat împotriva lui Iancu de Hunedoara, şeful încununat de izbânzi al micii nobilimi.

---

[120] Prof V. Chaloupecký, „Das Grossmärische Reich“, în culegerea de studii *Die Tschechoslovakische Republik, ihre Staatsidee in der Vergangenheit und Gegenwart*, Praga, 1937, p. 6.

[121] Hunter Miller, *My Diary of the Peace Conference at Paris*, vol. XIV, 1924-1926, p. 220.

[122] Václav. (n.tr.)

Ideea marelui stat morav a fost adoptată de asemenea de autonomiştii şi separatiştii slovaci, deşi cu un sens destul de diferit. Pentru ei, „marele stat morav“ a devenit modelul şi precedentul necesar în teoria „drepturilor statale slovace“. Din punct de vedere geografic, slovacii ar fi mai îndreptăţiţi decât cehii să suprapună patria lor actuală contururilor marelui stat morav. De aceea, din punctul de vedere al cehilor, evocarea umbrei lui Svatopluk a fost o adevărată gafă. Slovacii au folosit ca prilej de celebrare a marelui stat morav comemorarea cneazului Pribina (în 1933), eveniment transformat într-un protest împotriva centralismului cehoslovac şi care a constituit un moment-cheie în înstrăinarea dintre cehi şi slovaci.

Ideea unităţii cehoslovace

În privinţa Slovaciei, argumentul istoric are doar o valoare suplimentară. Accentul major cade pe axioma etnografică şi politică, potrivit căreia cehii şi slovacii reprezintă una şi aceeaşi naţiune, cu două limbi scrise diferite. Într-adevăr, Republica Cehoslovacă, aşa cum a fiinţat ea între 1918 şi 1938, s-a întemeiat pe principiul identităţii perfecte dintre cehi şi slovaci. Potrivit Constituţiei, limba statului era „cehoslovaca“, deşi existau de fapt o limbă cehă şi una slovacă. Numeroşi cehi s-au arătat gata să-şi dizolve identitatea anterioară în noul concept colectiv de „cehoslovac“, de vreme ce el le oferea iluzia majorităţii într-un stat multietnic, garantându-le stăpânirea asupra unei ţări mult mai întinse şi acordându-le posibilităţi de expansiune culturală şi economică în Slovacia.

Nu trebuie să ne imaginăm că cehii s-au lăsat conduşi doar de o barbară „sete de putere“ în politica faţă de Slovacia. În timpul Monarhiei Austro-Ungare, ei au făcut multe lucruri pozitive pentru a-i scoate pe slovaci din izolarea în care fuseseră aruncaţi de stăpânirea maghiară. Cehii i-au ajutat pe slovaci să-şi construiască un sistem naţional de învăţământ, dar au comis o eroare de psihologie, comună tuturor profesorilor în atitudinea faţă de elevii lor: au aşteptat recunoştinţă şi etern respect. Ei nu au observat că elevul se dezvoltase, nu chiar până la nivelul profesorului, dar suficient ca să se sature de îndrumare.

Cu cât cehii investeau mai mult în înflorirea Slovaciei şi a slovacilor, cu atât mai mare devenea dorinţa acestora din urmă de a-şi stăpâni ei înşişi ţara, care creştea din ce în ce mai bogată şi mai civilizată. Prin urmare, cei mai mulţi dintre slovaci au pus în lumină cu sporită ardoare existenţa unei naţiuni slovace distincte, opusă „cehoslovacismului“, ba chiar au negat în întregime utilitatea ajutorului ceh către slovaci[123]. Facţiunea radicală a mişcării

[123] A existat o serioasă controversă între cehi şi slovaci în privinţa modului în care aceştia din urmă au intrat în componenţa statului cehoslovac. Teza slovacilor arată că ei au acceptat să constituie un singur stat cu cehii pe baza principiului parteneriatului. În acest sens, ei evocă drept mărturie Convenţia încheiată la 30 mai 1918 la Pittsburgh de slovacii din America cu profesorul Masaryk, în calitatea acestuia de reprezentant al mişcării cehe din diaspora. Convenţia promitea slovacilor „parlament, curţi de justiţie şi administraţie proprii“.

autonomiste slovace a devenit un instrument în mâinile puterilor străine – mai întâi Ungaria, apoi Polonia şi în cele din urmă Germania. Regimul lor politic instaurat în cadrul „Statului Independent al Slovaciei“ a devenit una dintre cele mai întunecate pete chiar şi în Europa „Noii Ordini“ a lui Hitler. Libertăţile parţiale de care s-au bucurat slovacii în timpul regimului cehoslovac apar într-o lumină strălucitoare, minunată, dacă le-am compara cu amestecul de terorism „brun“ şi negru obscurantism din Slovacia lui Tiso.

Între 1918 şi sfârşitul celui de-al doilea război mondial, Slovacia a experimentat două extreme: unitatea cehoslovacă forţată şi independenţa sub un „protector“ străin. Nici una dintre soluţii nu i-a adus armonia internă. Am putea fi înclinaţi să credem că interesele sale naţionale reale ar trebui să se orienteze pe o cale de mijloc între aceste două extreme, pentru a-şi dezvolta astfel în deplină libertate o viaţă culturală şi naţională proprie, laolaltă cu nişte relaţii fructuoase şi de prietenie cu cehii.

Ucraina Subcarpatică

Spre deosebire de slovaci, în partea estică a Republicii Cehoslovace se află un popor mic, de sânge slav, care nu este legat de cehi prin afinităţi lingvistice sau culturale, ca să nu mai vorbim de existenţa unor legături istorice din trecut. Chiar şi în 1918, ideea formării unui stat comun cu ucrainenii subcarpatici[124] le apărea atât de absurdă cehilor din Boemia şi Moravia, încât profesorul Krofta nota „surpriza considerabilă“ din rândul unei largi părţi a opiniei publice cehoslovace în momentul încorporării Ucrainei

---

„Pittsburgh“ a devenit un cuvânt faimos printre slovaci, de vreme ce promisiunile de acolo nu au fost respectate în prima republică cehoslovacă. Potrivit tezei cehilor, slovacii au devenit cetăţeni ai Cehoslovaciei în mod necondiţionat, prin declaraţia semnată la 30 octombrie 1918 într-un orăşel din Slovacia Occidentală, Turčansky Svaty Martin, de către aproximativ 100 de deputaţi slovaci, cei mai mulţi aparţinând minorităţii protestante.

[124] O chestiune nerezolvată este denumirea care trebuie dată micii populaţii carpatice: „carpato-ruşi“ sau „carpato-ucraineni“ şi dacă ţara ar trebui să se cheme „Rusia Subcarpatică“ sau „Ucraina Subcarpatică“. Deşteptarea naţională în această regiune are deopotrivă trăsături ucrainene şi ruse, poeţii şi scriitorii folosindu-se de ambele limbi. Graiurile locale nu sunt de prea mare folos pentru a rezolva problema, deoarece se deosebesc şi de rusă, şi de ucraineană, dar fără îndoială sunt mai apropiate de aceasta din urmă. Fiecare dintre statele învecinate sau care au interese în această parte a Europei s-au străduit, din raţiuni politice, să influenţeze conştiinţa naţională a autohtonilor. Rusia ţaristă îi considera ruşi. Rusia sovietică, iniţiind ucrainizarea sud-vestului Rusiei, i-a considerat ucraineni şi a adoptat cu perseverenţă denumirea *Zakarpatskaya Ukraina*. Polonia, întotdeauna temătoare faţă de „pericolul ucrainean“, ar fi dorit ca la sud de Carpaţi să se afle „ruşi“. Al Treilea Reich, la fel ca şi Germania lui Wilhelm al II-lea, a jonglat cu ideea unei Ucraine Mari, fiind interesată de „Ucraina Subcarpatică“ şi nu de „Rusia Subcarpatică“. Ungaria a renunţat la speranţa de a-i transforma pe aceşti oameni în maghiari şi i-a tratat ca formând o ramură slavă aparte, înrudită mai mult cu ruşii decât cu ucrainenii. Doar Cehoslovacia nu a ales niciodată definitiv între variante, favorizându-le succesiv; partidele de stânga arătau simpatie pentru filo-ucraineni, cele de dreapta – pentru filoruşi. Sub influenţa sovietică, în timpul celui de-al doilea război mondial, numele oficial a devenit cel de „Ucraina Subcarpatică“.

Subcarpatice[125]. Chiar şi un autor foarte bine informat în privinţa obiectivelor de război ale cehilor, cum era Seton-Watson, lansa în 1915 ca o certitudine faptul că, în cazul dezmembrării Austro-Ungariei, zonele ungaro-rutene incluzând Užhorod (în limba maghiară, Ungvar) şi Mukacevo (în limba maghiară, Munkacz) vor fi anexate de Rusia.

De-abia spre sfârşitul anului 1918, liderul ucrainenilor subcarpatici din SUA, Zhatkovici, a încheiat la Philadelphia o înţelegere cu Masaryk, în care se stabilea intrarea Ucrainei Subcarpatice în componenţa Republicii Cehoslovace, ca teritoriu cu statut autonom. Cu toate acestea, Puterile Aliate şi Asociate au ezitat în a recunoaşte revendicările cehe în privinţa teritoriului în cauză, iar memoriul Ministerului de Externe britanic din 1 decembrie 1918, referitor la obiectivele de după război ale cehilor, se referea încă la Ucraina Subcarpatică ca la o „zonă litigioasă“. De altfel, nici populaţia Ucrainei Subcarpatice nu a acceptat în chip pasiv faptul împlinit în faţa căruia o pusese Zhatkovici. Doar atunci când imposibilitatea unei soluţii pur ucrainene s-a vădit cu claritate şi când regimul lui Béla Kun din Ungaria a redus la tăcere şi ultimele voci promaghiare, doar în acel moment Consiliul Naţional Central al Rutenilor, reunit în 8 mai 1919 la Užhorod (ocupat atunci de puternice forţe armate cehe), s-a declarat pentru autonomie în cadrul statului cehoslovac.

Prin urmare, se poate spune că anexarea Ucrainei Subcarpatice la Cehoslovacia a fost încă din primul moment un rezultat al hazardului, o consecinţă a faptului că Tratatele de pace au refuzat dreptul la autodeterminare ucrainenilor din România şi Polonia şi era deci necesar ca el să le fie refuzat şi ucrainenilor sau ruşilor din mica ţară carpatică, odinioară parte componentă a Ungariei. Aşadar, Cehoslovacia nu trebuia să se simtă prea vinovată. Ea a ameliorat cât a putut situaţia dată, realizând o operă culturală remarcabilă în teritoriul anexat. Regimul ceh impus în Ucraina Subcaratică aducea foarte mult cu o administraţie colonială, exemplară în acţiunile sale, nefiind totuşi decât o administraţie colonială. În cele din urmă, nu s-a mai auzit nimic despre promisa autonomie, iar Zhatkovici, cel care semnase Convenţiei de la Philadelphia şi devenise primul guvernator al Ucrainei Subcarpatice, a fost cel dintâi care a dat glas dezamăgirii, exilându-se plin de amărăciune în America, în 1921.

În vreme ce însuşi Masaryk definise Ucrainea Subcarpatică drept o „posesiune temporară a unui teritoriu rus“, pe care Cehoslovacia trebuia să fie oricând pregătită să-l returneze, în cercurile politice cehe a câştigat din ce în ce mai mult teren opinia potrivit căreia Ucraina Subcarpatică era o componentă naturală a statului cehoslovac, una care, ţinând cont de investiţiile economice şi de opera culturală realizată aici, trebuia să devină „cehoslovacă“ pentru totdeauna. În consecinţă, reclamarea Ucrainei Subcarpatice a devenit un element al ideologiei statului-naţiune cehoslovac. Abia în timpul celui de-al doilea război mondial, atunci când politica Cehoslovaciei a devenit în mare măsură dependentă de cea a Rusiei sovietice, s-a putut formula o nouă abordare a problemei micii provincii carpatice, iar ideea unui stat ceho-slovaco-rutean a fost abandonată în favoarea aceleia a

[125] Kamil Krofta, „Ruthenes, Czechs and Slovaks“, în *Slavonic Review*, vol. XIII, p. 163.

unui stat ceho-slovac. Dreptul la autodeterminare al ucrainenilor subcarpatici nu a fost un factor activ în această modificare a perspectivei; ea s-a datorat dorinţei Rusiei de a-şi asigura un punct de sprijin la sud de Carpaţi.

„Marea putere de 45 de milioane de oameni“

În spatele revendicărilor pentru Slovacia şi Ucraina Subcarpatică, avansate în numele unui stat cehoslovac „unitar şi indivizibil“ (sub hegemonie cehă), se aflau anumite interese cu mare portanţă. Capitalismul ceh privea aceste regiuni ca pe un rezervor de mână de lucru ieftină, unde numeroase preluări[126], cum ar fi fabricile de încălţăminte cunoscute ulterior sub numele de firmă Bata, puteau fi încă exploatate. Slovacia şi Ucraina Subcarpatică au fost privite ca zone de investiţii, surse de materii prime şi piaţă de desfacere pentru producţia viitoare. De asemenea, intelighenţia cehă a văzut în provinciile răsăritene un spaţiu ideal pentru acţiunile sale.

În afară de consideraţiile expuse mai sus, stăpânirea necondiţionată avea darul să le confere cercurilor conducătoare cehe puterea de a opera în politica externă pe o scară mult mai mare şi să realizeze astfel unul dintre cele două obiective misionare ale statului cehoslovac.

Această dublă misiune a Cehoslovaciei consta în a acţiona în primul rând ca o fortăreaţă împotriva germanismului şi în al doilea rând ca un garant al ordinii în bazinul danubian, fiind vorba aici mai ales despre *statu quo*-ul teritorial din 1920. În consecinţă, pentru a îndeplini cea de-a doua sarcină, Cehoslovacia a devenit un susţinător înfocat al „Micii Antante“ – alianţa dintre Iugoslavia, România şi Cehoslovacia. Nu există nici o îndoială că, în ciuda egalităţii formale dintre parteneri, Cehoslovacia şi miniştrii săi de Externe au dominat de fapt Mica Înţelegere. De dragul acestui acord tripartit, liderii cehi s-au arătat gata să treacă peste instinctele democratice adânc înrădăcinate ale poporului ceh în schimbul unei alianţe cu guvernele de la Bucureşti şi Belgrad, care aproape că avea semnificaţia unei cauţionări a regimurilor dictatoriale. Asociindu-se cu aceste regimuri, Cehoslovacia s-a compromis fără a câştiga nimic în schimb. Atunci când oratorii vorbeau la Praga despre „frontierele comune ale Micii Înţelegeri“ (cum o făcea Hodža, în comisia parlamentară pentru finanţe, la 11 noiembrie 1936) sau atunci când jurnaliştii foloseau expresia „marea putere de 45 de milioane de oameni“, aşa cum se întâmpla zilnic în presa cehoslovacă, un asemenea limbaj provoca doar ridicări din umeri la Belgrad şi zâmbete la Bucureşti (după cum scria Beuve Méry, corespondentul din Praga al revistei *Temps*)[127]. Urmărind istoria ulterioară a dezmembrării Cehoslovaciei, la care România şi Iugoslavia au asistat doar în calitate de spectatori neputincioşi, avem dovada faptului că statele din Mica Înţelegere nu au fost legate printr-o solidaritate reală, ci cel mult prin anumite interese comune negative, cum ar fi reprimarea revendicărilor revizioniste

[126] De la fostul Imperiu Austro-Ungar. (n.tr.)

[127] Beuve Méry, *Vers la plus grande Allemagne*, Paris, 1939, p. 58.

maghiare.

Praga şi democraţia ungară

Existenţa unui stat ungar nu se poate împăca nicidecum cu ideea cehă a unei misiuni de ordine în bazinul Dunării şi cu aceea a „marii puteri de 45 de milioane de oameni“. Se puteau găsi pretexte excelente pentru fiecare refuz al Micii Antante de a slăbi presiunile asupra Ungariei, ca să nu mai menţionăm şi respingerea oricărei cesiuni teritoriale. În opinia alianţei, regimul social din Ungaria, cu referire mai ales la grupurile aristocratice, care insistau asupra unui program de revendicări maximale, nu trebuia încurajat prin concesii de natură externă. Acest principiu este, în sine, cât se poate de sănătos. Dar care ar fi fost atitudinea cehilor faţă de o Ungarie democratică? Ar fi manifestat Cehoslovacia simpatie, prietenie sau vreo dorinţă de colaborare? Pentru o scurtă perioadă de timp – de la sfârşitul lui octombrie până la finele lui martie 1919 – o astfel de Ungarie democratică a existat în realitate. Însă Republica Cehoslovacă, în exuberanţa forţei sale tinereşti, s-a purtat faţă de aceasta cu mai multă intransigenţă decât faţă de Ungaria lui Horthy. În zilele lui martie 1919, atunci când forţele progresiste maghiare erau angajate într-o luptă aprigă pentru menţinerea regimul democratic în ţară, guvernul ceh a îndreptat cele mai grave acuze către Budapesta. Într-un memoriu adresat de Beneš lui Clemenceau în 8 martie 1919, regimul democratic din Ungaria era acuzat de preparative militare împotriva Cehoslovaciei. Puterilor Aliate li se solicita impunerea celor mai severe sancţiuni, în termenii următori: „Guvernul maghiar să fie obligat să dea satisfacţie deplină Republicii Cehoslovace, natura şi maniera satisfacţiilor fiind determinate de aceasta din urmă“. Asemenea pretenţii au fost descrise de Lloyd George ca fiind „monstruoase“, iar secretarul de stat american Lansing a remarcat că Cehoslovacia încerca să-i dea Ungariei acelaşi „ultimatum pe care l-a transmis Austria Serbiei în 1914“[128].

Tocmai această atitudine a Cehoslovaciei şi României, precum şi a şefilor militari aflaţi atunci în funcţie în Europa Centrală şi de Sud-Est – mareşalul Franchet d’Esperey[129], locotenent-colonelul Vix, generalul Pelle – a fost responsabilă pentru prăbuşirea democraţiei în Ungaria, mai întâi aruncând ţara în mâinile bolşevismului, iar mai târziu expunând-o terorii albe.

2.435:125

Gradul de autoiluzionare în care s-au complăcut liderii cehi prin asumarea mândră a unei misiuni de stabilitate în bazinul danubian este evident într-un discurs ţinut de Beneš la Nové Zámky după urcarea la putere a lui Hitler, pe 7

[128] D.H. Miller, *op.cit.*, vol. XV, pp. 315-320.

[129] Greşeală a autorului. Gradul militar al lui Franchet d’Esperey era acela de general. (n.tr.)

decembrie 1933, discurs cunoscut mai târziu sub numele de *Apel către slovaci*. În apelul său, ministrul de Externe cehoslovac (aceasta fiind funcţia pe care Beneš o deţinea în acel moment) declara că întreaga politică a Micii Antante şi întreaga politică cehoslovacă în Europa Centrală se întemeiau pe stăpânirea Slovaciei şi a Ucrainei Subcarpatice. De aceea, Slovacia trebuia să îndepărteze orice idee de revizuire a graniţelor, iar Ucraina Subcarpatică nu putea fi „niciodată“ abandonată de Cehoslovacia. „Slovacia şi Ucraina Subcarpatică au fost acelea“, spunea Beneš, „care au făcut posibilă concepţia globală a politicii noastre externe în colaborare cu România, Polonia şi Iugoslavia, iar această colaborare a fost cea care ne-a transformat în ochii Franţei şi ai tuturor puterilor occidentale într-un factor important în balanţa de putere a Europei Centrale. Prin urmare, nu vom permite niciodată ca frontiera noastră comună cu România să fie modificată sau anulată“.

Graniţa cu România, care – potrivit Institutului Cehoslovac de Geografie Militară – măsura aproximativ 125 de mile din totalul de aproape 2 560 de mile al frontierelor Cehoslovaciei[130], era prin urmare, după afirmaţiile ministrului de Externe, un criteriu esenţial în afacerile externe ale statului cehoslovac.

O sută douăzeci şi cinci de mile – aceasta era frontiera de securitate a Cehoslovaciei. Cele 2 435 mile rămase reprezentau graniţele cu state care mai târziu au ridicat pretenţii teritoriale şi care fie se aflau într-un conflict latent cu Cehoslovacia, fie se opuneau concepţiei misionare cehoslovace sau aceleia a statului-naţiune. Cât de nesigură s-a dovedit „frontiera de securitate“ cehă, se vede nu numai din povestea apariţiei ei pe hartă, ci şi din analiza rolului jucat de România inainte şi după cel de-al doilea război mondial. Popularizarea unei „misiuni de ordine cehoslovace“ pentru a explica pretenţiile asupra Slovaciei şi Ucrainei Subcarpatice nu a fost doar o încălcare a principiilor naţionale moderne, ci misiunea însăşi s-a dovedit a fi o amăgire.

Germanii sudeţi

A doua idee misionară a Cehoslovaciei, aceea că ea ar fi, *par excellence*, o fortăreaţă împotriva „pangermanismului“ şi a „marşului către est“, are o însemnătate profundă nu numai în ceea ce priveşte afacerile externe ale statului (datorită frontierei semnificative cu Germania şi Austria), ci şi în politica internă, dacă e să ne amintim de populaţia vorbitoare de limbă germană din Cehoslovacia. În timpul Imperiului Habsburgic, aceştia erau denumiţi germani boemieni, dar sunt cunoscuţi în prezent sub formula mai cuprinzătoare de germani sudeţi. Problema acestei populaţii are o mare încărcătură pentru cehi şi pentru întreaga Europă Centrală în ansamblul ei. Ea nu poate fi rezolvată prin acţiuni pripite, bazate pe câteva formule

[130] 1 milă terestră = 1 609 m; aşadar, din totalul frontierelor Cehoslovaciei – de aproximativ 4 120 km (2 560 mile) – 201 km (125 mile) reprezentau graniţa cu România. (n.tr.)

superficiale.

Arealul sudet, industrializat, deşi sărac, a produs un tip uman mult mai activ şi mai însufleţit decât, de pildă, regiunile agricole alpine din Austria. Germanii sudeţi nu au avut prea multe ocazii de a-şi folosi energiile în regiunea lor natală, unde nu exista nici un oraş mai important, astfel că de obicei ei căutau un câmp de acţiune mai larg în alte părţi. Majoritatea germanilor sudeţi care au trecut prin astfel de experienţe au servit la început cauza liberalismului, apoi pe cea a socialismului şi doar o mică parte au sprijinit reacţiunea. Ulterior, după bătălia de la Koniggrătz[131] (1866), Austria a adoptat o tactică liberală, iar noul conducător al politicii imperiale, prinţul Auersperg, a numit patru germani din Boemia şi Moravia în posturi guvernamentale importante – este vorba despre patru membri ai parlamentului: Plener, Herbst, Hasner şi Giskra. Prin urmare, Elizabeth Wiskeman are dreptate atunci când afirmă că, într-o mare măsură, conducerea liberală în Austria a fost una a germanilor sudeţi[132].

În cadrul mişcării socialiste austriece, germanii sudeţi au jucat multă vreme un rol similar cu cel pe care l-au avut în cadrul liberalismului austriac. În alegerile parlamentare din 1897, primele alegeri din Austria la care muncitorii au putut participa cu un drept de vot lărgit, şapte social-democraţi germani au obţinut câte un loc, reprezentând Boemia şi Moravia. Ei constituiau jumătate dintre membrii grupului parlamentar social-democrat din acel moment, ceilalţi fiind patru cehi, doi polonezi şi un german dintr-o provincie austriacă alpină. Aici mai trebuie amintiţi şi alţi distinşi lideri social-democraţi din Austria, precum Victor Adler, Karl Renner şi numeroşi alţi germani veniţi din ţinuturile boemiene.

Pe de altă parte, trebuie menţionat faptul că un număr mare dintre susţinătorii de marcă ai ideilor pangermane şi, evident, naziste erau de asemenea originari din părţile vorbitoare de germană ale Boemiei şi Moraviei. Printre ei se numără personalităţi cu o tristă faimă, ca Seyss-Inquart, K.H. Frank şi Rudolf Jung, unul dintre fondatorii teoriei naţional-socialiste care l-a influenţat pe Hitler. În vremea Monarhiei Austro-Ungare, pangermanismul din ţinuturile boemiene se explica în principal prin nemulţumirea determinată de atitudinea oscilantă a guvernului austriac central în rezolvarea problemelor etnice şi lingvistice. Un scriitor francez, adversar al vechii Austrii, Georges Weil, a pus în lumină caracterul artificial al pangermanismului din Boemia. „Dacă într-o bună zi“, scria el, „se va găsi o soluţie rezonabilă care să aducă pacea şi liniştea în Boemia, iar vechii duşmani vor dezarma, chiar fără să se împace, în acea zi mişcarea pangermană şi-ar vedea stăvilit drumul spre succes. Ideile pe care le promovează, fără să dispară cu totul, vor fi nişte concepte pur filosofice, visuri fantastice rupte de realitate şi prin urmare prea puţin neliniştitoare“[133].

Pentru orice nou regim, experienţele Boemiei ca provincie austriacă ar trebui să fie o lecţie despre necesitatea acută a soluţionării problemei

[131] Sadova. (n.tr.)

[132] Elizabeth Wiskeman, *Czechs and German*, Londra, 1938, p. 35.

[133] George Weil, *Le Pan-Germanisme en Autriche*, Paris, 1904, p. 232.

naţionalităţilor, pentru a împiedica astfel înflorirea pe acelaşi sol a unei alte mişcări extremiste pangermane. În anii imediat următori primului război mondial, tocmai ideea „drepturilor statale boemiene“ a fost principalul obstacol în adoptarea unei soluţii juste a problemei naţionalităţilor, nu „dosarul pătat“ al germanilor sudeţi. În 1920, la primele alegeri parlamentare din Cehoslovacia, candidaţii germanilor sudeţi au obţinut treizeci şi trei de locuri. Douăzeci şi patru de deputaţi veneau din partidele de centru, mai ales din cele catolice şi agrariene, şi doar şaptesprezece deputaţi naţionalişti se arătau inflexibili şi ostili de ideii de înţelegere între popoare. Este adevărat că mai târziu socialiştii au pierdut destul de mult teren, în special din cauza disidenţei comuniste. Cu toate acestea, până la mijlocul anilor ’30 ei au rămas cel mai puternic grup politic din arealul sudet. În 1925, în parlament au fost aleşi şaptesprezece socialişti. Partidele de centru aveau treizeci şi unu de deputaţi care în scurtă vreme s-au raliat majorităţii cehoslovace a partidului de guvernământ, în vreme ce grupările naţionaliste nu au obţinut decât paisprezece locuri. În afară de cei pomeniţi mai sus, mai erau şi câţiva comunişti vorbitori de germană care, împreună cu deputaţii comunişti provenind din alte cinci naţionalităţi din Cehoslovacia, au format un unic grup parlamentar. La următoarele alegeri, în 1929, rezultatele nu au fost foarte diferite: au obţinut locuri în parlament douăzeci şi unu de socialişti, treizeci de reprezentanţi ai centrului şi cincisprezece naţionalişti. Lăsându-i pe comunişti deoparte, putem vedea că în provinciile sudete facţiunea antidemocratică nu a câştigat mai mult de 20-25% din voturi în toate cele trei alegeri.

În alegerile din 1935, procentajul a sărit până la aproape două treimi. Burghezia germană sudetă, laolaltă cu populaţia din mediul rural şi anumite categorii de muncitori din oraşe s-au înfundat adânc şi cu o îngustime de spirit provincială în măruntele lor afaceri locale şi, sub conducerea unui profesor de gimnastică, Henlein, şi-au pierdut cu totul simţul de responsabilitate faţă de Europa. Nechibzuinţa lor a fost unul dintre factorii care au determinat ceea ce s-a întâmplat la München şi ocuparea ulterioară a Pragăi de către Hitler. Însă nu trebuie ignorate nici circumstanţele care au făcut posibilă o astfel de evoluţie a lucrurilor. Gravitatea crizei economice din ţinuturile sudete, teroarea nazistă din timpul alegerilor, absenţa oricăror mijloace de propagandă prin cablu favorabile forţelor democratice, care să fi putut contracara astfel numeroasele posturi de radio naţional-socialiste, lipsa concesiilor cehe către partidele germane democratice, toate acestea au constituit factori decisivi pentru succesul mişcării lui Henlein. Nici măcar evenimentele din 1938-1939 nu pot fi interpretate ca o probă convingătoare a mentalităţii pangermane a germanilor sudeţi. Din perspectiva întregii lor evoluţii istorice, o declaraţie din 1939 a unui renumit jurnalist şi politician poate fi considerată revelatoare. El afirma: „Este doar o minoritate alcătuită mai ales din tineri fără experienţă care s-au entuziasmat la sloganul pangerman legat de unificarea tuturor germanilor – *«Ein Volk*, *ein Reich*, *ein Führer»* («Un popor, un Reich, un conducător»). Majoritatea susţinătorilor partidului lui Heinlein doreau «autonomie», dar nu aveau o imagine clară a

ceea ce înseamnă acest lucru“[134].

Poporul ceh ca „zid de apărare“

În privinţa pretenţiei cehilor că ei ar forma un zid de apărare împotriva germanismului şi a „marşului către est“, aceasta este chiar mai puţin justificată decât pretenţia similară a polonezilor. O privire obiectivă aruncată pe hartă ar putea convinge pe oricine că, dintre toate popoarele slave, cehii sunt plasaţi cel mai aproape de germani, într-o poziţie defavorabilă, aceştia din urmă înconjurând aria lingvistică cehă la nord, la sud şi la vest. Chiar şi micul popor al slovenilor este expus la mai multe influenţe decât mult mai numeroşii cehi.

Este destul de limpede că, de-a lungul istoriei, relaţiile reciproce dintre germani şi cehi nu au putut fi întotdeauna paşnice. Dar unde altundeva în lume au fost armonioase relaţiile dintre doi vecini, mai ales între vecini de forţă numerică inegală? Conflictele cu „germanii“, *i.e.* armatele mercenare ale diverşilor conducători germani, alternau cu jurămintele de fidelitate către „Sfântul Imperiu Roman“. Exploziile de ură, cu un caracter mai degrabă social şi religios decât naţional, erau urmate de concesii şi înscrisuri de privilegii pentru imigranţii germani şi de o receptare avidă a ideilor ce emanau din spaţiul german. Oricine ar cerceta istoria Boemiei sub stăpânirea dinastiei naţionale Přemyšl ar fi obligat să recunoască faptul că a existat o lungă perioadă de colaborare aproape netulburată între Boemia şi Sfântul Imperiul Roman de Naţiune Germană. Dacă ar fi să folosim terminologia tendenţioasă actuală, ar trebui să afirmăm că cehii din epoca Přemyšl au acţionat uneori ca forţe auxiliare, alteori ca avangardă a „marşului german către est“ sau către sud. Un singur membru al dinastiei Přemyšl, Vladislav al II-lea (1140-1172), a furnizat soldaţi pentru nu mai puţin de cinci campanii ale lui Frederic Barbarossa. Fratele unui alt suveran boemian, episcopul Jaromir-Gebhard, a fost vreme de mai mulţi ani cancelar la Curtea împăratului Henric al IV-lea, iar nenumărate alianţe matrimoniale au legat Praga de Curţile diverşilor prinţi germani. Tragica moarte a regelui Ottokar al II-lea Přemyšl (1253-1278) a fost într-adevăr un rezultat al înfrângerii sale în războiul cu Rudolf I, primul împărat din dinastia Habsburg al Reich-ului german. Dar nici aceasta nu a fost o luptă cu caracter naţional între cehi şi germani. Puternicul Ottokar Přemyšl, al cărui stat se întindea din munţii Boemiei şi până pe ţărmurile Adriaticii şi care avea mai mulţi supuşi germani decât cehi, dorise doar să neutralizeze pretenţia obscurului Habsburg la tronul imperial. Mai mult, acest Ottokar Přemyšl a fost un promotor al colonizărilor germane în propria ţară şi tot el a oferit în două rânduri (1255 şi 1267) un ajutor militar substanţial Cavalerilor teutoni, când aceştia se luptau cu lituanienii şi vechii prusieni, salvând Ordinul dintr-o situaţie disperată. Pe pământul cucerit cu ajutorul soldaţilor lui Ottokar a fost întemeiat un oraş numit, probabil în cinstea sa, Königsberg. Chiar şi astăzi, în

[134] Hubert Ripa, *Munich Before and After*, Londra, 1939, p. 19.

acest „bastion răsăritean al rasei germane“[135] supravieţuiesc denumiri precum „Strada Ottokar“ sau „Piaţa Ottokar“, ca pentru a demonstra zădărnicia ideilor pangermane şi, deopotrivă, a celor misionare slave.

În secolul al XIV-lea, sub stăpânirea Casei de Luxemburg, Boemia şi Praga s-au bucurat de o epocă de strălucire, ale cărei fundamente nu erau nici cehe, nici germane. Afirmaţia este valabilă mai ales în ceea ce priveşte Universitatea din Praga, întemeiată de Carol al IV-lea, reclamată mai târziu de ambele popoare, dar al cărei caracter esenţial era latin şi creştin, ea neputând fi revendicată ca proprietate a nici unei naţiuni anume. În realitate, Carol al IV-lea a fost marele reprezentant al unei sinteze europene, el purtându-se ca un slav în calitate de rege al Boemiei, ca un german – fiind împărat al Sfântului Imperiu şi ca un francez – prin educaţie.

Chiar şi husitismul, care a urmat aproape imediat perioadei de glorie a stăpânirii Casei de Luxemburg, ar fi prost înţeles dacă l-am considera, aşa cum se face adesea, „un punct culminant al conflictului dintre cehi şi germani“. În viziunea naţionalismului ceh, amintirea lui Hus joacă încă un rol activ. În pofida preeminenţei formale a catolicismului în rândul cehilor, Hus rămâne un sfânt naţional, cu toate că opera vieţii sale este tălmăcită mai curând într-un sens politic decât într-unul religios. Dacă am examina global istoria religiei şi a Bisericii creştine în Europa, ne-am da seama că personalitatea lui Hus nu a reprezentat un fenomen izolat, ci doar o verigă în lanţul străduinţelor de a reforma Biserica în timpul Evului Mediu, care s-au manifestat mai întâi în cuprinsul unei naţiuni, apoi în al alteia, în cele din urmă îmbinându-se toate în curentul mai larg al Reformei. Înainte de Hus nu a fost numai Wycliffe, celebrul teolog englez, la a cărui operă reformatorul ceh s-a referit în mod direct, dar – printre alţii – şi valdenzii, care îşi răspândiseră doctrina cu câtva timp înainte printre germanii din Boemia. Actele de violenţă, asociate mai târziu cu ideea de husitism şi care, deoarece s-au îndreptat contra oraşelor şi satelor germane, au fost privite ca o expresie a naţionalismului ceh, nu au nimic în comun cu adevăratul spirit husit, ce şi-a câştigat un loc propriu în istoria gândirii religioase. Martin Luther a ignorat atrocităţile husiţilor, pe atunci încă vii în memoria germanilor. În 1519, când a declarat că el însuşi fusese un husit fără să o fi ştiut, dar şi în 1520, când în scrisoarea sa *Către nobilimea creştină* se referă la Hus ca la un sfânt, el a invocat doar moştenirea spirituală a lui Hus. Acest Hus din viziunea lui Luther nu era un simbol al urii naţionale, ci o figură a sintezei europene. Chiar şi în Boemia s-au găsit numeroşi oameni care au acceptat mesajul religios al lui Hus, dar s-au opus caracterului agresiv pe care fanaticii l-au conferit mişcării. Din husitism nu s-au ivit doar teroarea şi războiul, ci şi un grup pacifist de cel mai înalt nivel moral, cunoscut sub numele de „fraţii“ boemieni sau moravi. Pornind din Boemia şi Moravia, ei au călătorit în toate părţile, amestecându-se cu tot felul de neamuri şi aducând mai multă glorie numelui ţărilor lor de sorginte decât efemerele cuceriri ale războinicilor husiţi. Dar nici măcar aspectele fanatice şi militante ale mişcării husite nu pot fi reclamate în

[135] Prusia Orientală. (n.tr.)

totalitate de naţionalismul ceh, pentru că au existat şi husiţi germani. Un document husit contemporan acelor timpuri vorbeşte despre „germanii care au pătimit alături de noi spre slava lui Dumnezeu“.

Chiar ultimul act politic şi militar al cehilor înainte de căderea lor în uitare – înfruntarea Casei de Habsburg în bătălia de la Muntele Alb (1620), care ocupă un loc atât de important în istoria cehă – nu a fost un element din „lupta de veacuri a cehilor împotriva germanilor“. La această bătălie au luat parte reprezentanţii a nu mai puţin de zece popoare. De fapt, a fost una dintre cele mai mari întreceri de forţe între catolicism şi protestantism. În ambele tabere se aflau slavi, în ambele tabere se puteau afla germani, iar singura raţiune care-i mâna pe războinici era fanatismul religios. Un iezuit irlandez a citit rugăciunea de dinaintea luptei în faţa trupelor împăratului Habsburg. Nu era o întâmplare: irlandezii catolici aveau un motiv aparte de a lupta în rândurile armatei imperiale, deoarece regele Boemiei, Frederic al V-lea de Palatin, unul dintre combatanţii taberei protestante, era ginerele lui Iacob al Angliei. Sfârşitul independenţei boemiene nu a reprezentat decât o consecinţă a bătăliei. Germana a fost, într-adevăr, limba Contrareformei, dar şi germanii, şi cehii au fost victime, pentru că ambele popoare au suferit pierderi de vieţi şi bunuri.

Atât cehii, cât şi germanii au părăsit ţara în număr mare, îndreptându-se cu predilecţie către Saxonia protestantă învecinată. În noul lor cămin, emigranţii cehi şi germani din Boemia au fost cunoscuţi pur şi simplu sub denumirea colectivă de „exilaţi boemieni“[136]. Eroarea în care cad toate teoriile rasiale moderne din Europa Centrală devine cât se poate de clară atunci când descoperim că până şi istoricul german Heinrich von Treitschke, campion al prusianismului agresiv şi al imperialismului, este bănuit a fi descendentul unei familii de exilaţi boemieni.

Nu este nevoie să coborâm până în secolul al XVII-lea pentru a găsi exemple de cooperare armonioasă între reprezentanţi ai cehilor şi ai germanilor. Le putem afla chiar şi în secolul al XIX-lea, în perioada redeşteptării naţionale cehe, dar şi în secolul XX, când delegaţii muncitorilor cehi şi germani au militat în mai multe rânduri pentru acţiuni coordonate, atât în timpul Monarhiei Habsburgice, cât şi în epoca Republicii Cehoslovace. În zilele tulburate ce au precedat semnarea Acordului de la München (la 1 septembrie 1938), germanii sudeţi de orientare democratică şi socialistă i-au

[136] Nu a fost singurul caz în care unui întreg grup din Boemia i s-a impus exilul. Aproximativ după un veac de la expulzarea protestanţilor, împărăteasa Maria Tereza a emis pe 18 decembrie 1744 următorul decret: „Din mai multe motive cât se poate de serioase, am decis ca nici un evreu să nu mai fie tolerat în regatul nostru ereditar al Boemiei“. Evreii trebuiau să părăsească regiunea în termen de câteva luni, fiind acuzati că sprijiniseră invadatorul străin, Frederic cel Mare, care ocupase Praga în acelaşi an. Plecarea evreilor ameninţa să dezorganizeze viata economică a ţării într-o asemenea măsură, încât administraţia imperială din Boemia şi municipalitatea din Praga au încercat din răsputeri să obţină revocarea decretului de expulzare. Cazul a atras de asemenea atenţia altor puteri, iar ambasadorul britanic şi cel olandez la Viena au intervenit în favoarea evreilor boemieni. În cele din urmă, împărăteasa a acordat câteva amânări, iar după câţiva ani a abrogat decretul (*cf.* Dubnov, *Istoria Evreyev v Europe*, vol. IV, Riga, 1937, pp. 165-168).

sprijinit cu loialitate pe cehi, iar după München au avut şi ei parte egală din experienţa exilului şi a lagărului de concentrare.

Nu ne contrazicem totuşi dacă afirmăm că prăpastia dintre cele două naţiuni se adânceşte cu atât mai mult cu cât ne apropiem de vremurile noastre. De partea cehă s-a manifestat o tendinţă progresivă de emancipare de sub influenţa germană, cu siguranţă necesară pentru a-i înzestra pe cehi cu un statut propriu de naţiune, dar care uneori şi-a depăşit ţinta. Această tendinţă a condus spre o purificare lingvistică în cursul căreiacuvintele germane sau chiar provenind din alte limbi au fost înlocuite cu termeni slavi creaţi artificial şi care nu apar în alte limbi slave[137]. Toate acestea au determinat o anumită repulsie, până şi faţă de acele valori culturale germane care nu aveau nimic de-a face cu naţionalismul german şi care fuseseră recunoscute de către liderii intelectualităţii cehe drept o achiziţie de preţ pentru poporul lor. Pe de altă parte, printre germanii sudeţi, numărul celor conştienţi de rolul lor natural de mijlocitori între lumea germană şi cea cehă a devenit din ce în ce mai scăzut. Majoritatea intelectualilor germani din ţinuturile sudete, deşi au studiat la Praga, s-au arătat complet lipsiţi de interes faţă de remarcabilele eforturi culturale ale vecinilor lor slavi.

Lăsând la o parte această înstrăinare, care este ea însăşi de natură să creeze nelinişte oricui ar dori existenţa unor relaţii prieteneşti între popoarele din inima Europei, să subliniem aici faptul că cehii au fost grav nedreptăţiţi prin acţiunile lui Hitler şi ale naziştilor germani sudeţi, care s-au numărat printre principalele unelte ale opresiunii. Spiritul de justiţie cere ispăşirea tuturor crimelor comise împotriva poporului ceh. Marii lideri spirituali din trecut ai cehilor ar reclama, fără îndoială, împlinirea dreptăţii. Însă ei nu ar binecuvânta răzbunarea oarbă şi ura naţională neînfrânată, care nu se bazează pe o revoltă morală veritabilă, ci speculează nefericirea naţiunii pentru scopuri politice, acum şi în viitor. Preluând metodele dure utilizate în tratamentul aplicat altor naţionalităţi, probabil că cehii ar avea de câştigat din punct de vedere material pentru o anumită perioadă, însă pe termen lung şi dintr-un punct de vedere istoric, ei ar fi cei care ar pierde. În cele din urmă, nu ar pierde doar fâşii de teritoriu şi poziţii geostrategice avantajoase, dar – ceea ce este cu mult mai important – şi-ar pierde dreptul de a se numi naţiunea lui Comenius şi a lui Masaryk, pentru că atunci se vor fi lepădat de tradiţiile lor umaniste. Poporul ceh nu va putea ajunge la o existenţă paşnică de durată dacă se foloseşte de transferuri de populaţii şi de alte expediente similare. Acest lucru se poate realiza doar prin triumful unui spirit nou în Europa şi prin eliminarea de pe întregul continent a naţionalismelor agresive, atât în teorie, cât şi în practică. Pangermanismul şi „al Treilea Reich“ trebuie să dispară din Germania pentru ca poporul ceh şi alte popoare să poată fiinţa. Dar, pentru a face posibilă unificarea Europei, şi cehii trebuie să contribuie la aceasta, renunţând la ideile lor despre drepturile statale şi la credinţa în „misiunile“ istorice.

[137] Meillet, *Les Langues de l’Europe Nouvelle*, Paris, 1918, pp. 240-241.

Capitolul 8

Naţionalismul finlandez: ambiţii şi prejudecăţi

Fără îndoială, finlandezii aparţin unui popor luminat şi sunt membri folositori ai familiei europene. Nivelul general al educaţiei, literaturii şi mişcării lor cooperatiste stârneşte admiraţia oricui a intrat în legături mai strânse cu ei sau cu Finlanda. Prin urmare, este cu atât mai regretabil că pretenţiile megalomane, ura oarbă care au pus stăpânire pe unii dintre liderii lor politici şi în rândurile anumitor grupări au adus multă nefericire şi suferinţă întregii naţiuni, ruinând în mare măsură ceea ce inteligenţa finlandezilor şi munca lor îndârjită reuşiseră să construiască de-a lungul anilor. Este adevărat că statul finlandez a avut dificultăţi în relaţiile cu Rusia, care vedea în această ţară un obstacol strategic şi geopolitic. Războiul fino-sovietic din iarna 1939-1940 a fost considerat de finlandezi, dar şi de o mare parte a lumii civilizate, un război drept, de apărare. Chiar şi participarea în cel de-al doilea război mondial nu s-a identificat vreodată complet în conştiinţa opiniei publice cu asistenţa acordată naziştilor de către statele-satelit ale Germaniei. Totuşi, motivele care au făcut ca Finlanda să-l sprijine pe Hitler în cea de-a doua conflagraţie mondială nu au ţinut exclusiv de autoapărare, ci au demonstrat şi clare impulsuri imperialiste. În spatele frontului, ca şi în armata finlandeză, acţiona o foarte activă propagandă în favoarea ideii de „Finlanda Mare“, susţinută puternic deopotrivă de gruparea de dreapta IKL şi de prietenii fostului preşedinte finlandez, Svinhufvud, dar care era finanţată în bună parte de autorităţile statului.

Finlanda Mare

Conform textelor propagandistice, Finlanda Mare ar cuprinde, în afară de statul finlandez în frontierele sale din 1939, un teritoriu de aproximativ 110 000 mile pătrate[138], incluzând peninsula Kola în nordul extrem şi întreaga „Karelie Răsăriteană“, cum numesc finlandezii spaţiul cuprins între lacurile Ladoga şi Onega şi Marea Albă. Aceste pretenţii au fost susţinute în special de profesorii finlandezi J. Jaakola, Auer şi Jutikkala, ale căror lucrări, *Problema*

[138] Aproximativ 285 000 km^2. (n.tr.)

răsăriteană a Finlandei şi *Spaţiul vital finlandez*, publicate în cinci limbi, au suscitat ample discuţii atât în Finlanda, cât şi în Suedia. Aceşti oameni s-au străduit să demonstreze că teritoriile menţionate mai sus aparţin Finlandei din punct de vedere istoric, geografic, cultural şi etnografic. Teza lor nu era nici pe departe o noutate.

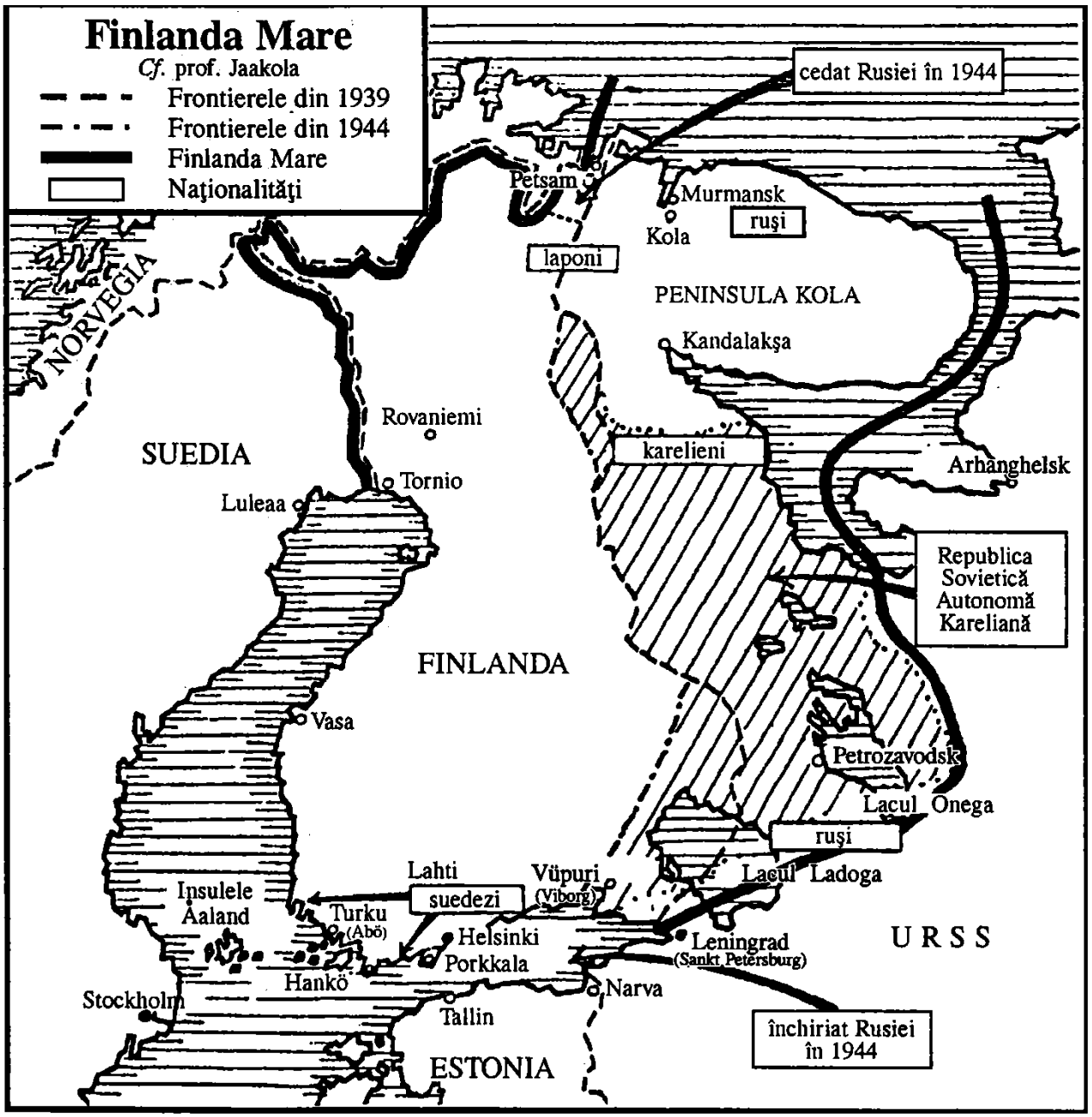

Încă din 1921, şaptesprezece oameni de ştiinţă şi filologi finlandezi au editat o culegere de studii – *Karelia Răsăriteană şi Kola laponă* publicată în finlandeză, suedeză şi engleză şi având ca scop strângerea de susţinători ai ideii de Finlanda Mare în primul rând în interiorul ţării, dar şi în străinătate. În

timpul celui de-al doilea război mondial, a existat intenţia de a realiza crearea Finlandei Mari cu ajutorul Germaniei, iar mai înainte, după primul război mondial, existase speranţa că Puterile Aliate şi Asociate ar fi fost dispuse să consimtă la extinderea Finlandei în dauna Rusiei bolşevice.

În momentul în care aspiraţia către o Finlandă Mare a fost formulată pentru prima dată, ea nu părea cu totul lipsită de sens. Coasta arctică şi fâşia de teritoriu de-a lungul ei erau aproape nelocuite, oraşul Murmansk de-abia fusese fundat şi, dată fiind populaţia redusă a Kolei, finlandezii, deşi formau doar o minoritate, alcătuiau un procent considerabil. În Karelia Răsăriteană, oraşul cel mai important – Petrozavodsk, cu 17 000 de locuitori – era rusesc, însă majoritatea populaţiei o formau karelienii. Karelienii, cu toate că sunt înrudiţi cu finlandezii, nu trebuie nicidecum confundaţi cu ei. Chiar şi *naţionaliştii* finlandezi, oricât de mult şi-ar dori unirea Kareliei Răsăritene cu Finlanda, au trebuit să admită că includerea karelienilor timp de secole în cuprinsul statului rus (mai întâi în cnezatul Novgorod, apoi în cel al Moscovei şi, în sfârşit, în Imperiul Ţarist) a creat legături solide între karelieni şi ruşi, slăbindu-le pe acelea primii numiţi şi finlandezi. Karelienii nu au fost deznaţionalizaţi prin măsuri de forţă, ci printr-un lung proces de adaptare şi asimilare. „Influenţa rusă“, afirmă lucrarea finlandeză despre Karelia, „şi-a pus amprenta pe stilul de locuit, pe îmbrăcăminte şi modurile alimentare. Ea este vizibilă în viaţa spirituală a poporului şi în felul său de a raţiona… Fonemele şi structura limbii au căpătat un puternic colorit rus, ca să nu mai amintim de numeroşii termeni ruseşti din vocabular“[139]. Mai mult, populaţia Kareliei Răsăritene este dependentă de ruşi prin legătura profundă a religiei. Celebra mânăstire Soloveţ, care a răspândit creştinismul în nordul extrem încă din secolul al XV-lea, este situată în apropierea teritoriului locuit de karelieni. O atare evoluţie a acestora explică de ce, în 1917, karelienii nu au manifestat tendinţe separatiste, deşi până în acel moment finlandezii reuşiseră să atragă simpatia unor karelieni, probabil mai degrabă din raţiuni de strategie politică decât naţionaliste.

Dacă vor fi făcut sau nu karelienii dovada vreunui ataşament faţă de Finlanda, aceasta a fost probabil o chestiune semnificativă în anii imediat următori revoluţiei ruse. În momentul de faţă însă ea poate fi trecută cu vederea, dacă luăm în calcul planul cincinal care a industrializat Karelia şi a determinat un aflux de elemente ruse, astfel încât karelienii nu mai reprezintă decât o minoritate în propriul lor ţinut. Cu toate acestea, naţionaliştii finlandezi n-au vrut să înţeleagă că revendicările lor în privinţa Kareliei Răsăritene şi a Kolei lapone, deja exagerate în 1917 (dar în acel moment cel puţin demne de a fi luate în discuţie), au devenit de atunci complet demodate o dată cu instaurarea şi organizarea regimului sovietic care, într-un sfert de veac, a transformat Murmansk şi Petrozavodsk în oraşe mari, numărând 117 000, respectiv 70 000 de locuitori. În aceste condiţii, proporţia karelienilor, finlandezilor şi vepilor (o ramură minusculă a grupului etnic finic) a scăzut până la o treime din populaţia Republicii Sovietice Autonome

[139] *East Karelia and Kola Lapmark*, descrise de oameni de ştiinţă şi filologi finlandezi, Helsingfors, 1921, p. 115.

Kareliene în graniţele din 1939, în vreme ce în Kola laponă elementul finlandez este cu totul neglijabil. Deşi naţionaliştii finlandezi cunosc aceste statistici care le contrazic pretenţiile, ei perseverează în a afirma că a fost vorba de un proces de asimilare forţată iniţiat de ruşi, dublat de deportarea elementului karelian autohton. Adevărul e că totuşi exodul rusesc a fost în principal o consecinţă naturală a dezvoltării industriale a Kareliei.

În eventualitatea reuşitei programului Finlandei Mari, promotorii acestuia au pus deja la punct un plan detaliat de recuperare a preponderenţei numerice a finlandezilor. Profesorul J. Jaakola susţinea necesitatea unui schimb de populaţie, care ar înlătura din Karelia Răsăriteană elementul rus, în vreme ce finlandezii ar primi câteva sute de karelieni, ingrieni şi vepi, cu precădere locuitori ai ariei delimitate de Leningrad, Kalinin şi Novgorod. Totuşi, aceste populaţii de care profesorul finlandez dispune cu atâta uşurinţă şi-au pierdut într-un asemenea grad particularităţile naţionale şi au fost asimilate atât de complet de majoritatea rusă ce le înconjoară, încât se poate spune că ele au chiar mai puţine în comun cu finlandezii decât ar avea aceştia cu karelienii din Karelia Răsăriteană. În plus, nivelul general – intelectual şi economic – al acestor „rude“ este unul foarte scăzut. Cu greu şi-ar putea face ele loc printre cetăţenii Republicii Finlandeze, fie că vorbim de cetăţeni de limbă finlandeză sau de limbă suedeză.

Firul roşu care străbate proiectele legate de Finlanda Mare este sentimentul de ură şi dispreţ faţă de ruşi, un sentiment împărtăşit de altfel şi de numeroşii finlandezi care de altfel se arată sceptici faţă de ambiţiile teritoriale ale extremiştilor. Un călător german în Finlanda dădea astfel glas concluziei la care ajunsese, nu fără o oarecare satisfacţie răutăcioasă: „Finlandezii dispreţuiesc tot ce este rusesc, dorind să şteargă orice amintire a perioadei dominaţiei imperiale. Oricât de bine ar şti limba rusă, un finlandez va prefera întotdeauna să nu o folosească şi să se facă înţeles prin alte mijloace, chiar şi cu ajutorul semnelor“[140]. Printre cei mai vârstnici finlandezi se pot găsi mulţi care cunosc rusa, dar, din momentul creării unei Finlande independente, membrii acestui popor au evitat cu încăpăţânare orice contact cu lumea rusă. În mintea lor, Rusia trecutului echivala cu absolutismul ţarist, în vreme ce noua Rusie nu le evocă decât poliţia politică – OGPU – şi imperialismul roşu. Şi, pentru că finlandezii cred despre ei înşişi că formează ultimul avanpost al civilizaţiei occidentale, iar pe ruşi îi consideră doar nişte barbari din stepă, în mod firesc ei vor fi lipsiţi de orice interes faţă de bogăţiile culturii ruse şi faţă de limba rusă.

Fără nici o îndoială, există întotdeauna motive reale pentru vrajba între popoare, însă aceste motive, cele mai multe venind din trecut, sunt privite de obicei ca printr-o lupă. Ar putea fi găsite tot atâtea raţiuni de prietenie, dacă cineva s-ar strădui să le desprindă din mulţimea de evenimente istorice. O examinare lucidă a relaţiilor fino-ruse demonstrează că „raţiunile istorice“ pe care se bazează repulsia finlandezilor faţă de ruşi au fost în mare măsură exagerate şi se referă doar la o foarte scurtă perioadă, plasată destul de

[140] Stoye, *Finland – Junger Staat im Aufstieg*, Berlin, 1939, pp. 11-12.

târziu, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Numai minoritatea restrânsă a locuitorilor Finlandei vorbitori de suedeză ar putea avea probabil unele motive serioase pentru o atitudine antirusă. În realitate însă, în timpul celui de-al doilea război mondial aceşti „finlandezi“ suedezi s-au arătat oarecum apatici când a fost cazul să-i susţină pe extremiştii antiruşi, opunându-se până la urmă tuturor schemelor legate de Finlanda Mare.

Ţar al Rusiei şi Mare Duce al Finlandei

Într-adevăr, suedezii din Finlanda ar fi îndreptăţiţi să le poarte duşmănie ruşilor pentru că aceştia au răpit Finlanda Suediei şi au încurajat timp de aproape 100 de ani mişcarea naţională şi limba finlandeză în dauna locuitorilor de origine suedeză. (Dar trebuie amintit aici că nu puţini dintre predecesorii lor au susţinut în taină planurile Ecaterinei a II-a şi ale lui Alexandru, în scopul schimbării dominaţiei suedeze cu una rusească.) Dacă a existat vreo provincie în care Rusia ţaristă, cea pe jumătate asiatică, să facă dovada unei politici occidentale, aceea a fost Finlanda. Ţarii şi-au dat seama că, în calitatea lor de mari duci ai acestei ţări, trebuiau să folosească metode diferite faţă de cele practicate ca ţari ai „tuturor Rusiilor“. Această strategie s-a perpetuat în linii mari până la urcarea pe tron a lui Nicolae al II-lea şi numirea lui Bobrikov în funcţia de guvernator general al Finlandei. Poziţia privilegiată a acestei posesiuni imperiale din cadrul statului ţarist, departe de a fi concretizarea unui gest filantropic, servea obiectivelor naţionale ale Rusiei. Doar o Finlandă prosperă, ale cărei drepturi erau garantate, putea face din acest stat baltic o zonă sigură pentru Rusia, acţionând ca un instrument de control asupra tendinţelor panscandinave. Asocierea iniţială cu mişcarea finlandeză pentru autonomie şi ulterior cu naţionalismul finlandez a reprezentat o necesitate vitală pentru interesele baltice ale Rusiei. Pe de altă parte, această alianţă a însemnat un factor central al evoluţiei poporului finlandez de-a lungul secolului al XIX-lea. Potrivit chiar verdictului unui istoric antirus, finlandezul de origine suedeză Schybergson, Finlanda a avut în secolul trecut numeroase legături cu ruşi (sau cu personalităţi aflate în serviciul Rusiei), care au respectat statutul special al ţării şi s-au arătat binevoitori faţă de poporul finlandez.

Cel mai de seamă dintre aceştia a fost ţarul Alexandru I, „care a dat avânt mişcării de autonomie a Finlandei şi i-a conferit forţă“[141]. Cel care l-a ajutat pe ţar să organizeze o Finlandă autonomă a fost Mihail Speransky, şeful Secretariatului de Stat pentru Finlanda de la Sankt Petersburg. A fost una dintre cele mai luminate personalităţi ale timpului său, puternic influenţat de Iluminismul francez, şi un adversar îndârjit al iobăgiei. Finlandezii l-au numit rector al Universităţii din Abö, cea mai înaltă distincţie pe care o puteau ei oferi. Mai târziu, s-a afirmat despre el că şi-a câştigat „un loc de onoare în

[141] Schybergson, *Political History of Finland, 1809-1919*, Gotha, 1925, p. 92.

istoria Finlandei“[142].

Cel dintâi guvernator general al ţării trimis din Rusia a fost generalul-maior Gorian Sprengtporten, şeful cel mai influent al mişcării ce milita pentru un *Anschluss* cu Rusia. Impopular din cauza ofensei pe care o adusese anumitor finlandezi încălcându-şi jurământul de fidelitate faţă de Suedia, în scurtă vreme el a trebuit să fie destituit. A fost înlocuit de generalul Barclay de Tolly, care era de origine scoţiană şi care a fost înlăturat după câteva luni. I-a urmat contele Fabian Steinheil, care a deţinut funcţia timp de treisprezece ani, iar instrucţiunile pe care le-a primit în 14 septembrie 1810, cu prilejul numirii sale, reflectă concepţia ţarului cu privire la misiunea pe care guvernatorul general o avea de îndeplinit: „În legătură cu situaţia din Finlanda“, declara ţarul, „de la bun început a stat în intenţia mea de a garanta poporului o existenţă politică, astfel încât el să nu se simtă cucerit de către Rusia, ci ataşat ei în virtutea propriilor lor interese“. Sub stăpânirea contelui Steinheil, preţuit în Finlanda pentru „onestitatea sa şi respectarea îndatoririlor“[143] de care a dat dovadă, provincia Viborg, numită şi Karelia Occidentală, desprinsă de Finlanda în 1721 prin Tratatul de pace de la Nystadt, a fost reintegrată în Marele Ducat. Actul de reunificare a antrenat după sine demisia majorităţii oficialilor ruşi ce activau în acea provincie şi a fost privit în Rusia mai ales ca o lovitură gravă la adresa intereselor naţionale ale Rusiei[144].

Succesorul lui Alexandru I, Nicolae al II-lea, asemenea celui de-al patrulea guvernator general, Zakrevsky, nu era neapărat cel mai înfocat sprijinitor al poziţiei privilegiate a Finlandei, dar nu a întreprins nimic pentru a schimba sistemul de guvernământ deja instaurat sau principiul de bază potrivit căruia Finlanda trebuia administrată de către finlandezi. În 1831, lui Zakrevsky i-a urmat în funcţia de guvernator general prinţul Menşikov (1831-1855), a cărui simpatie faţă de Finlanda este încă o dată recunoscută de Schybergson[145]. Menşikov a fost cel care, în 1841 şi 1843, a emis decrete de introducere a limbii finlandeze în şcolile primare. Următorul ţar, Alexandru al II-lea, a fost cu totul străin de ideea unei politici ruseşti de asimilare forţată, abrogând chiar un decret care impunea predarea obligatorie a limbii ruse în învăţământul secundar. Mai mult, sub patronajul Rusiei, mişcarea autonomistă din Finlanda realiza progrese constante. Guvernatorii generali numiţi de Alexandru al II-lea au avut acest lucru printre obiectivele lor. Ei au fost contele von Berg (1855-1863) – autorul butadei „Dacă finomania [naţionalismul finlandez] n-ar fi existat, ar fi trebuit să o inventăm“, Rakassovsky (1863-1866) şi contele Adlerberg (1866-1881). În 1863, un decret referitor la limbă aşeza pe o poziţie de egalitate suedeza şi finlandeza. Finlandezii, căpătând deodată dreptul de a se adresa autorităţilor în propria lor limbă, au întâmpinat decretul cu mare bucurie şi l-au considerat un fel de Magna Charta. Reprezentanţii puterii

[142] *Ibidem*, p. 63.

[143] *Ibidem*, p. 89.

[144] General-locotenent Borodkin, *Finland, Its Place in the Russian State*, Sankt Petersburg, 1911, pp. 27-28.

[145] Schybergson, *op.cit.*, p. 107.

centrale ruse în Finlanda au iniţiat cea mai strânsă colaborare posibilă cu liderii mişcării naţionale finlandeze, J.W. Snellman şi Yrjö Koskinnen, care au fost învestiţi cu titluri nobiliare de către guvernul ţarist. Snellman a fost şeful comisiei pentru finanţe a Seimului (care reprezenta de fapt organismul de guvernare autonomă a Finlandei), în vreme ce Koskinnen a fost numit şef al comisiei pentru culte şi educaţie în timpul guvernatorului general contele Heiden (1881-1897), pentru a putea continua astfel în chip activ organizarea sistemului de învăţământ finlandez.

O nouă etapă a relaţiilor fino-ruse s-a deschis o dată cu numirea lui Bobrikov în funcţia de guvernator general al Finlandei. Politica lui, susţinută de către ţarul Nicolae al II-lea, viza o restrângere a autonomiei ducatului şi anularea unor privilegii de care ţara se bucurase până atunci, mai ales acela al imunităţii la recrutarea în serviciul militar. Deşi se poate afirma că Bobrikov era tipul oficialului ţarist reacţionar, iar poporul finlandez s-a revoltat împotriva lui pe bună dreptate, foarte multe lucruri despre „era Bobrikov“ au fost dramatizate şi exagerate. Nu există motive ca politica acestui guvernator general să fie considerată o politică de „asuprire naţională“, în sensul în care a fost înţeleasă expresia în raport cu Noua Ordine a lui Hitler. În privinţa acţiunilor lui Bobrikov, a fost vorba mai ales de nenumărate sâcâieli şi necazuri care, e adevărat, sunt adesea mai iritante decât actele majore de nedreptate. Bobrikov nu avea o ostilitate particulară faţă de finlandezi, însă intenţia lui era de a da o lovitură decisivă partidei suedeze din Finlanda şi el a fost sprijinit de o mare parte a naţionaliştilor finlandezi. În continuare, mai trebuie amintit că tânărul care l-a asasinat pe Bobrikov era un finlandez de origine suedeză, iar moartea guvernatorului general a fost urmată la scurtă vreme de uciderea senatorului Soininen, un naţionalist finlandez cu atitudini filoruse.

Finlanda şi Rusia revoluţionară

Cu toate acestea, la un moment dat alianţa dintre naţionalismul finlandez şi aristocraţia ţaristă nu a mai fost justificată prin utilitatea sa iniţială. Aceasta nu înseamnă că relaţiile pozitive fino-ruse au încetat brusc, ci doar că partenerii colaborării ruso-finlandeză s-au schimbat. Partidul „vechilor fini“ a fost înlocuit de socialişti, iar birocraţia ţaristă – de mişcarea revoluţionară rusă. În timpul revoluţiei din 1905, forţele progresiste finlandeze şi ruse şi-au coordonat acţiunile şi s-au ajutat reciproc. Celebra manifestaţie din faţa Palatului de Iarnă de la Sankt Petersburg din 22 ianuarie 1905, „duminica însângerată“ a muncitorilor ruşi, a fost urmată două zile mai târziu de o demonstraţie în masă a finlandezilor din Helsingfors (Helsinki). În octombrie 1905, când lucrătorii ruşi de la căile ferate au declarat grevă, în Finlanda a fost organizată o grevă de solidaritate care în scurtă vreme s-a transformat într-o încetare generală a lucrului. Anul următor a adus o nouă mărturie a colaborării ruso-finlandeze. În iulie 1906, soldaţii ruşi din fortăreaţa Sveaborg s-au răsculat, fiind susţinuţi de gărzile roşii finlandeze, care au încercat să

oprească marşul unei expediţii de pedepsire.

Existenţa în cadrul Imperiului Rus a unei Finlande autonome, adică a unui popor înclinat spre democraţie şi idei progresiste, s-a dovedit de mare folos forţelor revoluţionare din Rusia. Nu numai că unii revoluţionari ruşi au găsit adăpost în Finlanda atunci când Ohrana era pe urmele lor, dar în 1906, după dizolvarea Dumei, reprezentanţii aleşi ai democraţiei ruse au plecat în Finlanda şi au organizat aici faimoasa „Dumă de la Viborg“, care a emis „proclamaţia de la Viborg“ către întregul popor rus. Iar după revoluţia din 1905, când Voroşilov a iniţiat dotarea mişcării muncitoreşti ruse cu arme, acestea au fost introduse în Rusia pe ascuns, prin Finlanda.

Nu s-ar fi putut găsi ceva mai firesc decât cooperarea dintre o Finlandă democratică şi socialistă şi un nou stat rus, federal, ivit din revoluţia din 1917. Totuşi calea clădită până atunci pe baza celor mai bune tradiţii ale mişcărilor progresiste rusă şi finlandeză nu a mai fost urmată. Am menţionat deja factorii prin care partea finlandeză a făcut din această colaborare un lucru dificil – o ură ilogică faţă de Rusia, planuri de achiziţii teritoriale şi, ar fi cinstit să o amintim, o frică ambivalenţă faţă de vecinul răsăritean, la început o frică de bolşevism, iar mai târziu faţă de puterea militară a Uniunii Sovietice.

Pe de altă parte, nici noii conducători din Rusia nu au manifestat semne de apreciere faţă de înaltul nivel de civilizaţie al poporului finlandez. Ei nu au înţeles pe deplin diferenţa dintre experienţele istorice şi influenţele culturale pe care le-au avut de suportat Rusia şi Finlanda. De asemenea, nu au realizat nici că situaţia finlandezilor era cu totul diferită de cea a altor popoare din fostul Imperiu Ţarist, cu excepţia polonezilor. Ar trebui amintit aici că însuşi numele de „finlandezi“ nu semnifică acelaşi lucru pentru occidentali şi pentru ruşi. Cei din apusul Europei identifică îndeobşte finlandezii cu civilizaţia avansată a naţiunii cu acelaşi nume şi au de obicei doar o imagine vagă despre existenţa altor finlandezi. De partea lor, ruşii – cum era de aşteptat – includ în această denumire toate populaţiile finice ce vieţuiesc pe Volga, pe Kama şi pe versantele Uralilor. În literatura rusă, de la Puşkin la Aleksandr Blok, termenii „finlandez“ şi „finic“ au fost adesea folosiţi în sensul descris mai sus şi se referă exclusiv la acei „finlandezi“ precum marii, komii, mordvinii etc., care îşi datorează progresul material şi spiritual exclusiv Rusiei. Deşi orice rus cu educaţie îşi dă seama de prăpastia ce există între finlandezii apuseni şi cei răsăriteni, el ar fi înclinat totuşi să-i privească de sus pe finlandezii din Finlanda propriu-zisă (Suomi), cu o oarecare atitudine de *pater familias* indignat de fuga unuia dintre fii săi din căminul părintesc.

Finlandezii şi suedezii

Oricât de adevărată ar fi afirmaţia conform căreia, din raţiuni de stat, ruşii au făcut multe pentru a promova mişcarea naţională a finlandezilor din Suomi, această mişcare nu poate fi considerată totuşi un produs al civilizaţiei ruse. Dacă majoritatea ramurii occidentale a finlandezilor, *Tavastlander*-ii şi, în

unele cazuri, karelienii au atins un standard înalt de civilizaţie, ei datorează acest lucru mai ales apropierii de suedezi. Este vorba de influenţa culturii suedeze şi a operei personalităţilor finlandeze educate în spirit suedez, precum poetul Zacharias Topelius (1781-1831), savanţii Porthan (1739-1804) şi Elias Lönnrot (1802-1884) şi chiar de figura centrală a mişcării politice a „finomaniei“, J.W. Snellman (1806-1881).

Atitudinea primei generaţii de naţionalişti finlandezi faţă de suedezi a fost în multe privinţe asemănătoare aceleia a susţinătorilor culturii velşe din Ţara Galilor faţă de englezi. Unui ins venit din afară finlandezii i-ar fi dat impresia că sunt suedezi, deoarece vorbeau şi scriau în suedeză, însă întreaga lor perspectivă culturală şi istorică era detaşată de cea a naţiunii suedeze. Ei considerau perioada de stăpânire suedeză asupra Finlandei, drept „un abis de şase secole“, pe care au încercat să-l acopere printr-o redescoperire de sine a poporului finlandez, în vechile saga şi cântece populare şi departe de centrele de cultură suedeze. Cea mai proeminentă şi caracteristică personalitate a acestei şcoli finlandeze a fost J.W. Snellman, care nu numai că a folosit la început limba suedeză în opera sa de scriitor şi savant, ci chiar s-a născut în Suedia, unde a trăit pentru o lungă perioadă de timp, câştigându-şi acolo o bună reputaţie literară. Dar mai târziu, când a devenit redactor-şef la gazeta „finomană“ *Saima*, a declarat public că suedezii nu ar trebui să aibă drept de cetăţenie în Finlanda. În relaţiile cu suedezii, naţionalismul finlandez şi-a exagerat de multe ori obiectivele. Nu se poate aduce nici o obiecţie luptei îndreptăţite pentru egalitate între limba finlandeză şi cea suedeză, care trebuia câştigată, şi nici propagandei care milita pentru întâietatea celei dintâi, de vreme ce ţara era populată majoritar de finlandezi. Însă cererea de eliminare completă a limbii şi culturii suedeze din Finlanda a însemnat o abatere de la calea raţiunii şi justiţiei.

Din fericire, acţiunile politicienilor finlandezi rezonabili au fost inspirate de nişte principii mai sănătoase decât acelea care i-au ghidat pe numeroşi intelectuali. Majoritatea covârşitoare a Seimului Republicii Finlandeze, care ar fi avut autoritatea de a dicta preeminenţa absolută a unui mod de viaţă pur finlandez, s-a arătat generoasă chiar şi faţă de o minoritate suedeză de acum minusculă. Constituţia finlandeză de la 7 iulie 1919 declara că ambele limbi, finlandeza şi suedeza, erau limbi oficiale ale statului. În plus, legea din 1 iunie 1922, referitoare la limbă, poate servi drept model şi pentru alte state cu două sau mai multe naţionalităţi. Ea prevedea că toate localităţile cu o minoritate de 10% sau mai mult din totalul populaţiei – la data intrării în vigoare a respectivei legi – vor fi declarate bilingve, acţiunea legii încetând doar atunci când procentul minoritarilor va fi scăzut sub 8%. Capitala Helsinki (Helsingfors) şi două oraşe mari, Turku (Abö, vechea capitală a Finlandei) şi Vaasa (Vasa), urmau a avea un statut bilingv indiferent de circumstanţe, oricât de redusă ar ajunge în viitor minoritatea suedeză, ca urmare a dezvoltării industriale care stimulează în mod constant exodul spre coastă al populaţiei rurale vorbitoare de finlandeză. În acelaşi mod, tot ceea ce reprezintă autoritate extinsă la nivelul întregii ţări, cum ar fi reprezentanţii guvernului, căile ferate, serviciile poştale etc., se va manifesta bilingv, singura

excepţie constituind-o armata, în care limba de comandă este finlandeza. Insulele Aaland, populate în întregime de suedezi, se bucură de un statut special, care nu se explică totuşi prin generozitatea finlandeză, ci prin respectarea strictă a obligaţiilor internaţionale[146]. Insulele constituie o entitate autonomă, cu un Seim aparte, limba suedeză este limba predominantă, iar locuitorii insulelor sunt scutiţi de îndeplinirea serviciului militar. Nici o altă mică naţiune din Europa Răsăriteană şi Sud-Estică nu a arătat atâta înţelepciune ca Finlanda în rezolvarea problemei lingvistice şi nici un alt popor nu ar fi putut respecta cu atâta onestitate drepturile unei minorităţi reduse, dar importante din punct de vedere intelectual şi economic, cum este aceea a finlandezilor de origine suedeză. Dacă în viitor legiuitorii finlandezi vor persevera în această atitudine moderată, poporul lor va avea un „dosar“ asemănător cu cel al elveţienilor. Dar dacă ei vor ceda pasiunilor naţionaliste şi agitaţiei populiste în favoarea unei „Finlande finlandeze“, nivelul moral al ţării lor va coborî până la acela al statelor faimoase pentru şovinismul lor şi tratamentul arbitrar aplicat minorităţilor naţionale.

Partizanii ideii „Finlandei Mari“ sunt în mod necesar adversarii cei mai înverşunaţi ai grupului etnic suedez din Finlanda. Cele două tendinţe se conjugă, de vreme ce includerea karelienilor în statul finlandez ar diminua încă şi mai mult importanţa finlandezilor de origine suedeză, care în 1939 formau doar 10,1% din totalul populaţiei.

Cel de-al doilea război mondial a avut drept consecinţă, printre altele, şi zdrobirea ideologiei „Finlandei Mari“, iar propaganda pentru o expansiune teritorială s-a transformat brusc într-o luptă de apărare a integrităţii Finlandei. Dar, deşi agitaţia din jurul ideii de „Finlanda Mare“ pare să se fi stins, aspectele xenofobe, antiruseşti şi antisuedeze, ale naţionalismului finlandez subzistă încă. E posibil ca ultima tendinţă amintită mai sus să fie una subterană, dar chiar şi aşa, aceasta nu ar face decât să-i întărească latura fanatică, pasională. Aici ar trebui să adăugăm şi faptul că cesionarea Viborgului (Vüpuri) şi instaurarea unei Republici Sovietice Kareliene sunt evenimente de natură să aprindă fervoarea naţionalistă şi mai tare decât revendicările de odinioară referitoare la Karelia Răsăriteană. În privinţa relaţiilor suedezo-finlandeze, nelinişteşte faptul că naţionalismul finlandez ar putea folosi problema suedeză ca pe o supapă, încercând să o soluţioneze într-o manieră contrară spiritului de toleranţă care a prevalat până acum în legislaţia ţării. Asigurarea unor relaţii pozitive între finlandezi şi vecinii lor este în interesul întregii Europe. Acest lucru se poate realiza simplu, cu condiţia ca învăţământul în şcolile finlandeze să fie epurat de orice urmă de rusofobie, iar orice tentativă de suscitare a animozităţii dintre finlandezi şi suedezi să fie tratată ca un act de înaltă trădare. Civilizatul popor finlandez nu ar suferi nici un fel de defăimare dacă s-ar propune anumite modificări ale sistemului său educaţional. Mai degrabă s-ar demonstra în ce măsură este nevoie de educaţie în alte părţi, dacă până şi poporul poemului *Kalevala*, o naţiune fără

[146] Este vorba de respectarea unor privilegii minime acordate minorităţilor naţionale, sub auspiciile Ligii Naţiunilor, în perioada interbelică. (n.tr.)

analfabeţi, mai are încă nevoie de ea în anumite privinţe.

Capitolul 9

Imperiul daco-român

„O enigmă a istoriei“

„O enigmă şi un miracol istoric“ – iată formula folosită de reputatul istoric francez Ferdinand Lot pentru a descrie poporul român[147]. Prin aceste cuvinte, el recunoaşte deschis eşecul oricărei încercări de a determina pe baze ştiinţifice rezonabile originea românilor, evoluţia şi zona în care locuiau în timpul primului mileniu după Hristos. Aproape în acelaşi timp, Seton-Watson se vede nevoit, în a sa *Istorie a românilor*, să vorbească despre „enigma din Evul Mediu“, atunci când se confruntă cu problema unei explicaţii istorice a stabilirii românilor pe ambele părţi ale Carpaţilor. În această chestiune, care i-a captivat multă vreme pe istorici şi filologi, există doar supoziţii şi teorii, dar nimic substanţial. Adevărul e că dorinţa de a obţine o explicaţie obiectivă a lipsit adesea. Toate săpăturile arheologice la diverse ruine şi monumente, toate căutările printre manuscrise prăfuite au servit mai degrabă intereselor teritoriale şi, în ultimă instanţă, au agravat conflictele naţionale din sud-estul Europei. Maghiarii, bulgarii şi ruşii au încercat să demonstreze că au drepturi asupra acelor regiuni care se întâmpla să intre în sfera propriilor lor aspiraţii naţionale. De partea lor, românii au înaintat ipoteze pe temeiul cărora să poată revendica un spaţiu cât mai întins. Enigma românească a rămas fără răspuns. Dar este nevoie de o rezolvare pentru a se ajunge la o concluzie definitivă asupra dreptului naţiunii române la existenţă şi asupra teritoriului său etnic?

Ar fi mai cinstit să admitem că dezbaterile ştiinţifice pe o chestiune nebuloasă din Evul Mediu timpuriu ar trebui să fie clar delimitate de problemele politice ale prezentului. Lucrurile stau însă exact pe dos: relatările politice actuale şi studiile medievale s-au combinat într-un întreg aproape de nedesluşit. În ceea ce-i priveşte pe români, aserţiunile discutabile din punct de vedere ştiinţific nu sunt puse la îndoială, ci înălţate la calitatea de lozinci naţionale şi dogme care stau chiar la baza statului şi a politicii sale externe.

În afara fostelor „Principate Dunărene“, Moldova şi Ţara Românească, aproape pur româneşti din punct de vedere etnic şi care pot astfel constitui o temelie veritabilă pentru acest stat, românii mai populează o seamă de alte

[147] F. Lot, *Les Invasions barbares et le peuplement de l’Europe*, Paris, 1937, p. 278.

regiuni, pe care le împart cu cel puţin alte opt naţionalităţi. Este vorba despre Transilvania, Banat, Dobrogea, Basarabia şi Bucovina. Nu sunt puşi la socoteală aici românii din Macedonia (cuţovlahii), diferiţi prin limbă şi evoluţia istorică, sau grupuri mai mici de români din Balcani[148]. Aşa cum am văzut deja, dacă ar fi să se aplice strict un principiu al justiţiei, regiunile pomenite nu pot fi atribuite vreunui stat naţional centralizat, din pricina compoziţiei lor etnice. Însă aici intervine naţionalismul românesc cu teoriile sale istorice, clamând că toate aceste disputate zone multilingve sunt fragmente din vechea colonie romană Dacia şi că românii sunt descendenţii romanilor. Afirmând acestea, ei presupun că nu mai este nevoie de nici un alt argument. De vreme ce Dacia antică se întindea până la Nistru, revendicările asupra Basarabiei sunt justificate. De vreme ce Transilvania era inima vechii provincii, aici aflându-se principalele centre ale administraţiei romane, elementul latin trebuie să fie factorul dominant şi, dacă se poate, singurul factor etnic. De asemenea, despre Dobrogea se afirmă că ar fi românească, ţinând cont de nenumăratele monumente romane care evocă Antichitatea.

Limba română

Câteva dintre cele mai grosolane exagerări ale mitului dacic, precum aceea privitoare la originea pur romană a românilor, au fost respinse în chip hotărât de către eminentul istoric român N. Iorga. Când s-a produs organizarea provinciei recent achiziţionate, scrie Iorga, Italia nu mai avea cum să exporte latini, aceia „care ar fi putut aduce cu ei virtuţile neamului din Latium“. Coloniştii din Dacia veniseră din întreaga lume romană, *ex toto orbe Romano*, aşa cum arată o inscripţie în latină[149]. Nu au existat efecte de durată ale ocupaţiei romane. Concluzia lui Iorga la finele capitolului său despre *Munca romanilor* are inflexiuni melancolice: „Odată cu sfârşitul administraţiei [romane] a dispărut tot ceea ce a contribuit la dezvoltarea economică şi la înfrumuseţarea ţării“[150].

În pofida concluziilor de mai sus, naţionaliştii români susţin că acest contact pasager cu civilizaţia romană, între 107 şi 270 d.Hr., care a fost

[148] Pentru ideologia actuală a statului naţional român, problema românilor macedoneni nu mai prezintă aproape nici o semnificaţie. Cu toate acestea, în propaganda naţionalistă de la începutul secolului XX, ea mai juca încă un rol apreciabil. Într-o vreme când României mici îi era imposibil să ridice chestiunea Transilvaniei sau a Basarabiei, era la modă în Bucureşti să se vorbească despre „fraţii noştri români din Macedonia“. Numărul lor era în mod obişnuit estimat de către „cercurile oficiale“ la peste un milion (Rubin, *Les Roumains de Macedoine*, Bucureşti, 1913, pp. 104-105). După Sturdza (*La Terre et la Race Roumaine*, Paris, 1904, p. 148), ei numărau doar 600 000 de indivizi, iar potrivit statisticilor serioase, cel mult 200 000. În 1860, se formase în Bucureşti un Comitet Macedo-Român, din care au făcut parte unele dintre cele mai preţuite şi influente personalităţi române. Evocarea existenţei unui grup naţional român în Macedonia era în general însoţită de sublinierea măreţului rol istoric al civilizaţiei româneşti, nu doar în aria „dacică“, ci în întreaga Peninsulă Balcanică, şi a contribuţiei sale la formarea statelor timpurii.

[149] N. Iorga, *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*, 1929, pp. 36-37.

[150] *Ibidem*, p. 39.

înlocuit ulterior cu mai puternicele influenţe slave, bizantine şi greceşti, a învestit poporul român cu o misiune extraordinară în Europa Răsăriteană. Pentru a susţine acest punct de vedere, ei se referă la caracterul latin al limbii române. Autorităţi în materie de lingvistică au admis, într-adevăr, că substanţa limbii şi gramatica ei sunt în principal latine, dar aceiaşi savanţi au subliniat proporţia considerabilă de termeni slavi din vocabularul românesc actual.

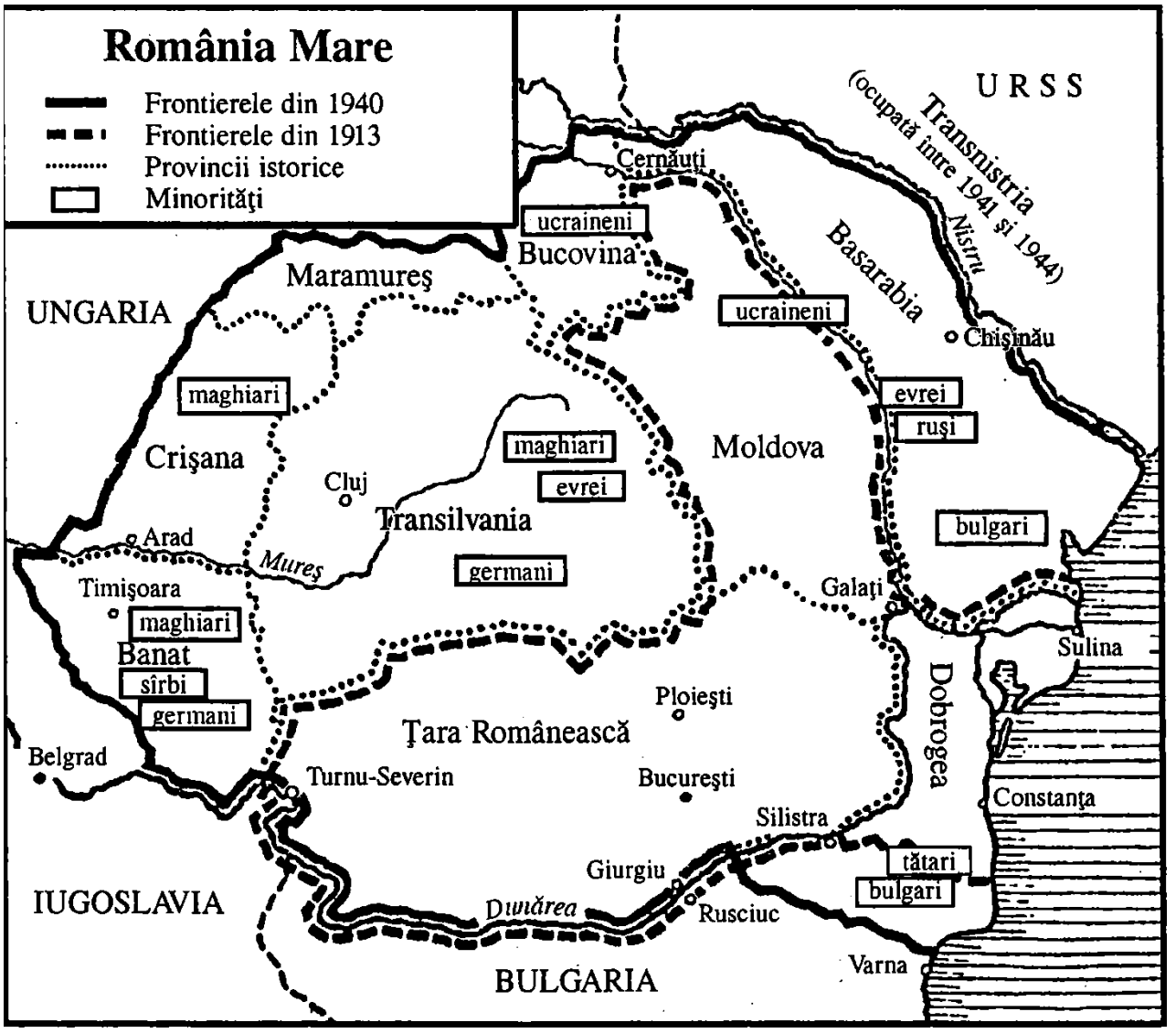

Chiar şi după efortul de purificare a limbii, prin care s-a dorit înlocuirea numeroaselor cuvinte de origine slavă cu termeni echivalenţi derivaţi din latină, au mai rămas încă o mulţime de cuvinte slave. Prin urmare, elementele slave constituie două cincimi din lexicul românesc şi doar o cincime include elemente latine. Românii au împrumutat cuvinte din aproape toate limbile slave, cele mai multe din slava veche (limba oficială a Bisericii ortodoxe până în secolul al XVIII-lea). În plus, vocabularul românesc prezintă un număr de

termeni de origine albaneză, greacă şi maghiară, pe lângă multe elemente adoptate din turcă, despre care se consideră că ar alcătui o cincime din întregul lexicului. Şi nu este semnificativ doar numărul cuvintelor slave care şi-au făcut loc în limba română, ci şi viaţa, realităţile culturale, folclorul şi istoria care se ascund în spatele acestor cuvinte. Pe de o parte, de origine slavonă sunt termenii legaţi de organizarea şi administraţia statală, mai ales numele înalţilor dregători, pe de altă parte „formele poeziei populare, termenii din botanică etc. provin în majoritate din slavonă şi, desigur, dovedesc contactul intim al poporului cu spiritul, credinţele, tradiţiile şi deprinderile slavilor“[151].

Mitul latinităţii

Aşadar, am văzut că trecutul românesc este în mare măsură slav, iar limba română poate fi considerată o oglindire a variatelor influenţe la care au fost supuşi românii în cursul evoluţiei lor. Cu toate acestea, teoria rasistă care valorizează în chip diferit diversele grupuri de popoare europene a întâlnit un teren prielnic în rândul claselor superioare din România. Nici o demonstraţie istorică şi ştiinţifică, oricât de imbatabilă, nu ar fi în stare să-i elibereze din capcana obsesiei lor pentru latinitate. Reprezentanţii acestor clase cred cu tărie, fără să simuleze, în punctul lor de vedere, conform căruia românii ar fi fost apărătorii civilizaţiei latine în Europa Răsăriteană. Această iluzie a devenit chiar un blestem al politicii româneşti, de vreme ce îi face pe numeroşi indivizi – altfel rezonabili – să ignore înapoierea patriei lor, rezultatul a secole de nepăsare şi asuprire, hrănindu-le în acelaşi timp un sentiment de falsă superioritate. Intelectualul român înrobit de mitul latinităţii îşi consideră naţiunea la fel de civilizată ca acelea franceză, italiană sau spaniolă, de unde un nemărginit dispreţ faţă de popoarele învecinate, mai ales faţă de cele slave. Întreaga sa acţiune politică este astfel distorsionată, în defavoarea propriei ţări, de injusta apreciere a popoarelor şi naţionalităţilor.

Această stare de spirit nu conduce totuşi de fiecare dată către ideile expansioniste legate de o „Românie Mare“ (sau, după numele provinciei antice, către ideologia daco-romană). E adevărat că, înainte de 1914, unele dintre cele mai luminate personalităţi române au făcut tot posibilul să se lepede de ele. Dar, pe de altă parte, dispreţul faţă de slavi aproape că devine o regulă în ceea ce-i priveşte pe politicienii din România, indiferent dacă au luat partea Antantei sau a Puterilor Centrale în primul război mondial, ori a Aliaţilor sau a Axei în cel de-al doilea. Clasele conducătoare au tins permanent să propage în rândul maselor această ideologie ce le este proprie. În special după revoluţia din Rusia, inocularea respectivelor idei printre ţăranii români a fost considerată obligatorie, pentru a preveni contagiunea comunistă.

În domeniul politicii externe, aproape că nu a existat proiect care să nu fi fost susţinut şi cu o argumentaţie romantic-sentimentală, în spiritul teoriei latinităţii. Democraţii apărau dependenţa de Franţa cu aceleaşi argumente de

[151] *Dictionnaire d'étymologie daco-rumane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs modernes et albanais par A. de Cinac*, Frankfurt, 1879, pp. viii-ix.

natură rasistă cu care Garda de Fier îşi justifica preferinţa pentru Italia fascistă. Nici una dintre cele două forţe politice nu se mulţumea să promoveze pur şi simplu interesele externe ale ţării prin alianţe – totul trebuia să fie argumentat printr-o mistică a trecutului, dusă adesea până la extrem şi absurd. Cu ceva vreme în urmă, pentru partizanii acestui punct de vedere, combinaţia ideală de puteri ar fi inclus o alianţă simultană cu Italia şi Franţa. În 1915, când Italia a intrat în primul război mondial, decizia sa a avut o semnificaţie esenţială pentru determinarea politicii româneşti, nu doar în sensul previzionării cursului conflictului, ci şi din perspectiva înfrăţirii între neamurile latine. La Conferinţa de pace din 1919-1920, Brătianu s-a străduit să-i intereseze pe italieni şi francezi de ideea unui bloc latin, care să folosească România drept avanpost răsăritean.

Cultul lui Mihai Viteazul

Idealizata unitate romană a Daciei a fost posibilă doar prin forţa militară a unui imperiu universal atotputernic, ce intenţionase să organizeze temeinic o provincie de frontieră pentru a stăvili atacurile barbarilor. După retragerea administraţiei romane, autohtonii s-au arătat incapabili, prin propriile puteri, să creeze un stat unitar, lipsindu-le coeziunea necesară pentru un asemenea act. De altfel, nici ambiţiile conducătorilor locali nu mergeau atât de departe. Există totuşi cel puţin o excepţie evidentă – episodul lui Mihai Viteazul, care a durat opt ani, din 1593 până în 1601. Acest domnitor a adus, măcar vremelnic, teritoriile principale ale României Mari de azi sub stăpânirea sa unică. Atunci când este celebrat drept ultimul voievod care a opus o rezistenţă victorioasă turcilor, pretenţia este justificată. Însă naţionaliştii fanatici, nesatisfăcuţi cu această onoare, îl proclamă ca fiind primul reprezentant al statului naţional român. Pe potriva acestor păreri, monumentul lui Mihai Viteazul din Bucureşti a făcut dintotdeauna obiectul unui cult cu tentă de veneraţie aproape religioasă. Seton-Watson a demonstrat convingător că acel Mihai comemorat prin statuia respectivă – campion al românismului – este „doar o figură de legendă, în care adevăratul Mihai ar fi uimit să se recunoască“[152]. Mihai Viteazul a apărat într-adevăr hotarele Ţării Româneşti de otomani, a aşezat un vasal pe tronul Moldovei şi a supus de asemenea Transilvania – iată sensul în care a realizat el un „program al României Mari“. Însă Mihai Viteazul a iniţiat ocuparea Transilvaniei în calitate de reprezentant al boierilor, „neavând nici o legătură cu ceva ce s-ar fi putut numi o mişcare naţională românească“. În teritoriile cucerite, el a căutat sprijinul egalilor săi, depunând jurământul pe „Constituţia celor trei naţiuni“ din Transilvania, care-i cuprindea doar pe maghiari, secui şi saşi, nu şi pe români. Acelaşi domn, care avea el însuşi domenii în Ţara Românească şi în Moldova, „este responsabil“, după Seton-Watson, „de o înrăutăţire acută a sorţii ţărănimii muntene, care se ridicase în credinţa că el îi va veni în ajutor“. Şi ar fi în deplin acord cu

[152] Seton-Watson, *History of the Rumanians*, 1934, p. 62.

viziunea non-naţională a acelui timp dacă am preciza în expunerea de faţă faptul că Mihai Viteazul ar fi pierdut încrederea clasei boiereşti din Ţara Românească dacă ar fi încercat să obţină sprijinul populaţiei româneşti din Transilvania[153].

În 1918-1919, naţionaliştii români au proclamat triumfători că statul creat de Mihai Viteazul îşi sărbătoreşte o reînviere istorică. Pentru înrădăcinarea feudală şi medievală a statului naţional român, această declaraţie este în aceeaşi măsură definitorie ca şi ideea Regatului Sfântului Ştefan pentru maghiari sau învechitele „drepturi statale boemiene“ pentru cehi. Tot aşa cum istoria Boemiei a demonstrat că „drepturile statale“ au fost întotdeauna subordonate unui sistem teritorial mai cuprinzător, la fel şi episodul Mihai Viteazul, cu care România Mare de la Conferinţa de pace de la Paris a căutat cu mândrie să se identifice, poate oferi probe în aceeaşi direcţie. Pentru teritoriile sale transilvănene, Mihai se considera, după cum o arată propria-i titulatură, vasal „împăratului romano-german“ Rudolf al II-lea, în realitate un împărat austriac cu reşedinţa la Praga. Rudolf al II-lea îi confirmase în mod expres lui Mihai titlul de „locotenent imperial“. Această recunoaştere i-a atras mai târziu domnitorului român spijinul saşilor transilvăneni şi din aceleaşi raţiuni nobilimea maghiară l-a tratat cu neîncredere.

Prin urmare, din perspectiva concepţiilor moderne, viaţa şi faptele lui Mihai Viteazul, atât cât pot fi ele folosite pentru a reflecta prezentul, ar demonstra cel mult necesitatea adoptării de către români a unei soluţii federale în privinţa celorlalte naţionalităţi. În această direcţie a fost interpretată personalitatea lui Mihai de către Aurel Popovici, distinsul autor politic al românilor transilvăneni. Laolaltă cu numeroşi alţi români luminaţi şi progresişti de dinainte şi după el, Aurel Popovici a pledat pentru integrarea României într-un stat federal vast, care să cuprindă toate naţionalităţile ce populau regiunea. La fel, Alexandru Vaida-Voevod, ulterior prim-ministru al României Mari (şi care şi-a repudiat ideile federaliste din tinereţe), nu mai târziu de ianuarie 1913 se referea la concepţia imperiului daco-român ca la o fantezie de cafenea.

„Termopile al Europei“

Încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, fruntaşii politicii româneşti şi-au creat convingerea că era o misiune a statului lor să apere Europa de Rusia, puterea asiatică, teorie care a fost constant sprijinită din afară. Întemeierea statului s-a realizat de fapt împotriva voinţei Rusiei, prin unirea celor două principate, Moldova şi Ţara Românească, în 1859/1862 şi prin recunoaşterea formală a independenţei României la Congresul de la Berlin din 1878. Tânărul stat a fost un produs al antagonismelor dintre Rusia şi celelalte mari puteri. Napoleon al III-lea vorbea despre România ca fiind „bastionul Europei Occidentale împotriva gigantului din nord“, Moltke a denumit-o „Termopile al

[153] *Ibidem*, p. 68.

Europei“, iar Cavour îi scria contelui Corti, ambasadorul Sardiniei la Londra, despre „stăvilarul care să oprească acţiunea şi aspiraţiile spre unificare ale diferitelor ramuri din marea familie slavă“ şi despre „o barieră folositoare împotriva panslavismului“. Asemenea formulări au fost preluate cu nerăbdare în România şi apoi întreţesute în ideologia naţională. Imensul Imperiu Ţarist a exercitat într-adevăr o puternică presiune la graniţa românească, iar politica Rusiei vizând Constantinopolul a privit ca un inconvenient existenţa unui stat român. Toate acestea sunt realităţi incontestabile, de care forţele politice din România au fost nevoite să ţină seama. Dar, în loc să caute calea către un compromis realist, prin neutralitate absolută şi un eventual acord, clasele superioare au cultivat o ură ce s-a învecinat cu isteria – o ură care nu se îndrepta doar împotriva imperialismului ţarist, ci viza pur şi simplu tot ceea ce era rusesc sau slav. Nenumăratele legături care îi uneau cândva pe români de ruşi au fost cu repeziciune date uitării.

Rusia ca putere protectoare

Există numeroase elemente pozitive în relaţiile româno-ruse. De-a lungul întregului veac al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea[154], Rusia, prin războaiele sale cu Imperiul Otoman, a ajutat la temperarea sau chiar la înlăturarea celor mai apăsătoare rele ale acestei stăpâniri străine asupra „Principatelor Dunărene“. Cu toate că intervenţiile Rusiei erau determinate de propriile-i interese, ele au fost urmate de fiecare dată de o ameliorare a condiţiilor în care trăia poporul român. Unul dintre primii consuli britanici la Bucureşti, William Wilkinson, în pofida aversiunii sale faţă de ruşi, recunoştea aceste îmbunătăţiri, scriind:

> În timpul şederii mele în Principate, mi-au atras atenţia câteva împrejurări în care Rusia s-a străduit în mod deosebit să limiteze obişnuitul regim al exacţiunilor şi să-i scutească pe localnici de asuprire, iar aceste eforturi cu siguranţă au împiedicat adesea înrăutăţirea sorţii lor[155].

Prima intervenţie rusească în spaţiul românesc s-a petrecut în vremea lui Petru cel Mare şi a fost întâmpinată cu un entuziasm general. Domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir (1673-1723), care stăpâneau aceste ţări în numele sultanului otoman, s-au înţeles în secret cu ruşii, iar Cantemir a trecut chiar în mod deschis în tabăra lui Petru. Dar expediţia marelui ţar, după victoriile iniţiale, s-a terminat totuşi printr-o înfrângere, Petru trebuind să semneze un umilitor tratat de pace cu turcii. A rămas neclintit în privinţa unui singur punct – predarea lui Cantemir şi a altor boieri moldoveni compromişi, pe care a refuzat-o categoric. Toţi aceştia au

[154] Greşeală în ediţia engleză. De fapt e vorba despre secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. (n.tr.)

[155] W. Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, Longmans, Londra, 1820, p. 183.

sfârşit în Rusia, în chip de refugiaţi politici. Istoricul român Xenopol, un aprig adversar al ruşilor, a trebuit să admită că politica filorusă a lui Cantemir „reprezenta tendinţa întregii ţări“[156]. Cantemir, care nu a fost doar un om de stat, ci şi un savant de primă mărime, a scris pe pământ rusesc al său *Hronic*, o expunere coerentă a istoriei românilor, de o mare importanţă în trezirea conştiinţei naţionale a acestui popor, reprezentând o primă încercare de demonstrare a originii lui latine.

Fără îndoială, Cantemir nici nu visa că el a pus temeliile unei ideologii ulterioare, ce s-a ridicat ca o barieră aproape de netrecut între români şi ruşi. Pionierul teoriei latinităţii românilor a găsit el însuşi un loc de onoare în cultura rusă, numărându-se printre fondatorii Academiei din Sankt Petersburg. Fiul său Antioh (1708-1744) a fost crescut ca un rus şi a intrat în literatura rusă cu celebrele sale satire şi traduceri din franceză, iar în cariera diplomatică a ajuns până la rangul de ambasador al Imperiului în capitala Franţei.

Prima concesie reală în privinţa românilor a fost impusă Turciei de ţarina Ecaterina a II-a. În Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), Rusia şi-a asigurat dreptul de intervenţie în favoarea Principatelor Dunărene, făcând astfel primul pas în subminarea suzeranităţii otomane. În mod firesc, au urmat şi alţii, deoarece ruşii năzuiau să-i elimine sistematic pe turci din poziţiile pe care le deţineau în Moldova şi Ţara Românească, fără a le lua neapărat în stăpânire ea însăşi. Fiecare tratat ulterior dintre Imperiul Ţarist şi cel Otoman a sporit influenţa Rusiei la Dunăre şi, concomitent, Ţările Române au câştigat mai multă libertate de acţiune. Procesul a atins punctul culminant prin Tratatul de la Adrianopol din 1829, care confirma protectoratul rusesc şi ocupaţia militară a Moldovei şi Ţării Româneşti. Această perioadă de ocupaţie a dat un impuls hotărâtor, cum am menţionat deja, dezvoltării naţiunii române.

80 de ani de ură faţă de Rusia

A evoca cele de mai sus sau alte legături asemănătoare dintre Rusia şi România era gestul cel mai prost privit pe care l-ar fi putut face cineva la Bucureşti. O atitudine filorusă putea deveni în scurtă vreme o culpă, în stare să submineze poziţia şi influenţa unui individ, în cazul în care un oponent politic ar fi ştiut să exploateze situaţia. Primul domnitor al României, Alexandru Ioan Cuza, a devenit într-o oarecare măsură victima unei astfel de intrigi. În Paris a circulat o broşură care-l acuza că s-a înconjurat de agenţi ruşi şi că încerca să transforme România într-o provincie guvernată de la Sankt Petersburg. Acestea se întâmplau în 1865. 70 de ani mai târziu, ministrul de Externe Titulescu, ce dorea să elibereze România de fobia rusească, a trebuit să demisioneze din funcţie şi să se retragă în străinătate aproape ca un fugar. Atitudinea antirusească esenţială a românilor a rămas unul dintre principiile cele mai rigide ale politicii din Europa Răsăriteană, nemodificat nici de Războaiele balcanice, nici de primul război mondial sau de evenimentele

[156] Xenopol, *Histoire des Roumains*, vol. VII, Paris, 1896, p. 51.

tulburate ale acelei epoci revoluţionare. Omul care urzise căderea lui Cuza prin acea broşură împotriva „uzurpatorului“ şi care, prin bunăvoinţa lui Napoleon al III-lea, l-a adus la Bucureşti pe Carol de Hohenzollem-Sigmaringen a fost Ion Brătianu. Nepotul de fiu al acestui om de stat, Gheorghe Brătianu, a avut un rol decisiv în înlăturarea lui Titulescu. Şi acesta este un simbol al continuităţii neîntrerupte în politica românească, care nu doar că era în mâinile unei caste bine definite, ci mai mult: ea a fost din multe puncte de vedere afacerea exclusivă a unui grup restrâns de familii privilegiate.

Ion Brătianu, liderul Partidului Liberal şi fondatorul celei mai influente şi renumite familii de politicieni români, a manifestat în continuare o poziţie antirusă dusă la extrem, în momentul acordului de la Gastein (8 septembrie 1883), privitor la aderarea României la Tripla Alianţă, Bismarck i-a oferit o înţelegere defensivă, dar această propunere nu a reuşit să-l mulţumească. Brătianu a solicitat o colaborare deopotrivă ofensivă şi defensivă. O declaraţie făcută de el lui Bismark în timpul negocierilor a devenit laitmotivul guvernărilor româneşti pentru următoarele trei decenii. Brătianu a afirmat atunci că România îşi putea conserva independenţa doar printr-un *rapprochement* faţă de Germania şi Austria, pe care singură doar Rusia ar fi fost în stare să le ameninţe.

Ion Brătianu a murit în 1891. Succesorul său la conducerea Partidului Naţional Liberal l-a întrecut, dacă se mai putea aşa ceva, în intensitatea atitudinii antiruseşti. Este vorba despre Dimitrie Sturdza (1833-1914), în câteva rânduri premier şi ministru de Externe, şi din 1884 deţinând neîntrerupt funcţia de secretar general al Academiei Române. Într-o broşură publicată în 1890 şi intitulată *Europa, Rusia şi România*, Sturdza a dezvoltat fundamentarea ideologică a direcţiei antiruse din politica românească. 25 de ani mai târziu, broşura era tradusă în limba germană, pentru că în acel moment, în 1915, se potrivea perfect intenţiilor Germaniei Kaiserului Wilhelm al II-lea. Broşura, care a avut o influenţă deloc neglijabilă asupra gândirii politice din România, descria pericolele panslavismului în culori extrem de întunecate şi se încheia cu următoarele cuvinte: „Românii trebuie să-şi amintească în orice clipă că împăratul Traian, şi nu ţarul de la Răsărit le-a aşezat strămoşii la Dunăre. Fie ca ei să nu uite niciodată că, în spaţiul în care trăiesc, ei servesc cauzei lumii civilizate, ca avanpost împotriva năvălirilor asiatice. Acesta este titlul nostru de onoare. Acesta este principiul conducător al politicii româneşti. Nu este şi nu poate fi un altul“. În 1909, Sturdza i-a transmis şefia Partidului Naţional Liberal fiului celui mai mare al lui Brătianu, Ion I.C. Brătianu. În decursul carierei sale politice, acesta a demonstrat că moştenise, măcar in aceeaşi măsură, mentalitatea antirusă a tatălui său, traducând-o apoi în acţiuni politice.

Ne-am referit până acum doar la liberali. Cel de-al doilea partid al vechii Românii, Partidul Conservator, care a deţinut puterea mai rar şi care a produs mai puţine personalităţi eminente, a urmat totuşi în punctele esenţiale aceeaşi direcţie negativă faţă de Rusia ca şi rivalul său liberal.

După primul război mondial, principalele agitatoare ale tendinţei antiruse au devenit cercurile de extremă dreaptă, ele aruncând în cele din urmă ţara în

mâinile lui Hitler din cauza antibolşevismului şi a urii lor neţărmurite manifestate faţă de ruşi. Încă din aprilie 1936, Vaida-Voevod, fostul democrat devenit acum lider al unui Front Românesc de orientare fascistă, vorbea despre Hitler ca despre „un om de stat genial care a salvat civilizaţia europeană de barbaria comunistă“. În România, Hitler nu a avut decât să culeagă recolta semănată de Brătianu, Sturdza şi alte dinastii de politicieni. A cules de asemenea roadele politicii nechibzuite a acelor oameni de stat occidentali (mai ales francezi) care au încurajat România în poziţia sa antirusească. 80 de ani de evoluţie ideologică au oferit naţional-socialismului german un câmp de manevră cum nu putea găsi în altă parte.

Basarabia

Obiectul concret al urii faţă de ruşi, îndelung exersată de politicienii români, este provincia Basarabia. Şi românii, dar şi ruşii pot avansa revendicări argumentate istoric. Românii afirmă că regiunea şi-a luat numele după acela al unui domn moldovean, Matei Basarab[157], şi că a aparţinut Ţării Moldovei până în momentul anexării ei de către Rusia, în 1812. Ruşii susţin că Basarabia este de fapt un vechi teritoriu slav, că slavii din Basarabia au luat parte la expediţiile lui Igor şi Oleg către Constantinopol şi că întreaga Basarabie a ţinut de Moldova doar pentru o scurtă perioadă de timp, în secolul al XV-lea, până când turcii au luat în stăpânire punctele-cheie, precum Chilia şi Cetatea Albă. Aceste argumente au fost exploatate de Imperiul Ţarist, iar Rusia sovietică nu s-a dat înapoi să le preia[158]. În privinţa problemei etnografice pe care o reprezintă Basarabia, am menţionat deja că românii de aici şi-au dezvoltat timp de un secol de stăpânire rusească o conştiinţă de neam aparte. Ei s-au transformat într-o populaţie de frontieră cu caracter special, greu de integrat în orice stat naţional centralizat şi posibil de mulţumit doar printr-o soluţie federală sau autonomistă. Acelaşi lucru este valabil pentru românii sau moldovenii care trăiesc dincolo de Nistru şi care, în 1924, au fost amestecaţi de către sovietici cu alte naţionalităţi în cuprinsul Republicii Sovietice Moldoveneşti Autonome. În anul 1940, când Basarabia a devenit parte a URSS, această republică autonomă a fost contopită cu acele regiuni din Basarabia în care predomina elementul româno-moldovenesc. Moldovenii, care se bucuraseră până atunci de autonomie, dar în componenţa Ucrainei, au format acum o republică sovietică independentă care promova obiceiurile moldoveneşti şi conştiinţa naţională moldovenească. Numeroşi observatori au apreciat raţiunea acestei diferenţieri între „români“ şi „moldoveni“ drept un efect exclusiv al politicii ruseşti *„divide et impera“*, dar e doar pe jumătate adevărat, deoarece ar fi totuşi o răstălmăcire şi o eroare să considerăm că

[157] Dublă confuzie a autorului. În primul rând, Matei Basarab nu fost domn al Moldovei, ci al Ţării Româneşti, iar în al doilea rând, tradiţia românească afirmă că numele provinciei Basarabia vine de la cel al lui Basarab I, de asemenea domn al Ţării Româneşti. (n.tr.)

[158] M. Mihailov, E. Orlov, „Istoricheskaya spravedlivost vosstanovlena“ („Restaurarea dreptăţii istorice“), în *Bolşevic*, nr. 11-12, iunie 1940, pp. 91-92.

politica sovietică faţă de naţionalităţi s-ar baza numai pe consideraţii de forţă rupte de realităţile existente.

Este semnificativ că, după recuperarea Basarabiei de către trupele româneşti (în vara anului 1941), toate manifestele emise din Republica Sovietică Moldovenească vorbeau despre „o lovitură dată independenţei Moldovei“ şi despre „o invazie românească“. Poate fi aşadar pus în discuţie procentul mai mic sau mai mare din populaţia vorbitoare de română care se consideră a fi „români“ sau „moldoveni“, însă nu există nici un dubiu în privinţa unui sentiment naţional distinct în Basarabia.

Evenimentele desfăşurate între 1917 şi 1920 au pus în lumină legitimitatea discutabilă a revendicărilor române în privinţa acestei provincii şi au confirmat prezenţa unei mentalităţi politice particulare în rândul populaţiei basarabene. Ca urmare a anarhiei interne instaurate în Rusia în 1917, Basarabia şi-a declarat independenţa, organizându-şi un Sfat al Ţării în chip de adunare reprezentativă. La început, acest organism a susţinut încorporarea provinciei într-o Rusie democratică şi federală. Însă, după trei săptămâni de ocupaţie a trupelor române, această soluţie a fost abandonată în favoarea exprimării dorinţei de unire cu România. A fost totuşi vorba despre o dorinţă de unire condiţionată: se cereau autonomie, admiterea a doi miniştri basarabeni în guvernul Românei, vot liber şi secret şi o reprezentare proporţională a Basarabiei în parlament. Dar chiar şi o propunere cu atâtea condiţii prealabile nu a primit decât un sprijin limitat: doar 85 de membri din Sfatul Ţării au votat pentru în vreme ce 3 au votat împotrivă, 54 s-au abţinut şi 25 au fost absenţi (inclusiv 6 deputaţi împuşcaţi de armata română de ocupaţie). La 26 noiembrie 1918, într-o şedinţă a Sfatului Ţării la care au asistat doar 46 de membri din 168, s-au revocat condiţiile originale, „în credinţa că un regim democratic va fi garantat tuturor românilor“.

În anii României Mari, populaţia moldo-română din Basarabia, laolaltă cu naţionalităţile non-române din regiune, şi-au exprimat în mod repetat şi cu vigoare nemulţumirea faţă de regimul şi statul ce le fuseseră impuse. Nici nu trebuie să intrăm în prea multe detalii în această chestiune, de vreme ce poziţia Basarabiei ca factor litigios între ruşi şi români a fost relevată într-un mare număr de studii. Autorii politici din ambele tabere au acordat totuşi mai puţină atenţie faptului că această regiune pe jumătate românească, pe jumătate slavă a servit drept legătură şi canal prin care ideile progresiste au ajuns în România propriu-zisă. Prima gazetă socialistă publicată pe pământ românesc purta semnificativa denumire *Basarabia*, fiind editată de emigranţi din această provincie, fugiţi din Imperiu nu din raţiuni ţinând de naţionalitate, ci din pricina persecutării lor ca membri ai marii mişcări revoluţionare ruse. Unul dintre aceşti emigranţi basarabeni a fost Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), autorul unei opere clasice a socialismului românesc, *Neoiobăgia*, în care adapta ideile revoluţionare ruse la circumstanţele din România. A fost de asemenea cel mai popular critic literar român[159]. Tot emigranţii basarabeni au fost aceia care au fondat primele organizaţii socialiste la Bucureşti, Iaşi şi

[159] P. Hanesh, *Histoire de la littérature roumaine*, Paris, 1934, p. 223.

Ploieşti.

Transilvania

Naţionalismul românesc revendica Basarabia, Bucovina şi chiar Transnistria (zona dintre Nistru şi Bug), în numele misiunii culturale latine şi antislave a României, pentru ca ea să-şi poată îndeplini rolul de „bastion împotriva primejdiei de la Răsărit“. De cealaltă parte, Transilvania era revendicată pentru a face din România o „fortăreaţă contra pangermanismului“. După ce, timp de decenii, România s-a aflat în siajul Puterilor Centrale, fapt pe care scurta intrare în primul război mondial de partea Antantei nu l-a putut face uitat, România s-a înfăţişat la Conferinţa de pace de la Paris în chip de „bastion împotriva marşului german către est“. De vreme ce a apărut limpede că nu era suficient să sprijini revendicarea Transilvaniei în faţa unor oameni de stat responsabili doar cu aluzii romantice la Dacia şi împăratul Traian, s-a făcut uz de argumente de o cu totul altă natură. S-a afirmat atunci că anexarea Ardealului la România nu doar că ar garanta integritatea ţării, dar ar transforma-o într-o asemenea forţă, încât ar deveni capabilă să blocheze drumul către Constantinopol şi Golful Persic[160].

Realitatea anului 1940 şi a perioadei de după aceea s-a dovedit întru totul contrară previziunilor profesorului Ursu, care avansa argumentele de mai sus într-un studiu comandat de guvernul român pentru informarea delegaţilor de la Conferinţa de pace. Tocmai alipirea Transilvaniei la România a adus Germania la porţile Constantinopolului. Încorporarea zonelor litigioase multilingve în cadrul statelor naţionale centralizate şi izolate – create la Trianon, Neuilly-sur-Seine şi St. Germain – au oferit agresivei Germanii totalitariste un câmp vast de acţiune, precum şi mult doritul pretext pentru a interveni chiar şi acolo unde nu exista o minoritate germană. În funcţie de statisticile la care vrem să ne referim, românii erau în Transilvania în proporţie de 53-57%. Chiar şi după cele mai binevoitoare estimări, peste 40% din populaţia Ardealului era formată din maghiari şi germani, cu o pronunţată conştiinţă naţională şi cu o cultură proprie. La particularităţile etnice trebuie adăugat şi faptul că această provincie, de-a lungul aproape întregii sale evoluţii, a avut o Constituţie federală aparte şi a dus o existenţă autonomă. Un statut federal pentru Transilvania ar trebui să fie în mod necesar un obiectiv al politicii actuale, nu pe baza precedentului istoric, ci din perspectiva faptului că ar fi singura soluţie care ar permite convieţuirea diverselor populaţii prezente aici.

Cu toate acestea, dintr-un punct de vedere strict românesc, a existat un argument hotărâtor în favoarea încorporării Transilvaniei, pe care un observator imparţial nu ar putea să-l ignore. S-a afirmat că alipirea românilor transilvăneni la Vechiul Regat ar inspira întregii ţări „un suflu democratic veritabil“ (Ursu) şi că ardelenii ar trebui să transforme şi să purifice întreaga

[160] Ursu (profesor de istorie la Universitatea din Iaşi), *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, Paris, 1918, p. 69.

Românie. Asemenea previziuni chiar s-au materializat. Transilvănenii, care au trăit sub influenţa culturii occidentale şi, potrivit profesorului Roucek, au învăţat „să ia politica mai în serios“ decât fraţii lor din Vechiul Regat, s-au dovedit a fi un câştig important pentru noul stat[161]. În Adunarea de la Alba-Iulia de la 1 decembrie 1918, românii transilvăneni au votat pentru unirea cu ţara, adoptând în acelaşi timp o rezoluţie în care pretindeau „un regim pe deplin democratic în toate ramurile vieţii publice“. Au mai cerut „votul universal, direct, egal şi secret“, „libertatea deplină a presei, de adunare şi asociere“. În afară de acestea, a mai existat şi un număr de cerinţe cu caracter social, ca de exemplu adoptarea în România a celei mai înaintate legislaţii sociale curente în Europa.

Realităţile româneşti din perioada interbelică au reprezentat exact opusul programului de la Alba-Iulia. În loc de vot universal, egal şi secret, s-a aplicat „prima de majoritate“, prin care partidul care obţinea 40% din sufragii deţinea automat jumătate dintre locurile din parlament, pe lângă partea sa proporţională. În asemenea condiţii, alegerile nu erau decât nişte farse, deoarece unui guvern care controla maşina administrativă îi venea uşor să obţină necesarul de 40% şi să elimine opoziţia după o asemenea „victorie“. Astfel, desigur că nu se mai putea vorbi şi de alte libertăţi cetăţeneşti.

Guvernele care au condus ţara, mai întâi prin metoda „primei de majoritate“ şi apoi în chip de marionete ale regelui-dictator Carol, s-au aflat întotdeauna, cu excepţia unor foarte scurte interludii, sub controlul grupurilor şi personalităţilor din Vechiul Regat, în vreme ce ardelenii s-au găsit aproape întotdeauna în opoziţie. Şi, pentru că în România „a guverna“ înseamnă să faci avere, iar „a fi la putere“ era identic cu acapararea privilegiilor economice[162], transilvănenii au trebuit să îndure nu numai lipsa libertăţilor politice, ci şi exploatarea financiară şi economică a regimului de la Bucureşti. Consecinţa ultimă a stăpânirii româneşti asupra Ardealului a fost, în contradicţie cu promisiunile de la început, nu „cucerirea“ Vechiului Regat de către Transilvania, ci triumful concepţiilor, obiceiurilor şi metodelor vechii Românii în teritoriul anexat.

În timpul şi după cel de-al doilea război mondial, România a pus în practică acelaşi joc politic ca şi în timpul şi după primul război mondial. După ce s-a prezentat ca „bastion al civilizaţiei europene şi creştine împotriva Răsăritului“ şi după ce a sacrificat între 1941 şi 1944, ca ţară aliată lui Hitler, sute şi mii de oameni (nu doar pentru Basarabia, ci în serviciul unor scheme de cucerire mai vaste), România şi-a asumat apoi rolul de „fortăreaţă împotriva marşului german către est“. Încă o dată, aceasta se făcea în scopul obţinerii controlului exclusiv asupra provinciei multilingve a Transilvaniei.

---

[161] Roucek, *Contemporary Roumania and her Problems*, Standford University Press, 1932, p. 87.

[162] *Christian Science Monitor*, secţiunea revistelor săptămânale, 13 aprilie 1938, p. 2.

„Dunărea furată“

Dacă trecem către următoarea regiune de frontieră, una în care se contopesc românii şi sârbii, vom întâlni din nou în esenţă aceeaşi atitudine antislavă proprie naţionalismului românesc de factură „modernă“.

O dată în plus, cuvântul magic „Dacia“ determină un conflict între vecini, pentru că, în numele lui, naţionaliştii români revendică stăpânirea nedivizată a Banatului. În culisele Conferinţei de pace de la Paris din 1919-1920, pentru Banat s-au dus lupte grele între români şi sârbi, primii bazându-se aproape în întregime pe argumentul istoric. Pentru informarea Conferinţei, politicianul român Sever Bocu a scris o broşură, *Problema Banatului* (Paris, 1919), în care dezvolta teza „drepturilor istorice“ asupra acestei provincii denumite de el chiar Alsacia-Lorena României, încercând astfel să întărească emoţional revendicarea teritorială.

„Instinctul neamului românesc“, scria Bocu, „este călăuzit de două mari principii care s-au transformat în dogme, anume să nu-i lăsăm pe slavi mai sus de Dunăre şi pe maghiari dincolo de Tisa“. Dar, în vreme ce un compromis cu ungurii, ca naţiune istorică, s-ar fi putut realiza, România trebuia să arate cea mai mare intransigenţă faţă de sârbi, care de altfel nici nu trecuseră Dunărea.

Sever Bocu, un reprezentant de frunte al Partidului Ţărănesc Român din Banat, reproducea aici îndeaproape concepţia oficială. La 28 februarie 1919, Brătianu făcea în faţa Consiliului celor Zece următoarea declaraţie memorabilă: „Doar graniţele formate de marile ape Dunărea, Tisa şi Nistru pot face sigură pacea între România şi vecinii ei slavi“.

Neacceptarea de către Puterile Aliate şi Asociate a revendicărilor române în privinţa Banatului a dus la refuzul României de a semna Tratatul de pace[163] şi părăsirea Conferinţei de către un Brătianu înfuriat. A fost chiar necesar un cordon de trupe franceze care să prevină vărsarea de sânge între români şi sârbi. Rezolvarea diferendului referitor la Banat a fost tergiversată până în 1929. Ideologia latinităţii şi profundul dispreţ manifestat de către unii oameni de stat români dintre cei mai importanţi faţă de sârbii slavi au făcut imposibilă dezvoltarea unor relaţii de încredere reală chiar şi atunci când un front comun împotriva Ungariei transforma cooperarea dintre Iugoslavia şi România într-o necesitate.

Tradiţia latină a Dobrogei

În mod firesc, concepţia antislavă a naţionaliştilor români a descoperit la sud o altă naţiune slavă care s-ar opune aspiraţiilor României şi care, la rândul ei, reclama un teritoriu ce ar aparţine, potrivit acestei ideologii, Daciei şi tradiţiei latine. Este vorba despre Bulgaria. În chestiunea Dobrogei, ideea imperiului daco-român se ciocneşte de viziunea Bulgariei Mari istorice. Chiar şi sursele româneşti indică Dobrogea ca fiind în trecut coridorul invadării

[163] Cu Austria. (n.tr.)

Peninsulei Balcanice de către triburile asiatice. De asemenea, se admite că la începutul secolului al XIX-lea provincia de-abia număra 20 000 de locuitori. Cu toate acestea, vocile oficiale susţin că o parte a populaţiei româneşti este autohtonă în respectivul spaţiu. Potrivit acestor opinii, dintre toate naţionalităţile, în afară de români, doar găgăuzii pot revendica un drept de întâietate. Dar această „concesie“ e lesne de acordat, de vreme ce găgăuzii nu sunt un popor cu aspiraţii naţionale şi, de fapt, nici nu sunt un popor în adevăratul sens al cuvântului. Despre celelalte neamuri ce trăiesc în Dobrogea, în afară de români şi găgăuzi, se afirmă că sunt alcătuite doar din imigranţi şi colonişti, deci nu au nici un drept să emită pretenţii de vreun fel. Însă Dobrogea nu a făcut parte din „Dacia“. Romanii numeau această regiune „Sciţia Minor“, o traducere de fapt a denumirii greceşti. Totuşi, naţionaliştii români nu găsesc nici o dificultate în a descoperi şi pentru Dobrogea o „argumentare istorică“. În încercarea de a justifica aspiraţiile româneşti, orice monedă sau sit arheologic din timpurile romane, orice toponimic latin, ca să nu mai vorbim de „Zidul lui Traian“ sau de exilul lui Ovidiu la Tomis, toate sunt luate drept mărturii ale trecutului latin al Dobrogei[164].

*

Consecinţa tuturor miturilor pe care naţionaliştii români şi-au fundamentat ideologia şi năzuinţele a fost izolarea completă a poporului român. Dispreţul faţă de ruşi, ucraineni, bulgari şi sârbi, semănat în sufletele bieţilor ţărani români de ideologii tradiţiei latine, nu a produs în schimb decât ură şi desconsiderare, dacă nu bătaie de joc şi ironie. Încercarea de a găsi în prietenii de peste mări şi ţări sentimentul de siguranţă pe care statele vecine îl refuzau unui imperiu daco-român s-a dovedit o iluzie deşartă. Tratatele cu Cehoslovacia şi Polonia, alianţa cu Franţa, flirtul cu Italia, garanţiile britanice, capitularea totală în faţa Germaniei – toate aceste acte ale diplomaţiei româneşti (fie că au fost rezultatul unor reale sentimente de prietenie, fie efectul reflecţiei la rece, al oportunismului volatil sau al deznădejdii sinucigaşe) s-au arătat a fi, în ultimă analiză, aspecte ale străduinţei de a aplica un program maximal de achiziţii teritoriale, în dauna tuturor vecinilor. Vorbim aici doar despre vecini, pentru că Cehoslovacia şi Polonia aveau graniţă comună cu România, dar nu se învecinau şi din punct de vedere etnic: românii nu intrau în ariile lingvistice cehă sau poloneză, ci se învecinau doar cu Ucraina Subcarpatică (încorporată de Cehoslovacia) şi cu partea ucraineană a Poloniei.

Românii pot afla o cale de ieşire din izolarea lor dacă, înaintea realizării visurilor lor romantice despre Dacia mare, se vor gândi mai degrabă la limitarea revendicărilor la zonele pur româneşti şi la acceptarea unor principii federative pentru toate teritoriile în care ei constituie într-adevăr elementul numeric principal, dar în care şi alte naţionalităţi au la rândul lor pretenţii

[164] Radu Vulpe, *La Dobrudja à travers les siècles. Évolutions historiques et considérations géopolitiques*, Editura Dacia, Bucureşti, 1939.

justificate.

Capitolul 10

De la Serbia Mare la Iugoslavia Mare

Iugoslavia sau Serbia?

Ideea iugoslavismului apare până acum ca o teorie modernă şi progresistă, în măsura in care a fost concepută pe baza criteriului federal, iar statul iugoslav s-ar înfăţişa ca o ligă de parteneri cu drepturi egale. Ideea iugoslavă nu este totuşi o creaţie a secolului XX. Ea a avut precedente teoretice în „mişcarea iliră“, o mişcare romantică şi literară ce compara aria lingvistică a slavilor de sud cu o liră, ale cărei trei capete erau Villach din Carintia, Raguza[165] din Dalmaţia şi Vama din Bulgaria.

Cu toate că iugoslavismul a fost de atunci înfrumuseţat în chip romantic, nu există totuşi o ideologie reacţionară a statului-naţiune iugoslav care să aibă rădăcini în trecut, măcar pentru motivul că un asemenea stat, care să unească în cuprinsul său toate neamurile slave sudice, nu a existat înainte de 1918. Prin urmare, statul iugoslav nu-şi poate justifica drepturile întemeindu-se pe argumentul istoric. El poate invoca doar unanimitatea opţiunilor politice ale sârbilor, croaţilor, slovenilor etc., precum şi decizia lor liberă de a funda un stat comun. Pentru popoarele ce alcătuiesc Iugoslavia aşa cum a existat ea între 1918 şi 1941, a fost o adevărată fatalitate că ideea iugoslavă, construită pe principiile federale moderne, nu a coincis cu ideologia care a prevalat în statul iugoslav. S-au obţinut foarte puţine beneficii, în raport cu largile posibilităţi pe care le oferea iugoslavismul de a concilia antagonismele religioase, culturale şi politice din interiorul lumii slavilor de sud. Fantomele trecutului au aruncat o umbră peste tinerele vlăstare ale solidarităţii iugoslave, îndepărtând orice rază de soare şi orice şansă de înflorire. Trecând peste faptul că naţiunea bulgară ar trebui şi ea să aparţină unei entităţi complete a slavilor de sud, se cuvine să numim aici respectivele fantome ale trecutului – ele sunt „Serbia Mare“ şi „Croaţia Mare“. Pentru că nu au în spate o evoluţie istorică comună, atât sârbii, cât şi croaţii au perpetuat în cadrul statului iugoslav acelaşi mod de gândire, ce pornea de la elementele propriei istorii naţionale. Făcând aceasta, ambele neamuri au extras cu asiduitate din experienţa lor istorică tocmai acele evenimente despre care presupuneau că le-ar îndreptăţi la o postură mai eroică, mai strălucitoare şi mai plină de

[165] Dubrovnik. (n.tr.)

semnificaţii decât ar putea pretinde pentru sine cealaltă naţiune. Cu obstinaţie, croaţii au scos în evidenţă cei o mie de ani de legături cu civilizaţia occidentală latină, dorind astfel să-şi demonstreze superioritatea culturală faţă de sârbi şi să-şi justifice astfel pretenţia la supremaţie. În ceea ce-i priveşte pe sârbi, aceştia, plini de mândrie, aduceau aminte că ei au fost aceia care, prin acţiuni politice şi militare independente, au pregătit terenul pentru eliberarea tuturor slavilor de sud.

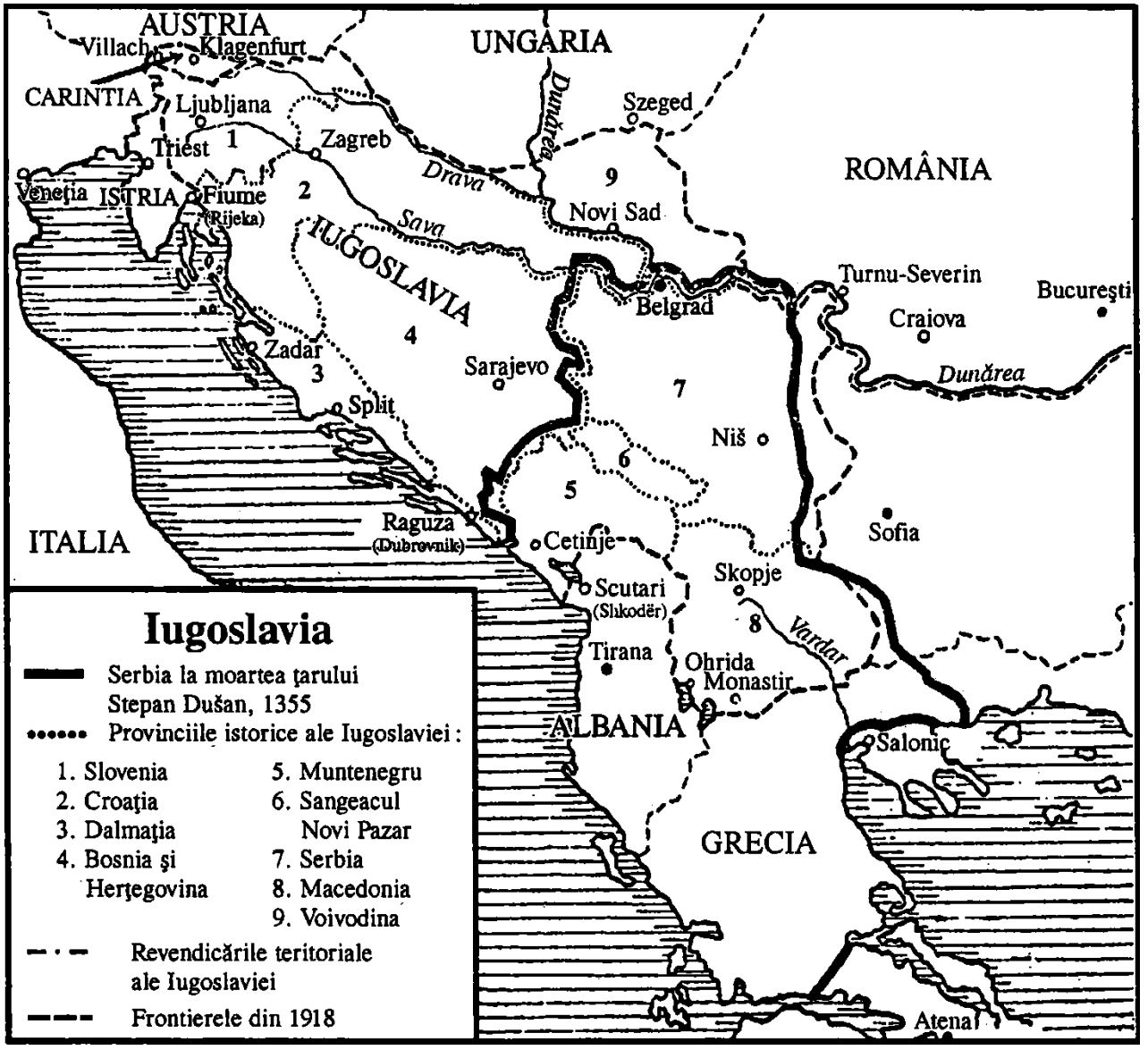

În 1918 şi chiar şi după aceea, multor sârbi li s-a părut o ofensă la adresa propriei istorii naţionale faptul că trebuia să renunţe la vechiul şi iubitul nume de „Serbia“ şi să-l adopte pe acela de „Iugoslavia“. Sârbii au fost primii care s-au eliberat, bucată cu bucată, de sub jugul otoman, reunind treptat teritoriile sârbeşti în principatul Serbiei (ulterior Regatul Sârb). Tot ei şi-au asumat eroic lupta cu gigantul austro-ungar. După ce toate aceste suferinţe şi încleştări s-

au încheiat în chip fericit, ei au luat aproape ca o insultă necesitatea de a-şi împărţi statul cu non-sârbi. Pentru ei nu conta faptul că aceşti non-sârbi nu erau nici turci, nici maghiari sau germani, ci slavi care vorbeau o limbă doar cu puţin diferită de a lor. Spre regretul a numeroşi sârbi, alfabetul latin a trebuit să intre în uz cu un statut egal cu cel chirilic, iar Biserica romano-catolică s-a alăturat celei ortodoxe. Principalul exponent al tradiţiei sârbe, Partidul Radical Sârb, a continuat să trateze fostele provincii austriece din cuprinsul statului iugoslav ca pe nişte simple achiziţii sârbeşti, prea puţin diferite de cele obţinute de Serbia în urma Congresului de la Berlin din 1878 şi după Războiul balcanic din 1913. Sârbii au considerat Croaţia, Slovenia şi chiar porţiuni sârbeşti din Imperiul Austro-Ungar ca fiind pângărite de influenţa austriacă. Ei nu au putut da uitării faptul că sârbii au trebuit să ducă un război împotriva Austro-Ungariei, în vreme ce croaţii şi slovenii nu numai că au furnizat trupe de cea mai bună calitate fostului Imperiu, dar dintre ei s-au recrutat chiar o serie întreagă de generali şi înalţi oficiali. Fanaticii au mers atât de departe încât au vorbit batjocoritor în gazetele lor despre regatul unit al iugoslavilor ca despre „Iug-Austria“ sau „Iugoslavia negru-galbenă“, acestea fiind culorile Austro-Ungariei.

Celor mai importanţi oameni de stat iugoslavi ideea naţională iugoslavă li se părea ceva cu totul străin. Prim-ministrul sârb, Nikola Pašić, al cărui nume este strâns legat de participarea Serbiei la primul război mondial, a luptat fără îndoială pentru anexarea Muntenegrului şi a zonelor sârbeşti din Imperiul Habsburgic, însă s-a opus alipirii la Serbia, indiferent de formă, a provinciilor catolice sud-slave. Acesta era de altfel punctul de vedere al tuturor oamenilor de stat sârbi din vechea şcoală de gândire politică; anexarea Croaţiei şi a Sloveniei s-a făcut fără voia lor. Dar dacă regiunile în cauză urmau totuşi să fie anexate la Serbia, era pentru ei ceva de la sine înţeles ca, în noul stat, sârbii să ocupe poziţiile privilegiate, la fel ca şi până atunci. Din perspectiva lor, o propunere precum cea avansată într-o primă etapă de croaţi, de a muta capitala la Sarajevo, la jumătatea distanţei dintre Belgrad şi Zagreb, era de neconceput. În opinia sârbilor, toate deciziile politice majore trebuiau să emane, atunci şi mai târziu, de la Belgrad, pentru a asigura continuitatea hegemoniei sârbe.

În perpetuarea preeminenţei sârbilor, factorul principal era reprezentat de Casa regală sârbă, care a devenit Casa regală a Iugoslaviei, fără a adopta totuşi în nici un fel trăsături iugoslave. Afirmaţia este cu atât mai adevărată în cazul personalităţii care a dat nota definitorie a statului iugoslav dintre cele două războaie mondiale – regele Alexandru. Dictatura sa a presupus abandonarea completă a tuturor promisiunilor de organizare a unui stat federal, făcute vreodată sârbilor şi croaţilor. Cu toate acestea, dictatura regelui Alexandru marchează doar punctul culminant al tendinţelor centraliste sârbe în cuprinsul statului iugoslav. Nu se poate susţine că ele au debutat în perioada respectivă, deoarece regimul parlamentar iugoslav de la începutul anilor ’20 a stat de asemenea sub semnul Serbiei. Iată de pildă care au fost voturile care au cauţionat în 1920 Constituţia democratică, dar centralistă, a Iugoslaviei: 184 de voturi ale sârbilor, 18 ale sârbilor mahomedani, 10 ale

croaţilor (din totalul de 93 de deputaţi croaţi din Adunarea Constituantă iugoslavă), 11 ale slovenilor (dintr-un total de 37 de deputaţi sloveni). În pofida acestei situaţii, în batjocură parcă, statul a purtat titlul de „Regat al Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor“ până când regele Alexandru a abolit oficial această titulatură care le oferise croaţilor şi slovenilor o oarecare iluzie a drepturilor egale. Atitudinea pro-sârbă, consecventă şi fără concesii a regelui s-a văzut şi în lunile anterioare lui 26 ianuarie 1929, ziua în care a fost făcut public manifestul prin care se anunţa instaurarea dictaturii. Dificultăţile interne crescânde, determinate de tensiunile dintre sârbi şi croaţi, au reprezentat o problemă pe care regele a încercat să o soluţioneze într-un sens sârb, nu iugoslav. În vara anului 1928, după tentativa de asasinat asupra liderului croat Radić în Camera iugoslavă, Alexandru intenţiona chiar să declare separarea Serbiei de Croaţia. „Ar fi cel mai bine să ne despărţim în pace“, afirma el pe 7 iulie 1928, în timpul unei discuţii dramatice cu fostul premier Pribicević, care se erijase în purtător de cuvânt al croaţilor[166].

Dar pentru că politicienii croaţi rezonabili şi unii reprezentanţi ai opoziţiei au insistat totuşi asupra necesităţii unei soluţii federale în cadrul statului iugoslav, regele şi-a concentrat atunci eforturile spre realizarea unei politici în spiritul Serbiei Mari, cu mijloacele unei dictaturi centraliste.

Regimurile care au urmat aceluia de dictatură personală a regelui Alexandru erau mai mult după chipul Serbiei decât al Iugoslaviei. Astfel se pot caracteriza guvernele lui Jevtić şi al lui Stojadinović, ultimul fiind un discipol al lui Nikola Pašić.

În ce măsură a triumfat punctul de vedere al Serbiei Mari în Iugoslavia se poate vedea şi din faptul că, dintre cei 656 de miniştri numiţi în funcţie între 1919 şi 1938 în diversele guverne iugoslave, 452 au fost sârbi şi 137 croaţi, iar dintre aceştia din urmă, 111 au fost descrişi de patrioţii croaţi ca fiind renegaţi. În armata iugoslavă, preponderenţa sârbă era încă şi mai evidentă: la începutul anului 1939, se numărau 164 de generali sârbi, 2 croaţi şi doar unul sloven.

Priviri aţintite spre Salonic

În acelaşi mod, politica externă a statului iugoslav a fost determinată de raţiuni sârbe şi nu iugoslave. Oamenii de stat sârbi care au fixat obiectivele politicii externe a Iugoslaviei s-au orientat complet pe calea trasată de vechea tradiţie sârbă, iniţiind o politică balcanică a cărei principală ţintă era Marea Egee. Acţiunile Belgradului au rămas aproape neafectate de faptul că, în Dalmaţia, Iugoslavia poseda o deschidere la mare ce se întindea pe sute de mile. Ca şi în timpurile de odinioară, sârbii îşi îndreptau privirile spre Salonic, adică – logic – spre Macedonia şi Albania. Înainte de 1914, demersurile pentru a face din Salonic un port liber sârbesc fuseseră de o importanţă vitală pentru Serbia. În contextul războiului vamal cu Austro-Ungaria, acest stat putea găsi

[166] Pribicević, *La Dictature du Roi Alexandre*, 1932, p. 80.

o breşă spre comerţul internaţional şi rutele comerciale doar la Marea Egee. Dar a te încăpăţâna să continui competiţia după 1918 însemna să ignori modificările de pe harta Peninsulei Balcanice. O asemenea politică a avut darul de a tensiona cu atât mai mult relaţiile greco-iugoslave, cu cât pretenţiile sârbilor mergeau dincolo de organizarea unui port liber, incluzând şi cesiunea unor drepturi ţinând de suveranitatea naţională, precum instituirea unui cap de linie ferată în regim de extrateritorialitate şi numirea unui comandant al portului de naţionalitate iugoslavă. Diferendul legat de portul liber s-a soluţionat doar prin Protocolul din 1928, deşi din când în când continuă să se ivească dispute în privinţa interpretării şi aplicării lui.

Dar mult mai primejdioasă pentru coexistenţa paşnică a naţiunilor balcanice, în comparaţie cu interesul sârbesc limitat pentru Salonic, este revendicarea Macedoniei. Pretenţiile asupra acestei regiuni sunt de dată relativ recentă. Între 1860 şi 1880, în rândul opiniei publice din Serbia predomina încă opinia potrivit căreia populaţia macedoneană era de origine bulgară. În afară de micul principat al Serbiei, singurele zone considerate sârbe erau Bosnia, Herţegovina şi sangeacul Novi Pazar. Dar, cu începere din 1860, a început să se dezvolte printre sârbi o mişcare politică de sorginte romantică, exaltând până la nivelul unui obiectiv naţional ideea restaurării regatului medieval sârb al lui Stepan Dušan.

Această idee nouă, susţinută la început doar de câţiva intelectuali, a fost întâmpinată cu ostilitate de către majoritatea spiritelor de seamă ale ţării. Mai mult încă, atitudinea cercurilor oficiale sârbe a fost una rezervată, deoarece acestea promovau teoria legăturilor de neam comune dintre sârbi şi bulgari şi nu aveau intenţia de a crea motive de duşmănie între cele două popoare, lucru la care ar fi dus, fără îndoială, revendicările sârbe în privinţa Macedoniei[167].

Dar ce a putut determina o întreagă naţiune să-şi modifice perspectiva politică într-un chip atât de radical? Care au fost motivele pentru care un întreg popor a început să considere că o regiune altădată abandonată, considerată nesârbească, ar face subiectul unei aspiraţii naţionale de primă însemnătate, atât în mediile oficiale sârbeşti, cât şi în cele neoficiale? Factorul care explică această răsturnare de perspectivă politică este de găsit în interesele imperialiste ale Austro-Ungariei. Din 1878, unul dintre obiectivele Curţii de la Viena a fost să îndepărteze Serbia de Marea Adriatică şi să-i dirijeze ambiţiile spre Macedonia şi Salonic. În tratatele secrete încheiate de Dubla Monarhie cu prinţul Milan Obrenović în 1881 şi 1889, Imperiul Habsburgic îşi asuma obligaţia „de a sprijini expansiunea Serbiei în direcţia Văii Vardarului“.

„În lipsa Bosniei şi a Herţegovinei“, scria Louis Léger, „statul sârb era înghesuit între propriile-i graniţe. S-a indus ideea că ar avea în alte părţi compatrioţi de eliberat, că Macedonia, în cea mai mare parte a sa, ar fi sârbă, când de fapt era bulgară, şi astfel noi seminţe ale discordiei au fost semănate

[167] Miliukov, *Über Makedonien*, Leipzig, 1918.

între cele două naţiuni“[168].

În 1903, când dinastiei filoaustriece Obrenović i-a urmat la tron Casa regală Karadjordjević, care se orienta în special spre Rusia, politica statului sârb a cunoscut prea puţine schimbări. Rusia era o susţinătoare a Serbiei Mari, care trebuia să fie o replică în miniatură a marelui Imperiu Ţarist ortodox. Cercurile oficiale din Sankt Petersburg manifestau neîncredere faţă de croaţi şi sloveni şi nici nu concepeau o federaţie liberă a populaţiilor slave de sud, în care sârbii pravoslavnici şi-ar fi pierdut poziţia de lider în avantajul „ereticilor“. În acelaşi timp, câteva personalităţi de frunte din Rusia au privit cu scepticism revendicările Serbiei în privinţa Macedoniei, ba chiar cu dezaprobare categorică. Este mai ales cazul omului de stat şi istoricului Miliukov, al savantului în studii slave Derjavin şi al arheologului Kondakov. Dar toate obiecţiile avansate de aceştia şi de către alte voci cu autoritate nu au fost de prea mult folos în încercarea de a-i abate pe sârbi de la drumul pe care şi-l aleseseră. Deja pretenţiile Serbiei asupra Macedoniei se ţesuseră în ideologia eronată a unui stat istoric naţional.

Regatul lui Stepan Dušan

O asemenea ideologie a fost concepută cu promptitudine prin metoda obişnuită a distorsionării faptelor istorice din Evul Mediu, astfel încât ele să probeze concepţiile moderne despre stat şi naţiune. Argumentaţia elaborată nu mergea în sensul ideii că şi Macedonia era o componentă a Serbiei, ci încerca mai curând să demonstreze că Macedonia era chiar leagănul istoric al statului sârb. O mare porţiune din Macedonia este adesea definită de propaganda sârbă pur şi simplu sub denumirea de „Serbia Veche“, pentru a reaminti că Skoplje (Usküb, în turcă; Skopia, în greceşte) fusese capitala Serbiei medievale în momentul de apogeu al întinderii şi prestigiului acesteia, într-o vreme când Belgradul era încă un oraş lipsit de importanţă. Principalul argument oferit de sârbi în privinţa Macedoniei stă în ideea că, între 1282 şi 1394, ea a aparţinut Serbiei. Este o perioadă cu siguranţă mai scurtă decât cea a stăpânirii bulgare, dar sârbii ar fi dovedit „mult mai multă eficacitate“[169]. Însă nu numai autoritatea pur politică a Serbiei trebuie luată în considerare, ci şi faptul că, secole mai târziu, patriarhia sârbă cu sediul la Ipek şi-a exercitat influenţa spirituală cel puţin asupra Macedoniei de Nord.

Această patriarhie a fiinţat până în 1767, deşi cu o cenzură de aproape un secol, ţinând cont că ea a fost desfiinţată în 1459 şi reorganizată abia în 1557 de către un mare vizir otoman de origine sârbă. Din perspectiva ideologiei statului-naţiune sârb, semnificaţia patriarhiei sârbe, „formă de organizare naţională a poporului sârb“, este atât de covârşitoare, încât „am fi întru totul îndreptăţiţi în a-i adăuga anii de existenţă la aceia ai statului sârb atunci când calculăm raportul între influenţa şi autoritatea sârbă, respectiv cea bulgară în

[168] Louis Léger, *Les Luttes Séculaires des Germains et des Slaves*, Paris, 1916, p. 35.

[169] Popović, *Serbian Macedonia*, Londra, 1915.

Macedonia“[170]. Acelaşi autor continuă prin a afirma că, în vremea patriarhiei sârbe, populaţia Macedoniei se considera „sârbă“, „în exact acelaşi fel ca pe vremea când trăia în cuprinsul regatului lui Dušan“.

Fireşte că diversele componente ale acestei concepţii istorice modelate pe tiparele patriotismului sârb sunt judecate în chip diferit de către critici, în funcţie de direcţia din care vin, adică dacă este vorba despre un punct de vedere bulgar, grec sau unul indiferent faţă de ţările balcanice. Detaliile acestei polemici prezintă o importanţă secundară. Sârbii susţin că influenţa exercitată de ei asupra Macedoniei a durat aproape 500 de ani, în vreme ce bulgarii şi grecii estimează această durată ca fiind mult mai scurtă, uneori doar de 42 sau 46 de ani.

Se pune la îndoială chiar şi caracterul sârbesc al patriarhiei de la Ipek, care era dependentă de patriarhia[171] grecească din Ohrida (în limba greacă Achris).

Singurul fapt indiscutabil rămâne acela că Stepan Dušan, care a domnit între 1331 şi 1355, a fost întemeietorul unei mari entităţi statale balcanice care se întindea peste Serbia, Albania, Epir, Macedonia şi unele porţiuni din Tracia şi Tesalia. Dar era într-adevăr acest regat unul sârb? Sau ar trebui să admitem mai degrabă observaţia lui Temperley, care, în a sa *Istorie a Serbiei*, scria: „În toate formaţiunile statale medievale, problema naţionalităţii şi a unităţii de neam era foarte puţin înţeleasă. Dar este pe deplin sigur că ea era încă şi mai puţin înţeleasă în Balcani decât aiurea“[172]. Stepan Dušan, deşi venea din Serbia, nu era reprezentantul unei misiuni naţionale, ci al unei idei supranaţionale. El se autointitula „împărat al sârbilor şi romanilor“, termenul „romani“ denotând aici, după uzanţele vremii, pe romanii răsăriteni, *i.e.* pe greci. Se mai poate întâlni şi titulatura „împărat al rumelioţilor (sau romani), sârbilor, bulgarilor şi albanezilor“. În 1346[173], la încoronarea lui Stepan Dušan ca împărat, alături de dregători laici şi ecleziastici sârbi, la ceremonie au asistat şi reprezentanţi ai grecilor, bulgarilor şi albanezilor. Prin urmare, stăpânirea lui Dušan a fost o entitate multinaţională, incluzând numeroşi non-sârbi, dar lăsând în afara hotarelor sale pe sârbii din Bosnia şi Herţegovina. Tot aşa cum purtătorii ideii imperiale romano-occidentale, conducătorii Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană, au gravitat spre Roma şi Peninsula Italică, la fel şi Stepan Dušan, „împărăt al sârbilor şi romanilor“, s-a orientat către Constantinopol, Roma Răsăritului. Politica şi cuceririle lui Dušan au evoluat pe o direcţie sudică şi estică. Principalul său obiectiv l-a constituit deschiderea la Marea Egee, el rămânând indiferent la faptul că în vest, la Marea Adriatică, existau şi alţi „fraţi sârbi“ pe care nu-i unise în cuprinsul statului său. Neţinând cont de toate acestea, promotorii ideologiei moderne a statului naţional sârb se consideră îndreptăţiţi să adopte politica lui DuSan ca pe un standard al strădaniilor sârbeşti în secolul al XIX-lea şi secolul XX.

---

[170] *Ibidem*, p. 21.

[171] Arhiepiscopia. (n.tr.)

[172] Temperley, *History of Serbia,* Londra, 1919, pp. 91-92.

[173] De fapt momentul încoronării lui Stepan Dušan este 25 septembrie 1345. (n.tr.)

Bulgarii „mongoli“

Fiind vorba de Macedonia, evocarea regatului lui Stepan Dušan este de maximă importanţă pentru punctul de vedere sârb, deoarece susţinătorii acestuia nu s-au putut decide decât cu mare prudenţă să avanseze pretenţii bazate în întregime pe criteriul etnic. Majoritatea intelectualilor sârbi, la care apelează cercurile oficiale din Serbia pentru a le ghida în politica macedoneană, sunt categorici în această chestiune. Slavii macedoneni vorbesc un dialect propriu, dar acesta este în esenţă un dialect sârb. Există probabil macedoneni care se autodefinesc drept bulgari, însă din punctul de vedere rasial ei aparţin totuşi poporului sârb, de vreme ce macedonenii sunt un neam slav, pe când adevăraţii bulgari nu şi-au pierdut încă trăsăturile mongole.

„Neostoita sete de pământ care-i caracteriza pe bulgari atunci când au ajuns în peninsulă“, ni se spune, „este la fel de puternică la bulgarii slavizaţi din ziua de azi“[174]. Concluzia politică pe care trebuie să o tragem pornind de la originea asiatică a bulgarilor impune, în opinia sârbilor, excluderea lor din familia naţiunilor slave sau, în orice caz, în toate problemele referitoare la dispute teritoriale bulgarii sunt îndreptăţiţi la mai puţină consideraţie decât sârbii, chiar şi atunci când primii pot înfăţişa în favoarea lor probe cu nimic inferioare celor sârbeşti.

Oricât de ciudat ar părea, aceeaşi teorie a ascendenţei mongole a bulgarilor este folosită de ei înşişi din raţiuni de eficienţă politică, dar într-un sens complet opus. Oricând se doreşte reducerea la tăcere a puternicului sentiment de solidaritate slavă din Bulgaria, să se slăbească legăturile cu Rusia ori poate să se prezinte o bază ideologică de-a gata pentru vreo alianţă externă impopulară, anumite personaje sus-puse de la Sofia evocă „strămunii mongoli“ şi „vatra asiatică“ a poporului bulgar. Asemenea cazuri s-au întâlnit şi în primul, şi în cel de-al doilea război mondial, mai ales din cauza necesităţii de a glorifica „frăţia de arme bulgaro-maghiară“, cu toate că polemica între savanţi, legată de ascendenţă finică sau mongolă a maghiarilor, nu s-a încheiat încă.

Studiile slave şi cele etnografice în general au repudiat teza privitoare la mongolii bulgari vorbitori de limbă slavă. Într-adevăr, e suficient bunul-simţ sănătos pentru a ne da seama că, după atâtea secole de asimilare şi contopire cu celelalte popoare, triburile bulgare de pe Volga, care au coborât la sudul Dunării în veacul al VI-lea, trebuie să-şi fi pierdut toate caracteristicile lor mongole originare. „Bulgarii sunt tot atât de slavi ca şi noi înşine“, scria profesorul rus Derjavin[175], cu o ambiguitate intenţionată sau nu, arătând astfel că bulgarii, ca şi ruşii, au ceva sânge mongol sau asiatic, dar sunt totuşi slavi. Să ne mai amintim că există de altfel câţiva naţionalişti ucraineni care

[174] Gheorghević, *Macedonia*, Londra, 1918, p. 19.

[175] Derjavin, *op.cit.*, p. 45.

încearcă să pună la îndoială caracterul slav al poporului rus, cu aceeaşi intenţie de a-şi exploata teoria ca argument în susţinerea pretenţiilor teritoriale. Savantul ceh Niederle, specialist în studii slave, s-a opus şi el ideii „originilor mongole“ ale bulgarilor, afirmând că grupul redus al bulgarilor de pe Volga a fost rapid asimilat de elementele slave şi că nu a mai rămas nimic în urma lui decât numele ţării şi al poporului[176]. Întreaga polemică legată de originea rasială a bulgarilor este marcată de simptomele unui naţionalism morbid şi influenţată de consideraţii oportuniste, prezentând o perspectivă opusă unui umanism real. În acord cu ideile progresiste, problema poate fi prezentată doar în felul următor: chiar dacă bulgarii ar fi mongoli, justeţea revendicărilor lor nu ar fi mai mică, fiindcă ei merită acelaşi tratament, fie că sunt mongoli sau slavi.

Eminentul geograf sârb Cvijić, probabil cel mai de seamă dintre toţi savanţii sârbi, nu a îndrăznit să se aventureze în nisipurile mişcătoare ale complexelor demonstraţii etnografice şi nici nu a conferit caracteristici naţionale sârbe tuturor slavilor macedoneni fără a-şi expune mai întâi rezervele. El admite că macedonenii posedă o identitate distinctă, determinată nu numai de separarea de sârbi şi bulgari în secolul al XIX-lea, ci şi de faptul că „civilizaţia bizantină nu a lăsat urme atât de adânci asupra vreunui alt popor slav mai mult decât i-a influenţat pe slavii din oraşele Macedoniei sau pe ţăranii slavi din Macedonia Sudică. Un observator atent nu va întârzia să-şi dea seama că trăsăturile fizice cele mai caracteristice ale acestor slavi şi modul lor de a percepe lumea (*Weltanschauung*) evocă adesea Bizanţul“[177]. Cu toate acestea, şi Cvijić pledează pentru o Macedonie sârbească, însă dintr-un punct de vedere geografic şi geologic. Bulgaria, arată el, este despărţită de Macedonia prin munţii Rila, Rodopi şi Osogov, lanţurile muntoase cele mai înalte şi mai compacte din întreaga Peninsulă Balcanică. Cu excepţia Alpilor şi a Pirineilor, în nici o altă parte a Europei nu se mai pot găsi astfel de formidabile frontiere naturale ca aceşti munţi ce separă Bulgaria de Macedonia. Ideea unităţii geografice a Macedoniei şi Serbiei a pătruns realmente în gândirea politică sârbă, devenind una dintre componentele ideologiei statului-naţiune sârb.

Soluţii pentru Macedonia

Politica tradiţională a sârbilor in legătură cu Macedonia, care poate fi atribuită la începuturile sale influenţelor imperialiste non-sârbe, tulbură gândirea limpede şi împiedică libertatea de acţiune a sârbilor. Nici un stat din Balcani nu este suficient de puternic pentru a rezolva singur problema Macedoniei, cu alte cuvinte, pentru a pacifica această regiune nu prin forţă, ci prin metode ţinând de înţelepciunea politică. Fără îndoială, o Iugoslavie

[176] Niederle, *La Race Slave*, Paris, 1906, p. 184.

[177] Dr. J. Cvijić, *Remarks on the Etnography of the Macedonian Slavs*, Londra, 1906, p. 10.

federală ar fi mai îndreptăţită să o facă decât un stat naţional sârb ascuns după o faţadă iugoslavă. Dar un rezultat complet ar putea fi obţinut doar prin aplicarea unui plan de federalizare mai vast, care să elimine toate asocierile romantice şi sentimentale ce se pot face în legătură cu Macedonia, chiar dacă acestea coboară în istorie până la ţarii bulgari sau până la sârbul Stepan Dušan. Numai unitatea balcanică şi un profund spirit de cooperare între toţi vecinii Macedoniei pot garanta că bulgarii, sârbii şi grecii nu vor mai fi în stare să manipuleze Macedonia unii împotriva altora. Unitatea acestor trei popoare, la care ar trebui să se alăture românii şi macedonenii, cu interesele lor mai limitate în Macedonia, ar preveni terorismul unor organizaţii cum a fost ORIM (Organizaţia Revoluţionară Internă a Macedoniei) sau o intervenţie din exterior, de vreme ce asemenea grupări şi acţiuni îşi pot găsi teren prielnic doar într-un mediu cu adevărat „balcanic“, cu toate conotaţiile negative ale termenului. În afară de măsurile destinate exclusiv ridicării nivelului de trai, soluţiile pentru Macedonia consistă în primul rând în abandonarea metodelor trecutului, înainte chiar de a face noi paşi. Aceasta înseamnă că pacea în Macedonia depinde de consimţământul vecinilor ei de a renunţa la orice formă de propagandă religioasă, politică şi culturală. Acei sârbi care, în trecut, considerau „marşul sârb către sud“ drept nucleul politicii naţionale sârbe mai pot fi încă încredinţaţi că acesta ar fi un obiectiv de dorit dintr-un „punct de vedere patriotic“. Însă, în lumina experienţei existente, poate şi-au dat şi ei seama până acum că este un deziderat care paralizează şi iroseşte până la ultimul strop energiile naţiunii.

Misiunea antigermană a Serbiei

La fel ca şi alte popoare din Europa de Est şi Sud-Est, reprezentanţii Iugoslaviei au făcut şi ei uz de sloganul „fortăreţei împotriva pangermanismului“, mai cu seamă în timpul Conferinţei de pace de la Paris, la semnarea Tratatului de la Versailles. Această lozincă a fost folosită nu numai de către sârbi, ci şi de croaţi sau chiar de mica naţiune slovenă, care de altfel nu prea a produs ideologii romantice şi nici n-a emis pretenţii misionare.

Dar în momentul în care Europa a avut nevoie de o asemenea fortăreaţă, atunci când naţional-socialismul a acaparat puterea în Germania, a fost clar că, prin întreaga sa natură şi structură, Iugoslavia dominată de sârbi nu se putea ridica la înălţimea unei asemenea sarcini. De vreme ce croaţii din Iugoslavia nu constituiau un popor cu drepturi egale, sârbii, care deţineau puterea, s-au temut întotdeauna că aceştia, fideli propriilor tradiţii, se vor întoarce către Viena. Astfel, în loc să urmeze o politică externă pe o linie justă, cu un anumit simţ al responsabilităţii faţă de spaţiul danubian şi balcanic, ei şi-au îndreptat acţiunile împotriva acelor state pe care le bănuiau ca susţinând cauza croată. Dar s-au simţit prea slabi pentru a forma un front împotriva Italiei, ce proteja bandele puţin numeroase ale teroriştilor croaţi. În consecinţă, Stojadinović, premierul iugoslav, omul cel mai important din ţară în perioada cea mai dramatică, şi-a concentrat toate eforturile diplomatice

împotriva Austriei, unde erau într-adevăr şanse să se pregătească comploturi ale membrilor Casei de Habsburg.

Nu o dată politicienii şi presa din Iugoslavia au dat de înţeles Berlinului cât de puţin erau interesaţi de menţinerea Austriei ca stat independent, o atitudine care şi-a avut partea sa de contribuţie la realizarea *Anschluss*-ului. Ziua care a pecetluit soarta Austriei a fost poate mai puţin 12 martie 1938, când germanii au trecut graniţa, cât 15 ianuarie 1938, când Stojadinović, aflat într-o vizită la Berlin, i-a dat lui Hitler mână liberă în Austria. Dacă în acea perioadă, în Iugoslavia ar fi fost la putere un guvern al croaţilor sau sârbilor, reflectând cu adevărat interesele şi opiniile popoarelor din această ţară, simpla idee de „Austria“ nu ar fi inspirat anturajului lui Stojadinović cursul politic pe care l-a adoptat atunci.

În timpul diverselor sale vizite la Berlin, Stojadinović s-a arătat la fel de elocvent în proslăvirea relaţiilor prieteneşti dintre Serbia şi Germania ca şi predecesorii lui în afirmarea rolului Serbiei ca fortăreaţă antigermană. Fostul prim-ministru obişnuia să-i amintească pe sârbii „cei înalţi“ care făcuseră parte din garda de onoare a regilor prusaci şi despre gărzile germane ale lui Stepan Dušan, „care deschiseseră atacul într-una dintre cele mai strălucite bătălii ale Serbiei medievale“. Este un fapt real că Hitler nu a fost cel dintâi care să introducă Serbia în schemele unei politici active prusaco-germane. La vremea lui, Bismarck, în timpul conflictului din 1866, cochetase cu planul de a manipula Serbia împotriva Imperiului Habsburgic. În acest scop fusese trimis la Belgrad un agent secret prusac, von Pfuel. Şi prinţul Mihail al Serbiei, dar şi premierul său, Ilija Garasanin, se arătau favorabili Prusiei. În cele din urmă însă ei au dat înapoi în faţa unui risc atât de mare. Încheierea rapidă a războiului i-a scutit de o dilemă dureroasă. La acea vreme, Berlinul a folosit faţă de sârbi aceleaşi metode de flatare a orgoliului pe care avea să le reia mai târziu, nu fără succes, unul dintre succesorii lui Bismarck, Goering, în frecventele sale vizite în Iugoslavia. Dacă frica Serbiei de puternicul Imperiu Habsburgic avusese o oarecare justificare, ostilitatea faţă de o Austrie mult redusă teritorial aducea mai degrabă a nevroză, care a orbit cu desăvârşire opinia publică şi pe responsabilii politicii externe a ţării în privinţa pericolului nazist.

Drepturile statale croate

Imaginea istorică a statului sârb este contracarată de croaţi cu propria lor imagine. Nu este suficient să negăm această viziune, aşa cum, timp îndelungat, au făcut-o numeroşi sârbi, categorisind-o drept ideologia unui partid, căci toate celelalte ideologii referitoare la stat din Europa Centrală şi Răsăriteană îşi au concepţiile adversare, ivite chiar în interiorul graniţelor respectivei ţări. Imaginea croaţilor asupra statului lor naţional se aseamănă cu celelalte ideologii de acelaşi fel prin faptul că, fără legătură cu forţa opoziţiei pe care a iscat-o, a influenţat hotărâtor destinul politic al poporului croat.

Disputele privitoare la strategia din interiorul taberei croate ţineau într-o măsură mult mai mare de gradul amplorii, între maximal şi minimal, pe care trebuia să îl aibă programul statului naţional croat, şi nu de ideea sacrificării acestui program pe altarul unităţii iugoslave. Cuprinsă într-o lozincă politică, dilema croaţilor din Iugoslavia putea suna astfel: nu „independenţă sau asimilare“, ci „separare sau autonomie“.

Ideologia statului croat nu a fost, desigur, o armă utilizată exclusiv împotriva sârbilor, aşa cum şi-au dat cu părerea numeroşi purtători de cuvânt ai naţionalismului sârb. Ea este îndreptată împotriva oricărei puteri care, fără a înţelege evoluţia istorică aparte a ţării, ar căuta să transforme Croaţia într-un satelit al vreunui stat sau naţiune străină. „Drepturile statale croate“ au fost la început un mijloc de luptă împotriva Austriei şi Ungariei şi doar mai târziu acest instrument a fost utilizat împotriva sârbilor, deoarece croaţii nu aveau de gând să-şi sacrifice tradiţia vechiului lor stat pentru o Iugoslavie care nu făcea decât să perpetueze rolul istoric al Serbiei. Una dintre raţiunile mândriei naţionaliştilor croaţi stă în faptul că existenţa statului lor nu a fost niciodată întreruptă, în vreme ce evoluţia statului sârb cunoaşte un hiat cu o durată de câteva secole. Când susţin aşa ceva, exponenţii „drepturilor statale croate“ par să treacă cu vederea faptul că statul lor a fiinţat doar formal, în scriptele prăfuite, şi nu ca un organism viu, că a fost vorba de un stat condus de străini şi nu de o entitate cu adevărat naţională. Cnezatul croat al lui Tomislav şi al lui Zvonimir[178], afirmă ei, şi-a încetat, ce-i drept, existenţa în 1102, o dată cu stingerea dinastiei autohtone. Însă organizarea statală a Croaţiei s-a perpetuat, pentru că în acel an ea nu a devenit una dintre provinciile Ungariei, ci şi-a ales regele prin propria voinţă.

Este adevărat că regele Ungariei a devenit rege al Croaţiei nu prin forţă, ci în mod paşnic, dar persoana regelui era singura legătură dintre cele două ţări şi uneori nici măcar atât. Pot fi evocate trei exemple în care Stările croate au ales un alt rege decât cel ales în Ungaria. În cadrul concepţiei statale croate, acestor momente li s-a ataşat o semnificaţie deosebită, ele fiind considerate nişte probe notabile ale independenţei statului croat. Este o realitate nu lipsită de ironie că, în două dintre cele trei cazuri, croaţii au avut de înfruntat nu dinaşti de origine maghiară, ci stăpânitori slavi care obţinuseră şi tronul Ungariei, adică regele Boemiei, Venceslas (Václav) al III-lea (în 1302) şi regele polono-boemian Vladislav (în 1490). Contracandidatul din partea croaţilor al celui din urmă era Ioan, fiul regelui maghiar Matei Corvin. În acest chip, croaţii par a fi fost mai buni patrioţi maghiari decât ungurii înşişi.

Următorul moment-cheie de care trebuie să se ţină seama în dezvoltarea „drepturilor statale croate“ este data de 1 ianuarie 1527. În acea zi, croaţii au ales pentru prima dată drept rege un Habsburg: Ferdinand I. Noul monarh reunise deja sub sceptrul său personal Coroanele Boemiei, Austriei şi Ungariei. Dar, o dată cu tronul Ungariei, el nu şi l-a asigurat automat şi pe cel al Croaţiei. Pentru aceasta a fost nevoie de un act constituţional distinct. Mai târziu, în momentul în care se prefigura stingerea dinastiei de Habsburg pe linie masculină, Dieta croată a ratificat în 1712 Pragmatica Sancţiune a lui

[178] Dmitri. (n.tr.)

Carol al VI-lea, astfel încât ulterior Maria Tereza a avut drepturi depline la coroana Croaţiei. Această continuitate a vechii tradiţii statale croate s-a întrerupt abia în secolul al XIX-lea, atunci când nişte reprezentanţi ai ţării (care, în ochii naţionaliştilor croaţi, erau lipsiţi de legitimitate şi nedemni de mandatul lor) au încheiat cu Ungaria o înţelegere umilitoare, aşa-numita *Nagodba* din 1868. Această *Nagodba*, un echivalent al Compromisului austro-ungar din anul precedent, nu transforma Croaţia într-un partener cu care se putea realiza o alianţă federală, ci într-o anexă a Ungariei, înzestrată cu dreptul de autonomie. Cu toate acestea, sensul întregii istorii croate nu poate fi distorsionat de *Nagodba*. De-a lungul evoluţiei Croaţiei, a existat o lege a ţării sancţionată prin cutumă, cu anumite instituţii, cum au fost *Sabor*-ul, Dieta autonomă croată, şi autoritatea *ban*-ului, cel mai înalt demnitar regal reprezentând suveranul. Prin urmare, concluzia logică a acestor realităţi indică faptul că drepturile pe care istoria le-a conferit Croaţiei nu-i pot fi luate printr-o politică oportunistă.

Bosnia şi drepturile statale croate

Croaţia istorică se întinde nu numai peste Croaţia propriu-zisă, Slavonia şi Dalmaţia. La vest, ea cuprinde şi Carniola, porţiuni din Styria şi Carintia – cu alte cuvinte, vatra istorică a slovenilor – iar în est, Bosnia şi Herţegovina. Aceste pretenţii îşi au originea în evenimente istorice care coboară până în primul mileniu după Hristos, iar drepturile istorice de posesiune datează din epoca imediat următoare marilor migraţii.

Cea mai consistentă dintre aceste revendicări se referă la Bosnia-Herţegovina. În sprijinul ei se aduce ca argument faptul că primul cneaz al croaţilor, Tomislav, a fost încoronat la Câmpia Duvansko, în Bosnia. Prin tradiţiile lor culturale, Bosnia şi Herţegovina aparţin mai curând jumătăţii răsăritene a Balcanilor decât celei occidentale. Din cauza specificului dat de populaţia majoritar mahomedană, Bosnia şi Herţegovina se deosebesc deopotrivă de Croaţia şi de Serbia. Cele două regiuni ocupă aproape jumătate din spaţiul reclamat pentru un „stat croat“ ideal, adică aproximativ 19 300 de mile pătrate dintr-un total de 41 440[179]. Având în vedere identitatea aproape perfectă dintre limbile croată şi sârbă, statisticile etnice din Bosnia-Herţegovina nu sunt de prea mare folos. Un criteriu mai valid pentru desluşirea structurii pe naţionalităţi a populaţiei ni-l oferă recensământurile referitoare la apartenenţa religioasă. Statisticile pentru această regiune arată următoarea împărţire pe religii şi confesiuni: 43,9% dintre locuitori sunt ortodocşi, 31,3% – mahomedani, 23,5% – romano-catolici, la care se adaugă o minoritate restrânsă de protestanţi şi evrei sefarzi.

În cazul în care convenim să echivalăm naţionalitatea croată cu confesiunea catolică şi pe cea sârbă cu confesiunea ortodoxă, rezultă de aici că mahomedanii sunt aceia care înclină balanţa spre o majoritate sârbă sau

[179] Circa 50 000, respectiv 107 300 km^2. (n.tr.)

croată în Bosnia. Dar în această situaţie o decizie nu poate fi definitivă, ea fluctuând în funcţie de conjunctura evenimentelor şi de avantajele politice pe care le au de oferit sârbii sau croaţii. În plus, nu trebuie uitat faptul că elementul mahomedan din Bosnia constituie clasa superioară şi, în consecinţă, este curtat de oricine ar fi la putere. În perioada interbelică, partidul musulman[180] a sprijinit întru totul fiecare guvern centralist al Iugoslaviei, însă guvernul colaboraţionist croat instalat în 1941 avea de asemenea susţinere mahomedană şi chiar s-a întâmplat ca ministrul de Externe al „Statului Independent al Croaţiei“ să fie un bosniac mahomedan. Totuşi, un element favorabil părţii sârbe în chestiunea bosniacă este faptul că procesul de deşteptare naţională din Bosnia prezintă mai curând caracteristici sârbe decât croate.

Prin eventuala încorporare a Bosniei, denumită uneori „Croaţia turcească“, destinul atribuit „statului“ croat de către naţionaliştii din această ţară în cadrul civilizaţiei occidentale devine o pură iluzie. Într-un asemenea stat, elementul catolic ar avea o majoritate de doar trei cincimi, în vreme ce restul populaţiei ar ţine de creştinătatea răsăriteană şi de Islam. Chiar dacă s-ar accepta supoziţia că aceşti bosniaci au fost cândva croaţi, aceasta nu ar însemna decât că ei, în contact cu Orientul, au avut o putere atât de redusă de rezistenţă internă, încât clasele lor conducătoare şi-au repudiat credinţa creştină şi s-au convertit la Islam, în schimbul avantajelor politice pe care le presupunea un asemenea act.

Croaţia – un bastion al creştinătăţii?

Şi totuşi, în cadrul ideologiei naţionaliste croate, noţiunea de sacrificiu pentru cauza creştinătăţii este intim legată de cea a drepturilor statale. De fapt, strălucita contribuţie a croaţilor la apărarea Europei şi a civilizaţiei este folosită ca principal argument în favoarea creării unui stat croat. Pe tema „salvarea Europei de pericolul turcesc“, croaţii au obiceiul de a cita aceleaşi evenimente şi personalităţi pe care le evocă şi maghiarii, cu sau fără îndreptăţire, pentru a da substanţă ideii propriei lor „misiuni“ legendare. Este adevărat că mii de croaţi s-au luptat vitejeşte în tabăra austriacă împotriva turcilor; dar se băteau ei pentru o cauză naţională şi creştină sau pur şi simplu pentru soldă? Croaţii erau luptători renumiţi şi foarte preţuiţi în trupele de mercenari, chiar şi atunci când bătălia nu se purta contra „duşmanilor creştinătăţii“, turcii, ci împotriva protestanţilor germani sau suedezi (cum s-a întâmplat în vremea Războiului de Treizeci de Ani, când ei şi-au câştigat un bun renume sub conducerea contelui Isolani). Au luptat în toate războaiele Austriei, au luptat de asemenea în *Grande Armée* a lui Napoleon, iar exclamaţia împăratului „O, bravii mei croaţi!“ este rememorată cu plăcere de către naţionaliştii din ziua de azi. Tragedia care rezultă de aici este că un popor a trebuit să-şi verse sângele timp de secole în slujba intereselor străine,

[180] Organizaţia Musulmană a Bosniei-Herţegovina. (n.tr.)

numai din pricina presiunii circumstanţelor politice şi a neajunsurilor materiale. Deşi aceste condiţii nu aruncă vreo umbră de vinovăţie asupra poporului ca întreg, ar fi o eroare să trecem sub tăcere o parte a trecutelor isprăvi războinice în favoarea altora şi să le ridicăm pe acestea din urmă până la nivelul unei glorificări mistice. Dar tocmai aşa procedează naţionaliştii croaţi, nu doar în legătură cu războaiele împotriva turcilor, ci şi când vine vorba despre evenimente foarte departe în timp, precum invazia avarilor, de sub al căror jug se presupune că croaţii s-au salvat pe ei înşişi, dar au salvat şi alte popoare.

Interpretată astfel, istoria Croaţiei ar apărea ca fiind nici mai mult, nici mai puţin decât „un lung proces de autosacrificare pentru cele mai sfinte ţeluri“ şi pentru „cauza comună a tuturor popoarelor creştine“. Aceasta este concluzia care finalizează o lucrare mai veche, dar aproape clasică, despre drepturile statale croate. A fost publicată fără numele autorului, în scopul informării opiniei publice din străinătate. A fost scrisă, fără îndoială, de o personalitate de prim rang provenită din rândurile nobilimii croate[181]. Optzeci de ani mai târziu, Ante Pavelić, *Führer*-ul (*poglavnik*) Statului Independent al Croaţiei reafirma aceleaşi idei, aproape cuvânt cu cuvânt, în opera sa „fundamentală“ şi adăuga: „Aici [în Croaţia] bătălia continuă şi în zilele noastre pentru civilizaţia occidentală sau răsăriteană. Şi în această luptă ţara noastră apare ca fiind cea mai înaintată oaste la marginile taberei europene“[182].

Oportunismul fără scrupule întâlnit adesea în ideologiile istorice ale statelor-naţiune, un aspect care nu este decât o dovadă a intensităţii fanatismului lor, este inerent şi teoriei „drepturilor statale croate“. Apărătorii ideii croate a drepturilor statale ar fi dispuşi să-şi unească forţele cu orice putere, indiferent de natura regimului ei, dacă o asemenea alianţă i-ar aduce mai aproape de atingerea ţelurilor lor.

În vremea în care Napoleon al III-lea exercita o influenţă hotărâtoare asupra destinelor Europei, unul dintre liderii naţionalişti croaţi, Eugen Kvaternik, bunicul „mareşalului“ Kvaternik al Statului Independent al Croaţiei, cel aflat în slujba lui Hitler şi Mussolini, a călătorit până la Paris şi Torino cu scopul de a lega viitorul Croaţiei de cel al Italiei, aflată atunci în plin proces de unificare. Pe de altă parte, aproape în acelaşi timp, Ante Starcević, liderul a ceea ce se va numi mai târziu Partidul Croat al Drepturilor, a înaintat în Dieta croată o propunere de înlocuire a germanei cu limba franceză, în toate şcolile croate. Un alt lider, Stepan Radić, s-a angajat de-a lungul carierei sale politice în tot soiul de combinaţii diplomatice, pornind de la Vatican şi ajungând la Moscova. Ante Pavelić a încercat mai întâi să atragă sprijinul puterilor democratice reprezentate în Liga Naţiunilor, în faţa cărora s-a prezentat ca purtătorul de cuvânt al unei naţiuni luminate şi paşnice. Concomitent însă, a

---

[181] *La Croatie et la Confédération Italienne, avec une introduction par L. Leouzon le Duc*, Paris, 1859, pp. xvii, 56.

[182] Ante Pavelić, *Aus dem Kampf um den selbstständigen Staat Kroatien*, Viena, 1931, p. 4.

încercat o apropiere de legitimiştii habsburgici din Viena, teroriştii macedoneni adăpostiţi la Sofia, iar mai târziu de fasciştii italieni şi al Treilea Reich, tatonând între timp terenul şi înspre Ungaria. Pavelić a fost un trădător şi un agent al puterilor străine, ca toţi ceilalţi colaboraţionişti, şi ar merita poate să fie ignorat aici, dacă el nu ar fi fost un reprezentat al „drepturilor statale croate“ pe care, în concluziile sale extrem de logice, le-a redus la absurd. Pavelić se deosebeşte de Mussert, Quisling, Degrelle şi alţi asemenea renegaţi prin faptul că a ales să meargă pe linia tradiţiei naţionale, în loc să o rupă cu aceasta, aşa cum au făcut alţi agenţi ai Axei. În propaganda lui, el nu proclama construirea a ceva nou, cât restaurarea trecutului. În prima sa declaraţie către croaţi, el evoca numele lui Starcević şi Radić. Regele a purtat numele tradiţional Tomislav şi chiar *Sabor*-ul a fost readus la viaţă, dar nu în chip de parlament veritabil, ci doar ca o unealtă a regimului totalitar.

Tradiţia statală a Muntenegrului

„Serbia Mare“ şi „Croaţia Mare“ – iată cele mai explozive elemente, cele care pot arunca în aer unitatea iugoslavă. Dar mai există şi altele, mai puţin importante. Muntenegrul, de pildă, are şi el o tradiţie proprie a suveranităţii statale, încă vie în inimile multora dintre fiii săi. Luând în considerare dimensiunile reduse ale „ţinutului muntelui negru“, cu populaţia sa de 300 000 de locuitori, realizările sale istorice sunt fără îndoială remarcabile, căci muntenegrenii nu numai că se pot întoarce la gloria statului medieval, precum sârbii, sau pot avea pretenţia unei imaginare continuităţi a independenţei lor, precum croaţii. Ei chiar sunt stăpânitorii unei ţări mici pe care au apărat-o cu vitejie de-a lungul secolelor şi care şi-a încetat existenţa abia în 1918. După acest an, unele elemente care s-au simţit incapabile de a accepta contopirea Muntenegrului într-o Iugoslavie unită s-au reunit pentru a forma o mişcare separatistă muntenegreană ori au devenit „comunişti“ sau „republicani“. În acest caz, puterile străine şi mai ales Italia au încercat să exploateze aceste aspiraţii naţionaliste în propriul lor interes, oferind asistenţă financiară micilor grupuri de terorişti muntenegreni, aflate în exil. Această politică a fost determinată deopotrivă de interese materiale cât se poate de concrete, cum ar fi amintirea unor concesii economice din zilele vechiului regat al Muntenegrului (monopolul tutunului, de pildă), dar şi de dorinţa de a câştiga un punct de sprijin pe ţărmul opus al *Mare Nostro*.

În 1941, când italienii au ocupat Muntenegru, ei au găsit câţiva susţinători, care sperau ca italienii să-i ajute în a-şi materializa ambiţiile realizării unui stat muntenegrean. Dar pentru majoritatea populaţiei diferendul cu sârbii a pălit în momentul în care invadatorii au pus piciorul în mica ţară. Încă o dată, muntenegrenii şi-au demonstrat din plin calităţile, aşa cum o făcuseră şi în secolele în care turcii au încercat în van să cucerească acest colţ al Balcanilor, ce cutezase să înfrunte atotputernicul lor imperiu. Nu au fost

puţine ungherele din Muntenegru în care campionii italieni şi germani ai „Noii Ordini“ n-au îndrăznit să se aventureze vreodată. Eroica rezistenţă a patrioţilor muntenegreni, nu în apărarea a Iugoslaviei, ci a propriului lor cămin în sensul cel mai îngust al cuvântului, va constitui un argument suplimentar în favoarea cererii lor de acordare a unor drepturi regionale speciale.

Destinul slovenilor

Spre deosebire de croaţi şi sârbi, slovenii (care, dacă îi exceptăm pe sorabii din Lausitz, constituie cea mai mică naţiune nu numai din familia slavilor de sud, ci din întreaga familie a popoarelor slave) au avut un rol de liant în Iugoslavia. Soarta peste măsură de grea de care au avut parte de-a lungul veacurilor i-a învăţat că ar fi cu totul pierduţi fără protecţia unei puteri mai mari. De la început, ei au sperat să capete acest sprijin din partea Imperiului Habsburgic, iar mai târziu să-l găsească în cadrul unităţii iugoslave. Este aproape un miracol că poporul sloven, încercuit între germani şi italieni, a putut supravieţui timp de secole forţei acestei duble presiuni. Pentru a găsi ceva ce s-ar putea chema cu adevărat „istorie slovenă“, ar trebui să ne întoarcem mult în timp, în Evul Mediu timpuriu, deoarece doar în secolul al VII-lea slovenii au avut o dinastie proprie. În 778, Carol cel Mare cucerea acest ţinut şi, cu începere din veacul al IX-lea, nobilimea slovenă dispărut cu repeziciune: o parte a murit pe câmpul de luptă, o alta a fost asimilată de elementele aristocratice france şi bavareze, care au venit în număr mare în ţară. Se presupune că prin secolul al XIII-lea s-a încheiat procesul de reducere a slovenilor la statutul de iobagi. În linii mari, a fost un proces paşnic, după cum afirmă un istoric sloven, „fără vărsare de sânge şi frământări“[183].

În Carniola, caracteristicile fizice ale pământului sloven au salvat nucleul acestui popor de la asimilarea de către vecinii săi, însă în Styria şi Carintia, în Veneţia Răsăriteană (între Isonzo şi Tagliamento) şi în împrejurimile Triestului, slovenii au fost înghiţiţi de civilizaţia germană şi italiană. Chiar şi în perioada de renaştere naţională din secolul al XIX-lea, tânăra civilizaţie slovenă nu putea concura cu succes în zonele în care avea alături civilizaţiile germană şi italiană, iar slovenii au continuat să dezerteze în tabăra celor două naţiuni dominante. Acest rol etern care le-a fost hărăzit de soartă, cel de copil vitreg al istoriei, explică puternicele convingeri naţionaliste ale indivizilor care şi-au păstrat credinţa într-o naţiune slovenă şi dorinţa de a recuceri teritoriile din care slovenii au fost parţial sau în întregime strămutaţi. Din raţiuni politice, susţinătorii croaţi şi sârbi ai Iugoslaviei Mari s-au arătat întotdeauna gata să exploateze aceste aspiraţii naţionale, justificate prin ele însele, dar care pentru ei nu reprezintă decât un pretext de a obţine un punct de sprijin dincolo de munţii Karawanken, care i-ar ajuta să-şi amelioreze astfel poziţia strategică la frontiera iugoslavo-austriacă sau să controleze marele port al Triestului.

[183] Loncar-Klancar, *The Slovenes. A Social History*, Cleveland, Ohio, 1939, p. 9.

Este adevărat că există câteva mii de italieni de origine slovenă în Istria şi Triest şi alte câteva mii de sloveni germanizaţi în Austria de Sud. Cu toate acestea, foştii sloveni se consideră acum pur şi simplu italieni sau germani austrieci sau cel puţin *triestino*, carintieni ori styrieni. Cu siguranţă, ei s-ar opune cu toată îndârjirea unei încorporări în „Slovenia Mare“ sau în Iugoslavia Mare. Dar pentru acei sloveni care ridică pretenţii asupra unor teritorii cândva parţial sau în întregime slovene aspectul decisiv al problemei îl constituie restabilirea dreptăţii istorice şi nu a *statu quo*-ului etnografic.

Iugoslavia Mare: Carintia

În Carintia, declinul elementului sloven a devenit din ce în ce mai evident de la un recensământ la altul. În 1884, 26,4% dintre locuitorii Carintiei erau sloveni (excluzând aici acele părţi cedate Iugoslaviei şi Italiei în 1920). În 1910, doar 18,4% dintre locuitori se declarau sloveni. După primul război mondial, procentul a scăzut la 10%, iar în 1934 slovenii alcătuiau doar 6,6% din totalul populaţiei carintiene. Ar fi o greşeală totuşi să explicăm aceste statistici ca fiind rezultatul persecutării slovenilor de către austriecii de limbă germană sau prin prezenţa unei confruntări naţionale acute. Dimpotrivă, antagonismul dintre austriecii germani şi slovenii din Carintia a fost în mare estompat de existenţa unui patriotism local carintian, întemeiat pe neamul mixt germano-slav al „carintienilor“, un produs al secolelor de convieţuire şi alianţe matrimoniale. La nivel politic, atitudinea „carintiană“ s-a manifestat printr-un grad crescut de toleranţă. Se poate întâmpla ca slovenii să voteze o dată pentru un candidat vorbitor de germană, altă dată locuitorii de origine germană din Carintia Sudică ar putea să aleagă drept reprezentanţi ai lor nişte sloveni, aşa cum s-a petrecut, de pildă, în alegerile pentru Parlamentul de la Frankfurt din 1848. Separaţi prin lanţul munţilor Karawanken de poporul sloven şi ajungând să trăiască zi de zi alături de populaţia de limbă germană, asimilând civilizaţia acesteia, slovenii carintieni nu prea au avut ocazia să conştientizeze ideea unei unităţi iugoslave. Prin urmare, doar o parte a slovenilor carintieni au devenit iugoslavi în spirit. Cei mai mulţi au adoptat identitatea austriaco-germană, de vreme ce le oferea o oportunitate de ameliorare a statutului lor social. O a treia parte a format un grup distinct, cel al slovenilor carintieni, cu înclinaţii filoaustriece şi pe care austriecii îi numesc *Windische*, pentru a-i deosebi de slovenii conştienţi de identitatea lor.

Aceşti *Windische*, care s-au contopit pe de-a-ntregul în viaţa Carintiei austriece, au fost elementul hotărâtor în confruntarea pentru Carintia Sudică de după cel de-al doilea război mondial: la plebiscitul din 1920, ei au votat pentru Austria şi împotriva Iugoslaviei. Aproape jumătate din totalul voturilor pentru Austria au venit din partea acestei populaţii *Windische.* Dar slovenii naţionalişti resping ideea existenţei unui popor distinct, tot aşa cum românii refuză să recunoască existenţa „moldovenilor“ în Basarabia, sau polonezii pe cea a „silezienilor“ din Silezia Superioară. În perioada interbelică, statul austriac a aplicat un tratament cât se poate de corect minorităţii slovene,

garantându-i autonomia culturală (administrarea independentă a şcolilor, biblioteci proprii etc.), un privilegiu pe care numeroase alte minorităţi naţionale din Europa s-au străduit în van să-l obţină.

Iugoslavia Mare: Istria şi Triest

Totuşi, pentru sloveni interesul pentru teritoriile de la ţărmul Adriaticii, unde se confruntă cu italienii, este mult mai important decât cel pentru ţinuturile muntoase ale Carintiei. În Istria, în fosta provincie austriacă Gorizia şi în Triest ei sunt de zece ori mai numeroşi decât în Carintia. Istria constituie o problemă nu numai pentru sloveni, ci şi pentru croaţi, care populează părţile sudice şi centrale ale peninsulei. În general, Iugoslavia şi-a susţinut cu mult mai multă tărie revendicările pentru acest complex de teritorii decât pe cele pentru Carintia. Deoarece Italia s-a numărat printre cei „Cinci Mari“ în primul război mondial, ea a fost în măsură să tranşeze problema Adriaticii mai ales în propriul interes. Iugoslaviei i s-a acordat o mică fâşie din fosta provincie austriacă Istria, iar partea leului a mers la Italia. Potrivit statisticilor italiene din 1921, aproximativ 370 000 de sloveni sudici au fost integraţi în Italia. În schimb, sursele iugoslave estimează numărul croaţilor şi slovenilor de sub stăpânire italiană la 650 000 de persoane. Aceşti iugoslavi au avut parte de un tratament extrem de dur din partea fasciştilor italieni. Nu au avut dreptul de a întreţine şcoli, de a edita ziare şi reviste proprii, de a organiza societăţi culturale, iar copiii lor erau crescuţi pentru a deveni italieni. Această stare de lucruri marchează un contrast izbitor cu situaţia existenţă în Istria în timpul Monarhiei Bicefale. Influenţele slovenă şi italiană se aflau atunci într-un echilibru perfect în Istria. Dieta provincială avea 19 reprezentanţi slavi şi 25 italieni, iar pentru parlamentul central din Viena erau aleşi 3 deputaţi slavi şi 3 italieni.

Într-adevăr, numai Monarhia Austro-Ungară, prin caracterul ei supranaţional, a fost în stare să facă faţă cu atâta eficacitate dificilelor probleme etnice din zonele litigioase de la Marea Adriatică. Oricine ar putea cunoaşte cât de puţin Istria şi hinterlandul Triest ar fi uimit de marea varietate de tipuri etnice şi graiuri care se pot întâlni acolo. În acest „muzeu antropologic de populaţii“, profesorul austriac Czoernig a determinat 13 nuanţe etnografice distincte, adăugând că situaţia nu era egalată nici măcar de „ghiveciul“ din fosta Austro-Ungarie. În afară de italieni, sloveni, croaţi şi un număr de sârbi şi germani, aici mai pot fi găsiţi – printre alţii – români slavizaţi, slavi italienizaţi şi friulani. În plus, aici auzi cele mai diverse idiomuri locale, purtând urmele influenţei tuturor grupurilor etnice din Istria şi Triest, printre care se distinge unul descris ca „slavo-italian“ de către Schuschart, un alt expert austriac în problema Istriei[184]. Semnificaţia acestei formule este explicată prin prima ediţie a lucrării Cân*tece populare slave* din Istria, apărută în 1879, poezii în care cuvintele italiene şi slave s-au împletit atât de mult,

[184] Auerbach, *Les Races et les Nationalités en Austriche-Hongrie*, Paris, 1917, p. 298.

încât un iugoslav din Croaţia sau Serbia le-ar putea înţelege numai cu ajutorul unui glosar special. În consecinţă, nici un observator obiectiv n-ar fi în măsură să definească Istria drept predominant slavă sau predominant italiană. El ar fi nevoit să accepte concluzia din *Géographie Universelle: „... un extraordinaire mélange ethnique“*[185]. Cu aproape nouăzeci de ani mai devreme, un călător britanic în Triest ajungea la aceeaşi concluzii, descriind oraşul ca pe „o amestecătură indescifrabilă de neamuri“, cu înrudiri înspre „partea italiană, germană sau slavă“[186].

Până în vremea împărătesei Maria Tereza, Triest nu fusese decât un oraş de o importanţă minoră, dominat în egală măsură de slavi şi italieni. Dezvoltarea poziţiei sale de centru comercial şi naval nu se datorează doar acestora, ci intereselor şi eforturilor conjugate din Imperiul Austro-Ungar. Portul din Triest, liniile ferate ce au împânzit împrejurimile oraşului, marile Companii de Asigurări Triestine, toate acestea au fost rezultatul unui efort colectiv al celor 50 de milioane de oameni din Imperiu. Mai mult, chiar şi unele naţiuni care nu aveau nici o legătură cu Austro-Ungaria au avut o contribuţie neîndoielnică la dezvoltarea portului şi a comerţului său. Aşa a fost, de pildă, în secolul al XVIII-lea comunitatea armeană din Triest, căreia Maria Tereza i-a conferit privilegii speciale şi care a tipărit aici chiar unele opere literare armene. O altă comunitate a fost cea a grecilor, atraşi în oraş îndată ce acesta a fost declarat port liber (în 1719), ei sprijinind progresul şi prosperitatea portului Triest până în secolul XX.

Prin urmare, dacă statutul oraşului ar trebui să fie modificat, ar fi justificată doar o schimbare în spiritul unităţii europene şi nu una de care să beneficieze o singură naţiune. Acesta ar fi lucrul cel mai în măsură să reflecte trecutul oraşului Triest, oraş liber din 1386 încoace. Cu toate că în zilele noastre Triest este predominant italian, rolul său internaţional şi populaţia slavă ce trăieşte la marginile lui ar fi criterii suficiente pentru a-l anexa unei Istrii multilingve sub o autoritate europeană colectivă. Încorporarea Triestului şi a celei mai mari părţi a Istriei în Iugoslavia nu ar aduce nici o soluţie. În loc de „lupta pe viaţă şi pe moarte a minorităţii slave din Italia“[187], căreia Istria i-a fost câmp de bătălie în perioada interbelică, vom auzi despre o „zbatere mortală a minorităţii italiene din Iugoslavia“, iar reconcilierea dintre cele două naţiuni ar fi amânată până la un termen indefinit. Aici, ca şi în alte zone de frontieră aflate în dispută, se poate ajunge la o împăcare doar dacă se vor solicita concesii ambelor părţi, iar părţile s-ar conduce după principii etice superioare.

Federalismul lui Tito

În timpul celui de-al doilea război mondial, iugoslavii au jucat un rol cu

[185] Vidal de la Blache, L. Gallois, *Géographie Universelle*, vol. VII, Paris, 1934, p. 262.

[186] Paton, *Highlands and Islands of the Adriatic*, vol. II, Londra, 1849, p. 215.

[187] Dr. L. Cermej, *Life and Death Struggle of a National Minority (The Yugoslavs in Italy)*, Ljubljana, 1936.

totul aparte. Istoricii viitorului vor susţine probabil că Iugoslavia a fost pentru Hitler ceea ce Spania a fost pentru Napoleon: o sursă de permanentă răzvrătire, care a încurajat şi celelalte ţări oprimate. Tot aşa cum isprăvile spaniolilor au risipit legenda invincibilităţii lui Napoleon într-o Europă controlată de francezi, iugoslavii au dat primul semnal al rezistenţei, fiind imitaţi de numeroase alte naţiuni.

Dar eroica luptă împotriva invadatorilor străini este doar un fragment din evenimentele care au avut loc în Iugoslavia între 1941 şi 1944. Restul a însemnat un sângeros război civil, în care lozincile referitoare la „Serbia Mare“ şi la „Croaţia Mare“, la care se adaugă ura între popoarele înrudite ale Iugoslaviei, au avut o covârşitoare şi tragică importanţă. Rămâne ca în viitor să se afle dacă Iugoslavia şi-a pierdut mai mulţi fii prin excesele invadatorilor germani, italieni, bulgari şi maghiari sau din cauza cruntelor lupte fratricide.

Războiul civil şi rezistenţa populară împotriva ocupanţilor au fost strâns legate între ele. Invadatorii au profitat din plin de conflictul intern, făcând tot posibilul să-l adâncească şi sprijinind concomitent statul croat al lui Pavelić şi şovinismului sârb, reprezentat de Nedić, generalul-marionetă de la Belgrad. Mai mult, exista şi o rivalitate în tabăra iugoslavă, cea între croatul Josip Broz Tito, care susţinea ideea federală iugoslavă, şi sârbul Draja Mihailović, care – ce-i drept – lupta pentru Iugoslavia, dar pentru Iugoslavia sârbă a regelui Alexandru. Însuşi mareşalul Tito recunoaşte că sute de mii de sârbi au fost ucişi de ustaşii croaţi controlaţi de germani şi zeci de mii de croaţi şi musulmani au fost victimele cetnicilor lui Mihailović, manipulaţi de ocupanţii germani şi italieni[188].

Tito a fost câştigătorul conflictului iugoslav din cel de-al doilea război mondial. El s-a opus urii între popoare şi a afirmat necesitatea unei soluţii federative în Iugoslavia. Slovenia, Croaţia, Serbia, Muntenegrul, Bosnia şi Macedonia au obţinut propriile guverne federale, în vreme ce guvernul central tratează doar chestiunile comune ale celor şase membri ai federaţiei. În practică, federalismul lui Tito s-a dovedit mult mai puţin valid decât în teorie, căci instituţiile federale sunt controlate în principal de un partid politic unic, nu de forţe cu adevărat regionale. Niciodată o reţea de guverne federale, cu comunişti în poziţiile-cheie pretutindeni în Iugoslavia, nu ar reuşi să ilustreze un federalism veritabil, deoarece la nivelul conducerii partidele comuniste sunt fundamental centraliste în organizarea lor. Pe de altă parte, federaţia iugoslavă nu poate fi lipsită de libertate şi diversitate.

[188] Josip Broz Tito, „Borba narodov poraboshchonnoi Yugoslavi“, in *Bolşevik*, nr. 10-11, 1944, p. 36.

Capitolul 11

Al treilea ţarat bulgar

Evoluţia istorică a bulgarilor

Starea tristă a Bulgariei şi a populaţiei sale înainte de eliberarea din 1878, viaţa sumbră şi nefericită a bulgarilor sub îndelungata dominaţie otomană, toate au avut un efect cu totul ciudat: acela de a-i face să recupereze ca o amintire sfântă o epocă de glorie naţională demult apusă şi să privească faima trecutului într-o lumină transfigurată.

Această tendinţă paseistă a constituit o forţă pozitivă în dezvoltarea naţiunii, atât timp cât a ajutat la menţinerea forţei interioare a bulgarilor şi a fost o sursă de consolare, dar s-a transformat într-un factor negativ când a inspirat pretenţii naţionaliste şi imperialiste. Rememorarea evenimentelor trecute a avut aşadar pentru bulgari un caracter ambivalent: un sentiment popular firesc şi sănătos a sfârşit prin a deveni o armă politică, un izvor de ură faţă de alte naţiuni. Aici bulgarii înşişi sunt mai puţin de învinuit decât unele puteri străine care au exploatat în propriul interes ideologia unei Bulgarii Mari istorice. Fără îndoială că ideologia nu este produsul puterilor în chestiune, însă fără intervenţia lor ea ar fi rămas o simplă himeră şi nu s-ar fi transformat în cuvântul de ordine al acţiunii politice. Lăsaţi pe cont propriu, bulgarii nu s-ar fi gândit niciodată să-şi avanseze cererile teritoriale pe baza argumentelor istorice. Dar în susţinerea revendicărilor lor ei au primit ajutor, pe drept sau pe nedrept, la început de la turci, apoi de la ruşi, de la germani, austrieci, italieni şi uneori din partea unor reprezentanţi ai puterilor occidentale.

Există unele lozinci ale bulgarilor care produc o impresie de evident ridicol, de exagerare şi fantastic şi care sunt folosite doar de extremiştii naţionalişti. De exemplu: „Bulgaria trebuie să aibă deschidere la trei mări – Marea Neagră, Marea Egee şi Marea Adriatică“. Însă alte pretenţii pot fi sprijinite cu argumente solide, atrăgând astfel atenţia opiniei publice bulgare şi, în unele cazuri, simpatii din exterior. Ele se referă la Macedonia, Tracia şi Dobrogea. În nici una dintre aceste trei regiuni consideraţiile etnice nu ar putea fundamenta poziţia Bulgariei. Este poate adevărat că nici celelalte popoare care locuiesc în respectivele spaţii multilingve nu au mai multe drepturi de a le stăpâni. Dar toate acestea nu duc la concluzia anexării lor de către Bulgaria, ci mai curând la necesitatea unei soluţii în afara cadrelor

statului naţional. Dar şi aici, ca şi în alte cazuri, dacă argumentul etnic este lipsit de forţă, este scos în evidenţă cel istoric. Bulgarii nu se pot referi la Macedonia, Tracia sau Dobrogea fără a-şi evoca primul şi cel de-al doilea ţarat bulgar.

Aceste entităţi statale nu numai că reprezintă pentru bulgari punctele culminante ale istoriei ţării lor; ele chiar *sunt* istoria Bulgariei. Dacă deschidem *Istoria poporului bulgar*, lucrare redactată de Pastukov şi Stoianov şi destinată nu şcolilor elementare, ci liceelor şi şcolilor normale (sau, cu alte cuvinte, elitei intelectuale a naţiunii), vom afla că perioada cuprinsă între pătrunderea bulgarilor în Peninsula Balcanică şi dispariţia celui de-al doilea ţarat bulgar (pe la mijlocul secolului al XIV-lea) este tratată în 140 de pagini, în vreme ce următoarele patru secole, epoca dominaţiei otomane, sunt relatate în doar 50 de pagini. De o cercetare mai amănunţită se bucură numai procesul de renaştere naţională a bulgarilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Această comparaţie demonstrează că epoca stăpânirii turce a însemnat pentru poporul bulgar o perioadă cenuşie, monotonă şi lipsită de evenimente, despre care sunt prea puţine de povestit. Ba mai mult, ea arată că spiritul bulgarilor are tendinţa de a uni, dintr-un singur salt, un trecut demult apus cu prezentul. Între prăbuşirea gloriei medievale a ţării şi conştiinţa modernă a naţiunii bulgare se aşterne într-adevăr un gol imens, dar în aceeaşi perioadă lumea din afară înainta cu paşi repezi. Prin urmare, încăpăţânarea naţionaliştilor bulgari de a se întoarce mereu la defunctele lor ţarate îi va aduce, în mod necesar, în permanent conflict cu vecinii lor şi cu logica istoriei, cu adevărurile din trecut şi cu lecţiile prezentului.

Primul ţarat

Dar ce au fost ţaratele bulgare? Primul dintre ele îşi are începuturile în secolul al VII-lea d.Hr. În acea epocă, neamul bulgarilor, părăsindu-şi aşezările de pe Volga, a traversat Dunărea şi a constituit în regiunea deltei fluviului şi în Bulgaria propriu-zisă o formă de organizare statală rudimentară. Pentru statul naţional bulgar din zilele noastre, singurul fapt care contează din această poveste este definirea Dobrogei ca „leagăn al primului ţarat bulgar“, de unde rezultă, bineînţeles, că Bulgaria şi Dobrogea trebuie să fie „unite şi nedespărţite“[189]. Ulterior, ţaratul bulgar s-a extins către sud şi vest, Macedonia ajungând şi ea în stăpânirea „marilor conducători bulgari“ Krum, Simeon şi Samuil.

Am atins aici o a doua lozincă esenţială a naţionalismului bulgar, care afirmă: „Macedonia a fost cândva a noastră, deci trebuie să fie a noastră din nou!“. Dar, asemenea majorităţii formaţiunilor cvasistatale din Europa Răsăriteană a Evului Mediu, primul ţarat bulgar era un stat cu graniţe permanent instabile – de fapt, fără graniţe în sensul modern al termenului. Ceea ce bulgarilor li s-a părut o stăpânire durabilă asupra unui teritoriu,

[189] Markov, *Bulgaria’s Right to Dobrudja*, Berna, 1918, p. 68.

grecilor le-a apărut ca o simplă succesiune de năvăliri barbare. În 918, primul ţarat bulgar s-a prăbuşit sub loviturile împăratului bizantin Vasile al II-lea (supranumit „Bulgarochtonul“ – „Omorâtorul de bulgari“). Dar până şi azi, bulgarii, grecii şi sârbii se contrazic asupra întrebării dacă bulgarii din timpul primului ţarat au stăpânit Macedonia pentru 72, 160 sau 200 de ani. Rămâne încă nelămurită şi problema identificării reale a acestui „ţarat bulgar“ cu un organism statal în sensul unei aglomerări etnice de persoane vorbitoare de limbă bulgară, o întrebare la care titlul lui Simeon, „ţar şi autocrat al bulgarilor şi grecilor“[190], pare să ofere mai degrabă un răspuns negativ.

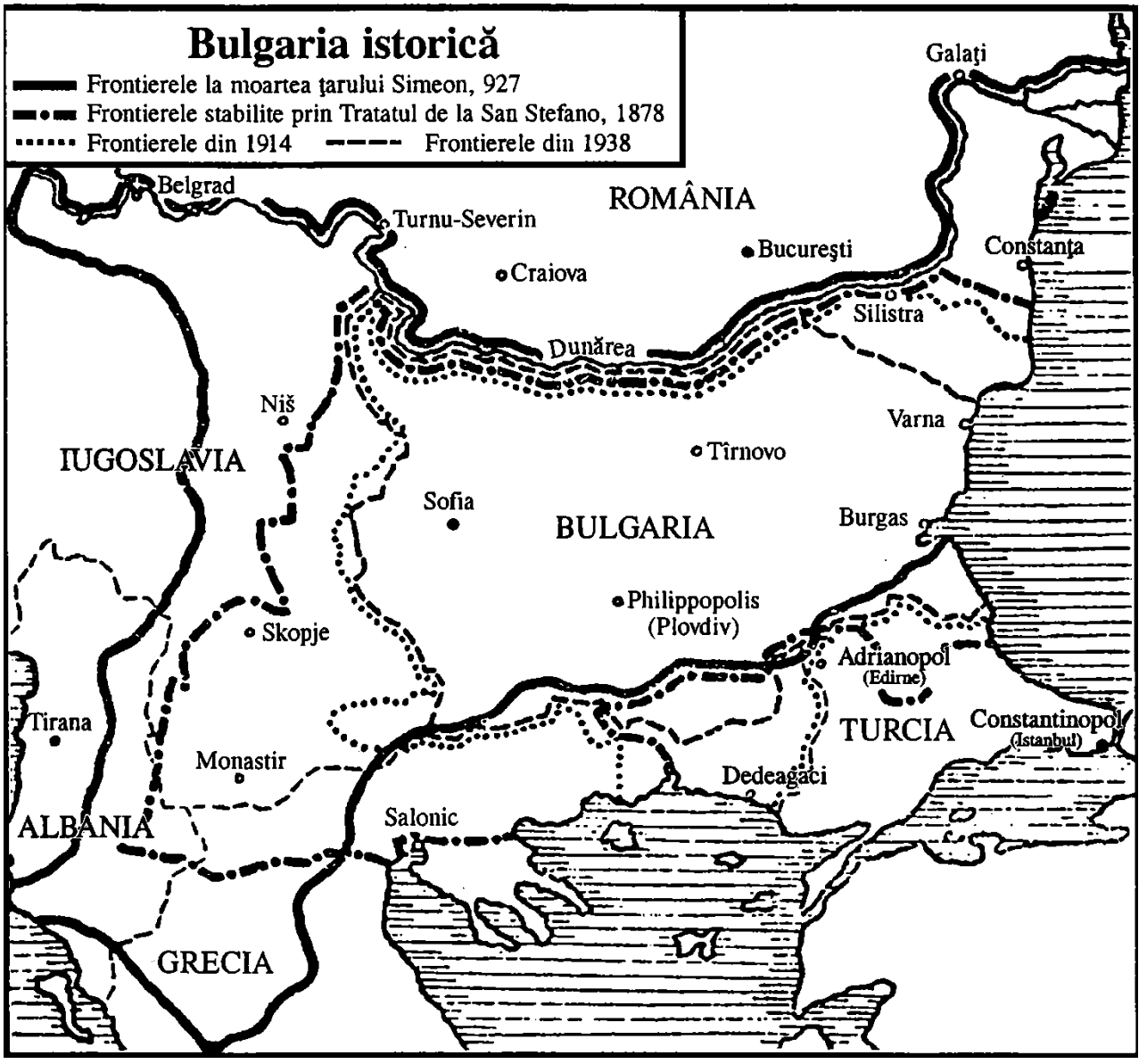

Dar dacă trebuie neapărat ca asemenea evenimente istorice atât de îndepărtate în timp să fie aduse la lumină, primul ţarat bulgar ar fi mai curând

[190] În 919, Simeon s-a proclamat „împărat al bulgarilor şi romeilor“. (n.tr.)

un model de evitat decât unul de urmat. „Bulgaria“, scria istoricul bulgar Mişev, explicând cauzele căderii primului ţarat bulgar, „a fost cucerită mai ales dinăuntru decât din afară. Dezintegrarea internă a statului bulgar a început atunci când domnii şi boierii bulgari s-au lăsat ademeniţi de vicleanul Vasile al II-lea, prin darurile bogate, privilegiile şi titlurile pe care acesta le oferea. Cel mai mare aliat al împăratului bizantin a fost anarhia internă din Bulgaria“.

Al doilea ţarat

Al doilea ţarat bulgar nu ar putea furniza naţionaliştilor argumente mai puternice. A avut o viaţă chiar mai scurtă decât primul. Către sfârşitul secolului al XII-lea, bulgarii s-au răzvrătit din nou împotriva Imperiului Bizantin, organizându-şi un al doilea stat sub dinastia Asăneştilor. Punctul maxim al gloriei sale trecătoare l-a atins sub Ioan Asan al II-lea (1218-1241), dar curând după moartea lui Bulgaria a recăzut într-o stare marcată de dezordine şi războaie civile. Statul a fost divizat în două ţarate, de est şi de vest, până când în cele din urmă atât bulgarii, cât şi grecii şi sârbii au fost subjugaţi de turci. Sub stăpânirea lui Ioan Asan al II-lea, Bulgaria devenise realmente o ţară cu deschidere la mare în trei părţi, iar Macedonia şi porţiuni din Tracia şi Albania se aflau sub controlul ţarului. Însă şi acest conducător şi-a asumat titlul de „ţar al bulgarilor şi al grecilor“, cultivând prea puţin un sens al naţionalităţii bulgare (fapt dovedit prin aceea că a folosit soldaţi greci în trupele de garnizoană care îi păzeau posesiunile). Dacă acceptăm ideea că statul lui Ioan Asan al II-lea şi al succesorilor săi a fost într-adevăr Bulgaria în sensul de azi al cuvântului, atunci e adevărat că în secolul al XIII-lea Macedonia a fost pentru şaptesprezece ani bulgară.

Fireşte că vecinii Bulgariei au o cu totul altă viziune despre evoluţia primului şi celui de-al doilea ţarat bulgar decât cea prezentă în compendiile oficiale de istorie bulgară. Grecii subliniază faptul că primul mare ţar al bulgarilor, Simeon, se afla în întregime sub influenţa culturii elene. La rândul lor, sârbii văd în mai vechiul mare ţar al primului ţarat bulgar, Samuil, un slav macedonean, fondatorul statului macedonean. Nu în ultimul rând, românii afirmă că cel de-al doilea ţarat bulgar, reţinut în istorie şi sub denumirea de „statul vlaho-bulgar“, li se datorează. „Întemeierea celui de-al doilea ţarat bulgar“, observa Radu Vulpe, „a fost mai ales opera românilor de la sudul fluviului [Dunărea]“[191].

O străveche civilizaţie bulgară?

Nu mai puţin discutabile decât răstălmăcirile trecutului istoric puse în circulaţie de bulgarii naţionalişti sunt alte teorii, fundate pe vechile realizări

[191] Radu Vulpe, *La Dobrudja à travers les siècles*, Édition Dacia, Bucureşti, 1939, p. 28.

culturale ale poporului bulgar. Tot aşa cum, în sfera evenimentului istoric, sunt emise pretenţii la supremaţie bazate pe confuzia dintre noţiunile de „stat“ şi „popor“ bulgar (cu nici un chip echivalente în Evul Mediu), tot astfel în sfera culturii pretenţiile bulgare converg către vechea limbă şi literatură cunoscută ca „slavona bisericească“.

Această pretenţie alcătuieşte de fapt o încercare suplimentară de a avansa o abordare unilaterală într-o chestiune controversată din punct de vedere ştiinţific şi de a atribui epocii medievale, cu substanţa ei universalistă şi cosmopolită, înguste standarde naţionaliste de factură modernă. Adevăratul rol al slavonei bisericeşti era de a servi drept mediu de comunicare pentru popoarele slave din cadrul Bisericii Răsăritene, unde juca acelaşi rol ca şi latina bisericească. Această limbă a devenit totuşi un subiect de dispută între ideologiile naţionaliste, fiecare naţiune vrând să-şi construiască o tradiţie culturală şi istorică strălucitoare pe cheltuiala celorlalte popoare din jur. Prin urmare, trei naţionalităţi slave din sud au revendicări în privinţa slavonei: sârbii, bulgarii şi slovenii. Distinşii savanţi sloveni Kopitar şi Miklošić au denumit slavona „slovena veche“, considerând că zona ei de formare fusese în Panonia. Cercetătorii bulgari, secondaţi de savanţii germani în studii slave, susţin că slavona este „vechea bulgară“. Totodată, filologul boemian Dobrovsky consideră că această limbă este „macedoneana veche“, opinie care, fără îndoială, se apropie mai mult de punctul de vedere sârb. Alte autorităţi în materie cred că spaţiul de emergenţă al slavonei ar fi Moravia, iar potrivit concepţiei moderne, în primul rând Macedonia, dar şi Panonia şi Moravia au contribuit la formarea limbii, în vreme ce caracterele scrise se presupune că ar fi fost influenţate de alfabetele grec, ebraic şi copt[192].

Problema ariei originare a slavonei bisericeşti nu a fost clasată încă. Un singur lucru este sigur: că această limbă nu poate fi identificată cu nici una dintre cel existente astăzi. Vechile legende povestesc doar că alfabetul folosit de slavi este de obârşie divină şi poate că până şi această explicaţie transcedentală face mai multă dreptate calităţii de liant cultural a slavonei bisericeşti decât diversele teorii naţionaliste.

Aşa cum identificarea slavonei cu „bulgara veche“ este o greşeală, la fel de eronată este definirea ca bulgari (aşa cum o fac toate cărţile de istorie din Bulgaria) a celor doi apostoli ai slavilor, Constantin (Chiril) şi Metodiu, de numele cărora slavona veche este inseparabil legată. Ambii au fost supuşi ai Imperiului Bizantin, iar dacă ar putea fi asociaţi cu vreun popor, atunci acela ar trebui să fie poporul grec, căci în timpul vieţii acestor doi iluştri călugări, bulgarii se aflau încă în plin proces de etnogeneză, de acumulare a unui caracter slav. Cercetările actuale sunt unanime în a susţine că aceşti apostoli ai slavilor au fost greci şi au învăţat un dialect slav din Macedonia în oraşul lor de origine, Salonic, şi în împrejurimile acestuia [193].

Trecând cu vederea cele expuse mai sus, numele lui Chiril şi Metodiu au ajuns să fie folosite ca mărturii ale importanţei culturale a primului ţarat şi ale

---

[192] F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris, 1926, pp. 163-164.

[193] Jagich, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin, 1913, p. 226; Dvornik, *op.cit.*, p. 166.

geniului poporului bulgar. Elemente spectaculoase din istoria omenirii, precum convertirea slavilor la creştinism şi misiunea civilizatoare a Imperiului Bizantin, sunt reduse, în scopuri propagandistice, până la un nivel la care pot sluji oricărui fel de revendicări în privinţa Macedoniei.

Bulgaria Mare otomană

În 1870, când bulgarii nu mai existau de secole ca stat pe scena istoriei, amintirea celor două ţarate demult dispărute şi a pretinsei lor moşteniri teritoriale şi culturale a reînviat printr-un *firman* (decret) al sultanului Turciei, care prevedea înfiinţarea unei Biserici ortodoxe bulgare mai mult sau mai puţin independente, sub numele de exarhatul bulgar. Această iniţiativă era o acţiune destinată a submina autoritatea patriarhiei greceşti, cu care guvernul otoman se afla în conflict. Cum grecii şi sârbii posedau deja structuri statale independente, iar bulgarii se aflau complet sub dominaţie otomană, sultanul avea interesul de a atrage în cadrul exarhatului bulgar cât mai mulţi creştini ortodocşi cu putinţă, pentru a-şi spori controlul asupra lor.

Acest demers cu totul egoist al puterii centrale otomane a fost interpretat într-o manieră proprie de către naţionaliştii bulgari, care au văzut în decretul din februarie 1870 un prim semn al renaşterii vechiului stat bulgar. Ei au încercat aşadar să identifice hotarele exarhatului cu limitele ariei lingvistice bulgare.

În sine, firmanul nu reprezenta tocmai confirmarea tuturor aspiraţiilor bulgare, cu toate că atribuia Bisericii bulgare Dobrogea şi oraşul Niš cu împrejurimile sale. Totuşi, în articolul X al ordinului imperial se întâlnea o formulare iscusită: orice district bisericesc ortodox putea alege să se plaseze sub jurisdicţia exarhatului dacă două treimi din credincioşi solicitau acest lucru. Prin intermediul acestei prevederi, exarhatul a devenit în realitate un soi de Bulgarie Mare ecleziastică, deoarece, în tabloul confuz al condiţiei naţionalităţilor din centrul Balcanilor, era uşor să convingi populaţia slavă să sprijine noua Biserică. În acest chip, Macedonia a devenit parte a exarhatului, deci „bulgară“, şi o parte a regiunilor disputate au intrat în sfera de influenţă a culturii bulgare. Astfel, legăturile ce uneau altă dată popoarele creştine din Balcani au fost iremediabil rupte. Pe de o parte, politica otomană *divide et impera* a indus microbul imperialismului naţionalist bulgar; pe de altă parte, privilegiul acordat bulgarilor a avut efectul de a incita animozitatea naţionalistă în rândul sârbilor şi al grecilor. Aşa a apărut mişcarea – sau mai degrabă mişcările – macedonenilor, care au aruncat regiunea într-o stare de tulburarea perpetuă. Întemeierea exarhatului a abătut nemulţumirea macedonenilor, legată de stăpânirea turcească şi de condiţiile materiale jalnice în care trăiau, în direcţia conflictului naţional şi de atunci popoarele creştine ale Balcanilor s-au războit necontenit unul împotriva altuia.

„Succesul“ episcopilor bulgari, ca şi cel al tuturor elementelor care au desfăşurat o propagandă demagogică în Macedonia, se poate înţelege cu

uşurinţă dacă ne gândim la sărăcia şi înapoierea culturală în care vieţuiau macedonenii şi mai ales atunci când autorii unor asemenea agitaţii îşi puteau permite să facă pe filantropii şi să pună în mod gratuit la dispoziţia populaţiei macedonene anumite instituţii culturale. Însă nici exarhatul nu s-a putut consolida cu adevărat până în momentul în care a avut în spate un stat bulgar. Numai atunci a atins extinderea sa maximă, o dată cu includerea arhiepiscopiilor din Orhida şi Skoplje, în 1890. Până în 1912, acţiunile exarhatului au continuat să pună în pericol echilibrul naţional şi religios din Balcani şi chiar şi astăzi, câteva decenii mai târziu, amintirea sa încă mai tulbură concepţia politică a bulgarilor.

Bulgaria Mare rusească

Organizarea exarhatului nu a fost decât prima dintre manevrele cu ajutorul cărora diversele puteri au năzuit să exploateze ideea naţionalistă bulgară. La şapte ani după întemeierea Bisericii ortodoxe bulgare, în 1870, a venit rândul ruşilor să joace cartea Bulgariei Mari. Rusia, ieşind victorioasă din războiul cu Poarta din 1877-1878, nu s-a dovedit interesată de extinderea teritorială a Serbiei, pe atunci sub influenţă austriacă, şi nici de întărirea poziţiei Greciei, o ţară prea îndepărtată din punct de vedere geografic.

Trecând acum cu vederea raţiunile sentimentale slavofile, care au avut şi ele rolul lor, din perspectiva judecăţilor politice de forţă ale Curţii din Sankt Petersburg se poate înţelege cu uşurinţă de ce Rusia intenţiona să susţină extinderea maximă a unui stat bulgar care şi-ar fi datorat existenţa exclusiv Imperiului Ţarist şi care, în plus, ar fi fost dependent faţă de el din motive geografice. Aceste tendinţe şi-au găsit expresia într-o hartă pe care prinţul Cerkassky, cel dintâi guvernator ţarist civil, a anexat-o la un memoriu trimis către ministrul rus de Război. Harta prelua pur şi simplu graniţele exarhatului bulgar, incluzând între frontierele viitorului stat chiar şi oraşul Salonic. Deşi această hartă nu avea caracterul unui document oficial, ea a devenit un instrument de prim rang în propaganda naţionaliştilor bulgari, care au scos-o la iveală la masa negocierilor diplomatice de fiecare dată când turnura evenimentelor internaţionale părea favorabilă aspiraţiilor lor extravagante. Chiar şi in unele cercuri oficiale ruse circula opinia că simpatia lui Cerkassky pentru cauza bulgară era exagerată.

Statul bulgar pe care diplomaţii ruşi au dorit să-l organizeze prin Tratatul de la San Stefano (1878) nu corespundea în întregime propunerilor lui Cerkassky. Cu toate acestea, documentul semnat la San Stefano ar fi dat viaţă visului unei Bulgarii Mari, deoarece articolele sale prevedeau ca Macedonia până la lacul Ohrida, precum şi întreaga Dobroge să fie încorporate Bulgariei. Trecerea de la aşteptările pline de bucurie pe care bulgarii le-au asociat cu Tratatul de la San Stefano la dezamăgirea produsă de Congresul de la Berlin (care, în loc de un al treilea ţarat bulgar, a lăsat naţiunii bulgare doar un mic stat ciuntit) a provocat o schimbare bruscă şi acută a sentimentelor. Tranziţia dintre cele două evenimente diplomatice a avut un inevitabil efect psihologic

asupra ideilor politice ulterioare ale bulgarilor, împingându-i pe naţionalişti într-un extremism şi mai pronunţat. Nu mai trebuie poate să adăugăm că hotărârile Tratatului de la San Stefano au ajuns să fie evocate ca o altă mărturie deosebit de importantă a justeţii revendicărilor teritoriale bulgare.

Bulgaria Mare şi Casa de Coburg

Bulgaria nu a posedat o clasă stăpânitoare naţională care să perpetueze din generaţie în generaţie ideea unui stat istoric şi să o conserve până în prezent, aşa cum au făcut latifundiarii maghiari sau şleahta polonează. Ca şi Serbia, Bulgaria nu avea moşii şi castele, unde familiile nobile să vieţuiască în calitate de păstrătoare ale vechilor tradiţii. Dar iată că ideile despre Bulgaria Mare există, înzestrate chiar cu o forţă remarcabilă, şi nu se poate spune că cea care le-a produs este numai inteligenţia naţională bulgară. În această ţară, Casa domnitoare de Coburg, care a deţinut tronul din 1885, joacă în multe privinţe rolul pe care şi l-a asumat în alte părţi o clasă întreagă de aristocraţi. S-a dovedit o nenorocire pentru poporul bulgar să trăiască timp de treizeci de ani sub domnia unui monarh ca Ferdinand de Coburg, care nu a făcut nimic ca să împiedice proiectele unei Bulgarii Mari, ba chiar, dintr-o ambiţie personală, le-a dat posibilitatea să se dezvolte. Ferdinand de Coburg nu trebuie judecat doar prin prisma ultimei etape a domniei lui, când nu a fost decât o marionetă a Germaniei. La început, Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha, înrudit cu majoritatea familiilor regale din Europa, nu a vrut la începuturi să fie o simplă unealtă a planurilor germane în Balcani. El a urmat o linie politică personală până către sfârşitul domniei, când a făcut o schimbare de direcţie către Germania şi Austro-Ungaria. Încă din 1908, într-o notă pe marginea unui raport al consulului general de la Sofia, Kaiserul Wilhelm al II-lea îşi exprima părerea că Serbia trebuia sprijinită împotriva „primejdioaselor proiecte legate de Bulgaria Mare“[194].

În acelaşi an, prinţul Ferdinand îşi asuma titlul de rege, sporind astfel temerile pe care ambiţiile sale le inspiraseră în numeroase capitale europene. Am putea crede că asumarea titlului regal nu ar fi, în sine, un fapt prea spectaculos, de vreme ce şi alţi monarhi din Balcani au devenit regi înaintea lui. Însă circumstanţele încoronării sale au transmis clar că acest eveniment nu reprezenta faza finală a unei evoluţii, ci doar simbolul unui program cu bătaie lungă. Ceremoniile s-au desfăşurat într-o ambianţă medievală în apropiere de Târnovo, într-o biserică ridicată de Ioan Asan al II-lea în 1230, şi în străvechiul Castel de pe Munte. Mai mult, Ferdinand a adoptat titlul bulgar de „ţar“.

Deşi limba bulgară cunoaşte un echivalent exact pentru rege (*kral*), Ferdinand şi-a arogat titlul celor dintâi conducători din primul şi cel de-al doilea ţarat bulgar. În imaginaţia lui Ferdinand îşi făceau loc chiar şi idealurile primului ţarat bulgar din clipele de maximă ambiţie ale acestuia – cucerirea

[194] Hans Roger Madol, *Ferdinand von Bulgarien*, Berlin, 1931, p. 110.

Constantinopolului şi transformarea fostului Imperiu Bizantin într-un Imperiu Bulgar. Astfel, regelui îi plăcea să amintească faptul că printre strămoşii săi se număra un împărat bizantin şi să viseze la o încoronare în Sfânta Sofia din Constantinopol. De altfel, cucerirea acestui oraş a fost obiectivul real al participării Bulgariei la primul război balcanic (1912-1913). Bineînţeles, în toate aceste aspecte Ferdinand nu le impunea bulgarilor o perspectivă nouă, cu totul străină de ţară. El nu făcea altceva decât să pună în valoare o tradiţie deja în uz – în limba bulgară, Bizanţul sau Constantinopolul au exact acelaşi nume ca şi în limba rusă: „Ţargrad“, oraşul împăratului. Atâta vreme cât Bulgaria făcuse jocul Rusiei şi îşi asumase rolul de avanpost al Sankt Petersburgului la Constantinopol, „Ţargrad“ era înţeles ca viitoare reşedinţă a ţarilor Rusiei. Din cauza politicii antiruse a lui Ferdinand, semnificaţia acestei denumiri a suferit acum o modificare în judecata naţionaliştilor de la Sofia, care interpretau acum numele de „Ţargrad“ într-un sens bulgar.

În urma celui de-al doilea război balcanic, când Ferdinand a fost forţat să realizeze că celelalte popoare balcanice se opuneau proiectelor unei Bulgarii Mari, el a decis, de comun acord cu politicienii naţionalişti din ţară, să se ralieze blocului germano-austriac, pe al cărui ajutor conta în restaurarea moştenirii teritoriale a Bulgariei medievale.

Tot aşa cum, în concepţia ruşilor, o Bulgarie Mare urma să lase Turcia descoperită în faţa unei permanente încercuiri ruseşti, intenţia de a constitui un stat bulgar mare în sfera de influenţă germană avea scopul de a paraliza România şi Serbia şi de a constitui un punct sigur pe ruta Berlin-Bagdad. După un răstimp de pertractări şi indecizii, care a demonstrat limpede că opinia publică din ţară nu era dispusă să urmeze orbeşte calea iredentismului bulgar, punctul de vedere al lui Ferdinand a prevalat. Raţiunile intrării Bulgariei în război de partea Puterilor Centrale au fost expuse, cu o francheţe cinică, lipsită de scrupule, într-un memoriu bulgar formulat în felul următor: „Este cât se poate de clar că Germania şi Austro-Ungaria vor lupta cu mai multă râvnă alături de noi, pentru crearea Bulgariei Mari, dacă vom dovedi prin faptele noastre că suntem alături de ele sau, cu alte cuvinte, dacă ne vom uni ca să distrugem Serbia“[195]. Aşteptările nu le-au fost înşelate. În schimbul participării la război de partea Puterilor Centrale şi al sacrificării solidarităţii balcanice, Bulgaria a obţinut Macedonia sârbească, oraşul Niš, Dobrogea de Sud şi un procent din administrarea restului Dobrogei. O singură pretenţie a rămas nesatisfăcută, cea referitoare la anexarea Serbiei de Nord-Est, prin intermediul căreia se urmărea realizarea unui contact direct între Austro-Ungaria şi Bulgaria. Astfel, după primul război mondial, cel de-al treilea ţarat bulgar s-a transformat în mare parte în realitate. A avut o existenţă de mai puţin de trei ani, cu preţul unor pierderi grele, al dispreţului celorlalte naţiuni balcanice, al gravelor conflicte interne şi, finalmente, al înfrângerii militare şi al pierderilor teritoriale.

Este la fel de adevărat că au existat unele iniţiative de a manipula proiectul Bulgariei Mari în serviciul puterilor occidentale şi de a cumpăra neutralitatea ţării cu promisiuni de concesii teritoriale. Dacă oamenii de stat şi

[195] *Apud* Friedrich Naumann, *Bulgarien und Mitteleuropa*, Berlin, 1916, p. 32.

diplomaţii din Occident au sperat să atragă Bulgaria de partea lor, consimţind astfel la constrângerea altor naţiuni, atunci din punct de vedere moral atitudinea lor a fost la fel de demnă de dispreţ ca şi politica austro-germană în această ţară. Viziunea unei Bulgarii Mari în sine şi nu interacţiunea ei cu cutare sau cutare interes imperialist constituie maladia poporului bulgar. Însă asocierea recurentă a „Bulgariei Mari“ cu aceste scheme expansioniste externe ar putea fi un avertisment pentru bulgari în privinţa pericolelor pe care această idee le presupune. Este spre cinstea acestui popor că oamenii de rând sunt în mod clar mai conştienţi de primejdii decât personajele care îi guvernează, indivizi frânaţi în cele mai dăunătoare acte ale lor nu de bunul-simţ, ci de considerente ţinând doar de susţinerea opiniei publice.

Bulgaria Mare în cămaşă neagră sau brună

O dată cu spargerea frontului de la Salonic, în septembrie 1918, „Bulgaria Mare“ germano-austriacă s-a prăbuşit. În urma Tratatului de pace de la Neuilly-sur-Seine, statul bulgar a pierdut, în afară de accesul la Marea Egee, doar zone de frontieră nesemnificative în raport cu *statu quo*-ul din 1914. O reîntoarcere la o stare normală părea atunci posibilă. În contextul dominant de fervoare din acel moment, ţara părea a fi pe punctul de a fructifica şansa unui nou început, scăpând de criminalii de război şi de fanaticii „Bulgariei Mari“. Dar oamenii noi, cei care ar fi fost capabili să salveze naţiunea, au fost în scurtă vreme înlăturaţi. A urmat apoi perioada unei Bulgarii Mari de inspiraţie italiană. Concepţia aceasta nu a ajuns atât de departe ca echivalentele ei rus şi german, care au avut doar o existenţă efemeră. Viziunea „italiană“ nu s-a materializat nici ea vreodată la nivel teritorial, dar şi-a făcut simţită prezenţa prin afluxul de lire, prin asasinate şi acte de sabotaj şi prin faptul că întregul stat bulgar a ajuns la îndemâna bandelor teroriste macedonene, controlate de bine cunoscutul agent italian Mihailov. Pe acest „front“ bulgaro-macedonean s-a dovedit din plin chiar din anii ’20 că fascismul italian putea fi un articol de export foarte uşor de plasat.

Între timp, regelui Ferdinand i-a succedat pe tronul Bulgariei fiul său Boris. În pofida experienţelor amare acumulate din două războaie soldate cu atâtea pierderi[196], „Bulgaria Mare“ a rămas să reprezinte programul dinastiei Coburgilor. Pentru a simboliza continuitatea cu tradiţiile vechii Bulgarii, noul rege s-a autointitulat „Boris al III-lea“, iar moştenitorul său la tron, ajuns mai târziu la rându-i rege, a primit, aproape ca o sfidare, numele de Simeon, în amintirea conducătorului primului ţarat bulgar. În scurtă vreme, Boris şi-a orientat acţiunile politice în direcţia trasată de Italia şi a realizat o alianţă matrimonială cu Casa de Savoia.

În 1934, când s-au făcut eforturi pentru salvarea Bulgariei de sub teroarea bandelor macedonene aflate în solda Italiei şi de a anihila poziţiile pe care le controlau în stat, a reieşit limpede rolul fatal jucat de rege. Pe 19 mai

[196] Autorul se referă la al doilea război balcanic şi la primul război mondial. (n.tr.)

1934 a avut loc o lovitură de stat a aşa-numitei „Zveno“[197], un grup de presiune care l-a instalat pe Gheorghiev în funcţia de prim-ministru şi care a adus la putere forţele pro-iugoslave şi pro-occidentale. După două zile de ezitări, Boris a trebuit să recunoască faptul împlinit. Dar, în scurtă vreme, el a reuşit prin manevre abile să submineze noua putere şi să reaşeze în funcţii, politicienii de tip vechi, pronazişti şi profascişti, adevărate marionete în mâinile sale. Aşa cum premierul bulgar Stamboliinski, susţinător al unei federaţii a tuturor slavilor de sud, fusese eliminat prin asasinare în 1923, tot astfel şi ideea „Bulgariei Mari“ a triumfat în 1935, prin lichidarea zveniştilor. Dar între aceste două momente Bulgaria Mare a schimbat cămaşa neagră fascistă cu cea brună, a naziştilor. Italia a continuat să acţioneze ca protector al macedonenilor şi să joace rolul „vecinului binevoitor“ în privinţa Albaniei, cu ajutorul căreia zonele iugoslave din Macedonia puteau fi prinse ca într-un cleşte. Dar decizia favorabilă Bulgariei Mari a venit totuşi de la Berlin. De acolo au primit bulgarii aprobarea după ce, în primăvara anului 1941, situaţia din Iugoslavia contrazisese aşteptările naziştilor şi când o Croaţie Mare şi o Bulgarie Mare au apărut drept cele mai potrivite arme pentru nimicirea statului iugoslav şi pentru asigurarea unei baze operaţionale în vederea viitoarelor cuceriri. Prin urmare, Bulgaria Mare a devenit din nou realitate, pentru încă trei ani. Oare s-a ajuns acum la capătul acestui cerc vicios? Sau el va continua cu o altă Bulgarie Mare, de astă dată sponsorizată de Rusia?

„Bulgaria Mare“! De fiecare dată când s-a încercat transpunerea în realitate a acestui slogan, el a adus numai vărsare de sânge şi masacre, asuprirea a mii de fiinţe omeneşti, alungarea din căminele lor a altor zeci de mii. Nu stă în intenţia noastră să descriem aici atrocităţile care au însoţit drumul spre realizarea ideii naţionaliste; este o chestiune în legătură cu care fiecare tabără a adunat destule probe despre cruzimile comise de cealaltă. Orori de genul celor comise în timpul luptelor pentru Macedonia, indiferent de cei care se fac vinovaţi de ele, laolaltă cu autorităţile de stat care le-au cauţionat, au fost adesea consecinţa ultimă a unor ideologii şi lozinci romantice inspirate de aroganţa naţionalistă. Se poate ca unora să li se pară o acţiune meritorie să smulgi un om din căminul său şi chiar să-l supui la torturi dacă el nu este dispus să accepte limba marelui ţar Simeon sau afilierea la exarhatul bulgar. Însă, de vreme ce faptele sângeroase sunt urmate de răzbunări sângeroase, rezultatul a fost acela că, pentru mult timp, inima Balcanilor nu a cunoscut o evoluţie stabilă sau o atmosferă de echilibru real în care să poată înflori o activitate paşnică şi constructivă. O asemenea atmosferă s-ar putea ivi doar atunci când popoarele Balcanilor ar renunţa să mai contemple umbrele strămoşilor şi să se conducă după valorile trecutului şi, în schimb, ar începe să se gândească la generaţiile viitoare.

[197] „Veriga“. (n.tr.)

Capitolul 12

Albania Mare

„Neamul cel mai vechi din Balcani“

Ideologia statului-naţiune a Albaniei Mari poate servi drept oglindă pentru naţionaliştii bulgari, sârbi, români şi greci, dându-le posibilitatea de a vedea până la ce fantezii groteşti şi până la ce grad de autoiluzionare poate conduce mania vanităţii naţionale. Dacă dezgroparea de către tinerii naţionalişti albanezi a apusei glorii din trecut îi acoperă de ridicol, ei au ocazia să realizeze că acest popor pune în practică o strategie specifică întregii Europe Centrale şi Răsăritene, o tactică în stare să întunece judecata oricărei naţiuni. Ideologia albaneză a statului naţional prezintă toate trăsăturile comune ideologiilor din „Orientul Mijlociu“ european: pretenţia la întâietate în raport cu popoarele învecinate, credinţa într-o misiune extraordinară, ideea unei Albanii Mari.

Se presupune că albanezii sunt descendenţi ai poporului ilir, care erau înrudiţi îndeaproape cu vechii pelasgi, cu macedonenii şi cu alte neamuri din partea occidentală a Balcanilor. Un efect al acestei genealogii este acela că albanezii din zilele noastre au ajuns să privească istoria acestor popoare ca pe propria lor istorie. Astfel, unul dintre strămoşii albanezilor a devenit Alexandru cel Mare, care, deşi adoptase modelele civilizaţiei greceşti, reîncepea, în clipele de emoţie, să vorbească „limba macedoneană“, după cum remarcă explicit Plutarh în descrierea morţii lui Clitus. O altă figură din galeria străbunilor albanezi este Pyrrhus, regele Epirului, în faţa căruia au tremurat cândva armatele romane. Au mai existat şi alte personaje importante din istoria omenirii care se trăgeau din neamul ilirilor: Diocleţian, marele reformator al Imperiului Roman, Constantin cel Mare şi Iulian Apostatul, „care a încercat să reînvie cultul zeilor pelasgi“[198]. În vremea în care acele neamuri din care albanezii presupun că se trag stăpâneau largi părţi din Peninsula Balcanică, slavii erau încă departe. De aici s-a născut mândra conştiinţă de sine care determină inteligenţia albaneză să afirme, în ciuda înapoierii ţării şi culturii acesteia: „Noi, albanezii, suntem poporul autohton, cel mai vechi popor din Balcani. Slavii sunt cuceritori şi imigranţi care de-abia ieri au venit

[198] Chekrezi, *Albania Past and Present*, New York, 1919, p. 241.

din Asia“[199].

Din toate acestea, albanezii au tras concluzia – pentru ei, logică – potrivit căreia, ori de câte ori pretenţiile albaneze se ciocnesc de cele slave, trebuie să li se dea dreptate doar celor dintâi.

Legenda lui Skanderbeg

Albanezii pot găsi mai puţine motive de mândrie în timpurile medievale şi moderne decât în Antichitate. Există totuşi un mare erou naţional albanez, un personaj prezentat constant ca principală mărturie a bravurii albaneze, a dorinţei de libertate a acestui popor şi a luptei lui pentru independenţa naţională: Gheorghi Castriota Skanderbeg. Timp de douăzeci de ani (1443-1467), el s-a opus victorios turcilor. Referindu-se la lupta purtată de acest „rege al epiroţilor şi al Macedoniei“, după cum suna titulatura sa oficială, Societatea albaneză „Drita“ adresa în 1896 o petiţie marilor puteri, în care se afirmau următoarele: „În vreme ce Bulgaria, Grecia şi Serbia au adus Europei doar servicii de mică importanţă, noi, albanezii, am servit în chip strălucitor cauza civilizaţiei, pe atunci primejduită continuu, mai ales când eram conduşi de Skanderbeg...“.

Se ridică acum întrebarea cât de îndreptăţiţi sunt albanezii din zilele noastre, nu pe baza unei dorinţe spirituale sfinte pentru ei, ci pornind de la realităţile etnografice şi istorice, să-şi aroge un drept de proprietate asupra acelor evenimente care au avut loc cu mii de ani în urmă, mai mult sau mai puţin pe teritoriul ariei lor etnografice actuale.

Cercetarea ştiinţifică a limbii albaneze a fost multă vreme o sarcină grea, din pricina considerabilei diversităţi dialectale care de obicei i-a făcut pe savanţi să-i definească pe albanezii din nord (ghegii) şi pe cei din sud (toscii) ca fiind două popoare înrudite, dar distincte. Orice analiză a limbii albaneze e deci condamnată să rămână incompletă, deoarece nu se pot lua în considerare toate graiurile locale. Un studiu etimologic a peste 4 400 de cuvinte albaneze a deţerminat că 32% sunt de origine latină, 26% de origine turcă, 21% de origine greacă, 12% de origine slavă şi doar 9% au o origine iliră. Judecând astfel pe criteriul lexicului, albanezii sunt un popor compozit, care a suferit influenţe dinspre toţi vecinii şi care a împrumutat mai multe de la ei decât a moştenit de la străbuni[200].

Şi totuşi, aceste proporţii nu sunt suficient de relevante în ceea ce priveşte factorul slavo-sârb în istoria albaneză, predominant la sfârşitul Evului Mediu şi mai ales în secolul al XV-lea, când s-a desfăşurat „episodul“ Skanderbeg. Realitatea e că, în repetate rânduri, Albania de Nord a fost încorporată statului sârb; Albania în întregime a făcut parte din cnezatul lui Stepan Dušan; o mulţime de cântece şi legende populare sârbeşti celebrează fapte de arme care s-au petrecut pe teritoriu albanez şi nu sârbesc (ca, de

[199] Brailsford, *Macedonia*, Londra, 1906, p. 271.

[200] Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanische Sprache*, Strasbourg, 1891, p. ix.

pildă, ridicarea oraşului Scutari/Shkodër) şi chiar acţiunile glorioase ale lui Skanderbeg, pe care nici un bard din vremea lui nu l-a slăvit în limba albaneză. Dar sârbii au găsit mai multe argumente să afirme că Skanderbeg, cu alte cuvinte Kastriotić, a fost de fapt sârb. Ei au fost chiar în stare să publice genealogia completă a familiei Kastriotić şi să citeze nişte însemnări în limba sârbă ale eroului albanez[201]. De vreme ce cei 20 000 de oşteni care au luptat sub comanda lui Skanderbeg erau originari din Albania de Nord, este o ipoteză cât se poate de plauzibilă că majoritatea dintre ei să fi fost sârbi. Însă acest fapt nu poate fi în nici un caz evocat în legătură cu vreo pretenţie sârbească la teritoriul Albaniei, deoarece, dacă facem o comparaţie cu situaţia din Evul Mediu, în acele regiuni ale Balcanilor unde albanezii au trăit amestecaţi cu sârbii structura etnică s-a modificat în defavoarea acestora din urmă. În ceea ce-l priveşte pe Skanderbeg, acest personaj enigmatic nu ar trebui probabil considerat nici ca sârb, nici ca albanez. Dacă intenţiile sale au fost într-adevăr fără pată, atunci el a fost pur şi simplu un campion al creştinătăţii în lupta împotriva sultanului. Dar asupra adevărului acestui fapt pluteşte o umbră de îndoială, deoarece Kastriotić a servit cu credinţă Islamul şi pe sultan timp de paisprezece ani în chip de strălucit comandant de oaste până să-şi amintească de credinţa lui creştină. Chiar şi gloriosul cognomen de Iskender-beg sau Skanderbeg l-a primit tot de la turci, „ca o referire măgulitoare la Alexandru cel Mare“[202].

Expansiunea albaneză

Dacă acceptăm totuşi rolul civilizator atribuit lui Skanderbeg de mişcarea naţională albaneză şi dacă admitem identificarea lui cu Albania, deducem atunci că albanezii, care au căzut sub dominaţie otomană după 1479, sunt un popor care a trădat idealurile celui mai mare erou naţional al lor. Spre deosebire de alte naţiuni balcanice, majoritatea albanezilor s-au convertit la mahomedanism, iar dintre ei au fost recrutaţi, ca şi în cazul celorlalţi balcanici dar în mai mare măsură decât aceştia, un mare număr de oficiali ai palatului şi de demnitari ai Porţii otomane[203]. Trecerii la Islam îi datorează albanezii extinderea ariei lor de locuire către nord şi către est, în ţinuturi pe care sârbii au fost nevoiţi să le părăsească din cauza credinţei lor creştine. În cele două mari valuri de emigrare din 1690 şi 1737, mii de sârbi au plecat din regiunea numită „Serbia veche“, găsindu-şi noi cămine în spaţiul de dincolo de Dunăre.

Ţinuturile parţial pustiite au fost populate cu albanezi, care nu aveau nici

[201] Georgevich, *The Albanians and the Great Powers*, Leipzig, 1913, p. 34.

[202] Chekrezi, *op.cit.*, p. 28.

[203] Între anii 1453 şi 1623, dintre 49 de mari viziri 11 au fost albanezi, 11 slavi sudici, câte un italian, georgian, armean şi cerchez, în vreme ce doar 5 au fost turci, iar în 10 cazuri naţionalitatea lor nu a putut fi stabilită. Între 1656 şi 1702, funcţia de mare vizir a fost un apanaj al familiei albaneze Küprüli şi chiar şi mai târziu numeroşi reprezentanţi ai micii naţiuni albaneze au ocupat poziţii înalte în ierarhia de stat a Imperiului Otoman. Casa regală egipteană este de asemenea de origine albaneză.

un gând de a se opune puterii centrale otomane. Puţinii sârbi rămaşi, cu nimic mai presus decât albanezii din punct de vedere cultural (înainte de renaşterea naţională) şi neputincioşi în faţa opresiunilor naţionaliste, s-au albanizat. „Serbia veche“ în cea mai mare parte a sa, inclusiv regiunea Câmpiei Mierlei, unde s-a dat ultima mare bătălie pentru libertatea creştinilor slavi sudici, s-a transformat în Arnautluk, adică ţara arnăuţilor sau albanezilor. Aşezări atât de dragi sârbilor şi altor slavi, precum Ipekul şi Ohrida, cu patriarhiile lor medievale, au ajuns să fie dominate numeric de albanezi. Deşi în alte areale lingvistice sârbii posedă avantajul unei rate superioare a natalităţii, ei sunt întrecuţi în această privinţă de albanezi. Unele revendicări albaneze extreme, ca acelea venind dinspre foarte influenta Societate „Drita“, solicită nimic altceva decât cele patru vilaiete otomane: Scutari, Kosovo, Ianina şi Monastir, creând astfel motive de dispută cu sârbii, bulgarii şi grecii. În 1912, când era deja aproape sigur că Turcia va pierde majoritatea posesiunilor sale europene, oamenii de stat otomani s-au străduit să plaseze sus-menţionatele vilaiete în stăpânirea albanezilor, în speranţa menţinerii unui anumit grad de control asupra acestei populaţii majoritar musulmane.

Acţionând astfel, politicienii otomani nu făceau decât să reia în cazul albanezilor tactica lor clasică, aplicată cu succes în 1870 cu bulgarii, aceea de a susţine cel mai slab popor balcanic. Dar, prin 1912, Imperiul Otoman în declin era deja lipsit de puteri pentru a izbândi într-o încercare similară. Gestul a avut totuşi unele consecinţe psihologice asupra unui spirit atât de tânăr ca acela al naţiunii albaneze sau cel puţin asupra anumitor categorii care-şi făcuseră un program din crearea unui stat independent albanez. Un proiect ivit din raţiuni pur imperialiste, care ignora *stAtu quo-ul* etnic din Peninsula Balcanică, a fost considerat în mediile albaneze drept „prima trasare oficială a graniţelor Albaniei“. Tot astfel, bulgarii răstălmăciseră cândva firmanul sultanului privitor la organizarea exarhatului bulgar în sensul confirmării propriului lor program naţional maximal.

Mai există un punct comun în evoluţia ideilor de Albania Mare şi Bulgaria Mare, de vreme ce proiectul otoman pentru o Albanie Mare şi planul pentru o Bulgarie Mare au fost ulterior preluate de o altă putere şi manipulate în scopuri imperialiste. Dacă politica italiană de infiltrare până la anexarea finală nu a întâlnit în Albania o puternică şi unanimă rezistenţă naţională, aceasta se explică prin faptul că destui albanezi au sperat într-un ajutor italian pentru atingerea obiectivelor naţionale. De aceea ei au fost dispuşi să-şi aplece urechea la mesajul despre frăţia italo-albaneză (*fratellanzo*), pe care Italia îl răspândea printre albanezi chiar înainte de primul război mondial. Propaganda italiană nu conţinea numai neadevăruri: după cucerirea otomană, numeroşi albanezi au găsit adăpost în spaţiul italian (deşi nu toţi aveau origine pură albaneză, dar pe noi ne interesează doar că veneau din Albania), inclusiv descendenţii lui Skanderbeg[204]. Din dorinţa acestui conducător, Republica

[204] Numărul albanezilor din Italia depăşea 200 000 de indivizi, potrivit recensământului din 1901. Printre italienii renumiţi care au origini albaneze se numără papa Clement al XI-lea (1700-1721), faimosul pictor Franco Albani şi prim-ministrul Crispi (Lumo Skendo, *Les Albanais chez eux et à l'étranger*, Lausanne, 1919, p. 26).

Veneţiană s-a erijat după moartea lui în protector al Albaniei. Ne putem lesne imagina ce semnificaţie a ataşat propaganda italiană acestui moment. Dar nu trebuie uitat că, în ciuda misiunii pe care şi-o asumase, în scurtă vreme Veneţia i-a abandonat pe albanezi la discreţia turcilor şi, încă din 1501, ea a renunţat în favoarea sultanului la orice titlu asupra Albaniei. Poporul albanez nu a cunoscut o soartă mai bună sub „protecţia“ italiană de care a avut parte în perioada interbelică şi în timpul celui de-al doilea război mondial, când visele la o „Albanie Mare“ se împliniseră în parte. Albanezii au trebuit să plătească pentru cei trei ani de existenţă (1941-1943) ai Albaniei Mari cu grave crize interne şi cu animozitatea crescândă a ţărilor vecine. Nu punem la îndoială prezenţa unei mişcări de rezistenţă şi de gherilă împotriva italienilor şi a germanilor, însă numeroşi albanezi s-au lăsat atraşi de apelul antislav al ocupanţilor. Ideea unui popor albanez ca fortăreaţă împotriva panslavismului a avut întotdeauna succes printre intelectualii albanezi. În plus, încă din 1878, când a avut loc o expulzare în masă a albanezilor din Serbia, s-a adunat multă ură împotriva sârbilor, cărora Tratatul de la Berlin din 1878 – „Tratatul de îngropăciune a Albaniei“ – le-a acordat teritorii albaneze. Resentimentele s-au extins asupra Rusiei, „care a sprijinit de fiecare dată pretenţiile de mărire a teritoriilor slave în dauna Albaniei“[205].

Viitorul albanezilor

Cauza păcii în Balcani poate înflori doar într-o atmosferă în care marile puteri străine de acest spaţiu vor înceta să le mai apară albanezilor în chip de „rău mai mic“, faţă de care ei îşi subordonează interesele naţionale pentru a domoli „răul mai mare“ al vecinilor greci şi iugoslavi. Dar aceasta nu presupune că ar fi just să aşteptăm de la albanezi un proces unilateral de reeducare spirituală, care i-ar transforma dintr-o sursă de anarhie într-o forţă constructivă. Albanezii, care – potrivit propriilor lor teorii istorice – au fost primul popor din Balcani ce a ajuns în Antichitate la deplina organizare statală, au fost ultima naţiune din peninsulă care a experimentat fenomenul redeşteptării naţionale, într-un moment în care toate ţinuturile Balcanilor fuseseră deja împărţite, dacă nu în realitate, cel puţin în mintea celorlalte popoare. Chiar dacă Albania era formal o posesiune otomană, sârbii se credeau în stare a-şi lua partea lor din moştenirea „omului bolnav al Europei“, adică Albania de Nord, în vreme ce grecii contau măcar pe anexarea unei porţiuni din Albania Sudică. În consecinţă, nu e deloc de mirare că vecinii dezamăgiţi de la nord şi de la sud au avut tendinţa de a nega existenţa unei naţiuni albaneze, unul tratându-i pe albanezi ca fiind doar „criptosârbi“ sau sârbi albanizaţi, celălalt – drept „greci vorbitori de albaneză“.

A fost o vreme când lumea din afara Balcanilor nu era dispusă să accepte că există o naţiune sârbă şi o naţiune bulgară, pentru că mintea omenească, în inerţia ei, are obiceiul de a lua în considerare doar lucrurile care au fost

[205] Konitza, *The Albanian Question*, Londra, 1918, p. 12.

legitimate de trecut, crezându-le imuabile şi nepunând preţ pe noile forţe care apar. Albanezii constituie, cel puţin pentru moment, ultima dintre aceste forţe, dintr-un întreg şir de nou-veniţi în Balcani. În timp, ei vor atinge stabilitatea, ca toate celelalte popoare. Este aşadar firesc ca, în evoluţia lor culturală, albanezii să încerce să ajungă din urmă celelalte naţiuni balcanice, care au pornit pe calea renaşterii naţionale cu câteva decenii mai înainte.

Chiar şi în cazurile în care albanezii pot avansa revendicări teritoriale juste, ca de pildă în regiunea de frontieră sârbo-albaneză – o zonă care, în opinia lui Vandeleur Robinson, este în pericol de a se transforma într-o a doua Macedonie[206] – ei ar fi întâmpinaţi cu cea mai îndârjită opoziţie. Se va obiecta că nu ar fi drept să rupi unele regiuni din cadrul unui stat cu o civilizaţie superioară pentru a le pune la dispoziţia unei forme inferioare de civilizaţie, chiar dacă tabloul etnic pare să favorizeze un astfel de transfer. Este foarte adevărat că asemenea consideraţii nu pot fi pur şi simpu respinse *a priori*. Dar ele nu sunt lipsite de riscuri, nici chiar pentru partea care le foloseşte. Pe baza aceluiaşi principiul, italienii, germanii şi grecii pot pune la îndoială posesia iugoslavilor asupra unor regiuni întregi din statul lor. Până la urmă, orice politică de control asupra unor teritorii aparţinând altor naţiuni, în chip de colonii sau protectorate, şi-ar găsi aici o justificare, în vreme ce dreptul la autodeterminare ar fi acordat doar câtorva naţiuni bine alese. În plus, trebuie afirmat că valoarea diferitelor niveluri de civilizaţie, mai ales cele ale diverselor naţiuni tinere, comparate între ele, nu este un criteriu rigid şi de neschimbat. Poate că destinul albanezilor va fi să atingă, în câteva decenii, nivelul la care au ajuns vecinii lor slavi. Dacă vreodată ideea solidarităţii balcanice va prinde viaţă, probabil că îi vom vedea pe vecinii albanezilor lucrând de bunăvoie la ridicarea unei naţiuni sărace, în ale cărei ţinuturi rupte de lume, chiar şi în zilele noastre, brigandajul şi vendetele sângeroase sunt trăsături mai caracteristice decât şcolile.

[206] Vandeleur Robinson, *Albania*, Londra, 1941, p. 39.

Capitolul 13

Grecia bizantină

„Romantismul politic este fundamental non-istoric, fiind o încercare de a amalgama trecutul şi prezentul, cu o putere nelimitată în ignorarea a ceea ce nu se potriveşte.“

A.J. Toynbee, *Problema occidentală în Grecia şi Turcia*

Puţine sunt popoarele al căror trecut să le ofere atât de multe motive de exaltare spirituală ca acela al grecilor. Vreme îndelungată, răspândirea geografică în sine a poporului grec a fost un fenomen la fel de ieşit din comun ca istoria lor. Pe lângă Grecia propriu-zisă, ei au populat ţărmul egeean al Anatoliei, au format o parte consistentă a populaţiei Constantinopolului, s-au stabilit în numeroase aşezări la Marea Neagră – indiferent dacă acestea aparţineau din punct de vedere politic Turciei, Rusiei sau Bulgariei – şi au fost prezenţi chiar şi în babilonia de popoare din Caucaz sau Egipt.

Ne putem lesne imagina cât de mare era încrederea în sine a grecilor din secolele al XIX-lea şi XX la gândul că sunt urmaşii lui Pericle şi ai lui Platon şi moştenitorii Imperiului Bizantin. Mândria naţională a fost în plus sporită de imensa importanţă economică a elenismului contemporan: în orice loc în care şi-a făcut apariţia, fie în Asia Mică sau în sudul Rusiei, fie în oraşele lovite de sărăcie ale Balcanilor sau în Cairo ori Alexandria, el a reprezentat cea mai adaptabilă şi adesea cea mai avansată categorie a populaţiei. Rolul cel mai de seamă al emigranţilor greci a stat în acţiunea lor de armatori şi comercianţi în mediul ostil al acestor ţări predominant agrare. Astfel, ei au tins să-şi dezvolte o mentalitate de tip *Herrenvolk* şi o atitudine de superioritate faţă de celelalte popoare, cultivându-şi de asemenea ambiţia transformării lor într-o mare putere în Mediterana Orientală, pentru a exercita o anumită influenţă politică asupra teritoriilor în care sunt risipite comunităţile de greci.

Aventura anatoliană

În 1919-1921, „Marea Idee“[207], aşa cum grecii înşişi definesc lupta pentru reînsufleţirea gloriei greceşti şi a Greciei Mari, părea foarte aproape de realizare. După prăbuşirea Imperiului Otoman (1918) şi după Tratatul de la Sèvres (1920), Grecia Mare şi-a extins autoritatea până pe ţărmurile estice ale Mării Egee şi până în apropierea Constantinopolului. Transportaţi de exaltarea naţionalistă, grecii credeau că sosise măreaţa clipă a evoluţiei lor ca naţiune modernă şi că în acel moment existau oportunităţi nemaiîntâlnite de a-şi realiza cele mai cutezătoare visuri. Dar ei au lăsat mult în urmă şi imperativele dreptăţii, şi necesităţile politicii practice, atât pe tărâm diplomatic, cât şi în planul acţiunii concrete.

În 1913, în urma celui de-al doilea Război balcanic, grecii şi-au putut mări teritoriul de la 25 014 la 41 933 mile pătrate[208], iar populaţia a crescut de la 2 765 000 în 1912, la 4 821 000 în 1924. Nu numai că au realizat unificarea naţională a aproape tuturor grecilor ce trăiau într-un spaţiu compact în Balcani, dar au mai inclus în cadrul statului şi un mare număr de minorităţi. În acel moment, misiunea care trebuia să absoarbă în întregime energiile naţiunii s-ar fi cuvenit să fie stabilizarea regiunilor nou dobândite, întrepătrunderea paşnică a noii Grecii cu vechea Grecie.

Însă, în loc să se bucure de achiziţiile lor, grecii s-au lansat într-o nouă aventură pe care, luând în considerare dezavantajul lor numeric şi neajunsurile materiale, n-ar fi fost capabili să o transforme într-o victorie. Şi totuşi, dacă în anul încrederii 1919 vreun grec ar fi venit să sfătuiască la moderaţie şi cumpătare, ambele părţi rivale – regaliştii şi venizeliştii – ce se întreceau în pretenţii megalomane, l-ar fi considerat un trădător de ţară. Pentru că o astfel de politică hazardată nu a găsit practic nici o opoziţie, trupele greceşti au debarcat la Smirna în mai 1919, iar în iarna aceluiaşi an divizii ale grecilor au participat la intervenţia armată împotriva Rusiei sovietice. În vreme ce această din urmă acţiune a avut doar consecinţe negative indirecte pentru greci, debarcarea de la Smirna s-a dovedit a fi primul pas spre o mare catastrofă a elenismului, din care, ne mulţumim să spunem, încă nu şi-a revenit complet. Luând în stăpânire Anatolia Occidentală, locuită de o majoritate de altă origine decât greacă, Grecia s-a expus unei reacţii extrem de violente din partea unui popor care nu numai că beneficia de avantajul numeric, dar trecea în plus printr-o perioadă de deşteptare naţională. Aspectul de *opéra comique* al acestei prime etape a aventurii anatoliene, însoţit de romanticele lăudăroşenii despre o „nouă catabasis a lui Alexandru“ şi „tăierea nodului gordian“[209], s-a transformat în răstimp de câteva luni în cea mai teribilă tragedie din istoria Greciei contemporane.

---

[207] *Megali Idea*. (n.tr.)

[208] Circa 65 000, respectiv 110 000 km^2. (n.tr.)

[209] A.J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, Londra, 1922, p. 128.

„Cum să descurci amestecul de populaţii“

În loc de cucerirea Anatoliei Occidentale, naţionalismul grec s-a ales doar cu exterminarea şi expulzarea elenismului din Asia Mică. Turcii le-au negat mai târziu grecilor orice drept la revoltă morală, scoţând la lumină nenumăratele atrocităţi de care aceştia s-au făcut vinovaţi în timpul expediţiei anatoliene. Pretutindeni, populaţia turcă şi musulmană a fost tratată de greci ca un neam de rasă inferioară, iar locuitorii greci ai Anatoliei au pus mâna pe o parte substanţială din averile turcilor. Mai mult, trebuie spus că barbara separare a populaţiilor nu a debutat cu înfrângerea anatoliană, ci a început în timpul şi după Războaiele balcanice. În această primă etapă a operaţiilor de transfer, turcii au avut cel mai mult de suferit. Între 1912 şi 1920 au fost înregistraţi oficial peste 400 000 de refugiaţi turci din statele balcanice creştine, dintre care 140 000 veneau din teritoriile nou achiziţionate de Grecia în Războaiele balcanice. Pe de altă parte, în 1914 turcii au expulzat 100 000 de greci, cei mai mulţi originari din Tracia Orientală. Însă schimbul de populaţii din 1922-1923 s-a produs la o asemenea scară, încât a eclipsat celelalte transferuri. El a afectat peste un milion şi jumătate de persoane şi a reprezentat un regres semnificativ pentru civilizaţie, deoarece o asemenea migraţie părea incompatibilă cu spiritul timpului nostru, mai ales în cazul unui popor european. Cu toate acestea, din perspectiva turcilor nu era o situaţie ieşită din comun. Nu mai devreme de secolul al XIX-lea, valuri masive de refugiaţi au intrat în Anatolia din Rusia: mai întâi tătarii din Crimeea, aproape 200 000 de indivizi, apoi cerchezii din Caucazul Occidental, numărând mult peste jumătate de milion de persoane. În unele regiuni, ambele naţionalităţi formează grupuri distincte în rândul populaţiei anatoliene şi, în timpul ocupării părţii de vest a peninsulei, grecii au încercat chiar să se folosească de cerchezi împotriva turcilor. Poate ar merita menţionat aici că, încă în 1916, peste un milion de kazahi şi chirghizi, popoare înrudite îndeaproape cu turcii otomani, părăsiseră partea rusească a Asiei Centrale, pornind spre Turkestanul chinez, pentru a scăpa de recrutarea şi persecuţiile ţariste.

Aceste exemple timpurii nu sunt înfăţişate pentru a scuza expulzarea în masă a grecilor din Asia Mică, ci mai curând pentru a demonstra că asemenea „transferuri“ sunt inerente unei politici coloniale brutale. Grecii şi turcii sunt în aceeaşi măsură responsabili pentru crearea unei atmosfere în care perpetuarea convieţuirii de secole dintre cele două naţiuni a devenit brusc de nesuportat şi de neconceput. Factorii de decizie internaţionali au de asemenea partea lor de vină, în primul rând pentru că au încurajat Grecia să se lanseze în campania anatoliană, acordându-i teritorii turceşti prin Tratatul de la Sèvres, în al doilea rând pentru că au ratificat expulzarea grecilor prin Tratatul de la Lausanne (1923) şi au legitimat-o sub formula „schimbului de populaţii“.

Ar fi cea mai mare eroare să vorbim despre alungarea grecilor anatolieni ca despre un „schimb“, deoarece acest termen este cu totul incapabil să descrie în adevăratele dimensiuni tragedia elenismului din Asia Mică. Înainte de izbucnirea războiului în 1914, existau în peninsulă cel puţin două milioane

de greci, dintre care, potrivit unui raport al Ligii Naţiunilor, „abia jumătate au supravieţuit şi au căutat adăpost în Grecia“[210]. În afară de milionul de refugiaţi din Anatolia, statul grec a trebuit să primească 190 000 de greci din Tracia Orientală, 70 000 din Caucaz, alţi 70 000 din Constantinopol şi 30 000 din Bulgaria. Din cifra totală de aproximativ 1 400 000 de refugiaţi, doar 300 000 au fost „la schimb“, în vreme ce restul fugiseră în mare grabă, fără a mai aştepta operaţiile de transfer. Dintre cei care au reuşit să ajungă pe pământul Greciei, 10% au murit în primii ani în noul lor cămin din pricina suferinţelor pe care le înduraseră. Epidemiile de malarie au agravat în mod special rata mortalităţii. N-ar fi totuşi rezonabil să ne concentrăm întreaga atenţie asupra ororilor cauzate de expulzarea grecilor, dacă acest proces ar fi determinat întărirea naţiunii greceşti în interior şi ar fi condus la o perspectivă mai sănătoasă, care sa elimine eventualele pericole din exterior.

Efectele schimbului de populaţii

Atunci când, cu un ajutor financiar substanţial din partea marilor puteri, în Macedonia grecească şi în Tracia Occidentală au început să se ivească aşezări agricole, când barăcile de lemn ale refugiaţilor dimprejurul Atenei (care se mai puteau vedeau încă la sfârşitul anilor ’30) au fost înlocuite cu o centură de suburbii înconjurând capitala, când oficialii greci din străinătate vorbeau cu mândrie despre rezolvarea cu succes a problemei refugiaţilor, opinia publică internaţională şi-a format în general impresia că un blestem se transformase într-o binecuvântare.

Colonizările interne, realizate cu ajutorul refugiaţilor, au reprezentat în majoritatea cazurilor o izbândă, iar calităţile personale ale celor mai mulţi dintre ei s-au dovedit fi un câştig pentru ţară. Totuşi, aceasta era doar o faţetă a problemei. Populaţia Greciei crescuse brusc cu 28%; din nefericire, noii greci erau în majoritate (640 000) orăşeni care doreau să continue să trăiască şi să muncească în aşezări urbane, în vreme ce numărul ţăranilor din Asia Mică era ceva mai scăzut (580 000 de persoane). Chiar şi înainte de sosirea refugiaţilor, locuitorii Greciei propriu-zise demonstraseră o predilecţie pentru viaţa de la oraş. Solul sărac din ţinuturile muntoase ale Greciei şi absenţa unor întinderi continue propice agriculturii i-au făcut să devină mai degrabă comercianţi, armatori şi hangii decât fermieri.

Astfel, Grecia nu putea oferi condiţii de viaţă pentru atât de mulţi oameni şi o mare parte dintre ei au fost nevoiţi să emigreze din nou. Numai între 1905 şi 1912, 180 000 de persoane au părăsit Grecia pentru SUA, iar alţi emigranţi greci s-au îndreptat tocmai spre America de Sud, Abisinia şi Japonia. În primii 13 ani ai secolului XX, 10% dintre locuitorii Greciei au plecat din ţară, în căutarea unor condiţii economice mai bune. Expulzarea grecilor anatolieni a acutizat suplimentar structura socială deja dezechilibrată a ţării. O întreagă armată, formată din alţi comercianţi, armatori şi hangii, a sosit în Grecia, lăsându-şi în urmă clienţii turci şi urmărind să-şi clădească o viaţă nouă în

[210] League of Nations, *Greek Refugee Settlement*, Geneva, 1926, p. 12.

oraşele Greciei. În principal din cauza exodului, populaţia Atenei a crescut de la 129 380 de locuitori (în 1914) la 459 211, populaţia Pireului – de la 101 185 la 251 569 locuitori, populaţia Salonicului – de la 117 051 la 244 680 locuitori. Şi în oraşele mai mici din nordul Greciei s-au înregistrat creşteri similare. Sporirea populaţiei urbane, fără a fi însoţită de o creştere echivalentă a venitului naţional, a determinat o proletarizare substanţială a poporului grec, o agravare a situaţiei aprovizionării cu alimente, notabilă mai ales în perioadele de criză, şi chiar o deteriorare certă a stării de sănătate a naţiunii (Atena şi Kavalla se remarcau prin cea mai înaltă rată a mortalităţii cauzată de tuberculoză din întreaga Europă).

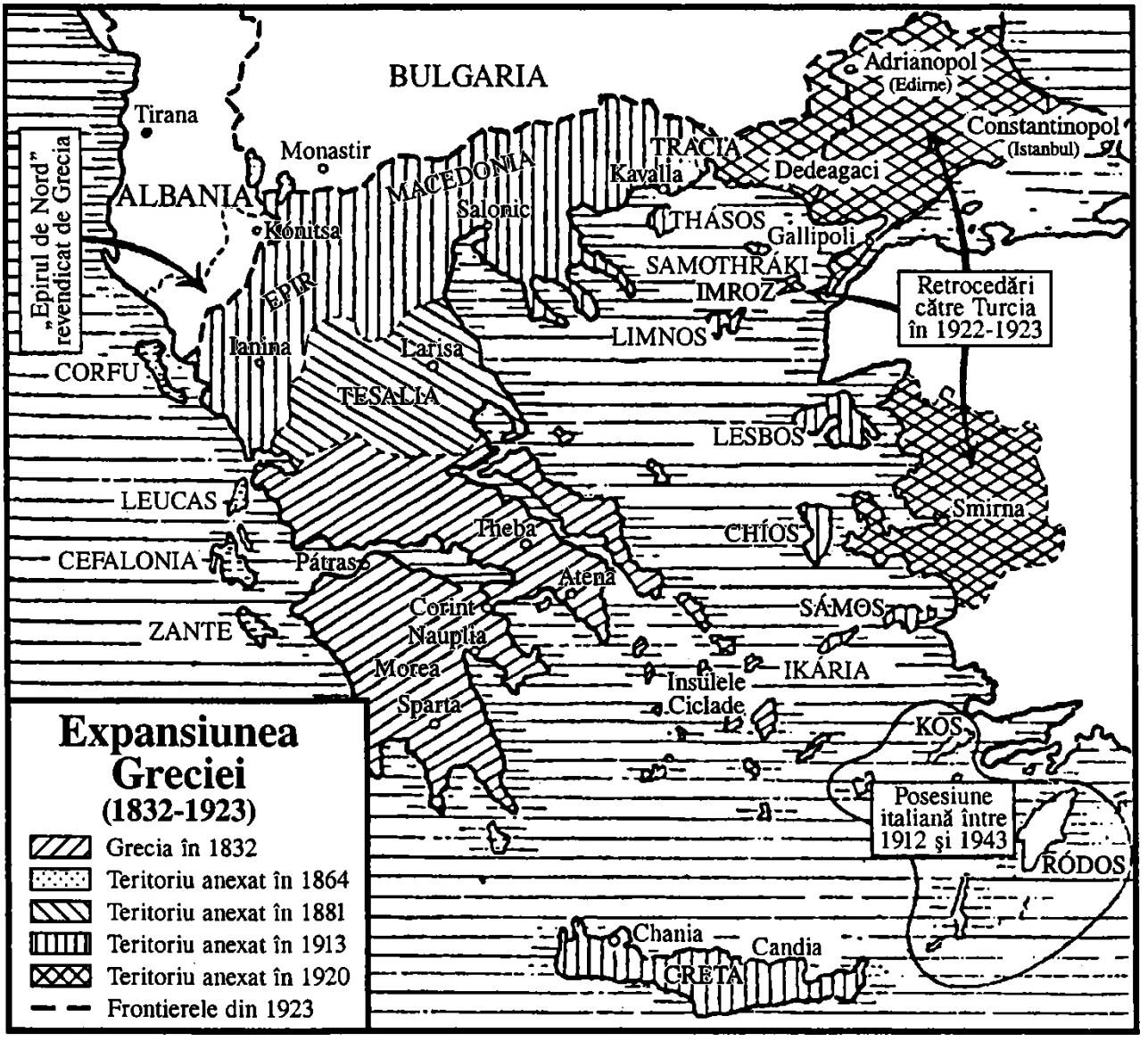

De la bun început, numeroase personalităţi de marcă s-au arătat extrem de sceptice în privinţa „transferului de populaţii" turco-grec. Lordul Curzon a mers chiar până la a prezice că omenirii îi mai trebuiau o sută de ani (din clipa

semnării Tratatului de la Lausanne) pentru a ispăşi această „crimă“. Previziunea lui a devenit deja realitate. Războiul civil din Grecia, care a impus, ca şi alte crize interne din această ţară, o intervenţie britanică în 1944-1945, poate fi definit în linii mari drept o consecinţă întârziată a acelui *débâcle* anatolian şi un efect direct al dezorganizării în care a plonjat ţara din cauza schimbului de populaţii. Mai mult, martori oculari demni de încredere au relatat că refugiaţii stabiliţi în suburbiile Atenei au jucat un rol semnificativ, decisiv chiar, în mişcările EAM-ELAS, principala sursă de tulburări din acest *imbroglio* grecesc[211]. Nimic mai firesc, într-adevăr, ca refugiaţii din oraşele mari ale Greciei, care avuseseră mult de suferit şi nimic de pierdut, să fie gata să-şi asume riscuri şi să comită excese în mai mare măsură decât celelalte categorii ale populaţiei greceşti.

În afară de implicaţiile economice şi sociale ale transferului de populaţii, ar fi poate important să cercetăm şi efectele acestuia asupra compoziţiei etnice a regiunilor în chestiune, precum şi modificările la nivelul relaţiilor internaţionale. Înainte de cel de-al doilea război mondial, era destul de răspândită opinia potrivit căreia exodul în masă al grecilor în provinciile altădată multilingve ale Macedoniei greceşti şi Traciei Occidentale, laolaltă cu emigrarea majorităţii turcilor şi bulgarilor (căci existase şi un schimb de populaţii bulgaro-grec) a rezolvat în linii mari problema minorităţilor din Grecia şi a conferit acestor teritorii cândva litigioase un caracter grecesc aproape omogen. Modificările din compoziţia etnică a regiunilor în chestiune sunt într-adevăr extraordinare. În Macedonia grecească, procentul grecilor a crescut de la 42,6% în 1912 la 88,8% în 1926, în vreme ce musulmanii (care reprezentau pe vremuri 39,4% din populaţie) au dispărut în întregime. Bulgarii au fost reduşi de la 9,9 la 5,1 procente, restul populaţiei fiind alcătuit din evrei, armeni, ţigani şi albanezi. La începutul secolului XX, în Tracia Occidentală mai era prezentă încă o majoritate musulmană compactă de 65%, grecii numărând atunci 21%. În 1914, după ce o parte din populaţia turcă fusese expulzată, mai rămâneau încă musulmani în proporţie de 47%, faţă de 15% bulgari şi 37% greci. Până în 1924, grecii formau 62% din totalul populaţiei, bulgarii – 8% şi musulmanii – 28%. Această importantă minoritate mahomedană a rămas în Tracia Occidentală deoarece turcii din provincie fuseseră scutiţi de prevederile obligatorii din Convenţia de la Lausanne referitoare la transferul de populaţii, tot aşa cum anumite categorii de greci din Constantinopol nu căzuseră sub incidenţa documentului. Numeroşi bulgari care mai trăiau în Tracia Occidentală în 1924 au emigrat în Bulgaria cu începere din acest an şi până în 1930.

Deşi trebuie arătată o anumită circumspecţie în legătură cu diversitatea de metode statistice folosite în mod interesat de partizanii cutărei cauze, cifrele exprimă, fără îndoială, cel puţin sensul general al evenimentelor. Ar fi totuşi o concluzie pripită să presupunem că asemenea cifre implică un grad sporit de securitate pentru Grecia, putând asigura stăpânirea incontestabilă a acestui stat asupra Traciei Occidentale şi a Macedoniei greceşti. Chiar dacă toţi bulgarii ar fi evacuaţi din aceste provincii, revendicările bulgare nu ar

[211] *The Times*, 15 decembrie 1944, p. 3.

amuţi atâta vreme cât miturile naţionaliste şi egoismul local sunt dominante în Balcani. Dacă această stare de lucruri se perpetuează, Macedonia – fie ea slavă sau grecească – ar fi în continuare râvnită de naţionaliştii bulgari din raţiuni sentimentale, iar în privinţa Traciei ei ar invoca argumente economice, deoarece această regiune ar oferi deschidere la Marea Egee prin micul şi nesemnificativul port Dedeagaci (Alexandroupolis). Din astfel de motive, în cel de-al doilea război mondial bulgarii au ocupat provinciile amintite cu prima ocazie, ba mai mult, grecii au trăit încă o dată expulzarea, iar coloniştii bulgari au fost chemaţi să le ia locul. Prin urmare, în ciuda „schimbului de populaţii“, întreaga problemă a trebuit să fie reluată. O mână de lideri naţionalişti egoişti şi fanatici nu s-a arătat în stare să admită pierderea unui teritoriu pe care îl revendica pe temeiuri ideologice nici măcar atunci când a fost forţată de circumstanţe să evacueze până şi ultimul conaţional. Problema naţionalităţilor din Europa Răsăriteană nu poate scăpa din acest cerc vicios prin manevre tehnice, ci printr-o transformare a psihologiei naţionale.

În ceea ce priveşte relaţiile greco-turce, situaţia este practic unică, pentru că nu a fost vorba doar despre o separare de etnii şi limbi, ci o divizare a religiilor, civilizaţiilor şi continentelor. Nu poate fi nici o îndoială că relaţiile dintre cele două naţiuni s-au ameliorat în urma schimbului de populaţii. Dar este dificil de evaluat dacă această îmbunătăţire este într-adevăr efectul unei modificări de viziune în interiorul naţiunii greceşti ori se datorează pur şi simplu faptului că, pentru o anumită perioadă, cele două state au împărtăşit unele interese de ordin negativ. Poate că totuşi ar fi logic să presupunem că ideologia care a determinat aventura anatoliană a primit o lovitură de moarte prin înfrângerea zdrobitoare a grecilor de către tânăra naţiune turcă şi că executarea a cinci oameni de stat şi a unui general, consideraţi principalii responsabili pentru catastrofa din 1922, va constitui un avertisment împotriva unor astfel de iniţiative pripite pentru multe generaţii de-acum încolo.

Până acum, atât cât se poate prevedea orientarea gândirii politice viitoare a unei naţiuni, se poate afirma că Asia Mică şi mai ales oraşul Smirna au fost şterse din programul politic al elenismului. Amintirea caracterului cândva grec al anumitor oraşe va mai continua cu siguranţă să provoace tristeţe şi chiar frustrare, însă probabil că nu se va transforma într-un imbold pentru noi acţiuni. Dar dacă Smirna nu ar fi fost situată pe celălalt ţărm al Mării Egee, ci undeva în Balcani, am fi fost nevoiţi să ne păzim de previziunile de orice fel, pentru că experienţa ne-a învăţat că acele idei sau pretenţii care au căpătat un caracter de dogmă naţională, chiar dacă au stat temporar în umbră, mai devreme sau mai târziu vor ieşi la suprafaţă.

Nefericirea care s-a abătut asupra naţiunii greceşti în 1922 a îngustat de asemenea spectrul revendicărilor europene ale elenismului. Totuşi, nu aceasta ar fi unica întrebare. Ar fi mai important de aflat dacă poporul s-a eliberat din găoacea unei tradiţii naţionale răstălmăcite şi din sistemul de apreciere – sau mai degrabă de subapreciere – a vecinilor săi, care se presupune că s-ar armoniza cu acea tradiţie. O altă întrebare ar fi dacă liderii naţiunii s-au decis să acţioneze pe baza principiului cooperării, pornind de pe picior de egalitate, şi dacă sunt pregătiţi să reziste tuturor tentaţiilor posibile de a exploata

anumite puncte slabe ale propriului lor popor. Punând chestiunea în termeni practici, ea s-ar reduce la următoarea întrebare: presupunând că în 1940-1941, în loc să le promită Albaniei şi Bulgariei teritorii greceşti, germanii i-ar fi făgăduit Greciei acele teritorii din Bulgaria şi Albania care s-au aflat întotdeauna pe lista de revendicări a diplomaţilor greci, care ar fi fost în acest context reacţia ţării? Dacă ne amintim natura regimului din Grecia în momentul participării sale la conflictul mondial, alegerea ar fi apărut cel puţin problematică.

„Peninsula grecească“

Circumstanţele din Peninsula Balcanică, care în ochii grecilor de azi este o „peninsulă grecească“, sunt încă judecate de ei după aceleaşi criterii folosite de străbunicii lor la începutul secolului al XIX-lea. Ideea că ţara de dincolo de munţii Rodopi ar fi un ţinut al barbarilor este şi în zilele noastre destul de răspândită în Grecia[212]. Aici mai există oameni care nu sunt încă în stare să-şi elibereze judecata de imaginea acelei epoci în care grecii erau singurul popor civilizat din Balcani şi în care cauza acestei naţiuni se suprapunea aceleia a tuturor creştinilor din peninsulă. E adevărat, a existat o perioadă nu tocmai îndepărtată în timp în care aproape fiecare om civilizat din Balcani era grec prin educaţie, dacă nu prin origine. Balcanii adăposteau o singură naţiune civilizată, în rest existau doar ţărani şi păstori care duceau o existenţă primitivă, ruptă de lume. Pentru grecii din secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, Balcanii apăreau cu necesitate centrul din care, după spusele patriotului grec – mai târziu arhiepiscop de Cherson – Eugen Vulgaris (1715-1806), ei şi-ar fi putut lansa lupta de redobândire a hegemoniei politice şi culturale în sud-estul Europei, „prin forţa Scripturilor şi cuvintele lui Homer“[213].

Aceste aşteptări, care pe vremea lui Vulgaris nu păreau atât de nechibzuite, au fost spulberate de evoluţia ulterioară a evenimentelor. Sub o spoială subţire de cultură grecească, s-a ivit o viaţă naţională românească, bulgară şi, în cele din urmă, albaneză. Fiecare pas înainte realizat de aceste naţiuni a însemnat un pas înapoi pentru „marea idee“ a grecilor. Chiar şi astăzi, grecii sunt incapabili să conceapă procesul de dezvoltare naţională a bulgarilor şi albanezilor ca pe ceva natural. Lor le apare ca fiind un capitol din lanţul de manevre aplicate de duşmanii elenismului cu scopul de a-i împiedica pe greci să ocupe o poziţie proeminentă în sud-estul Europei. „Bulgarii“, ni se spune, „au ajuns la o existenţă naţională doar prin intermediul propagandei antigreceşti“, iar „în nord-vestul Greciei au fost inventaţi albanezii, având aceeaşi funcţie ca şi bulgarii, adică de a contracara influenţa greacă“[214]. Altfel, grecii au aceeaşi părere despre „vecinii barbari“ din nord ca şi maghiarii

[212] Colocotronis, *La Macédoine et le Hellénisme*, Paris, 1919, p. 324.

[213] Nikolaides, *La Macédoine*, 1899, p. 135.

[214] Maccas, *La Question Gréco-albanaise*, Nancy-Paris, 1921, p. 101.

despre slavii din vechea Ungarie sau polonezii despre ucrainenii din Galiţia – aceste naţionalităţi sunt pur şi simplu nişte „invenţii răuvoitoare“.

Apariţia unor „noi“ popoare

Concluziile politice la care au ajuns grecii o dată cu apariţia „noilor“ popoare nu se deosebesc nici ele de acelea ale maghiarilor şi polonezilor. Nici grecii nu se pot obişnui cu un progres care li se pare o probă de nerecunoştinţă agresivă, un afront adus vechimii culturii greceşti şi chiar Bisericii greceşti. Ei cred că un trecut măreţ, care se întinde peste veacuri, merită mai multă preţuire decât nişte transformări moderne, rezultatul a doar câteva decenii de evoluţie. Se poate chiar ca grecii să avanseze argumente încă mai puternice decât celelalte naţiuni istorice, care ar fi capabile să afirme, în zonele aflate în dispută, continuitatea existenţei statale, dar adesea ar putea produce prea puţine dovezi în privinţa influenţei culturale pe care naţiunea lor ar fi exercitat-o în acele regiuni. Dar, chiar dacă grecii din zilele noastre ar fi acceptaţi ca moştenitorii legitimi ai celor din Antichitate, dreptul de a încorpora teritorii non-greceşti în statul lor naţional nu este o consecinţă firească a acestei idei. Din perspectiva naţionaliştilor greci, diversele regiuni cu amestec lingvistic şi cu majoritate non-greacă sunt şi astăzi pur şi simplu greceşti, pentru că, din punct de vedere politic şi cultural, ele au aparţinut odinioară grecilor. Astfel, albanezii sudici, cuţovlahii din Macedonia şi bulgarii din Tracia şi Macedonia nu le apar grecilor ca membrii unei alte naţiuni, ci sunt definiţi, potrivit terminologiei oficiale, drept „albanofoni“, „vlahofoni“ sau „slavofoni“. Aceste formule sunt menite să transmită ideea că populaţiile denumite astfel aparţin naţiunii greceşti, folosind un idiom non-grec doar în viaţa privată. Oricine ar fi tentat să pună la îndoială extinderea arbitrară a conceptului de naţiune greacă va fi întâmpinat din nou cu „mărturii ale trecutului“, cum ar fi – de pildă – rolul extraordinar jucat de bulgari, albanezi şi cuţovlahi în Războiul de independenţă al grecilor. La toate acestea, albanezii şi bulgarii ar putea răspunde cu uşurinţă că strămoşii lor luptau pentru creştinătate, nu pentru greci. În continuare, grecii pot pune în lumină faptul că simpatia faţă de greci a populaţiei din regiunile disputate a fost probată în secolul al XIX-lea de extrem de generoasele donaţii băneşti pentru cauza greacă şi nu se va găsi nici o piedică în a ni se înfăţişa lista oficială a „evergeţilor“ (binefăcătorilor). Dar şi de această dată reprezentanţii popoarelor non-greceşti vor putea să obiecteze, pe bună dreptate, că acest sprijin arată doar atitudinea pro-greacă a clasei superioare avute din Epir şi Macedonia, şi nu sentimentele naţionale ale oamenilor de rând.

Este totuşi adevărat că numeroşi negustori cuţovlahi din Macedonia îşi declaraseră simpatia faţă de mişcarea grecească, pentru a marca astfel râvnita apartenenţă la o clasă socială superioară. Nici nu putem nega faptul că, la nivel religios şi social, naţiunea greacă exercită încă o anumită influenţă – în câteva zone înguste de frontieră – asupra unui număr mic de indivizi de

altă origine decât cea greacă. Acest fenomen expus aici este prezent în aproape toate zonele de frontieră lingvistică din „Orientul Mijlociu“ european şi el acţionează aproape de fiecare dată în beneficiul naţiunilor istorice. Evenimentele au arătat că proporţia elementelor care oscilează între simpatia faţă de greci şi fidelitatea faţă de altă naţiune este de la an la an tot mai scăzută şi că nici o politică elaborată pe termen lung nu va conta cu bună ştiinţă pe aceşti oameni.

Tradiţia bizantină

Ideea conducătoare care inspiră toate visele naţionaliştilor greci este amintirea Imperiului Bizantin, al cărui ultim vestigiu s-a prăbuşit în 1453. Ne va fi cu atât mai uşor să înţelegem cât de mult a marcat ea spiritul grecesc dacă ne amintim atracţia magnetică pe care a exercitat-o vestitul imperiu asupra ruşilor şi bulgarilor. Din perspectiva grecilor, idealul bizantin este folosit în mod nelegitim de alte popoare, doar grecii având dreptul să-şi construiască nu numai gândirea politică, ci şi sistemul de revendicări pe o „fundaţie bizantină“. Imperiul Bizantin constituie statul grec ideal, entitatea statală care ilustrează cea mai vastă întindere a lumii greceşti cunoscută vreodată în istorie. Bineînţeles, nici un naţionalist grec nu ar fi atât de hazardat, idealist sau rupt de realitate încât să revendice pentru noua Grecie toate fostele teritorii bizantine, căci ele includ şi Italia şi Africa de Nord, dar se vor găsi destule cereri mai „rezonabile“ care să se întemeieze pe memoria Bizanţului. Modificările politice petrecute în aria circumscrisă Mării Egee de la sfârşitul primului război mondial au provocat eliminarea oricărei posibilităţi reale de îndeplinire a principalului obiectiv al „politicii bizantine“, adică însuşi Constantinopolul. Prezenţa unui stat turc profund modernizat şi rolul acestuia în cel de-al doilea război mondial, asociate cu interesele greceşti în alte direcţii, au distrus – poate pentru generaţii – orice speranţă de stăpânire grecească asupra Oraşului Sfânt.

Cu toate acestea, nu poate fi trecută sub tăcere o ideologie care, nu cu multă vreme în urmă, a influenţat hotărâtor factorii responsabili ai unei naţiuni, măcar pentru faptul că această ideologie, prin forţa circumstanţelor, a trebuit să fie clasată. Dacă naţiunea respectivă nu a experimentat o transformare politică şi socială fundamentală, pentru a se putea rupe de vechile idei şi pentru a trece la o reeducare a maselor, aceste idei vechi continuă să vieţuiască în chip de forţe necunoscute şi nevăzute. Ele pot lua din nou forma unor acţiuni politice atunci când contextul general nefavorabil se va modifica. Nu mai târziu de 1919, Constantinopolul reprezenta cea dintâi revendicare a elenismului. Mulţi visau pur şi simplu la anexarea lui, iar alţii se mulţumeau cu organizarea unei „republici bizantine“ care să cuprindă Constantinopolul şi împrejurimile sale asiatice şi europene, în speranţa că ascendentul grec indirect se va fi transformat vreodată într-un control direct. Revendicarea Constantinopolului era într-adevăr justificată prin argumentul puternicei minorităţi greceşti din oraş. Dar, mai presus de toate, ea se

întemeia pe raţiuni istorice şi mistice, ilustrate în următorul fragment: „Aşa cum Italia nu ar putea fi înţeleasă fără Roma în chip de capitală, la fel, pentru toţi aceia care nu cred că istoria sa s-a întrerupt brusc o dată cu moartea lui Alexandru, nici Grecia nu poate fi înţeleasă fără Constantinopol... În cartea destinului stă scris la fel de sigur că trupele greceşti vor intra cândva în Constantinopol pe Poarta de Aur, cum a fost scris că ostaşii italieni or să intre pe Porta Pia în acea zi de septembrie a anului 1870“[215]. Aceste afirmaţii au fost rostite de o marcantă personalitate a grecilor la Londra, în 1919, când lupta diplomatică pentru Constantinopol atingea punctul culminant. Cuvintele sale au emanat atunci atâta încredere fanatică în sine, încât cu greu au putut fi uitate, chiar dacă în intervalul scurs ele au devenit contrare ideilor prezentului. Dar chiar şi în timpul celui de-al doilea război mondial, oamenii de stat greci cu oarecare importanţă vorbeau despre Grecia ca despre „un stat bizantin“.

Nu este nevoie să negăm că ideea bizantină este într-un anumit sens o idee măreaţă, deoarece istoria Bizanţului a acoperit o vastă perioadă de timp, cu multe evenimente spectaculoase. Însă această idee a fost distorsionată şi aplicată greşit, cel mai mult chiar de naţionaliştii greci. Bizanţul nu a fost niciodată statul poporului grec, ci patria a aproape douăzeci de neamuri, dintre care doar o parte erau legate prin credinţa comună faţă de Biserica ortodoxă. Greaca nu era limba oficială a Imperiului, ci doar mijlocul de comunicare al unei mulţimi poliglote. Elementele non-greceşti ocupau cele mai înalte funcţii civile şi militare. Au existat generali armeni, persani şi slavi, miniştri de stat italieni, bulgari, armeni, chiar arabi şi turci [216]. Principiul toleranţei faţă de toate popoarele supuse era unanim recunoscut. „Fiecare neam îşi va păstra obiceiurile şi legile proprii“, declara un împărat bizantin în secolul al X-lea. Aristocraţia greacă din epoca bizantină nu poseda simţul mândriei naţionale, legându-se prin alianţe matrimoniale cu străini şi „barbari“ asimilaţi de civilizaţia Imperiului. Numeroşi împăraţi şi-au arătat limpede preferinţa pentru trupele şi comandanţii militari străini şi multe dintre cele mai celebre corpuri din armata bizantină erau alcătuite în întregime din elemente non-greceşti.

Grecii din Imperiul Bizantin nu se autodefineau prin idealul naţional grec, ci mai curând se vedeau drept primii reprezentanţi ai ideii imperiale ce se născuse pornind de la moştenirea Imperiului Roman. Cel mai clar indiciu al dorinţei de continuitate cu Roma este acela că grecii au abandonat numele lor antic şi s-au numit *romaioi* sau romani. Aceasta era denumirea lor atunci când au intrat în contact cu turcii, care în scurtă vreme au început să vorbească despre întreaga populaţie creştină a Balcanilor ca despre „romani“ sau *rumili*. Prin urmare, adevărata moştenire a Imperiului Bizantin ar trebui să fie o tradiţie a comunicării între naţiuni, tradiţia unei viziuni politice de toleranţă naţională, o tradiţie pe care nici un stat naţional din Europa de Est nu are dreptul să o revendice ca fiind în exclusivitate a sa.

---

[215] M.G. Chrusacchi, *The Greater Greece*, Londra, 1919, p. 19.

[216] Charles Diehl, *op.cit.*, p. 78.

*

Printre cele nouă muze, grecii antici aveau una care se numea Clio – muza istoriei. Aşadar, ei concepeau istoria ca pe ceva înălţător şi covârşitor. Iar istoria poate fi într-adevăr minunată şi emoţionantă, ca o veche operă de artă, dacă serveşte la interpretarea ideilor măreţe. Cea mai de seamă învinuire care poate fi adusă ideologiei statelor-naţiune nu ar fi aceea că au încercat să dezgroape amintirea evenimentelor şi personalităţilor istorice, ci că au vulgarizat şi răstălmăcit istoria pentru a-şi promova pretenţiile meschine insuflate de un spirit de aroganţă naţionalistă ce trădează îngustimea de minte. Morţii se luptă în numele unor duşmănii naţionale din prezent, dar în cele mai multe cazuri este vorba doar despre nişte morţi imaginari, produse ale fanteziilor contemporane. Adesea, adevăraţii defuncţi nu au fost figurile eroice pe care le-a celebrat posteritatea. Mai mult, ei au fost de fapt chiar mai strălucitori decât imaginile lor moderne, deoarece au avut preocupări mult mai înalte decât ne-ar lăsa să credem naţionaliştii din zilele noastre. În cele mai multe cazuri, tradiţiile naţionale au avut rădăcini sănătoase, dar – o dată cu trecerea timpului – aceste rădăcini s-au făcut nevăzute sub mulţimea de buruieni care le-a acoperit.

Capitolul 14

Barierele trebuie distruse

Expunerea de până acum a diverselor ideologii despre statul-naţiune şi despre ideile misionare a demonstrat, credem noi, că felul în care aceste state s-au cramponat de o mentalitate naţionalistă şi egocentrică nu poate provoca decât tensiuni şi ură reciprocă, război şi dezastre. Dar care este alternativa? Cealaltă opţiune a fost formulată de sute de ori, ba mai mult, de mii de ori, în cele mai diverse forme: este vorba despre federaţie.

În practică, federaţia poate avea nenumărate sensuri sau poate să nu însemne nimic. Dacă înţelegem printr-o federaţie o simplă schimbare de formă, şi nu una de substanţă, atunci nu ne putem aştepta ca soluţia federativă să pună capăt dificultăţilor şi nenorocirilor cauzate de statele-naţiune în „Orientul Mijlociu“ european. Doar un proiect federal întemeiat pe o profundă schimbare în conştiinţa politică a indivizilor, rezultat al unor procese economice şi sociale cuprinzătoare, poate reprezenta un remediu real pentru relele prezentului.

Mai mult chiar, „federaţia“ nu este adesea decât o formulă înşelătoare sub care se ascund interese naţionaliste mărginite, ce se străduiesc să folosească acest termen modern pentru reînvierea unor cadre învechite. De exemplu, numeroase programe federative sunt modelate după vechea Austrie, iar altele după „Uniunea“ poloneză jagellonică. Concepţiile mai moderne se întemeiază pe argumentul geopolitic, iar obiectivul lor este pur şi simplu de a cuprinde într-un singur sistem toate sau aproape toate statele din „Orientul Mijlociu“ european. Numeroase proiecte nu reprezintă altceva decât extinderi ale reţelelor create de Mica Înţelegere sau Înţelegerea Balcanică. Fiecare naţiune luată aparte – pledează apărătorii acestor proiecte – este prea slabă pentru a-şi proteja existenţa. Prin urmare, ar fi necesară formarea unui bloc de state mici care se va înfăţişa ca o forţă politică şi militară compactă şi care va face problematice sau chiar imposibile viitoarele acte de agresiune. O „federaţie“ de acest tip este, desigur, o structură închipuită de jurişti şi de ofiţeri de Stat-Major. Integritatea ei ar putea fi menţinută doar de anumite interese de ordin negativ, lipsindu-i fundamentarea în spiritul popoarelor respective. Scopul formării unui astfel de bloc nu ar fi depăşirea fazei statelor mici, ci, dimpotrivă, asigurarea continuităţii acestora. Pentru „Orientul Mijlociu“ european, problema federalizării este de o importanţă vitală,

deoarece doar o mentalitate federativă şi nişte organisme specifice pot satisface cerinţele unor regiuni multinaţionale. Nu trebuie însă să deducem de aici că soluţia federală s-ar putea aplica numai în aceste regiuni.

Unitatea popoarelor ce locuiesc în spaţiul numit de unii „Europa intermediară“, iar de alţii pur şi simplu „Zona de mijloc“, are mai curând un caracter negativ decât unul pozitiv. Este tărâmul popoarelor tăcute şi al diferendelor lingvistice şi etnice. Însă, oricare ar fi punctul de vedere adoptat – politic, economic sau cultural zona cuprinsă între Balcani şi Marea Egee nu va reprezenta un ansamblu posibil sau dezirabil. Amestecarea zonelor cu niveluri de trai foarte scăzute nu ar crea oportunităţi pentru ameliorarea situaţiei economice. Aglomerarea instituţiilor micilor state nu ar asigura securitatea lor, chiar şi atunci când vechile ideologii ale urii se vor fi stins. Meschinele dispute naţionaliste vor fi lichidate o dată pentru totdeauna doar în momentul în care părţile rivale nu vor mai funcţiona pe cont propriu, ci se vor trezi responsabile în faţa unui organism federal mai cuprinzător, căruia să i se subordoneze.

Naţiunile Unite ale Europei

Acel organism federal vast nu poate fi reprezentat decât de Naţiunile Unite ale Europei, înţelegând aici în mod firesc că anumite porţiuni ale regiunilor multinaţionale vor fi parte integrantă din Federaţia Eurasiatică (sovietică). Dar însăşi ideea de „Europa“, chiar dacă este acum compromisă din cauza manipulării ei contradictorii, când de anumiţi politicieni democraţi, plini de fraze frumoase, însă lipsiţi de curaj şi energie, când de Hitler, are nevoie de o nouă interpretare. O federaţie europeană nu este echivalentă cu o izolare europeană, aşa cum reieşea din mişcările paneuropene de dinainte de război.

Conceptul geografic rigid de Europa va trebui să lase loc unei concepţii elastice, determinate de factorii politici, economici şi culturali. Poziţia ambivalentă a Marii Britanii ca prezenţă deopotrivă în Europa şi în Commonwealth reclamă cu necesitate o asemenea perspectivă nouă. Nici nu ne putem permite, într-o Europă atât de dependentă de asistenţa economică şi de facilităţile de emigrare pe celelalte continente, o izolare în spiritul absurdului slogan hitlerist „Europa – europenilor!“. Ţările de pretutindeni, care au apărut datorită unor baze de sorginte civilizaţională europeană şi care aduc Lumii Vechi consolare şi sprijin şi-i oferă spaţii de emigrare, trebuie să aibă un cuvânt de spus în afacerile europene. Este vorba în primul rând despre SUA şi Canada, apoi, într-un grad mai mic poate, despre celelalte dominioane britanice şi despre statele mai mari din America de Sud.

Principala obiecţie avansată de obicei pentru a combate ideea unei federaţii europene este că astfel s-ar stabili dominaţia *de facto* a celei mai mari naţiuni de pe continent: germanii. Însă aceştia şi-ar pierde puterea dacă statelor de peste mări, cu ascendenţă europeană şi ai căror fii şi-au vărsat sângele pe pământul Lumii Vechi, li s-ar da ocazia să participe la crearea unei

Europe prospere şi sigure. În esenţă, crearea UNRRA[217] semnifică primul pas către realizarea unei legături mai strânse dintre Europa şi ţările preponderent anglo-saxone de peste oceane. Căci, deşi Rusia, China şi alte state au colaborat la activităţile acestei organizaţii, consecinţele practice ale activităţii UNRRA înseamnă mai ales instituirea unor ajutoare pentru Europa dinspre America, Australia şi Africa.

Cadrul mai cuprinzător în care va trebui soluţionată problema naţionalităţilor din Europa Răsăriteană şi Sud-Estică va contribui probabil la plasarea acestora într-o lumină mai raţională şi mai lipsită de pasiuni. Mai mult, va fi posibilă obţinerea colaborării unor persoane destul de indiferente faţă de conflictele interne ale Europei (şi astfel imparţiale) în rezolvarea diferendelor dintre diversele popoare de pe continent. Cu toate acestea, federaţia europeană se va confrunta cu numeroase dificultăţi în „Orientul Mijlociu“ european, căci numai această întrebare esenţială, privitoare la selecţia statelor care ar trebui să devină membre ale federaţiei, constituie prin ea însăşi o mare problemă. În „Zona de mijloc“, organismul european colectiv va trebui să îmbrace în mod necesar o altă formă decât în alte părţi ale continentului, din cauza absenţei acelor unităţi fundamentale care sunt statele cu o lungă tradiţie.

Dacă ne îndreptăm atenţia asupra vestului şi sud-vestului Europei, cercetarea acestor regiuni nu poate produce nici un dubiu asupra statelor care vor fi integrate în federaţia europeană. Avem aici de-a face fie cu state-naţiune pur şi simplu, fie cu formaţiuni politice de genul Belgiei şi Elveţiei, care confirmă în egală măsură bine cunoscuta butadă a lui Renan: „Existenţa unei naţiuni este un plebiscit reînnoit în fiecare zi“. Toţi cetăţenii acestor state – ori măcar majoritatea lor – se află într-un raport de echilibru cu puterea statală. Indiferent dacă doresc să o orienteze către stânga sau către dreapta, către Roşii sau către Albi, ei vor reprezenta de fapt statul. Mai există şi zone de fricţiuni etnice în unele districte de frontieră ale acestor ţări, dar, în raport cu suprafaţa teritoriului, ele sunt insignifiante şi vor dispărea treptat. Dar care state din Răsăritul Europei vor deveni membre ale federaţiei continentale şi care *statu quo* va servi aici drept principiu? Va fi oare vorba despre vechea ordine, pe care a spulberat-o Hitler?

Dintr-un punct de vedere strict moral, refacerea stării de lucruri anterioare nu ar putea găsi obiecţii, însă ar fi ea capabilă să ducă la o pace de durată? Oare nu suntem obligaţi să distingem între repararea unei injustiţii şi simpla restaurare a tuturor vechilor modele fără a ţine cont de interesele Europei?

Noi unităţi fundamentale

[217] UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration, fundată la 9 noiembrie 1943 cu participarea a 44 de guverne; principalul său obiectiv era ajutorarea refugiaţilor (*displaced persons*) din punct de vedere legal, material şi medical. (n.tr.)

Dacă totuşi vom adopta ca punct de plecare al tuturor căutărilor noastre nu formele juridice, ci realităţile palpabile ale „Orientului Mijlociu“ european, vom descoperi că este cu neputinţă să acceptăm o soluţie pornind de la statele organizate prin Tratatele de pace din 1919-1920 şi încă şi mai puţin de la acele state şi frontiere impuse de Axa Roma-Berlin. Va trebui să căutăm în locul lor noi unităţi. Dar, dacă luăm în calcul crearea lor, structura Europei Centrale şi Răsăritene este mult prea complicată pentru a permite aplicarea unei formule generale. Stabilirea acestor noi unităţi ar trebui să fie guvernată de un principiu unic şi cuprinzător, acela că nici o naţiune din „Orientul Mijlociu“ european nu va avea dreptul să stăpânească o regiune care poate fi revendicată de un alt popor, pentru că experienţele trecutului au demonstrat că nici o naţiune nu are tactul şi puterea de a face acest lucru. În cele mai multe cazuri, „noile unităţi“ vor fi formate din zonele necontestate ale cutărei sau cutărei naţiuni. Dar nici aici principiul nu poate fi aplicat în chip rigid, căci altminteri am cădea în capcana înşelătorului slogan: *„Ein Volk – Ein Reich“* („Un popor – o ţară“), ignorând astfel lecţia potrivit căreia destinul comun este uneori mai puternic decât identitatea de limbă, aşa cum o ilustrează exemplul Austriei şi Muntenegrului.

Pe de altă parte, unele regiuni multilingve precum Istria (inclusiv Triestul), Transilvania, Silezia Superioară, Macedonia şi altele vor trebui să formeze unităţi distincte, deoarece eventuala lor divizare ar fi posibilă doar încâlcind făţiş principiul dreptăţii, de care trebuie să se bucure toate naţionalităţile. În asemenea spaţii, problema naţională şi lingvistică trebuie tratată în spiritul unei egalităţi necondiţionate în drepturi. Pentru a garanta triumful final al solidarităţii europene, posturile de răspundere din aceste regiuni multinaţionale ar trebui să fie ocupate de înalţi funcţionari din Canada, Africa de Sud, Elveţia, Belgia sau alte ţări, indivizi care să-şi fi câştigat o reputaţie a competenţei lor în rezolvarea problemei naţionalităţilor şi ale căror standarde de civilizaţie sunt recunoscute ca superioare. Iar dacă dorim ca această protecţie să dea roade permanente, ea nu ar trebui să fie organizată pentru o scurtă perioadă de tranziţie, ci pentru un răstimp de o generaţie. Fără îndoială că, de la caz la caz, nu poate fi o bucurie prea mare să schimbi Capetown, Montréal şi Sidney cu Clujul (Koloszvár), Skolpje (Üsküb) sau Oppeln (Opolje). Dar sacrificiul va fi, poate, mai lesne acceptat dacă se va porni de la convingerea că o astfel de activitate va servi la reeducarea unor categorii din interiorul altor popoare, rătăcite în ceaţa fanatismului, şi ar salva vieţile a mii de oameni din propria ţară. În plus, aceste zone multilingve sunt asociate cu chestiuni majore de ordin economic şi ţinând de comunicaţii, mai ales cele referitoare la zăcămintele de cărbune din Silezia Superioară şi de portul din Triest. Comisarii internaţionali vor avea obligaţia să se asigure că toate bogăţiile naturale şi facilităţile de transport din teritoriile pe care le controlează nu vor servi unor înguste interese naţionaliste, ci se vor afla integral la dispoziţia acelor secţiuni ale comunităţii europene care vor avea mai multă nevoie de ele. Autoritatea unei administraţii internaţionale ar fi, desigur, substanţial sporită dacă regiunile multilingve de sub jurisdicţia ei ar adăposti garnizoane ale unei forţe de securitate internaţională, baze ale unei

aviaţii civile internaţionale, precum şi instituţii internaţionale din domeniul economic şi cel cultural.

Un atare sistem ar fi o extindere în Europa a principiilor enunţate în Carta de la San Francisco, ale cărei obiective fundamentale sunt definite în articolul 76 după cum urmează:

1. Să promoveze pacea şi securitatea.
2. Să asigure progresul politic, economic, social şi educaţional în toate teritoriile garantate.
3. Să încurajeze respectul pentru drepturile omului şi pentru libertăţile fundamentale, fără deosebire de rasă, sex, limbă şi religie, şi să încurajeze recunoaşterea interdependenţei popoarelor din întreaga lume…

A transpune în practică toate aceste lucruri se dovedeşte a fi chiar mai important în anumite părţi ale Europei decât în acele zone extraeuropene denumite de Carta de la San Francisco sub formula „teritorii garantate“. Din nefericire, documentul nu oferă nici o soluţie pentru „Orientul Mijlociu“ european, de vreme ce exclude teritoriul tuturor membrilor ONU de incidenţa garanţiilor internaţionale, ignorând astfel gravele probleme interne ale unora dintre ei.

Semnificaţia existenţei unor „teritorii garantate“ în „Orientul Mijlociu“ european nu ar sta doar în neutralizarea punctelor fierbinţi, distrugând în acest mod germenii unor viitoare catastrofe, dar şi în exemplul bun pe care înalţii funcţionari internaţionali l-ar da, în numeroase privinţe, respectivelor naţiuni. Printre altele, ei ar putea învăţa popoarele din „Orientul Mijlociu“ european că, în cazurile problematice, e mai bine să admiţi încă o limbă decât să mai excluzi una de la recunoaşterea oficială.

Problema lingvistică

Cunoaşterea unei alte limbi este pe bună dreptate privită ca o achiziţie educaţională, care susţine promovarea înţelegerii între popoare. Totuşi, acest truism nu se aplică în „Orientul Mijlociu“ european, unde cunoaşterea unei limbi e obţinută uneori în nişte circumstanţe care duc la un rezultat exact opus obiectivului menţionat mai sus.

E greu de crezut că un român care a fost obligat să înveţe maghiara sau un maghiar care a trebuit să înveţe româna vor preţui limba şi cultura ce le-au fost impuse sub ameninţare. Ei vor regreta mai degrabă timpul şi energia pe care au trebuit să le sacrifice în acest scop. Contrângerea amintită a fost prezentă aproape pretutindeni în spaţiul în discuţie.

Şi pe viitor, atunci când frontierele vor fi retrasate în cazul regiunilor ce vor urma a fi alocate diverselor naţiuni, indivizii cunoscători a două limbi locale vor fi indispensabili în anumite poziţii. Dar, ca o regulă, a doua limbă a oricărui european aparţinând unuia dintre statele mai mici nu ar trebui să fie o altă limbă din regiune, ci una de importanţă mondială. Însă care ar fi acea limbă? Pentru popoarele şi grupurile etnice ataşate URSS, chestiunea se

rezolvă de la sine – a doua lor limbă va fi rusa. În părţile nevizate de sovietici din „Orientul Mijlociu“ european, alegerea se va face între câteva limbi mondiale. Idealul ar fi cultivarea tuturora, de vreme ce fiecare ar netezi calea spre progresul intelectual. A le folosi în acest scop este şi va rămâne misiunea unei elite provenite din rândul tuturor naţionalităţilor. O astfel de limbă va trebui nu doar să se propage pe scara socială în sens descendent, ci să se răspândească pe cât posibil şi la acelaşi nivel, pentru a cuprinde categorii cât mai diverse şi să-şi poată îndeplini astfel rolul de mijloc al înţelegerii reciproce şi factor unificator între popoare. În timpul Monarhiei Bicefale, această funcţie o avea germana, care este, fără îndoială, cea mai cunoscută limbă internaţională în „Orientul Mijlociu“ european. Dar, de vreme ce progresele cele mai recente înregistrate de limba germană s-au datorat unor acte de violenţă, ea ar fi nepotrivită – din raţiuni psihologice – pentru exercitarea unei influenţe noi, armonizatoare.

Pentru cea mai mare parte a naţiunilor studiate aici, franceza a constituit întotdeauna un vehicul cultural de primă mână, deşi ea era cunoscută numai de către o elită restrânsă. Nu s-ar putea aduce nici o obiecţie francezei decât că acum, când nu mai este susţinută de impresionanta forţă politică a lui Ludovic al XIV-lea sau chiar a lui Napoleon al III-lea, a fost depăşită de limba engleză. Admiratorii civilizaţiei franceze pot deplânge această stare de lucruri, dar trebuie să admită că engleza deschide orizonturi mai vaste şi oportunităţi mai ample decât franceza sau oricare altă limbă. Engleza este limba comerţului mondial, limba a două imperii, o limbă care uneşte toate continentele (căci ea serveşte drept mijloc de comunicare cu lumea exterioară până şi pentru japonezi). Toate circumstanţele converg în a face din ea limba comună a europenilor. Nu unica, bineînţeles, însă pentru popoarele din „Orientul Mijlociu“ european ar putea fi cea mai importantă.

Un avantaj suplimentar al englezei este acela că ea reprezintă deja limba a câtorva milioane de polonezi, slovaci, lituanieni, etc. de dincolo de Atlantic, putându-i ajuta pe alte milioane să-şi găsească drum peste ocean. Mulţumită emigranţilor care s-au întors din Statele Unite, cunoaşterea englezei este mai răspândită în anumite părţi ale regiunii decât s-ar crede de obicei. Situaţia poate fi ilustrată printr-o anecdotă povestită de contele Károlyi, liderul democraţilor maghiari. Înainte de primul război mondial, pe când Slovacia aparţinea încă Ungariei, el trebuia să ţină o cuvântare la o întrunire dintr-un orăşel slovac. Nu vroia să vorbească în maghiară, deoarece aceasta era limba opresorilor naţiunii slovace, şi nu ştia nici un cuvânt în slovacă. A vorbit atunci în engleză, făcându-se înţeles de majoritatea celor prezenţi, dintre care mulţi petrecuseră câţiva ani în SUA, întorcându-se apoi acasă cu banii puşi deoparte.

Povestea poate servi ca indiciu cu o valoare mai generală. Slovacii, românii şi croaţii vor accepta mai uşor engleza decât maghiara, cehii şi polonezii o vor prefera germanei, germanii – fie limbii cehe, fie celei poloneze, iar slovacii o vor găsi mai plăcută decât italiana, deoarece pentru toate aceste naţiuni engleza este scutită de asocieri supărătoare.

Frontiere ale păcii sau ale vrajbei?

Se poate să mai existe ceva adevăr în spusele lui Proudhon, mare susţinător al ideilor federaliste, care susţinea că Europa este prea întinsă pentru o unică federaţie şi că singura soluţie posibilă ar fi o federaţie de federaţii. Vor trebui aşadar acceptate câteva subfederaţii regionale care, în Europa de Est, se vor organiza pe bazele noilor unităţi fundamentale deja menţionate. Ele vor face posibilă perpetuarea existenţei, într-o formă modificată, a unor state cu amestec etnic precum Iugoslavia şi Cehoslovacia. Bineînţeles, asemenea subfederaţii vor avea doar obiective de ordin regional, iar chestiunile mai cuprinzătoare, precum planificarea economică, apărarea şi educaţia, vor trebui să rămână în sarcina reglementării Europei ca întreg.

Crearea „noilor unităţi“ trebuie să survină ca o consecinţă reală şi ultimă a depăşirii imperialismului naţionalist şi a romanticei idealizări a istoriei, atitudini curente printre statele-naţiune. În mod corespunzător, o asemenea reorganizare ar fi posibilă doar dacă ar fi integrată unei reconceperi totale a Europei. Sporirea numărului de state mici suverane constituie prin ea însăşi o absurditate. Formarea unor noi unităţi nu va fi un proces artificial, ci va presupune o recunoaştere *de jure* a unor divizări existente deja *de facto* în conştiinţa indivizilor, pretutindeni unde existenţa vechilor state a încetat să mai îndeplinească dezideratele „plebiscitului cotidian“.

Nu putem accepta pur şi simplu gândul liniştitor că, în condiţiile unei soluţii federaliste, frontierele vor avea o semnificaţie mai redusă decât în Europa statelor-naţiune. De fapt, lucrurile stau exact invers: stabilitatea şi eficienţa federaţiei vor depinde în numeroase privinţe de răspunsul la întrebarea dacă frontierele interne vor reprezenta graniţe ale păcii sau ale discordiei. Doar atunci, după o îndelungată perioadă de tranziţie, frontierele îşi vor pierde definitiv semnificaţia lor fatală şi îşi vor asuma acel caracter similar graniţelor de azi dintre cantoanele elveţiene sau dintre statele americane.

Afirmaţia lui Renan despre „plebiscitul cotidian“ are un sens mai profund şi mai de durată decât sloganul autodeterminării, aşa cum a fost el interpretat după primul război mondial. Nu se mai poate pune problema consultării voinţei unui popor, printr-un vot unic, într-o singură ocazie. Rezultatul care s-ar obţine în „Orientul Mijlociu“ european ar fi un produs al hazardului, al influenţelor şi dispoziţiilor de moment. Problema e cum să ajungi la o concluzie care să fie justă într-un sens european. Ea va impune, pentru fiecare caz în parte, o cunoaştere exactă a istoriei şi culturii popoarelor afectate de respectiva decizie şi, pe de altă parte, o echipă de sociologi independenţi foarte bine pregătiţi care să formuleze chestiunile ce trebuie decise. Dacă marile puteri intenţionează să asigure pacea în „Orientul Mijlociu” european, atunci ele trebuie să evite să asculte revendicările parţiale şi locale, cu datoria de a avea întotdeauna în faţa ochilor întreaga regiune şi întregul continent. Le este necesară o privire cercetătoare asupra complexului de circumstanţe din zonele fierbinţi, fără a se lăsa înşelate de petiţiile părţilor interesate, cu toate

argumentele lor istorice şi geografice şi cu statisticile lor măsluite.

Naţiunile mici şi omenirea

Idolatrizarea statului va trebui să facă loc unui spirit de comuniune federală. O astfel de transfigurare sufletească va fi poate mai uşoară pentru marile naţiuni occidentale decât pentru popoarele din Europa Răsăriteană. Naţiunile din Occident au în spate civilizaţii ce au durat secole întregi, iar limbile lor s-au răspândit, mai mult sau mai puţin, peste tot în lume. Nu ar avea nici un motiv să se teamă de deznaţionalizare sau că ar putea fi obligate să renunţe la drepturile lor naţionale prin introducerea unui sistem federal. Popoarele din Răsăritul Europei, sau mai precis conducătorii acestora din secolul XX, s-au agăţat de fetişul statului mic, deoarece l-au considerat singurul instrument cu ajutorul căruia putea fi menţinută şi chiar sporită forţa numerică a naţiunii lor. Micile state din Europa Centrală şi Răsăriteană s-au simţit sigure doar atunci când şi-au întins stăpânirea, din raţiuni ideologice, asupra unor regiuni de graniţă, în legătură cu care nu aveau nici un drept din punct de vedere etnic. Ele credeau că astfel ar obţine siguranţa strategică, dar în realitate îşi atrăgeau ostilitatea vecinilor, adesea a tuturor vecinilor, periclitându-şi de fapt existenţa naţională prin pretinse precauţii ţinând de securitate.

Prin urmare, cea mai importantă misiune a federalismului în Europa Centrală şi de Est va fi să le ofere acestor popoare un sentiment de reală siguranţă şi să le ajute să depăşească temerile lor permanente şi adesea legitime de a fi deznaţionalizate şi cucerite. Eliberarea micilor naţiuni din această parte a continentului a fost o operă graduală de reparaţie istorică. Dar de aici nu trebuie să credem că interesele naţiunilor mici sunt de fiecare dată identice cu acelea ale progresului.

Oamenii de stat care s-au ivit din rândul acestor popoare – vorbim acum doar de cele apărute mai recent, care şi-au dobândit existenţa statală după primul război mondial – purtau într-adevăr o luptă democratică şi progresistă, atâta vreme cât state precum Austro-Ungaria şi Rusia ţaristă existau încă. Dar, aşa cum a atras atenţia Marx în legătură cu anul revoluţionar 1848, adesea naţiunile îşi schimbă rolurile. Dintr-un punct de vedere european, naţiunile mici din Europa Centrală şi Răsăriteană s-au transformat după 1918 în forţe conservatoare, chiar şi atunci când îşi mascau iniţiativele politice sub un limbaj liberal şi umanist. Dar şi această faţadă a fost rar folosită şi cele mai multe dintre respectivele popoare n-au găsit altă cale de a-şi rezolva crizele interne şi dificultăţile externe decât lichidând democraţia. În Estonia, generalul Laidoner a guvernat în chip de dictator şi nu altfel au făcut Ulmainis în Letonia, mişcarea Tautininkai în Lituania, Piłsudski şi Ryzd-Śmigly în Polonia, regele Carol[218] în România, regele Alexandru şi Stojadinović în Iugoslavia sau Metaxas în Grecia. Bulgaria şi Ungaria au avut regimuri pseudoconstituţionale,

[218] Carol al II-lea. (n.tr.)

suprimând aproape complet opoziţia sau reducând-o la un statut de semilegalitate. Doar Finlanda şi Cehoslovacia au rămas democratice, dacă nu suntem dispuşi să interpretăm aici termenul „democratic“ în sens occidental.

Întemeierea acestor state-naţiune între vechile graniţe ale Austro-Ungariei şi Rusiei a însemnat numai amânarea realizării unei misiuni istorice mai înalte. Alternativa ar fi fost respingerea tentaţiei amăgitoare a unei politici de forţă, perspectivă care a ispitit mişcările naţionale locale după prăbuşirea Imperiului Habsburgic şi a Rusiei ţariste. Nu ar fi trebuit să se tindă atunci la o soluţie separatistă, ci la o alternativă comunitară asupra problemelor etnice din arealul central şi răsăritean al Europei. O asemenea rezolvare ar fi trebuit să fie acceptată măcar de acei oameni de stat care apărau cândva programul socialismului internaţionalist. Dar cum ne putem aştepta ca politicienii din această regiune să reziste tentaţiei de moment şi să prefere o politică europeană uneia locale, când nici marile puteri nu au fost capabile de acest lucru? Dimpotrivă chiar, puterile occidentale au sprijinit apariţia statelor mici, în parte pentru că aceste state acţionau în interesul lor, în parte deoarece nu au avut destulă imaginaţie pentru a concepe alte soluţii. Reprezentanţii Imperiului Britanic, care totalizează un sfert din populaţia globului, şi delegaţii statului francez, în al cărui parlament sunt reprezentate trei continente, au recomandat pentru „Orientul Mijlociu“ european demarcarea unor teritorii reduse, dotate cu suveranitate statală şi închise între solide ziduri protecţioniste. Ei au favorizat astfel convingerea eronată referitoare la identitatea dintre progres şi cultul statelor mici.

Dintr-un punct de vedere pur logic, ruperea completă de vechile imperii a reprezentat doar etapa cea mai înaltă a renaşterii naţionale a micilor popoare. Drepturile de care se bucură britanicii, francezii, italienii şi germanii nu pot fi negate cehilor, bulgărilor, lituanienilor şi estonienilor numai pentru că ei reprezintă naţiuni mici. Dar există şi o diferenţă fundamentală. Marile naţiuni şi cadrele statale pe care acestea şi le-au construit au fost capabile, în evoluţia lor, să răspundă cerinţelor de progres tehnic şi în comunicaţii, precum şi necesităţii unei vieţi economice mai dezvoltate, prin eliminarea multitudinii de state mici. În schimb, popoarele mici din Europa Centrală şi Răsăriteană de-abia şi-au obţinut independenţa prin desprinderea de entităţile statale mai cuprinzătoare. Din dorinţa de a da viaţă ideii de suveranitate statală absolută şi de a demonstra, lor şi altora, posibilitatea existenţei statelor mici, în Europa Centrală şi Răsăriteană s-a uzat de un argument greşit. S-a afirmat că Europa Occidentală şi de Nord îşi avea propriile state mici, care nu numai că şi-au menţinut stabilitatea, dar au reuşit chiar să se transforme în factori politici şi culturali de prim rang. Însă aceste „state mici“, cum sunt Norvegia, Danemarca, Suedia, Olanda etc. şi-au câştigat semnificaţia şi poziţia lor aparte datorită relaţiei lor particulare cu marea. Situarea geografică privilegiată le-a ferit de căderea într-un provincialism meschin. Din perspectivă economică, deschiderea la mare a oferit acestor popoare condiţii pentru un standard de viaţă remarcabil, în majoritatea cazurilor incomparabile cu acela al europenilor din centrul şi estul continentului. Dar chiar şi pentru aceste mici naţiuni maritime din nord şi din vest, chestiunea suveranităţii devine din ce în ce mai

problematică.

Popoarele pomenite mai sus nu şi-au pierdut vreodată simţul realităţii şi, în ciuda faptului că se pot mândri cu un trecut mult mai glorios, ele nu îl evocă niciodată pentru a susţine restaurarea unei lumi demult apuse. Nici un suedez nu visează să ridice steagul albastru cu cruce galbenă peste ţările baltice sau peste Pomerania. Nu există danez care să revendice dominaţia asupra Norvegiei şi Suediei, deşi ea a fost cândva o realitate istorică, şi nici anexarea zonelor vorbitoare de germană din Schleswig şi Holstein, deşi ele erau încă daneze în 1864. Nici un patriot norvegian nu ar putea sugera reînvierea Uniunii medievale norvegiene, care cuprindea insulele Orkney, Shetland şi Feroe. Doar colaboraţionişti, în unele momente, au pledat pentru asemenea idei, gen „Norvegia Mare“, inspiraţi fiind de germani.

Pe de altă parte, micile state din Europa Centrală şi Răsăriteană fie nu au deschidere la mare, fie beneficiază de ea la mări de importanţă secundară, nereuşind să obţină vreun profit din această situaţie. Singura excepţie o face Grecia, dar pe celelalte soarta le-a lipsit de o deschidere la mare şi porturi funcţionabile sau de condiţiile materiale necesare unei dezvoltări maritime. Dispoziţia geografică a acestor popoare văduvite de un astfel de avantaj – cum sunt cehii, maghiarii, slovacii, sârbii şi, până la un anumit punct, polonezii şi românii – nu poate fi modificată, însă mentalitatea care survine izolării este pasibilă de reajustări, nu numai printr-o reconstruire totală a „Orientului Mijlociu“ european, ci prin deschiderea accesului acestor naţiuni la toate sursele de materii prime, aşa cum promite Carta Atlanticului, şi oferindu-le posibilităţi ample de colonizare. Dacă ele vor beneficia de această oportunitate (mai ales în cazul popoarelor de la Dunăre şi din Balcani) de a-şi dezvolta energiile într-o lume mai cuprinzătoare, unde oamenii doritori de muncă sunt întotdeauna căutaţi, s-ar pune capăt înapoierii lor. Altfel, retardarea e de aşteptat să se perpetueze, chiar şi după o mai bună organizare industrială şi economică şi după introducerea reformei agrare în estul Europei. În plus, o asemenea soluţie ar putea să le vindece de imboldul expansiunii naţionale şi de implicita risipire a energiei în luptele cu vecinii.

Europa şi Eurasia

Democraţiile occidentale, care deţin controlul asupra bogăţiei mondiale şi a punctelor-cheie de pe glob, ar trebui să ia în calcul următoarea consideraţie. Federaţia sovietică va deschide tuturor popoarelor componente posibilitatea unei sfere de acţiune ce se întinde de la Marea Baltică la Pacific şi de la Oceanul Arctic până în Caucaz. Ar trebui oare ca acele popoare care aleg Europa sau care sunt legate prin destin de Europa să aibă oportunităţi mai reduse decât cele aparţinând Eurasiei?

Nici în alte privinţe Occidentul nu se poate detaşa de „Orientul Mijlociu“ european acolo unde trebuie să decidă tranşarea anumitor chestiuni. Afirmaţia este valabilă mai ales în cazul rezolvării problemei minorităţilor. O federaţie care să respecte principiul unei justiţii supranaţionale trebuie să înglobeze

parţial noile unităţi menţionate mai sus. Dar, din perspectiva complexelor circumstanţe lingvistice, ea va cuprinde de asemenea şi un număr de enclave autonome, destinate a proteja drepturile culturale ale minorităţilor – chiar ale celor insignifiante – fără a face necesară divizarea unităţilor politice şi economice. Dacă s-ar lua în calcul, într-un sens administrativ, toate realităţile etnografice ale Europei Răsăritene, ar rezulta cu siguranţă un sistem destul de complicat, însă mai puţin complicat decât acela aplicat de sovietici pentru 180 de naţionalităţi foarte diferite în ceea ce priveşte gradul de dezvoltare, originea etnică şi chiar cea rasială. În schimb, spaţiul care trebuie reorganizat în Europa de Est este populat de-abia cu douăzeci de naţionalităţi, deşi trebuie să admitem că ele locuiesc într-un areal mult mai redus. Statele membre ale Uniunii Sovietice înglobează republici autonome; în cadrul acestora, se întâlnesc districte autonome şi, în fine, ultima subdiviziune o constituie adesea sovietele naţionale, reduse la scara unui singur sat sau a unei cooperative agricole plasate într-un mediu alogen.

Politica rusească faţă de naţionalităţile componente ale Uniunii Sovietice este departe de a fi ilustrarea înţelepciunii şi dreptăţii. În realitate, ea este marcată de deficienţe serioase. Libertatea de a folosi limba naţională nu se conjugă cu libertatea de a se bucura de ceea ce este mai important în cultura naţională, iar în spatele sloganului celor „180 de popoare“ din URSS se vădeşte, în numeroase situaţii şi într-o manieră discretă, dar deloc imaginară, preponderenţa elementului rusesc. Politica centralistă nu a fost scutită de manifestări anormale şi conflictuale. În unele momente critice, s-au utilizat măsuri coercitive împotriva unor întregi grupuri etnice, cum s-a întâmplat, de pildă, cu grecii din sudul Rusiei sau cu coloniştii germani de pe Volga. Pe ansamblu însă politica sovietică faţă de naţionalităţi marchează un progres consistent în direcţia coordonării relaţiilor reciproce dintre grupurile etnice, pentru care URSS a creat nişte cadre standard.

Una dintre misiunile cele mai importante ale liderilor politici din secolul nostru este organizarea în Europa Centrală şi Răsăriteană a unui sistem de justiţie naţională care, împrumutând din Uniunea Sovietică structura organizatorică, să fie totuşi în stare să se dezvolte în armonie cu tradiţiile democratice ale Occidentului.

Europa şi Eurasia pot şi trebuie să fiinţeze paşnic una alături de cealaltă, fiindcă se completează reciproc. Ele nu constituie pentru umanitate două categorii valorice distincte, ci pur şi simplu au sarcini diferite de îndeplinit, părţi diferite din familia omenirii de care trebuie să aibă grijă, fiind două misiuni culturale aparte care trebuie duse până la capăt. Nu e uşor să tragi o linie de demarcaţie între Europa şi Eurasia, dar chiar şi o cunoaştere rudimentară a istoriei, a tradiţiilor culturale şi legăturilor geografice ar putea arăta că nici Praga şi nici Bratislava, nici Cracovia şi nici Varşovia nu aparţin spaţiului eurasiatic. În plus, aceasta nu este singura delimitare care ar trebui făcută între Europa şi Eurasia. După toate probabilităţile, încă şi mai delicată este problema împărţirii sferelor de influenţă în Extremul Orient şi în Orientul Mijlociu. Satisfacerea Eurasiei sovietice depinde de modalităţile de înţelegere reciprocă pe care marile puteri vor şti să le găsească în aceste zone de

maximă importanţă geopolitică.

Chiar dacă aspiraţiile naţionale ale Uniunii Sovietice la frontiera ei vestică nu vor merge mai departe de linia din 1940, politica lingvistică şi a naţionalităţilor specifică URSS ar putea exercita o mare putere de atracţie asupra naţiunilor sărăcite din „Orientul Mijlociu“ european, în cazul în care soluţia statului-naţiune ar reveni, cu vechile ei tipare şi neajunsuri. Aici suntem totuşi obligaţi să luăm în considerare nu condiţiile actuale din Uniunea Sovietică, ci aparenţele idealizate, transfigurate şi puse în circulaţie de propagandă. Dacă democraţiile occidentale sunt realmente interesate de Europa Răsăriteană, ele ar trebui atunci să îndrăznească suficient pentru a distruge vechile forme şi pentru a munci la organizarea unui nou sistem. La prima vedere, el ar putea părea complicat, dar în cele din urmă se va dovedi nu doar mai drept, ci şi mai simplu, deoarece presupune şanse mai bune de existenţă stabilă.

Simptome economice – cauze politice

E de aşteptat ca partizanii statului-naţiune să încerce să găsească un compromis prin care să poată perpetua suveranitatea politică între frontierele dorite în schimbul renunţării la anumite privilegii economice ce derivă din suveranitatea statală. În timpul primului război mondial, de exemplu la Congresul Popoarelor Oprimate de la Roma, „independenţa economică“ a micilor naţiuni era încă un principiu esenţial în proiectarea micilor state independente, dar nu după multă vreme au prevalat ideile politice mai lucide.

S-au întreprins eforturi considerabile pentru a apropia sistemele economice naţionale apărute. S-au pus bazele unor institute, s-au convocat conferinţe precum acelea de la Porto Rose şi Stresa şi s-au elaborat planuri, ca de pildă planul Hodza sau planul Tardieu. Dar nu s-a ajuns la nici un rezultat palpabil, fiindcă toate aceste străduinţe au pornit de la tratarea simptomelor şi nu de la îndepărtarea cauzelor haosului predominant. „Criza“, scria un economist maghiar, profesorul Hantos, referindu-se la spaţiul danubian, „nu este în primul rând de natură economică, iar remediile economice nu pot duce prin ele însele la o însănătoşire. Politica a mărit viteza de derulare a procesului economic. Perspectiva economică trebuie completată cu voinţa politică“[219]. În lucrarea sa, plină de tabele statistice, profesorul Hantos explică faptul că „forţele spirituale“ cântăresc mult mai mult decât datele statistice şi că o politică economică nu se poate aplica doar cu o maşină de calculat, ignorând factorii imponderabili care fac lumea să se mişte, cum sunt „credinţa, iubirea, entuziasmul“.

Aici este miezul problemei, deoarece, într-o atmosferă în care prevalează ura şi prejudecata faţă de o naţiune vecină în locul respectului şi înţelegerii, cooperarea economică este imposibilă. Dacă ideologiile imperialiste ale statelor-naţiune vor supravieţui, iar spinoasa chestiune a naţionalităţilor nu va

[219] Prof. Elemer Hantos, *Die Neuordnung des Donauraumes*, Viena, 1935, p. 21.

fi rezolvată, fanatismul şi neîncrederea vor rămâne suficient de puternice pentru a condiţiona stabilirea unor relaţii între naţiuni, chiar şi la nivelul lipsit de pasiune al afacerilor.

Dacă străbatem până la capăt calea colaborării economice, este clar că va trebui să depăşim cadrul acestui domeniu. Înlăturarea barierelor vamale şi unificarea vieţii economice nu este posibilă fără o unificare paralelă a politicii sociale. În perioada de dezintegrare economică, o consecinţă firească a cultului statelor mici în Europa Centrală, ţările industriale şi-au sporit artificial producţia agricolă, în vreme ce statele eminamente agrare, obsedate de aceeaşi iluzie a autarhiei, au făcut mari eforturi pentru a crea noi industrii. Ele au reuşit să concureze cu succes statele industriale cu tradiţie, care se bucurau de standarde sociale şi politice superioare, în primul rând prin exploatarea de mână de lucru ieftină. Realizarea unei diviziuni chibzuite a muncii între statele agrare şi cele industriale şi iniţierea uniformizării legislaţiei sociale într-un spaţiu geografic dat, iată câteva sarcini care se pot îndeplini doar în cadrul unui stat federal supranaţional[220].

Noua educaţie

Sir William Beveridge atrăgea atenţia că eradicarea sărăciei constituie cea mai presantă datorie naţională a Marii Britanii, dar el îi adăuga şi problema educaţiei, care, „deşi nu este cea mai urgentă, este cea mai însemnată dintre toate“. Acelaşi lucru este valabil şi pentru restul lumii, dar mai ales pentru acea parte de Europa de care ne ocupăm acum. Pentru Marea Britanie, reforma învăţământului reprezintă mai mult o reformă exterioară: democratizarea sistemului şcolar, creşterea vârstei şcolare obligatorii şi aşa mai departe, însă în Europa Centrală şi Răsăriteană însăşi substanţa instrucţiei are nevoie de o reformă. Noul sistem şcolar european trebuie să educe cetăţeni antrenaţi moral şi intelectual în vederea unei cooperări nestânjenite între popoare, cetăţeni care nu vor mai raţiona în limitele unei concepţii antieuropene a statului-naţiune, induse până acum de către şcoli în conştiinţa

[220] Pentru a oferi o imagine, chiar şi superficială, a anarhiei economice din statele-naţiune ale Europei Centrale şi Răsăritene, ar fi nevoie de un întreg studiu. Vom cita aici un singur exemplu. Între 1918 şi momentul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, mâna de lucru angajată în industria textilă în Ungaria s-a mărit de patru ori, iar volumul producţiei a sporit de şapte ori. Numai în anii 1934 şi 1935 în Ungaria au apărut 140 de noi societăţi industriale şi, în aceşti doi ani, numărul lucrătorilor industriali a crescut cu 10%, iar valoarea producţiei cu 24%. În schimb, Cehoslovacia, a cărei industrie era moştenită în proporţie de 70% de la Imperiul Austro-Ungar, şi-a mărit artificial volumul producţiei agricole şi, de vreme ce Partidul Agrarian Ceh deţinea poziţiile-cheie în stat, ea s-a izolat de ţările eminamente agrare printr-o politică protecţionistă. Suprafaţa cultivată cu cereale s-a extins în Cehoslovacia de la 1 550 000 de acri în 1921-1925 la aproape 22 de milioane de acri în 1935. În aceeaşi perioadă, volumul recoltei a crescut de la aproape 9,8 la 17 milioane de tone. În ambele ţări, dezvoltarea economică s-a numărat printre cauzele crizei industriale din Boemia de Nord şi ale agravării condiţiilor deplorabile în care trăia populaţia rurală din Ungaria. Un aspect tragicomic îl constituie faptul că o parte dintre firmele industriale care au asigurat Ungariei necesarul de produse textile şi de sticlă au fost înfiinţate cu capital cehoslovac.

tinerilor. Se uită adesea, mai ales în Europa Răsăriteană, că valoarea educaţiei nu poate fi demonstrată prin statistici, care se referă doar la aspectele pur exterioare ale acesteia. Nu e suficient să atingi alfabetizarea în proporţie de 100%, să construieşti şcoli mari şi curate până şi în cel mai umil sat şi să organizezi un sistem complex de şcoli secundare şi licee în oraşe şi de universităţi în metropole. Germania le-a avut pe toate, dar ele nu au ferit lumea de orgiile nazismului. Doar un sistem educaţional care produce personalităţi tolerante, şi nu fanatici fără minte, poate fi mulţumitor dintr-un punct de vedere european.

Noua educaţie trebuie să lichideze toate ideologiile care s-au dovedit atât de dăunătoare în trecut şi în primul rând aberaţiile nordic-germanice, în numele cărora a fost cucerită Europa, şi – după un timp – şi celelalte idei a căror supravieţuire ar presupune perpetuarea conflictului între naţiuni. Nu se pune problema exterminării tradiţiilor naţionale, ci doar a schimbării lor cu altele, a înlocuirii tradiţiilor legate de ură şi război cu unele creatoare de înţelegere şi bună vecinătate, care se pot întâlni în cazul fiecărei naţiuni. Viitoarea educaţie a tineretului nu trebuie să se limiteze la realizările şi aspiraţiile unei singure naţiuni, ci trebuie să îmbrăţişeze întreaga istorie a civilizaţiei şi a omenirii. În interesul ordinii federale, fiecare stat suveran va trebui să sacrifice unele aspecte economice şi politice ţinând de independenţa sa, delegându-le autorităţii federale supreme, dar trebuie să facă şi unele sacrificii intelectuale şi să renunţe la acele fragmente din interpretarea istoriei naţionale care s-ar afla în contradicţie cu o concepţie mai cuprinzătoare. Asemenea sacrificii pot părea mai semnificative în cazul naţiunilor mici decât în cel al naţiunilor puternice, căci marile momente precum Magna Charta, Renaşterea italiană, Revoluţia franceză, revoluţia rusă vor avea întotdeauna un loc de seamă în istoria omenirii, deşi nu se vor mai înfăţişa supradimensionate atunci când le vom compara cu istoria Chinei, Indiei şi Islamului. Pe de altă parte, naţiunile mici îşi vor recunoaşte specificul în istoria umanităţii numai în măsura în care au contribuit cu propriile realizări la ansamblul măreţiei şi progresului uman. Fiecare european educat trebuie să cunoască istoria locului unde s-a născut, a ţinutului şi a patriei sale. Va trebui totuşi să înveţe să încadreze această cunoaştere în limitele largi ale istoriei universale. „Istoria“, scria istoricul britanic Froude, „se aseamănă acelor cartonaşe cu litere pe care le folosesc copiii pentru a forma ce cuvânt vor ei“. Este cu siguranţă adevărat, dar ar fi în interesul tuturor naţiunilor ca istoria să servească în primul rând la formarea unor cuvinte precum „pace“, „solidaritate“ şi „cooperare“ şi, într-adevăr, aceasta este misiunea noului sistem de educaţie.

Exemplul Occidentului

Cei cărora le lipseşte energia şi imaginaţia necesare pentru a pune capăt naţionalismului îngust din „Orientul Mijlociu“ european ar trebui să aibă în faţa ochilor exemplul oferit în numeroase privinţe de marile imperii care

controlează destinele lumii moderne. În structura lor constituţională şi politică, aceste imperii conţin elemente care, dacă ar fi transferate în Europa Centrală şi Răsăriteană, ne-ar putea aduce mai aproape de rezolvarea problemei naţionalităţilor.

Am vorbit deja despre sistemul federal din Uniunea Sovietică, care, în ciuda neajunsurilor sale, poate oferi o lecţie valoroasă naţiunilor mici din Europa Centrală şi Răsăriteană. Pe de altă parte, fără să ne complăcem într-o admiraţie necritică faţă de Imperiul Britanic, ar fi cinstit să admitem că şi el poate servi la rându-i ca model în anumite aspecte. Principiul justiţiei şi egalităţii naţionale nu este încă acceptat la scara întregului Commonwealth britanic şi nici nu este aplicat la toate populaţiile sale, însă îşi face loc în numeroase puncte ale Imperiului şi îşi va exercita foarte probabil puterea de atracţie într-un grad din ce în ce mai mare.

Canada, de pildă, este o ţară în stare să suscite respectul şi invidia tuturor acelora care năzuiesc la relaţii mai bune între naţiunile din Europa Centrală şi Răsăriteană. Locuitorii de origine franceză şi engleză nu s-au mărginit să formeze în Canada o nouă naţiune şi să producă un spirit patriotic ce nu mai are legături cu limba, dar aici cel puţin alte zece naţionalităţi şi-au adus sau sunt pe cale să-şi aducă o contribuie mai mult sau mai puţin importantă. Germanii, ucrainenii, reprezentanţii popoarelor scandinave, evreii din estul Europei, polonezii, italienii, ruşii şi finlandezii, toţi aceştia, veniţi într-un număr mai mic sau mai mare, şi-au întemeiat în Canada un nou cămin, o patrie care nu i-a împiedicat niciodată să-şi păstreze vii limba, cultura şi religia ţării lor de origine. Aşadar, în numeroase aspecte, nivelul înalt de civilizaţie şi spiritul de toleranţă al celor două naţiuni predominante din Canada au determinat o stare de lucruri care, în ultimele decenii, a fost foarte departe de cea din intoleranta Europă Răsăriteană, adică a susţinut asimilarea paşnică a unei populaţii cu amestec lingvistic.

Africa de Sud constituie un alt model, datorită succeselor în îmbunătăţirea relaţiilor dintre britanici şi *afrikaans* şi datorită impunerii unei egalităţi totale a celor două limbi. Triumful spiritului de conciliere exprimat în formarea naţiunii sud-africane nu poate fi definit mai bine decât prin faptul că un non-britanic a devenit coordonatorul politicii din această ţară şi unul dintre personajele cele mai însemnate în Commonwealth. Acest om, feldmareşalul Smuts, care a demonstrat în timpul primului război mondial şi după încheierea lui o cunoaştere profundă a problemelor central-europene, a interpretat Commonwealth-ul britanic într-un mod care ilustrează idealul de stat supranaţional în Europa. „Trebuie să ţinem întotdeauna minte“, afirma el, „că Imperiul Britanic este o Ligă a Naţiunilor şi, în această calitate, el nu urmăreşte uniformizarea, amalgamarea sau deznaţionalizarea, ci, dimpotrivă – urmăreşte să asigure un grad sporit de libertate fiecărui membru al său“. Ar fi greu de închipuit ca Marea Britanie să prefere încă o dată acestui ideal federal victoria vechilor ideologii ale statului-naţiune din „Orientul Mijlociu“ european.

Cât despre Statele Unite ale Americii, cuvintele folosite de Goethe în faimosul său poem: „America, destinul tău e mai bun!“ sună încă şi mai pertinent astăzi, când ideile despre statul naţional istoric şi-au vădit pe deplin

natura catastrofică. Această ţară care, după cum observa Goethe, nu are nici castele în ruină şi nici nu suferă de boala „amintirilor zadarnice“, ar trebui să se ferească pe timpul reorganizării Europei de pericolul contaminării cu vreuna din prejudecăţile istorice ale părţilor rivale.

Este un fapt indiscutabil că în 1918-1919, la sfârşitul primului război mondial, tactica politică americană faţă de Europa a cedat în faţa taberei „castelelor în ruină“, căci a preluat în acel moment un principiu al dezintegrării, de natură neamericană. Politica preşedintelui Wilson a fost profund influenţată de programele şi aspiraţiile formulate pe pământ american de imigranţii din Europa Centrală şi Răsăriteană, aspiraţii care nu aveau totuşi nimic în comun cu cerinţele stabilităţii politice mondiale sau cu interesele americane. Opinia publică din SUA şi-a pierdut în scurtă vreme interesul pentru Europa statelor naţionale, reacţia americanilor rezumându-se la o formulă pe care ei au conceput-o cei dintâi: „Europa balcanizată“. Izolaţionismul american a fost accentuat constant de impresia de haos de neînţeles pe care o inspirau condiţiile din Europa şi mai ales cele din Europa Răsăriteană.

Acum, când ororile tiraniei hitleriste au spart în cele din urmă zidul izolării, America are din nou şansa unui rol activ în modelarea destinului viitor al vechiului continent. Această misiune presupune înlocuirea principiilor wilsoniene cu cele ale lui Washington, adică federalizare şi nu dezintegrare.

Responsabilitatea titanilor care conduc lumea nu diminuează în nici un fel responsabilitatea naţiunilor mai mici. Acestora li se poate aminti vechea legendă a Sfinxului din Teba, care devora orice trecător, dacă acesta nu ştia răspunsul la ghicitoare. Într-un anumit fel, şi aceste naţiuni au fost devorate, deoarece nu au găsit răspunsul la problemele prezentului, au încercat să-l amâne sau răspunsul lor nu a ilustrat adevărul, ci o simplă proiectare a dorinţelor lor, suficienţă şi autoiluzionare. Păstrăm încă speranţa că aceste naţiuni care au revenit la viaţă posedă un instinct de conservare suficient de puternic pentru a da acum, fără întârziere, răspunsul potrivit.

Bibliografie

Literatura de specialitate pe tema Europei Centrale şi Răsăritene este foarte vastă. Fiecare problemă teritorială, fiecare dispută legată de minorităţi şi fiecare revendicare naţională au generat o cantitate imensă de memorii, broşuri şi studii în engleză, în franceză sau în alte limbi. Literatura de propagandă a fost consultată extensiv de către autor, dar ar fi nevoie de prea multe pagini pentru a o consemna aici. Bibliografia de mai jos se rezumă aşadar doar la câteva lucrări utile şi uşor accesibile cititorului.

Allen, W.E.D., *The Ukraine, a History*, Cambridge, 1940.

Auerbach, B., *Les Races et les Nationalités en Autriche-Hongrie*, Paris, 1917.

Baginski, *Roland and the Baltic*, Londra, 1942.

Bauer, Otto, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Viena, 1924.

Brailsford, H.N., *Macedonia; Its Races and Their Future*, Londra, 1906.

Bretholz, B., *Geschichte Böhmens und Mährens,* Reichenberg, 1921-1925.

Brückner, *Geschichte der polnischen Literatur*, Leipzig, 1922.

Chekrezi, C.A., *Albania Past and Present*, New York, 1919.

Colocotronis, *La Macédoine et l'Hellénisme*, Paris, 1919.

Denis, Ernest, *La Bohême depuis la Montagne Blanche*, Paris, 1903.

Desbons, Georges, *La Bulgarie après le Traité de Neuilly*, Paris, 1930.

Dmowski, Roman, *La Question polonaise*, Paris, 1908.

Dvornik, F., *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris, 1926.

Eisenmann, Louis, *Le Compromis Austro-Hongrois*, Paris, 1903.

Eliade, Pompiliu, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1905.

Feldmann, Joseph, *Polish-German Antagonism in History*, Torun, 1935.

Idem, Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen, München şi Berlin, 1917.

Fiala, Václav, *La Pologne d'aujourd'hui*, Paris, 1936.

Georgevich, T.R., *Macedonia*, Londra, 1918.

Halecki, O., *The History of Poland*, Londra, 1942.

Hampedon, Jackson, *Finland*, Londra, 1938.

Idem, Estonia, Londra, 1941.

Hanesh, R, *Histoire de la littérature roumaine*, Paris, 1934.

Hateau, *Panorama de la littérature bulgare contemporaine*, Paris, 1937.

Hrbelianovich, Lazarovich, *The Servian People, its Past Glory and Present Destiny*, Londra, 1911.

Jagich, *Entstehungsgeschichte der kirschenslavishen Sprache*, Berlin, 1913.

Jaszi, Oscar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1929.

Jirecek, C., *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876.

Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, Leipzig, 1907.

Klepetar, Harry, *Seit 1918... Eine Geschichte der tschechoslovakischen Republik*, Moravska Ostrava, 1937.

Krofta, K.A., *Short History of Czechoslovakia*, Londra, 1935.

Kruus, *Histoire de l'Esthonie,* Paris, 1935.

Léger, Louis, *La renaissance tchèque au XIXième siècle*, Paris, 1911.

Idem, Les Luttes Séculaires des Germains et des Slaves, Paris, 1916.

Lloyd George, D., *The Truth about the Peace Treaties*, Londra, 1938.

Lot, F., *Les Invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, Paris, 1937.

Lukinich, Imre, *History of Hungary*, Londra, 1937.

Macartney, C.A., *Hungary and her Successors*, Oxford, 1935.

Maccas, *La Question Gréco-albanaise*, Nancy-Paris, 1921.

Martel, René, *La France et la Pologne*, Paris, 1930.

Meillet, *Les Langues dans l'Europe Nouvelle*, Paris, 1918.

Miller, W., *Greece,* Londra, 1940.

Mishew, *The Bulgarians in the Past*, Lausanne, 1919.

Morgenthau, Henry, *An International Drama*, Londra, 1928.

Niederle, Lubor, *La Race Slave*, Paris, 1916.

Nikolai, *Geschichte der Neugriechischen Literatur*, Leipzig, 1876.

Picot, E., *Les Serbes de la Hongrie*, Praga, 1873.

Polybius, *Greece before the Conference*, Londra, 1920.

Popovici, Aurel C., *La Question Roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, Paris, 1918.

Idem, Die Vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich, Leipzig, 1906.

Pribicevich, *La Dictature du Roi Alexandre*, Paris, 1932.

Rangabé, *Histoire Littéraire de la Grèce Moderne*.

Rose, W.J., *The Drama of Upper Silesia – A Regional Study*, Londra, 1936.

Roucek, Joseph S., *Contemporary Roumania and her Problems*, Stanford, 1932.

Ruppin, Arthur, *Soziologie der Juden*, Berlin, 1931.

Salkauskis, Stasys, *Sur les confins des deux mondes; Essay synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lithuanie*, Lausanne, 1919.

Schumacher, B., *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Königsberg, 1936.

Schybergson, *Politische Geschichte Finlands 1809-1919*, Gotha, 1925.

Seton-Watson, R.W., *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, 1934.

Idem, Racial Problems in Hungary, Londra, 1908.

Idem, Slovakia Then and Now, Londra, 1932.
Idem, The Southern Slav Question, Londra, 1911.
Idem, A History of the Czechs and Slovaks, Londra, 1943.
Slatarski, *Geschichte der Bulgaren*, Leipzig, 1918.
Spohr, *Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn*, Berlin, 1936.
Stevenson, F.S., *History of Montenegro*, Londra, 1912.
Sturdza, *La Terre et la Race Roumaine*, Paris, 1904. ’
Super, Paul, *The Polish Tradition*, Londra, 1939.
Swire, J., *Bulgarian Conspiracy*, Londra, 1939.
Taylor, A.J.P., *The Habsburg Monarchy*, *1815-1918*, Londra, 1941.
Teleki, R, *The Evolution of Hungary and its place in European History*, New York, 1923.
Temperley, Harold W.V., *History of Serbia*, Londra, 1919.
Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Hermannstadt (Sibiu), 1924.
Toynbee, A.J., *The Western Question in Greece and Turkey*, Londra, 1922.
Vandeleur, Robinson, *Albania*, Londra, 1941.
Vidunas, *La Lithuanie dans le Passé et dans le Présent*, Geneva, 1917.
Voinovich, Comte de, *Histoire de Dalmatie*, Paris, 1936.
Vosnjak, A., *Bulwark against Germany*, Londra, 1919.
Walters, M., *Le Peuple Letton*, Riga, 1926.
Weil, George, *Le Pan-Germanisme en Autriche*, Paris, 1904.
Wendel, Hermann, *Der Kampf der Südslaven für Freiheit und Einheit*, Frankfurt, 1928.
Wiskeman, Elizabeth, *Czechs and Germans*, Londra, 1938.
Xenopol, A.D., *Histoire des Roumains*, Paris, 1896.
Young, Edgar P., *Czechoslovakia: Keystone of Peace and Democracy*, Londra, 1938.

Index

A

Adler, Victor 120
Alba-Iulia 145-146
Albania 48-49, 52, 60, 66, 152, 154, 171, 177, 178-182, 190
Alexandrul I, ţarul 36, 82, 129-130
Alexandru al II-lea, ţarul 36, 84, 131
Alexandru al III-lea, ţarul 14, 45
Allenstein (Olsztyn) 96
Anatolia 19, 184, 186-187
Andrássy, Gyula 36
Apponyi, Albert 72
Austria 13, 15, 23, 25-26, 36-37, 43, 46, 48, 63, 73, 75, 81, 91, 100-101, 104, 107, 110, 112, 120, 142, 147, 157-159, 161, 163-164, 195, 197
Austro-Ungaria 18, 20, 36, 52, 109-110, 112-113, 115-117, 119, 121, 150-153, 165, 174-175, 201-202, 206

B

Bačka 33
Bakunin, Mihail Aleksandrovici 36, 67, 84
Banat 23-25, 33, 62, 135, 146-147
Basarabia 14, 18, 24-25, 31, 61, 135-136, 143, 144-146, 164
Beck, Jozéf 59, 105, 107
Beneš, Edward 110, 112, 119
Berlin 24, 75, 99-100, 102, 140, 150, 157-158, 175, 177, 181, 197
Bialystok 22
Bielorusia 17, 55, 78
Bismarck, Otto von 28, 36, 63, 142, 158
Blok, Aleksandr Aleksandrovici 132
Bołeslaw I 97
Bosnia-Herţegovina 71, 152-154, 159-160, 167
Botzaris, Markos 29
Braşov (Kronstadt) 42
Bratislava (Pressburg/Poszony) 16, 33, 38, 204
Brătianu, Gheorghe 142
Brătianu, Ion 142
Brătianu, Ion I.C. 138, 143, 147
Brest-Litovsk 87-88
Brâncoveanu, Constantin 141
Bucovina 25-26, 31, 33, 61, 113, 135, 145
Bucureşti 15, 105, 118, 136, 139, 141-142, 144, 146
Bulgaria 15, 24, 40, 45, 49-50, 56, 60, 62, 147, 149, 155-156, 168-177, 179, 181, 184, 187, 189-191, 201

C

Cantemir, Antioh 141
Cantemir, Dimitrie 141
Carintia 17, 149, 159, 163-165
Cehoslovacia 22, 56, 103, 105, 107-121, 124, 148, 200, 202,

206
Cernîşevski, Nikolai Gavrilovici 84
Chişinău 22
Clemenceau, Georges 119
Constantin (Chiril) 114, 172
Constantinopol (Istanbul) 17, 23, 38, 41, 44, 51, 66-67, 75, 114, 140, 143, 145, 155, 175, 184-185, 187, 189, 192-193
Cracovia 78, 104, 204
Croaţia 13, 54, 65, 71, 149-151, 158-162, 165, 167, 177
Curzon, George Nathaniel 188
Cuza, Alexandru Ioan 142
Czartoryski, Adam 29, 83

D

Danzig (Gdańsk) 94
Dedeagaci (Alexandroupolis) 189
Dobrogea 18, 23-24, 31, 61-62, 135, 137, 147, 168, 170, 172, 174-175
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 144
Dondukov-Korsakov, Aleksandr 45
Dunărea 23, 62, 68, 72, 118, 141-142,146-147, 155, 170-171, 180, 203
Dzerjinski, Felix 85

E

Ecaterina a II-a, ţarina 30, 36, 66-67, 129, 141
Elba 12
Eminescu, Mihai 28
Endre, Ady 77
Engels, Friedrich 14
Estonia 14, 30, 32, 201

F

Feraios, Righas (Constantin) 29
Finlanda 14-15, 55, 126-139, 202
Fiume 60, 65
Franchet d’Esperey, Louis 119
Franţa 11-12, 23, 27, 34, 50, 62-64, 79, 119, 138, 141, 148
Franz Ferdinand, arhiducele 109
Frederic al II-lea, regele 96, 99, 101, 124

G

Gaj, Ljudevit 28, 39
Galiţia 16, 18, 30-31, 37, 56, 81, 89-91, 99, 113, 191
Germania 12-13, 20-21, 23, 30-31, 33-34, 36, 42-43, 57, 60, 62-64, 78, 87, 91, 93, 95, 98-100, 102-103, 105, 110-111, 116, 120, 125-127, 142, 145, 148, 157-158, 174-175, 206
Glinka, Mihail Ivanovici 82
Gniezno 78, 97, 99
Goering, Hermann 91, 158
Goethe, Johann Wolgang von 43, 101, 208
Gömbös, Gyula 28, 75
Grecia 40, 44, 48, 51, 60, 171, 173, 179, 184, 185-193, 201, 203
Griboedov, Aleksandr Sergheievici 82
Grim, Anastasius 43

H

Helsinki 105, 132-133 Henlein, Konrad 30, 108, 121
Herder, Johann Gottfried 43 Herzen, Aleksandr Ivanovici 84 Himmler, Heinrich 34
Hitler, Adolf 19, 21, 30, 32-33, 38, 42, 59, 64, 74-75, 91, 94-95, 116, 119, 121, 125-126, 131, 143, 146, 157-158, 161, 166, 196-197 Horthy de Nagybánya, Miklós 76, 105, 107, 119 Hus, Jan 107, 123

I

Iancu de Hunedoara 28, 114
Iaşi 42, 144-145

Imrédy, Béla 28, 105
Ipek 154, 180
Istria 34, 50, 62, 113, 163-166, 197
Iugoslavia 24, 32-33, 65, 118-119, 147, 149-160, 162-167, 177, 200-201

J

Jireček, Konstantin 50
Jungmann, Josef 28, 46

K

Karadzić, Vuk 39, 43
Kiev 67, 78
Kiseleff, Pavel 45
Kočevje (Gottschee) 32
Kollár, Ján 39, 43
Königsberg 43, 95, 98, 123
Kopitar, Jernej 38, 171
Koskinnen, Yrjö 131
Kossuth, Lajos 77
Kramář, Karel 110-111
Kreva, Tratatul de la 13
Kuciuk-Kainargi, Tratatul de la 141
Kun, Béla 117

L

Ladoga, lacul 126
Lansing, Robert 119
Lausanne, Tratatul de la 187-189
Lelewel, Joachim 81, 99
Linia Curzon 90
Liszt, Franz 28
Lituania 13, 19, 29, 32, 46-47, 52, 60, 78, 81, 84-89, 91, 95, 201 Ljubljana 15, 43 Llyod George, David 18, 119
Lönnrot, Elias 133
Lublin, Uniunea de la 13, 85, 87
Lvov 16, 42, 89-90

M

Macartney, C.A. 9
Macedonia 17, 23, 26, 29, 49, 60, 62, 135-137, 152-157, 167-168, 170-175, 177, 179, 182, 187-189, 191, 197
Maior, Petru 39
Marea Britanie 12, 75, 196, 202, 206-208
Maria Tereza, împărăteasa 109, 111, 124, 159, 165
Marienwerder (Kwidzyn) 96
Marx, Karl 55, 60-61, 79, 201
Masaryk, T.G. 26, 43, 50, 56, 107-108, 112, 115-117, 125
Matei Corvin 28, 72, 159
Memel 19, 94-95
Merkel, Garlieb 43
Metodiu 114, 172
Metternich, Klemens von 36
Mickiewicz, Adam 29, 46-47, 83, 92
Micu, Samuil 39
Mieszko I 93, 97
Mihai Viteazul 139-140
Miklošić 38, 69, 171
Miliukov, Pavel Nikolaievici 67, 153
Miller, Hunter 114, 119
Moldova 25, 30, 135, 139-141, 143
Moravia 15, 21, 43, 60, 63, 109, 113-114, 116, 120, 123, 171
Moscova 14, 20, 27, 40, 66, 81-84, 87, 90, 103-104, 128, 161
Mukacevo 22, 116
Muntenegru 45, 151, 162, 167, 197
Murmansk 127-128
Mussolini, Benito 65-66, 75, 161

N

Napoleon al III-lea, împăratul 140, 142, 161, 199
Napoleon I, împăratul 45-47, 50, 63, 161, 166
Nekrasov, Viktor Platonovici 82
Neuilly-sur-Seine, Tratatul de la 145, 176
Nicolae I, ţarul 36, 83
Noli, Fan 52
Novi Sad 41
Nystadt, Tratatul de la 130

O

Oder 12, 70, 93-94
Onega, lacul 126

P

Paderewski, Ignacy Jan 103
Pašić, Nikola 28, 151-152
Pavelić, Ante 161-162, 166
Petliura, Simon Vasilievici 89
Petöfi, Sándor 28, 49
Petrozavodsk 127-128
Petru cel Mare, ţarul 36, 44-45, 141
Petsi, Sotir 52
Piłsudski, Józef 29, 86, 89, 91, 99, 103, 201
Polonia 14, 17, 22, 30-32, 35, 46, 59-60, 64, 78-84, 86-87, 89-107, 113-114, 116-117, 119, 148, 201
Popovici, Aurel 140
Poznań 63, 78, 99
Praga 13, 22, 38-39, 50, 98,104, 118, 121-125, 139, 204
Pribicević, Svetozar 151
Puşkin, Aleksandr Sergheievici 39-41, 83, 132

R

Radetzky, Joseph 36
Radić, Stepan 151, 161-162
Raguza (Dubrovnik) 46, 149
Rákóczy, Francise 73-74
Renner, Karl 120
Rodopi, munţii 62, 156, 190
România 21, 24-25, 29-30, 32, 38, 42, 45, 50, 58, 62, 117-120, 136, 138-140, 142-148, 175
Rusia 14-15, 18, 24-25, 27, 30-31, 36-37, 40-42, 44-46, 49-50, 52, 55-56, 62-63, 66-67, 72, 74-75, 78-85, 89-90, 93, 95, 98-100, 103-105, 116-117, 126-127, 129-132, 138, 140-144, 153, 155, 173, 175, 177, 181, 184, 186, 196, 202, 204
Ryzd-Šmigly, Edward 105, 201

S

Šafařik, Pavel Josef 39, 43, 46
Salonic 22, 152-153, 172-173, 176, 188
Sankt Petersburg 20, 40-41, 83-84, 130, 132, 141-142, 153, 173, 175
Seton-Watson, R.W. 9, 53, 116, 135, 139
Sèvres, Tratatul de la 184, 187
Seyss-Inquart, Arthur 120
Silezia 26-27, 100-103, 107, 109, 111, 113, 164, 197
Skoplje (Üsküb/Skopia) 153, 173
Slovacia 16, 18, 21, 33, 43, 53, 107-109, 113-117, 119-120, 200
Snellman, J.W. 131, 133
Sofia 38, 50, 155, 162, 174-175
Spania 12, 22-23, 166
St. Germain, Tratatul de la 145
Stepan Dušan 152-156, 158, 179
Stojadinović, Milan 59, 152, 157-158, 201
Strossmayer, Josip Juraj, episcopul 28, 54
Sturdza, Dimitrie 136, 142-143
Styria 43, 159, 163
Suwalki 22, 86, 88
Svatopluk, cneazul 113-115

T

Tannenberg, bătălia de la 13, 98
Teleki, Pál 27, 72, 76
Temperley, W.V. 9, 154
Těšín (Teschen/Cieszyn) 27, 103
Tilsit 19
Timişoara (Temesvar) 18
Titulescu, Nicolae 142
Toruń 93-94, 97-98
Transnistria 31, 145
Trianon, Tratatul de la – 76, 145
Triest 34, 63, 163-166, 197-198
Turku (Abö) 133

Ţara Românească 25, 135, 139-141

U

Ucraina Subcarpatică 16, 107, 109, 116-117, 119-120, 148
Uniunea Sovietică (URSS) 18, 90, 132, 143, 199, 203-204, 207
Užhorod (Ungvar) 116-117

V

Vaasa (Vasa) 133
Vaida-Voevod, Alexandru 140, 143
Varşovia 20, 60, 81, 84, 97, 99-100, 102, 104-105, 204
Vazov, Ivan 50, 56
Veneţia 47-48, 65, 163, 181
Venizelos, Eleutherios 19
Versailles, Tratatul de la 94, 96, 157
Viborg (Viipuri) 130, 132, 134
Viena 38-39, 63, 73, 75, 88, 110, 124, 153, 157, 162, 165
Vilnius (Vilna/Wilno) 16-17, 20, 22, 42, 54, 60, 84, 86, 88
Vix, Ferdinand 119
Volga 31, 132, 155-156, 170, 204

W

Weimar, Republica de la 96
Wekerle, Sándor 28
Wilhelm al II-lea, împăratul 63, 99, 116, 142, 174

Z

Zagreb 26, 50, 151
Zápolya, Ioan 73
Zelea-Codreanu, Corneliu 30
Zog, regele 29
Zrinyi, Miklós 28

Cuprins

Mituri durabile şi realităţi în schimbare.....5
Prefaţă.....9
Capitolul 1 – „Orientul Mijlociu“ european: amestecul naţionalităţilor.....11
Capitolul 2 – Cum s-au dezvoltat popoarele.....38
Capitolul 3 – Mituri *versus* umanitate.....63
Capitolul 4 – Regatul ungar al Sfântului Ştefan.....76
Capitolul 5 – Polonia „jagellonică“ şi vecinii ei.....87
Capitolul 6 – Polonia Piaştilor.....103
Capitolul 7 – Boemia Mare.....118
Capitolul 8 – Naţionalismul finlandez: ambiţii şi prejudecăţi.....139
Capitolul 9 – Imperiul daco-român.....149
Capitolul 10 – De la Serbia Mare la Iugoslavia Mare.....164
Capitolul 11 – Al treilea ţarat bulgar.....185
Capitolul 12 – Albania Mare.....196
Capitolul 13 – Grecia bizantină.....202
Capitolul 14 – Barierele trebuie distruse.....214
Bibliografie.....230
Index.....233
Cuprins.....238

POLIROM

HISTORIA

„Cînd s-a discutat despre raportul dintre mit şi realitate, a fost vorba de obicei despre un mecanism menit să accentueze o interpretare în dauna alteia. Totuşi, o dată cu importanţa crescîndă a studiilor interdisciplinare, cu influenţa pe scară largă a cercetărilor de teorie a literaturii şi cu reînnoitele dezbateri din ultimele decenii privind natura istoriei, a devenit din ce în ce mai evident faptul că relaţia dintre mit şi realitate este mult mai problematică decît au acceptat numeroşi istorici în trecut... Walter Kolarz a fost unul dintre primii autori care au încercat să abordeze această complexă şi delicată legătură, cu referire la spaţiul central şi răsăritean al Europei. Iar încercarea sa prezintă avantajele şi dezavantajele unui început de drum. Pe de o parte, lucrarea are spectaculozitate, iar caracterul ei polemic o face atractivă chiar şi pentru cititorul din spaţiul luat drept referinţă de autor. Dovadă că miturile politice din jumătatea estică a continentului european sînt durabile, menţinîndu-şi influenţa şi la începutul veacului XXI, un cititor român nu poate decît să-şi manifeste încîntarea în privinţa criticii pe care Kolarz o face miturilor popoarelor din proximitatea României."

Lucian Leuştean

- **Cum s-au dezvoltat popoarele**
- **Mituri *versus* umanitate**
- **Regatul ungar al Sfîntului Ştefan**
- **„Polonia jagellonică" şi vecinii ei**
- **Boemia Mare**
- **Naţionalismul finlandez: ambiţii şi prejudecăţi**
- **Imperiul daco-român**
- **De la Serbia Mare la Iugoslavia Mare**
- **Al treilea „ţarat" bulgar**
- **Grecia bizantină**
- **Barierele trebuie distruse**

ISBN 973-681-171-9
9 789736 811715

Editura POLIROM
www.polirom.ro